

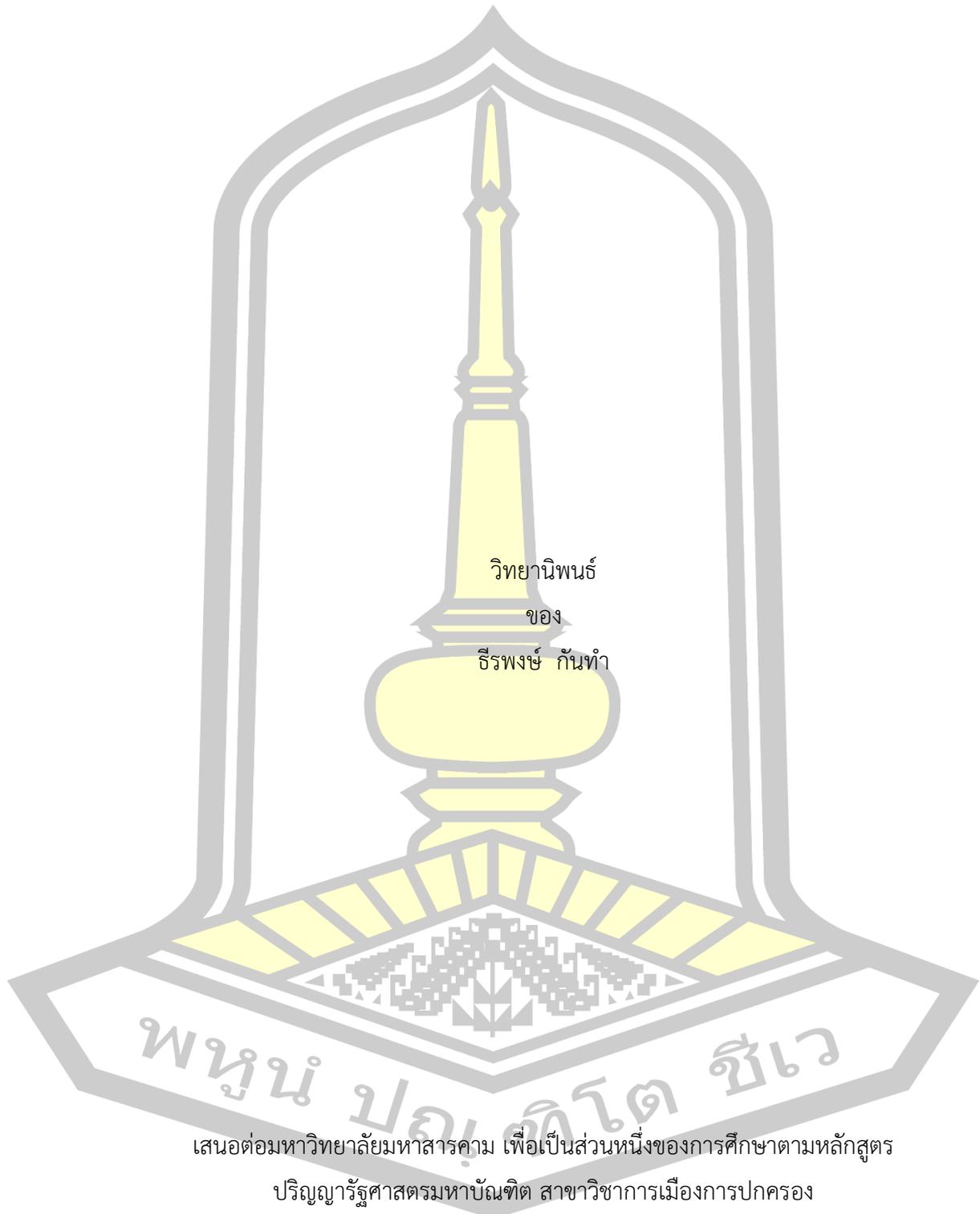
อีสานและการเมืองเรื่องพื้นที่ : จาก “หัวเมืองลาว” ถึง “คนเสื้อแดง”

วิทยานิพนธ์
ของ
ธีรพงษ์ กั่นทำ

เสนอต่อมหาวิทยาลัยมหาสารคาม เพื่อเป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตร
ปริญญารัฐศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาการเมืองการปกครอง
ปีการศึกษา 2560

สงวนลิขสิทธิ์เป็นของมหาวิทยาลัยมหาสารคาม

อีสานและการเมืองเรื่องพื้นที่ : จาก “หัวเมืองลาว” ถึง “คนเสื้อแดง”

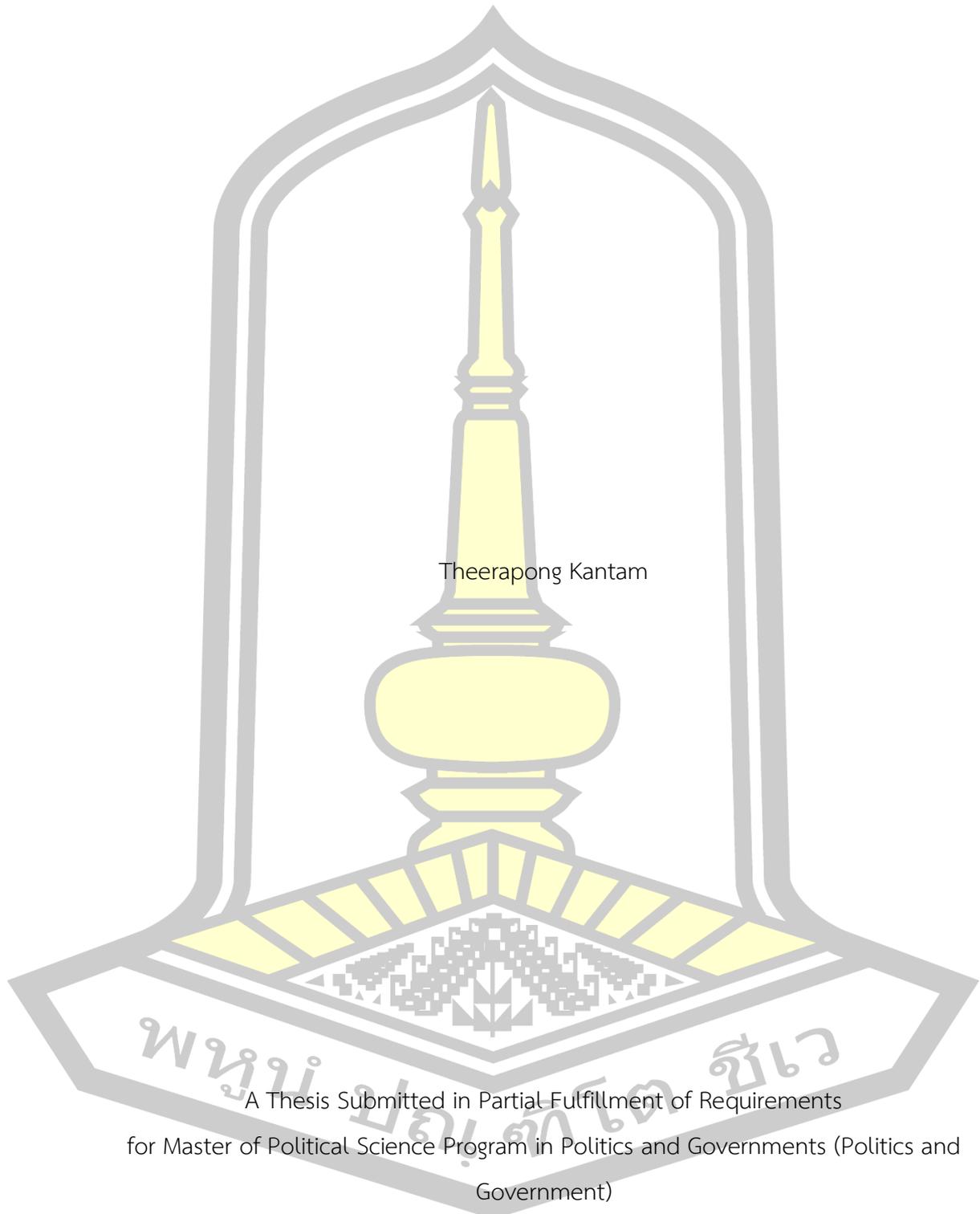
เสนอต่อมหาวิทยาลัยมหาสารคาม เพื่อเป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตร

ปริญญารัฐศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาการเมืองการปกครอง

ปีการศึกษา 2560

สงวนลิขสิทธิ์เป็นของมหาวิทยาลัยมหาสารคาม

Isan and the Politics of Space : From “Lao Principalities” to the “Red Shirts”

Theerapong Kantam

A Thesis Submitted in Partial Fulfillment of Requirements
for Master of Political Science Program in Politics and Governments (Politics and
Government)

Academic Year 2017

Copyright of Mahasarakham University

คณะกรรมการสอบวิทยานิพนธ์ ได้พิจารณาวิทยานิพนธ์ของนาย ชีรพงษ์ กันท่า แล้ว เห็นสมควรรับเป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรปริญญา รัฐศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาการเมืองการปกครอง ของมหาวิทยาลัยมหาสารคาม

คณะกรรมการสอบวิทยานิพนธ์

.....ประธานกรรมการ

(รศ. ดร. สมชัย ภัทรธรรานันท์)

.....อาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์หลัก

(ผศ. ดร. อลงกรณ์ อรรคแสง)

.....อาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์ร่วม

(รศ. ดร. วิทยา สุจริตนารักษ์)

.....กรรมการ

(ผศ. ดร. วินัย ผลเจริญ)

.....กรรมการผู้ทรงคุณวุฒิภายนอก

(อ. ดร. ทัชชวัฒน์ เหล่าสุวรรณ)

มหาวิทยาลัยอนุมัติให้รับวิทยานิพนธ์ฉบับนี้ เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรปริญญา รัฐศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาการเมืองการปกครอง ของมหาวิทยาลัยมหาสารคาม

.....
(ผศ. เชิงชาญ จงสมชัย)

.....
(ผศ. ดร. กริสน์ ชัยมูล)

คณบดีวิทยาลัยการเมืองการปกครอง

คณบดีบัณฑิตวิทยาลัย

วัน.....เดือน.....ปี.....

ชื่อเรื่อง อีสานและการเมืองเรื่องพื้นที่ : จาก “หัวเมืองลาว” ถึง “คนเสื้อแดง”
ผู้วิจัย อธิรพงษ์ กันทำ
อาจารย์ที่ปรึกษา ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. อลงกรณ์ อรรคแสง
รองศาสตราจารย์ ดร. วิทยา สุจริตธนารักษ์
ปริญญา รัฐศาสตรมหาบัณฑิต **สาขาวิชา** การเมืองการปกครอง
มหาวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาสารคาม **ปีการศึกษา** 2560

บทคัดย่อ

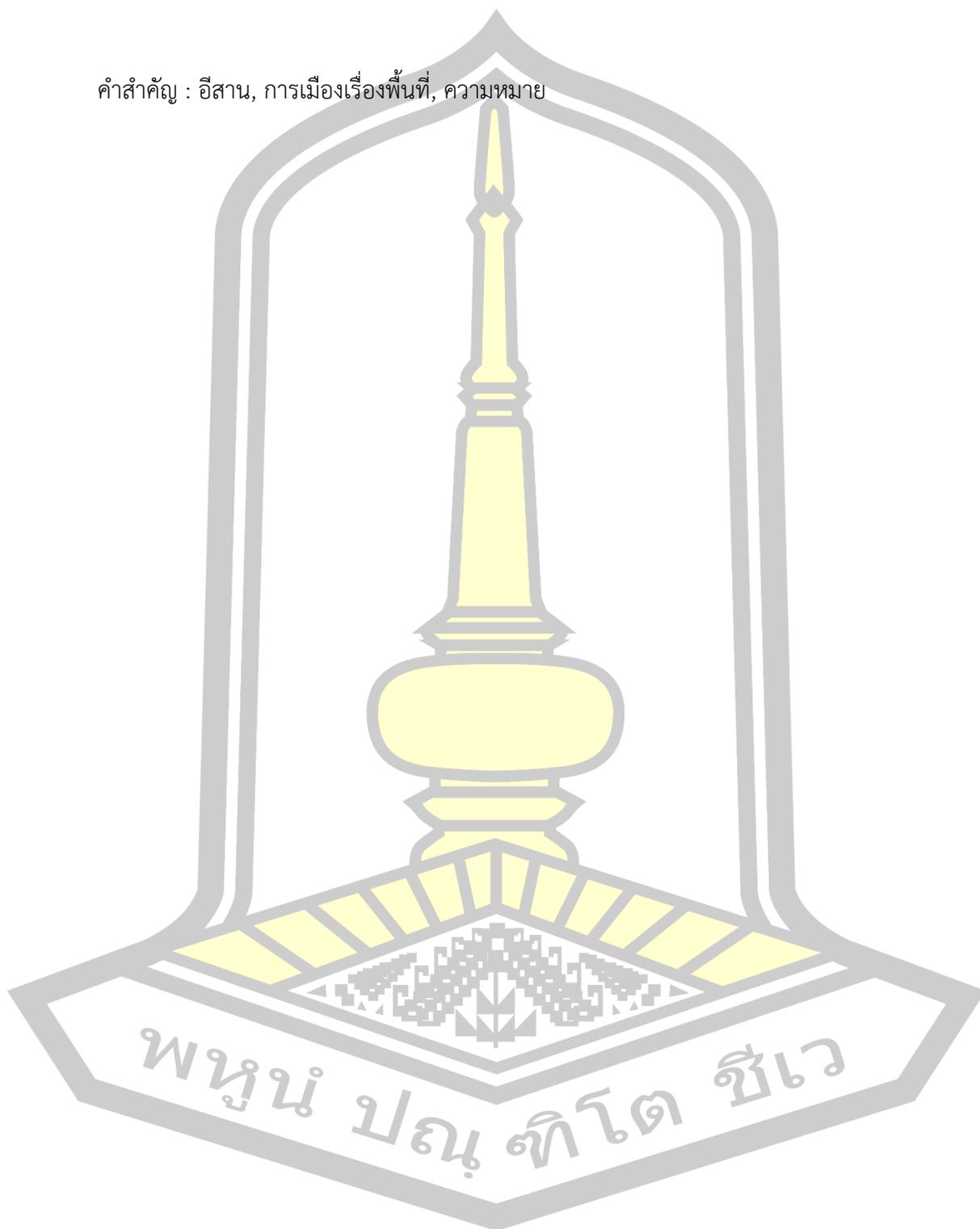
วิทยานิพนธ์ฉบับนี้มุ่งศึกษาค้นคว้าเพื่ออธิบายกระบวนการเปลี่ยนแปลงทางความหมายของพื้นที่อีสานนับตั้งแต่ปี พ.ศ. 2425 จนกระทั่งถึงการรัฐประหารในเดือนพฤษภาคม พ.ศ. 2557 โดยนำแนวคิดการผลิต/สร้างพื้นที่ของอองรี เลอเฟบวร์ และการวิเคราะห์วาทกรรมของมิแชล ฟูโกต์ มาเป็นกรอบศึกษา โดยทำการศึกษาหาความหมายของพื้นที่อีสานที่ปรากฏในช่วงเวลาต่าง ๆ ว่าความหมายของพื้นที่อีสานแปรเปลี่ยนความหมายไปอย่างไร

จากการศึกษาพบว่า ความหมายของพื้นที่อีสานแบ่งออกได้ 6 ช่วงเวลา อันได้แก่ *ช่วงแรก* การอพยพของกลุ่มคนลาวที่เข้ามาตั้งหลักแหล่งชุมชนใหม่ขึ้นในพื้นที่อีสานพร้อมกับการแผ่ขยายอำนาจของรัฐไทยก็ได้นำไปสู่การผลิต/สร้างพื้นที่หัวเมืองลาว (พ.ศ. 2425-2434) ทำให้ในช่วงที่สอง ถูกผลิต/สร้างขึ้นเป็นพื้นที่ของการสร้างความเป็นชาติของไทยในอีสาน (พ.ศ. 2435-2475) เพื่อลบเลือนความรู้สึกความแตกต่างในทางชาติพันธุ์ ในช่วงที่สาม พื้นที่ภูมิภาคที่เป็นปัญหา (พ.ศ. 2476-2500) ซึ่งปรากฏให้เห็นจากสภาพความยากจนและด้อยพัฒนาในอีสานที่สะท้อนถึงความสัมพันธ์เชิงอำนาจที่ไม่เท่าเทียมกันระหว่างอีสานกับกรุงเทพฯ ได้นำไปสู่ช่วงที่สี่ พื้นที่ของการพัฒนาเพื่อความมั่นคง (พ.ศ. 2501-2523) อันเนื่องมาจากปัญหาความยากจนและภัยคอมมิวนิสต์ในอีสาน ในช่วงที่ห้า พื้นที่ของการเลือกตั้ง (พ.ศ. 2524-2550) อันเป็นผลมาจากอีสานมีประชากรคิดเป็นสัดส่วน 1 ใน 3 ของประเทศทำให้เป็นเวทีของการต่อสู้ในการเลือกตั้งที่ใหญ่ที่สุด ถ้าหากพรรคการเมืองได้รับคะแนนเสียงในอีสานมากที่สุดก็มีโอกาสเป็นแกนนำจัดตั้งรัฐบาลสูง และนำไปสู่ช่วงที่หก ภายหลังจากการรัฐประหารในเดือนกันยายน พ.ศ. 2549 การกลายเป็นคนเสื้อแดงของคนอีสานและเป็นฐานมวลชนของขบวนการเสื้อแดงได้นำไปสู่การผลิต/สร้างพื้นที่คนเสื้อแดง (พ.ศ. 2551-2557) ปรากฏตัวขึ้นมา

อย่างไรก็ดี ความหมายของพื้นที่อีสานที่แปรเปลี่ยนไปในแต่ละช่วงเวลานั้นสะท้อนให้เห็นว่า พื้นที่เป็นปรากฏการณ์เชิงวาทกรรม เพราะพื้นที่ปรากฏขึ้นมาจากวิธีที่สถานที่นั้นถูกจินตนาการถึง

หรือให้ความหมาย

คำสำคัญ : อีสาน, การเมืองเรื่องพื้นที่, ความหมาย

TITLE	Isan and the Politics of Space : From “Lao Principalities” to the “Red Shirts”		
AUTHOR	Theerapong Kantam		
ADVISORS	Assistant Professor Alongkorn Akkasaeng , Ph.D. Associate Professor Withaya Sucharithanarugse , Ph.D.		
DEGREE	Master of Political Science Program in Politics and Governments	MAJOR	Politics and Government
UNIVERSITY	Maharakham University	YEAR	2017

ABSTRACT

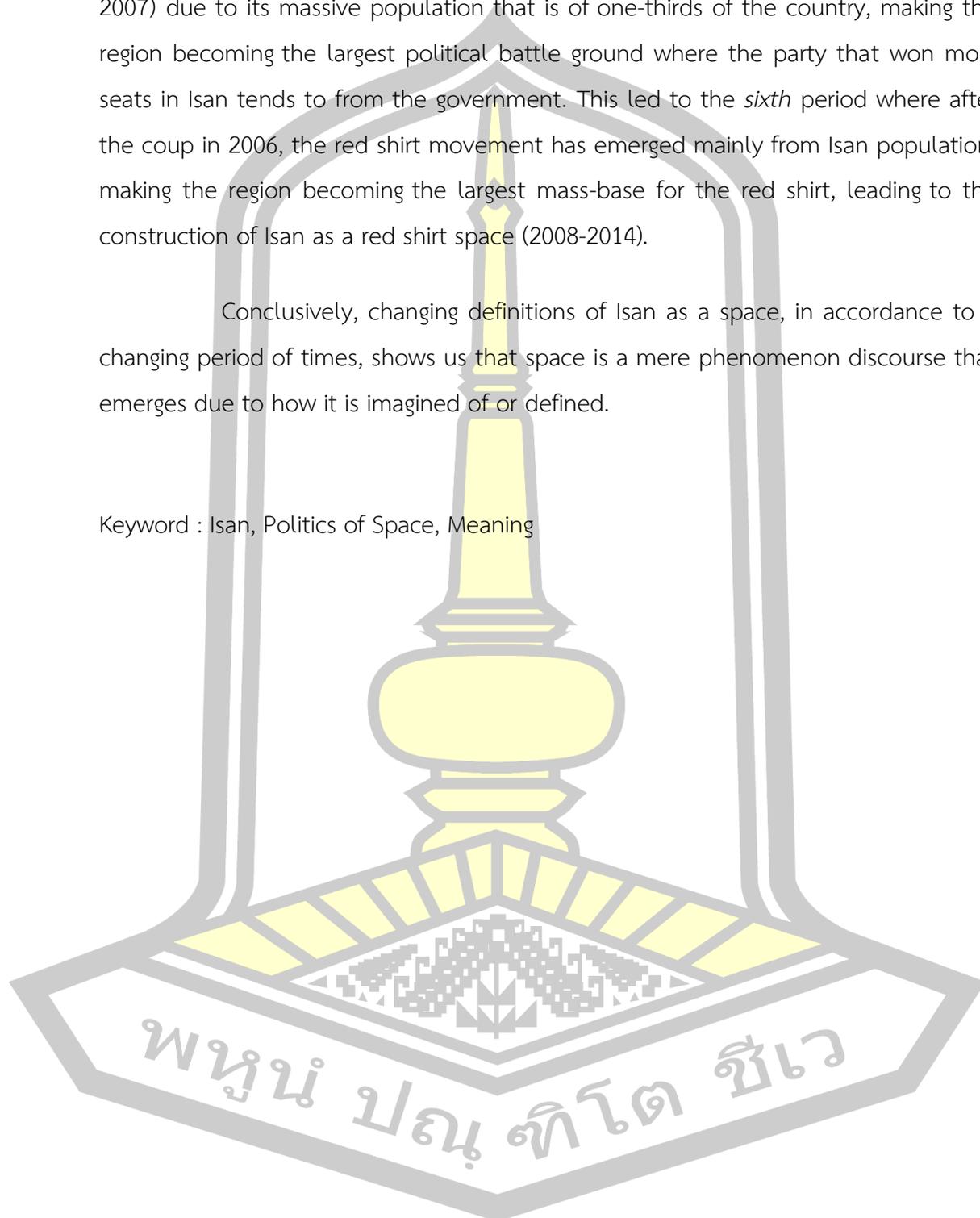
This thesis aims to investigate and explains changing definitions of Isan as a space since 1882 up to the coup in 2014, using Henri Lefebvre’s concept of the production of space and Michel Foucault’s concept of discourse analysis as the major theoretical frameworks. The study focuses on different definitions of Isan as appeared in different timings, to see how definitions of the space have transformed.

The study shows that the definitions of Isan can be distinguished into 6 different periods of timings. The *first* period began with a migration of Lao that settled down as new communities in Isan, followed by a spreading of the Thai state’s influences into the region that gave birth to a space of Lao principalities (1882-1891). This was transformed in the *second* period when the Thai state began to apply integration policy that created a space of Thai nationhood (1892-1932) , and fade away notions of differences between nationalities. In the *third* period, Isan was seen as a troubled space (1933-1957) due to poverty and underdevelopment of the region that reflected unequal power-relation between Isan and Bangkok. This led to the *fourth* period where Isan, as a security-risk space (1958-1980), was put under development projects to solve poverty and communist insurgency in the region. In

the *fifth* period, Isan has become a strategic space of electoral campaigns (1981-2007) due to its massive population that is of one-thirds of the country, making the region becoming the largest political battle ground where the party that won most seats in Isan tends to form the government. This led to the *sixth* period where after the coup in 2006, the red shirt movement has emerged mainly from Isan population, making the region becoming the largest mass-base for the red shirt, leading to the construction of Isan as a red shirt space (2008-2014).

Conclusively, changing definitions of Isan as a space, in accordance to a changing period of times, shows us that space is a mere phenomenon discourse that emerges due to how it is imagined of or defined.

Keyword : Isan, Politics of Space, Meaning

กิตติกรรมประกาศ

วิทยานิพนธ์ฉบับนี้จะเกิดขึ้นไม่ได้เลย ถ้าปราศจากคำแนะนำประเดิมจาก ผศ.เฉลิมเกียรติ ภาระเวช ที่จุดประกายความคิดให้เขียนเรื่องราวเกี่ยวกับการเมืองอีสาน และ รศ.ดร.สมชัย ภัทรธ นานันท์ ประธานกรรมการสอบวิทยานิพนธ์ ซึ่งช่วยทำให้ประเด็นและข้อมูลความเข้าใจทาง ประวัติศาสตร์เกี่ยวกับการเมืองอีสานกระจ่างมากยิ่งขึ้น นอกจากนั้น ผู้วิจัยยังเป็นหนี้บุญคุณ “ครู” ทั้งสองท่านที่ได้อุทิศตนร่วมเดินทางบนเส้นทางแห่งการค้นคว้าซึ่งทำให้ความคิดต่าง ๆ กระจ่างมาก ยิ่งขึ้น และอดทนต่อความต้อร้อนของผู้วิจัยตลอดระยะเวลาหลายปีที่ผ่านมา

ขอขอบพระคุณ ผศ.ดร.อลงกรณ์ อรรคแสง ที่รับเป็นอาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์หลัก โดยเฉพาะอย่างยิ่ง รศ.ดร.วิทยา สุจริตธนารักษ์ แห่งหลักสูตรสาขาวิชาเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ศึกษา บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ที่ให้ความกรุณาและความเมตตาเข้ามาเป็นอาจารย์ที่ปรึกษา วิทยานิพนธ์ร่วม และเสียสละเวลาอันมีค่าเดินทางไกลมาสอบเป็นอย่างยิ่ง สำหรับความอดทนและ คำแนะนำอันมีค่า รวมทั้งการตรวจแก้ตลอดระยะเวลาที่ผ่านมาของการเขียนวิทยานิพนธ์ฉบับนี้ปรากฏ ออกมาได้

ขอขอบพระคุณ รศ.ดร.ทวีศิลป์ สืบวัฒนะ แห่งภาควิชาประวัติศาสตร์ คณะมนุษยศาสตร์และ สังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาสารคาม ที่ให้ความกรุณาเข้ามาเป็นกรรมการผู้ทรงคุณวุฒิภายนอกให้ ข้อคิดเห็นอันมีค่าเมื่อครั้งสอบโครงร่างวิทยานิพนธ์และรับเชิญมาวิจารณ์การนำเสนอบทความ รวมทั้ง ผศ.ดร.วินัย ผลเจริญ และอาจารย์ ดร.ทัชชวัฒน์ เหล่าสุวรรณ ที่รับมาเป็นกรรมการสอบวิทยานิพนธ์ซึ่ง ให้คำแนะนำในการแก้ไขปรับปรุงสิ่งบกพร่องต่าง ๆ ในวิทยานิพนธ์ฉบับนี้

ขอขอบพระคุณคณาจารย์แห่งวิทยาลัยการเมืองการปกครอง มหาวิทยาลัยมหาสารคามทุก ท่าน ที่ได้อบรมสั่งสอนเสมอมา รวมทั้ง เพื่อนร่วมชั้นเรียนปริญญาโท หลักสูตรรัฐศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาการเมืองการปกครอง รุ่นที่ 9 ทุกคนที่ร่วมฝ่าฟันเรียนกันมาจนจบการศึกษา

สุดท้ายนี้ ผู้วิจัยขอกราบขอบพระคุณ “พ่อและแม่” ผู้ตั้งรกรากอย่างอดทนและสุจริตใจเพื่อ การศึกษาของลูก

หากวิทยานิพนธ์ฉบับนี้มีความผิดพลาดใด ๆ ผู้วิจัยขอน้อมรับไว้แต่เพียงผู้เดียว

ธีรพงษ์ กันทำ

สารบัญ

	หน้า
บทคัดย่อภาษาไทย.....	ง
บทคัดย่อภาษาอังกฤษ.....	ฉ
กิตติกรรมประกาศ.....	ช
สารบัญ.....	ฌ
บทที่ 1 บทนำ.....	1
1.1 ที่มาและความสำคัญ.....	1
1.2 งานเขียนที่เกี่ยวข้องกับ “อีสาน”.....	7
1.3 คำถามวิจัย.....	22
1.4 วัตถุประสงค์ของการวิจัย.....	22
1.5 สมมติฐานของการวิจัย.....	22
1.6 แนวความคิดและทฤษฎีที่ใช้ในงานวิจัย.....	23
1.7 ขอบเขตของการศึกษา.....	34
1.8 วิธีการศึกษา.....	36
1.9 นิยามศัพท์.....	36
บทที่ 2 หัวเมืองลาว: ภาพแทนพื้นที่อีสาน.....	38
2.1 ก่อนจะเป็น “หัวเมืองลาว”.....	39
2.2 รัฐบาลจารีต “ไทย-ลาว” กับการอพยพเข้าสู่พื้นที่อีสาน.....	44
2.3 สู่ “หัวเมืองลาว”.....	53
2.4 สรุปรูป.....	59
บทที่ 3 การสร้าง “ความเป็นชาติ” ไทยในอีสาน: ภาพแทนพื้นที่อีสาน พ.ศ. 2435-2475.....	61
3.1 จาก “ชาตลาว” สู่ “ชาติไทย”.....	63

3.2 ศาสนา การศึกษา และภาษาในการปลูกฝังกรอบงำโลกทัศน์ “ความเป็นชาติ” ของไทย	70
3.3 สรุป	75
บทที่ 4 ภูมิภาคที่เป็นปัญหา: ภาพแทนพื้นที่อีสาน พ.ศ. 2476-2500	77
4.1 สภาพของ “อีสาน” ในปาฐกถาของผู้แทนราษฎร.....	79
4.2 “อีสาน” กับการต่อสู้ในระบอบรัฐธรรมนูญ	83
4.3 อีสานภายใต้ “ระบอบพิบูลสงคราม” พ.ศ. 2491-2500	87
4.4 สรุป	92
บทที่ 5 การพัฒนาเพื่อความมั่นคง: ภาพแทนพื้นที่อีสาน พ.ศ. 2501-2523	93
5.1 รอยต่อของความเปลี่ยนแปลงทางการเมืองอีสานจาก “ถนอม กิตติขจร” สู่ “สฤษดิ์ ธนะ รัชต์” พ.ศ. 2500-2501	95
5.2 “การพัฒนาเพื่อความมั่นคง”: การแก้ไขปัญหาคอสมิกมิวนิสต์ในอีสาน ..	99
5.3 สรุป	106
บทที่ 6 พื้นที่ของการเลือกตั้ง: ภาพแทนพื้นที่อีสาน พ.ศ. 2524-2550	108
6.1 อีสานกับการเลือกตั้ง.....	108
6.2 สรุป	123
บทที่ 7 “คนเสื้อแดง”: ภาพแทนของพื้นที่อีสาน พ.ศ. 2551-2557	125
7.1 อีสานกับการลุกขึ้นสู้ของคนเสื้อแดง.....	127
7.2 คนเสื้อแดงกับภาพแทนพื้นที่อีสาน	131
7.3 สรุป	133
บทที่ 8 บทสรุป: อีสานและการเมืองเรื่องพื้นที่	135
บรรณานุกรม.....	138
ประวัติผู้เขียน.....	157

บทที่ 1

บทนำ

1.1 ที่มาและความสำคัญ

ในประวัติศาสตร์ที่เป็นทางการ (official history) ของรัฐไทย อีสานไม่เคยมีประวัติศาสตร์ของตนเอง พัฒนาการทางประวัติศาสตร์ของภูมิภาคนี้ถูกอธิบายภายใต้กรอบโครงของ “ประวัติศาสตร์แห่งชาติของไทย” (thai national history) ด้วยกรอบโครงดังกล่าว คำอธิบายประวัติศาสตร์ความเป็นมาของคนอีสานไม่ได้แตกต่างไปจากประวัติศาสตร์ความเป็นมาของคนกรุงเทพฯ และภูมิภาคอื่น ๆ นั่นก็คือ พวกเขาต่างก็เกิดบนแผ่นดินเดียวกัน มีบรรพบุรุษร่วมกันที่มาตั้งหลักแหล่งถิ่นฐานอยู่บนดินแดนแห่งนี้ หรือที่เรียกสั้น ๆ ว่าเป็น “คนไทย” เหมือนกัน¹ กล่าวอีกนัยหนึ่ง จะต้องมีอัตลักษณ์ร่วมกันในทางประวัติศาสตร์และวัฒนธรรม ตลอดจนความภาคภูมิใจในชาติไทย คำอธิบายประวัติศาสตร์ในลักษณะแบบนี้เป็นการสร้างโครงเรื่อง (plot)² เพื่อที่จะเป็น “เรื่อง

¹ สมชัย ภัทรธนานันท์, *ความขัดแย้งระหว่างอีสานกับรัฐไทย: การครอบงำและการต่อต้าน* (มหาสารคาม: สาขารัฐศาสตร์ วิทยาลัยการเมืองการปกครอง มหาวิทยาลัยมหาสารคาม, 2549), 5.

² นักประวัติศาสตร์อย่าง ธงชัย วินิจจะกุล เห็นว่า คนส่วนใหญ่คิดว่าประวัติศาสตร์ ก็คือ “การเล่าเรื่อง” ที่เกิดขึ้นในอดีตอย่างเป็นกลางตามข้อมูลหลักฐานที่เกิดขึ้นจริงตามลำดับเวลา ในทางตรงกันข้าม ประวัติศาสตร์เป็นเพียงการ “เล่าเรื่อง” ในอดีตที่มีการวิเคราะห์และวางอยู่บนพื้นฐานของอคติและค่านิยมบางอย่างไม่ว่าโดยตั้งใจหรือไม่ก็ตาม โดยนักประวัติศาสตร์จะเลือกใช้ข้อมูลหลักฐานจำนวนหนึ่งขึ้นมาร้อยเรียงผูกเข้ากับ “โครงเรื่อง” ที่สร้างขึ้นภายใต้อุดมการณ์ทางการเมืองบางอย่าง

ในที่นี้ “โครงเรื่อง” ก็คือ แกนกลางหรือโครงกระดูกของเรื่อง ที่ให้เหตุการณ์เรื่องราวต่าง ๆ ของเรื่องมาร้อยเรียงกันตามลำดับเวลา กล่าวอีกนัยหนึ่ง เป็นสิ่งที่กำหนดจุดเริ่มต้นและจุดจบของเหตุการณ์ทั้งหลายมาร้อยเรียงผูกเข้าเป็นประวัติศาสตร์ขึ้นเดียวกัน ภายใต้กรอบโครงที่เรียบง่าย แต่ก็ค่อนข้างชัดเจนและมีขอบเขตที่แน่นอน

ดังนั้น การวิจารณ์งานเขียนทางประวัติศาสตร์ จึงไม่ใช่แค่การตรวจสอบค้นหาถึงหลักฐาน การใช้หลักฐาน การวิพากษ์วิจารณ์การตีความ การใช้ทฤษฎี การให้เหตุผลและคำอธิบายเท่านั้น ในทางตรงกันข้าม ต้องตรวจสอบวิจารณ์ว่าความรู้อะไรและเรื่องราวนั้น ๆ มีที่มาจากโครงเรื่องและลำดับเหตุการณ์อย่างไร มีความสมเหตุสมผลน่าเชื่อถือหรือไม่ มีข้อจำกัดอย่างไร และสามารถมีโครงเรื่องแบบอื่นที่ก่อให้เกิดความหมายและเรื่องราวที่ต่างไปจากเดิมหรือไม่. ดูการอภิปรายถกเถียงถึงโครงเรื่องประวัติศาสตร์ใน กองบรรณาธิการ *จุลสารหอจดหมายเหตุวัฒนธรรมศาสตร์*, “บทบรรณาธิการ: ประวัติศาสตร์แห่งชาติ,” *จุลสารหอจดหมายเหตุวัฒนธรรมศาสตร์*, ฉ. 12 (มิถุนายน

เล่า” (narrative) ร่วมกันโดยผ่าน “การวางโครงเรื่อง” (emplotment)³ ของ “ประวัติศาสตร์แห่งชาติไทย” ที่ถูกสร้างขึ้นและผลิตซ้ำผ่านการใช้ “ภาษา” และ “ถ้อยคำ” มาเรียงร้อยผูกเข้าด้วยกันให้เป็นไปในทิศทางที่กำหนด เพื่อการจัดระเบียบหรือการลำดับของเหตุการณ์ มีกระบวนการคัดสรรเลือกแนวเรื่องที่เหมาะสมกับหลักฐาน หรือเลือกหลักฐานที่เข้ากับโครงเรื่องและสอดคล้องกับโลกทัศน์ (ideology)⁴ ดังนั้น ประวัติศาสตร์จึงเป็น “วรรณกรรม” (literature) รูปแบบหนึ่งซึ่งเป็นสิ่งประดิษฐ์ทางภาษามากกว่าเป็น “ข้อพิสูจน์” หรือเป็น “เครื่องยืนยัน” โครงเรื่องในการเล่าเรื่องทางประวัติศาสตร์จึงไม่ใช่สิ่งที่มีอยู่ในอดีตแล้วรอคอยการถูกค้นพบ แต่ถูกสร้างขึ้นหรือประดิษฐ์ขึ้นโดยนักประวัติศาสตร์เอง⁵ ซึ่งเต็มไปด้วยความหมายและสัญลักษณ์ที่แอบซ่อนอยู่ ดังที่นักรัฐศาสตร์อย่าง ชัยวัฒน์ สถาอานันท์ ได้กล่าวไว้ว่า

2551-พฤษภาคม 2552): 3-5. และ ชงชัย วินิจจะกูล, “เรื่อง, ลำดับเรื่อง, และโครงเรื่องกับความรู้ประวัติศาสตร์,” *จุลสารหอจดหมายเหตุธรรมศาสตร์*, ฉ. 12 (มิถุนายน 2551-พฤษภาคม 2552): 6-21.

³ ความคิดเกี่ยวกับเค้าโครงเรื่องของการเขียนประวัติศาสตร์มีการอภิปรายอยู่ใน Hayden White, *Metahistory: The Historical Imagination in Nineteenth-century Europe* (Baltimore: The John Hopkins University Press, 1973), 1-42. ; Hayden White, *The Content of the Form: Narrative Discourse and Historical Representation* (Baltimore and London: The John Hopkins University Press, 1987), 26-28. และ Hayden White, *Tropics of Discourse: Essays in Culture Criticism* (Baltimore and London: The John Hopkins University Press, 1987), 81-99.

⁴ นักประวัติศาสตร์อย่าง เครก เจ. เรย์โนลด์ส เห็นว่า พื้นที่การเล่าเรื่องของนักประวัติศาสตร์มุ่งจะทำให้เกิดความต่อเนื่องเป็นเส้นตรง เพื่อแสดงว่าสิ่งหนึ่งนำไปสู่อีกสิ่งหนึ่งได้อย่างไร การดำรงรักษาเรื่องให้ต่อเนื่องกันไว้ มักจะมีปัญหาขึ้นที่เมื่อใดก็ตามมีเหตุการณ์เรื่องราวบางอย่างที่ไม่สามารถไปกันได้กับอดีตที่กำลังต่อเนื่อง และที่สำคัญยังทำลายต่อฐานคติที่เคยเป็นมาและทำให้เกิดการทำลายต่อโครงเรื่องเดิม จนบุคคล ชนชั้น หรือสถาบันบางคนบางกลุ่มรู้สึกถูกละเลยและเป็นอันตรายต่อสัญลักษณ์ของความเป็นชาติ การเขียนประวัติศาสตร์ที่เกี่ยวกับเหตุการณ์ที่ปั่นป่วนสับสน จึงจำเป็นต้องมีการร้อยเรียงเรื่องราวของชาติให้ต่อเนื่องกัน ปิดบังอำพราง ตัดออก หรือพลิกผ่านบางตอนที่ทำให้สายธารประวัติศาสตร์สะดุดชะงักออกไป. ดูการอภิปรายถกเถียงถึงโครงเรื่องของประวัติศาสตร์ไทยใน เครก เจ. เรย์โนลด์ส, “โครงเรื่องของประวัติศาสตร์ไทย: ทฤษฎีและการปฏิบัติ,” ใน *เจ้าลี้ ขุนศึก คักตินา ปัญญาชน และ คนสามัญ: รวมบทความประวัติศาสตร์ของเครก เจ. เรย์โนลด์ส*, บรรณาธิการแปลโดย วารุณี ไอสถารมย์, แปลโดย รัชนิพร จันทราอารี, วารุณี ไอสถารมย์, และ อัญชลี สุสายัณห์ (กรุงเทพฯ: มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์ และ มูลนิธิโตโยต้าประเทศไทย, 2550), 197-229. และ โสภา ชานะ-มูล, “ชาติไทย” ใน *ทัศนะปัญญาชนหัวก้าวหน้า* (กรุงเทพฯ: มติชน, 2550), 5-17.

⁵ เครก เจ. เรย์โนลด์ส, “โครงเรื่องของประวัติศาสตร์ไทย: ทฤษฎีและการปฏิบัติ,” 203.

“...ถ้าถือว่าข้อเขียนบันทึกเรื่องราวอย่างเป็นทางการเป็นความรู้ก็เท่ากับกำหนดว่าด้วยข้อเขียนที่ไม่เป็นทางการมีสถานะเป็นความรู้ที่ด้อยกว่าสิ่งที่เป็นทางการหรือไม่อาจนับว่าเป็นความรู้ได้ ขณะที่ความรู้ที่ได้รับการยอมรับ จะปรากฏตัวผ่านวาทกรรมนานาชนิดที่สานถักทอกันเป็นตาข่ายทางภาษาที่ใช้กันในสังคม มีสถาบันทางสังคมมาช่วยผลิตวาทกรรมเหล่านั้น ถักทอตาข่ายนั้นยิ่งขึ้น...”⁶

ทั้งนี้ ในกรอบแนวคิดของรัฐประชาชาติ (nation state)⁷ แล้ว “เรื่องเล่า” ที่ทำหน้าที่ดังกล่าวก็คือ “ประวัติศาสตร์แห่งชาติของไทย”⁸ ในทัศนะของนักประวัติศาสตร์อย่าง ธงชัย วินิจจะกุล เรียก “แม่แบบ” การเล่าเรื่องของประวัติศาสตร์ “แห่งชาติ” นี้ว่า “ประวัติศาสตร์แบบราชาชาตินิยม” (royal-national history)⁹ เพื่อสร้างโครงเรื่องแม่แบบ (master plot) สำหรับชีวประวัติ

⁶ ชัยวัฒน์ สถาอานันท์, “เทววิทยาแห่งวาทกรรม: ทำความเข้าใจอำนาจแห่งวาทกรรมด้วยนารายณ์สิบปาง,” *สมุดสังคมนาสาตรา* 12, ฉ. 3-4 (กุมภาพันธ์-กรกฎาคม 2533): 177.

⁷ นักสังคมวิทยาที่ทำงานด้านรัฐศาสตร์อย่าง ธเนศ วงศ์ยานนาวา ได้ชี้ให้เห็นว่า ประวัติศาสตร์เป็นเรื่องของอนาคต โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ประวัติศาสตร์ที่ต้องการสร้างความยิ่งใหญ่ให้แก่รัฐประชาชาติ การสร้างความยิ่งใหญ่ให้แก่สมาชิกในรัฐประชาชาติด้วยการเชิดชูบุคคลต่าง ๆ นั้นเป็นสิ่งที่ขาดไม่ได้ในประวัติศาสตร์เพื่อรัฐประชาชาติจำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้อง “เขียน” เพื่อให้เห็นว่ากิจกรรมต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นด้วยฝีมือชนชั้นนำ มีสถานะที่สูงส่ง สิ่งใดที่ไม่น่าจดจำก็จำเป็นที่จะต้องลืม ประวัติศาสตร์ของรัฐประชาชาติทุกแห่งมีสิ่งที่ไม่มีการยกย่องและพยายามเลือกที่จะจำ มีสิ่งที่ยากจะลืมและเลือกที่จะลืม. ธเนศ วงศ์ยานนาวา, “อภิวินิ: เทววิทยาทางการเมือง ความทรงจำและความหลงลืมของประวัติศาสตร์ไทย,” *รัฐศาสตร์สาร* 22, ฉ. 1 (2543): 170.

⁸ นิธิ เอียวศรีวงศ์, *ประวัติศาสตร์แห่งชาติ “ซ่อม” ฉบับเก่า “สร้าง” ฉบับใหม่*, บรรณาธิการโดย สุจิตต์ วงษ์เทศ (กรุงเทพฯ: เรือนแก้วการพิมพ์, 2549)

⁹ นักประวัติศาสตร์อย่าง ธงชัย วินิจจะกุล เห็นว่า ประวัติศาสตร์แห่งชาติของไทยได้ใช้ความทรงจำและโลกทัศน์ของเจ้ากรุงเทพฯ เป็นแกนกลางของเรื่องเล่า นักประวัติศาสตร์และประชาชนก็สมานกันรับเอาเรื่องเล่าและเชื่อว่าเป็นของตนเอง ประวัติศาสตร์แห่งชาติของไทยได้อำพรางการแผ่ขยายอำนาจของกรุงเทพฯ ต่อหัวเมืองประเทศราช และกลับเล่าเรื่องเหล่านั้นว่าเป็นการเสียดินแดน แต่อดีตหัวเมืองประเทศราชต่างหากที่เป็นฝ่ายสูญเสียอิสระและอำนาจในการปกครองตนเอง. ธงชัย วินิจจะกุล, “ประวัติศาสตร์ไทยแบบราชาชาตินิยม: จากยุคอาณานิคมอำพรางสู่ราชาชาตินิยมใหม่หรือลัทธิเสด็จพ่อของกรรมพืไทยในปัจจุบัน,” ใน *โฉมหน้าราชาชาตินิยม: ว่าด้วยประวัติศาสตร์ไทย* (นนทบุรี: ฟ้าเดียวกัน, 2559), 5.

ของชาติขึ้นมาอธิบายการดำรงอยู่ของ “ชาติไทย” ใหม่¹⁰ เนื่องจากประวัติศาสตร์ฉบับ “ทางการ” เป็นเครื่องมือที่สำคัญอย่างยิ่งกับการสร้าง “รัฐชาติ” ซึ่งคำอธิบายประวัติศาสตร์ดังกล่าวได้ปิดบังอำพรางความแตกต่างระหว่างอีสานกับรัฐไทยที่ดำรงอยู่ หรือถูกสร้างขึ้นมาตลอดระยะเวลาทางประวัติศาสตร์ประกอบกับสภาพที่ตั้งทางภูมิศาสตร์ของอีสานที่เป็นพื้นที่ที่ใหญ่ที่สุดในประเทศไทย มีประชากรมากที่สุด และประสบปัญหาหนักที่สุด เป็นต้นว่า ปัญหาของความแห้งแล้ง ความทุกข์ยาก ความยากจน มีการอพยพของประชากรเข้ามาขายแรงงานในกรุงเทพฯ มากที่สุด เป็นต้น อีสานจึงเป็นพื้นที่ของการต่อสู้ทางการเมือง เศรษฐกิจ สังคม และทางวัฒนธรรมค่อนข้างสูง ซึ่งมีลักษณะทั้งซ่อนเร้นและปะทุขึ้นให้เห็นกลายเป็น “ปัญหาทางประวัติศาสตร์” ในอีสาน¹¹

คำว่า “อีสาน” หรือ “อิสาน” และ “อิสาน” หมายถึง ทิศตะวันออกเฉียงเหนือเป็นเขตการปกครองที่รัฐไทยสร้างขึ้น โดยมีกรุงเทพฯ เป็นศูนย์กลางของการเรียกชื่อทิศ¹² ในช่วงก่อนต้นพุทธศตวรรษที่ 25 การเรียกพื้นที่อีสานนั้นมีอยู่ 2 ลักษณะด้วยกัน¹³ ก็คือ

ประการแรก การเรียกชื่อแบบเฉพาะเจาะจง หมายถึง การใช้ชื่อเมืองที่มีความสัมพันธ์กับรัฐไทยเป็นเกณฑ์ โดยเฉพาะอย่างยิ่ง หัวเมืองขนาดใหญ่ที่สามารถควบคุมเมืองเล็ก ๆ ตามความสัมพันธ์เชิงอำนาจด้วยการใช้ชื่อเมืองแม่หรือแม่เอกเป็นชื่อเรียก ซึ่งการใช้ชื่อเมืองดังกล่าวข้างต้นใช้ทั้งรัฐไทยและท้องถิ่น กล่าวอีกนัยหนึ่ง รัฐไทยจะใช้ชื่อเมืองเมื่อต้องการกล่าวถึงหัวเมืองหรือกลุ่มเมืองนั้น ๆ อย่างเฉพาะเจาะจงในการติดต่อสื่อสารด้วย ส่วนท้องถิ่นจะใช้ชื่อเมืองเพื่อบ่งบอกถึงแหล่งที่มาของตนเองเมื่อมีความสัมพันธ์หรือการติดต่อกับคนภายนอกพื้นที่ของตนเอง เช่น จำปาสัก นครราชสีมา นครพนม เป็นต้น ในแง่นี้ จะเห็นว่าการใช้ชื่อเมืองในการติดต่อสื่อสารกับรัฐไทยนั้น สะท้อนให้เห็นถึงความสัมพันธ์ของแต่ละท้องถิ่นนั้นมีอิสระต่อกัน รัฐไทยมีความสัมพันธ์ระหว่างเมืองต่าง ๆ ในลักษณะเมืองต่อเมืองไม่ใช่ภาพของพื้นที่ที่เป็นเอกภาพหรือที่เป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน

ประการที่สอง การเรียกชื่อตามลักษณะเฉพาะพื้นที่ (space) และชุมชนกลุ่มชาติพันธุ์ (ethnic group) เป็นการเรียกพื้นที่อย่างรวม ๆ ในกรณีที่กล่าวถึงการมีเรื่องราวร่วมกัน หรือการ

¹⁰ ธงชัย วินิจจะกุล, *กำเนิดสยามจากแผนที่: ประวัติศาสตร์ภูมิกายาของชาติ*, บรรณาธิการแปลโดย ชูศักดิ์ ภัทรกุลวณิช, แปลโดย พวงทอง ภวัครพันธุ์, โอตา อรุณวงศ์, และ พงษ์เลิศ พงษ์วนานต์ (กรุงเทพฯ: โครงการจัดพิมพ์คบไฟ ร่วมกับ อ่าน, 2556), 250-256.

¹¹ สุจิตต์ วงษ์เทศ, “อีสาน-ลาว-ขแมร์ศึกษา ในกรอบประชาคมอาเซียน,” *มติชน*, 28 พฤศจิกายน 2556, 20.

¹² เรื่องเดียวกัน, 20.

¹³ อุศนา นาศรีเคน, “อีสานในการรับรู้และทัศนะของผู้ปกครองกรุงเทพฯ ตั้งแต่หลังกบฏเจ้าอนุวงศ์ พ.ศ. 2369 ถึงการเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. 2475,” (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต, สาขาวิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, 2548), 30-32.

กำหนดนโยบายต่อพื้นที่ เช่น การทำบัญชีสรุปการส่งส่วยของหัวเมืองลาวในแต่ละปี ซึ่งมีการจำแนก แจกแจงรายละเอียดของแต่ละเมืองส่งส่วยอะไร เมื่อใด ส่งครบตามจำนวนหรือค้างส่งส่วยอยู่เท่าไร หรือการประกาศสักเลกหัวเมืองลาวเขมรในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 4 เพื่อทำการสำรวจและทำบัญชีคนในพื้นที่ เช่น หัวเมืองลาว หัวเมืองลาวเขมร หัวเมืองลาวเขมรป่าดง หัวเมืองลาวฝ่ายตะวันออก เป็นต้น การเรียกชื่อพื้นที่โดยรวมมักจะใช้คำว่า “ลาว” ทั้งนี้ คำว่า “ลาว” มีความหมายสองความหมายด้วยกัน ก็คือ พื้นที่และชุมชนกลุ่มชาติพันธุ์ กล่าวคือ ในลักษณะเชิงพื้นที่ คำว่า “ลาว” ก็คือ หลักแหล่งถิ่นฐานที่อยู่อาศัยของคนลาว และในลักษณะเชิงชุมชนกลุ่มชาติพันธุ์ ก็คือ ใช้เรียกกลุ่มคนลาวรัฐไทยเห็นว่าคนลาวนั้นมีความแตกต่างไปจากตนเอง แม้ว่าคนลาวจะเคลื่อนย้ายอพยพไปอยู่ที่ใดความเป็นลาวก็ติดตัวไปด้วย ซึ่งการเรียกในลักษณะเชิงชุมชนชาติพันธุ์ หรือการแบ่งเราแบ่งเขานั้นได้กลายมาเป็นเสมือนจุดเริ่มต้นของทัศนระหมุ่นชนชั้นผู้ปกครองไทยที่มีต่อ คำว่า “ลาว” ในเชิงการกดขี่และการดูถูกเหยียดหยามลดทอนคุณค่าของอีกฝ่ายหนึ่งส่งผ่านมาสู่คนกลุ่มอื่น ๆ ในสังคม¹⁴ จนกระทั่งในปี พ.ศ. 2442 คำว่า “ลาว” ถูกลบออกจากชื่อเมืองต่าง ๆ และถูกห้ามใช้ในการระบุเชื้อชาติในการสำรวจสำมะโนประชากร ด้วยเหตุผลทางการเมืองของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 5 อันเป็นผลมาจากจักรวรรดินิยมฝรั่งเศสเข้ามาแทรกแซงลาว¹⁵ อย่างไรก็ตาม ในปัจจุบันคนกรุงเทพฯ ก็ยังคงเรียกผู้คนในภาคอีสานว่า “ลาว” ในขณะเดียวกัน คนภาคเหนือ (ล้านนา) พยายามปฏิเสธความเป็นลาว และคำว่าลาวก็ค่อย ๆ จางหายไปจากล้านนา ส่งผลให้สามารถสลัดความเป็น “ลาว” ออกไปได้ และกลายมาเป็น “คนเมือง” แทน¹⁶

¹⁴ ดูพัฒนาการทัศนระของประเทศไทยต่อคำว่า “ลาว” ได้ใน ทวีศิลป์ สืบวัฒนะ, “‘ลาว’ ในทัศนระของผู้ปกครองไทย,” *จดหมายเหตุสังคมศาสตร์* 11, ฉ. 1 (สิงหาคม-ตุลาคม 2531): 104-121. ; ทวีศิลป์ สืบวัฒนะ, “การรับรู้เรื่อง ‘ลาว’ ในพงศาวดารและแบบเรียนไทย,” *สังคมศาสตร์ปริทัศน์* 16, ฉ. 1 (กรกฎาคม-ธันวาคม 2535): 106-116. ; อุบล ลิ้มสุวรรณ, “ทัศนระของผู้ปกครองไทยที่มีต่อคำว่า ‘ลาว’ ในสมัยรัตนโกสินทร์ พ.ศ. 2324-2453,” (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต, สาขาวิชาประวัติศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ มหาสารคาม, 2537). ; ทวีศิลป์ สืบวัฒนะ, “‘ลาว’ ในทัศนระของไทย,” (การสัมมนาประจำปี 2548 เรื่อง สู่สังคมสยามฉันทน์ ณ โรงแรมแอมบาสเดอร์ ซิตี้ จอมเทียน ชลบุรี, 26-27 พฤศจิกายน 2548): 1-11. และ ทวีศิลป์ สืบวัฒนะ, “ลักษณะลาว,” ใน *แนวคิดและแนวทางการศึกษาประวัติศาสตร์ท้องถิ่น*, พิมพ์ครั้งที่ 2 (กรุงเทพฯ: อินทนิล, 2554), 193-230.

¹⁵ ยูโก๊ะ ฮายาชิ, *พุทธศาสนาเชิงปฏิบัติของคนไทยอีสาน: ศาสนาในความเป็นภูมิภาค*, แปลโดย พินิจลาภานานนท์ (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2554), 61.

¹⁶ ดู ทวีศิลป์ สืบวัฒนะ, “ลักษณะลาว,” ใน *แนวคิดและแนวทางการศึกษาประวัติศาสตร์ท้องถิ่น*, 195-197.

ในความเห็นของ สุจิตต์ วงษ์เทศ เห็นว่า คำว่า “อีสาน” หรือ “อิสาน” ในภาษาบาลีซึ่งหมายถึง “ตะวันออกเฉียงเหนือ” เป็นคำที่มีรากศัพท์มาจากคำว่า “อิสาน” ซึ่งในภาษาสันสกฤตหมายถึงนามของพระศิวะ ผู้เป็นเทพดาประจำทิศตะวันออกเฉียงเหนือ เคยมีการใช้มาแล้วเมื่อราวหลังปี พ.ศ. 1,000 ในชื่อรัฐ “อิสานปุระ” และชื่อของพระราชินี “อิสานวรมัน” ทั้งนี้ คำว่า “อีสาน” ในความหมายที่ตรงกับคำว่า “ตะวันออกเฉียงเหนือ” นั้นเริ่มใช้อย่างเป็นทางการเมื่อปี พ.ศ. 2442 ในชื่อ “มณฑลตะวันออกเฉียงเหนือ” แต่หมายความถึงเฉพาะหัวเมืองในเขตมณฑลอุบลราชธานีและมณฑลจำปาสักเท่านั้น¹⁷ ในขณะที่นักประวัติศาสตร์อย่าง ดารารัตน์ เมตตาริกานนท์ ได้ชี้ให้เห็นว่า คำว่า “อีสาน” เริ่มมีการใช้ครั้งแรกเมื่อปี พ.ศ. 2443 โดยใช้เรียกพื้นที่ที่อยู่ภายใต้การปกครองแบบมณฑลเทศาภิบาลที่ชื่อว่า “มณฑลอิสาน” อันหมายถึง เมืองอุบลราชธานี จำปาสัก ขุขันธ์ สุรินทร์ ร้อยเอ็ด และเมืองขึ้น ส่วนหน่วยการปกครองที่เรียกว่า “ภาค” ในอิสานนั้นเกิดขึ้นเมื่อปี พ.ศ. 2465 โดยการประกาศรวมมณฑลอุดร ร้อยเอ็ด และอุบลราชธานี ขึ้นเป็น “ภาคอิสาน”¹⁸ กล่าวอีกนัยหนึ่ง คำว่า “อีสาน” ที่มีความหมายเฉพาะมณฑลอิสานในอดีตนั้นได้กลายมาเป็นชื่อเรียกที่มีความหมายรวมถึงภูมิภาค หรือดินแดนที่ตั้งอยู่ทิศตะวันออกเฉียงเหนือของกรุงเทพฯ ในระยะเวลาต่อมา

นักมานุษยวิทยาชาวไทยอย่าง สุเทพ สุนทรเกสัช เห็นว่า คำว่า “อีสาน” อันเป็นภาษาบาลี และ “อิสาน” ในภาษาสันสกฤตซึ่งหมายถึงทิศตะวันออกเฉียงเหนือ เมื่อนำเอาคำ ๆ นี้ไปใช้กับภูมิภาคและผู้คนที่อยู่ในบริเวณที่ราบสูงโคราชก็หมายถึงชุมชนกลุ่มชาติพันธุ์ที่อยู่ในภูมิภาคดังกล่าว นอกจากนั้น ผู้คนในภาคอิสานก็ไม่ได้มีความแตกต่างกันจากกลุ่มคนลาวในประเทศลาวเรียกว่า “ไทลาว” หมายความว่าคนเชื้อชาติลาวที่อาศัยอยู่ในประเทศไทย ทั้งนี้ คำว่า “ไทลาว” นั้นอาศัยเชื้อชาติ ภาษา และวัฒนธรรมเป็นเกณฑ์ในการกำหนด และความสัมพันธ์ระหว่างไทลาวในภาคอิสานนั้น เรียกว่า “ลาวอีสาน”¹⁹ ในขณะที่นักมานุษยวิทยาอย่าง ชาร์ลส์ เอฟ. คายส์ ได้ชี้ให้เห็นว่า คนในพื้นที่ภาคตะวันออกเฉียงเหนือนั้นมีการใช้คำว่า “อีสาน” เพิ่มมากขึ้นเรื่อย ๆ เช่น คนอีสาน พูดภาษาอีสาน อาศัยอยู่ภาคอีสาน เป็นต้น เพื่อสะท้อนให้เห็นถึงจิตสำนึกเกี่ยวกับอัตลักษณ์ของภูมิภาค/ชาติพันธุ์²⁰

¹⁷ สุจิตต์ วงษ์เทศ, “อธิบายคำว่า อีสาน, อิสาน, อิศาน,” *ทางอีสาน* 1, ฉ. 8 (ธันวาคม 2555): 3.

¹⁸ ดารารัตน์ เมตตาริกานนท์, “การเมืองของการนิยามความหมาย ‘อีสาน’ พ.ศ. 2435-2475,” *มนุษยศาสตร์สังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยขอนแก่น* 18, ฉ. 3 (เมษายน-มิถุนายน 2544): 7-9.

¹⁹ สุเทพ สุนทรเกสัช, *หมู่บ้านอีสานยุค “สงครามเย็น”: สังคมวิทยาของหมู่บ้านภาคตะวันออกเฉียงเหนือ*, พิมพ์ครั้งที่ 2 (กรุงเทพฯ: มติชน, 2548), 9.

²⁰ ชาร์ลส์ เอฟ. คายส์, *แนวคิดท้องถิ่นภาคอิสานนิยมในประเทศไทย*, แปลโดย รัตนา โตสกุล (อุบลราชธานี: ศูนย์วิจัยสังคมอนุภูมิภาคกลุ่มน้ำโขง คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยอุบลราชธานี, 2552), 28.

อย่างไรก็ดี ถ้าพิจารณาจากความเห็นของนักรัฐศาสตร์อย่าง สมชัย ภัทรธนานันท์ จะเห็นได้ชัดว่า จริง ๆ แล้วความหมายของคำว่า “อีสาน” มีความหมายที่แตกต่างกันสองความหมาย²¹ ก็คือ

ความหมายแรก “อีสาน” ในความหมายของหน่วยงานราชการแสดงให้เห็นถึง “*ความเป็นไทย ไม่ใช่ลาว*” ของอีสาน (Thai-ness) กล่าวอีกนัยหนึ่ง ถึงแม้ว่าคนอีสานจะมีความแตกต่างจากคนในภาคกลางแต่พวกเขาก็ไม่ใช่คนลาว พวกเขาเป็น “*ไทอีสาน*” อันหมายถึงพลเมืองไทย ในความหมายนี้เป็นที่นิยมในหมู่นักการศึกษา ชนชั้นกลาง และโดยเฉพาะเยาวชนในเขตเมืองซึ่งไม่ต้องการเป็นพวกเดียวกันกับคนลาวในภูมิภาคที่มีความด้อยพัฒนา

ความหมายที่สอง คำว่า “อีสาน” นอกจากจะบ่งบอกถึงความเป็นลาวและความแตกต่างทางชาติพันธุ์ระหว่างภูมิภาคกับกรุงเทพฯ แล้ว ยังหมายรวมไปถึงการต่อสู้ของชนยากจนผู้เสียเปรียบในสังคมอีกด้วย ในความหมายนี้ถูกใช้โดยนักเคลื่อนไหวทางสังคม (social activists) และชาวบ้านหัวก้าวหน้า

แน่นอนว่า ความคลุมเครือทางอัตลักษณ์ของคนอีสานได้สร้างความสับสนให้กับความหมายของคำว่า “อีสาน” เป็นอย่างยิ่ง ด้านหนึ่ง สะท้อนให้เห็นถึงอิทธิพลทางประวัติศาสตร์อีสานที่มีความขัดแย้งกับรัฐไทย ในอีกด้านหนึ่ง ก็สะท้อนให้เห็นถึงความขัดแย้งในนโยบายของรัฐไทยที่เลือกปฏิบัติต่ออีสานด้วย ดังนั้น คำว่า “อีสาน” จึงเป็นการให้ความหมายในเชิงพื้นที่ที่เชื่อมโยงเข้ากับอำนาจของรัฐไทย และพื้นที่ที่อยู่ในการรับรู้ของชนชั้นนำไทยในการแสดงอำนาจเหนือพื้นที่ เพราะคำว่า “อีสาน” ซึ่งหมายถึงทิศตะวันออกเฉียงเหนือแสดงให้เห็นว่ากรุงเทพฯ เป็นศูนย์กลาง กล่าวอีกนัยหนึ่ง พื้นที่อีสานในทุกวันนี้ถูกสร้างขึ้นโดยกลุ่มชนชั้นปกครองของไทยเพื่อให้เป็นส่วนหนึ่งของพื้นที่ซึ่งมีการกำหนดขอบเขตขึ้น

1.2 งานเขียนที่เกี่ยวข้องกับ “อีสาน”

ในอดีต งานการศึกษาประวัติศาสตร์การเมืองอีสานนั้น ให้ความสำคัญกับการพิจารณาความเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจ สังคม การเมืองช่วงเวลาใดเวลาหนึ่งในประวัติศาสตร์โดยภาพรวมเท่านั้น การรวมกลุ่มของสมาชิกสภาผู้แทนราษฎร ขบวนการผู้มีบุญ ประวัติศาสตร์เมืองและหมู่บ้าน และความคิดทางการเมืองของนักคิดคนสำคัญ ๆ ในอดีตของภาคอีสาน โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ในผลงานทางประวัติศาสตร์และมานุษยวิทยา ดังนั้น เราจะเข้าใจอีสานต้องเริ่มต้นจากการศึกษาพัฒนาการทางประวัติศาสตร์ “อีสาน” ไม่ใช่สิ่งที่เกิดขึ้นเองโดยธรรมชาติ และอีสานในอดีตไม่ได้ดำรงอยู่อย่างที่เราเห็นและเป็นอยู่ทุกวันนี้โดยตัวของมันเอง และที่ผ่านมามีความรู้เกี่ยวกับอีสานมีการศึกษาเฉพาะกรณี มอง

²¹ สมชัย ภัทรธนานันท์, *ความขัดแย้งระหว่างอีสานกับรัฐไทย: การครอบงำและการต่อต้าน*, 53.

ลึกลับ มองแคบ และมองเฉพาะจุดมากจนเกินไปทำให้ขาดการเชื่อมโยงภาพปรากฏการณ์ในอีสานให้เข้ากับ “ภาพใหญ่หรือภาพกว้าง” (the big picture)²²

งานเขียนเกี่ยวกับอีสานในระยะแรกมักจะเป็นประวัติศาสตร์เมือง ดังกรณีงานของหม่อมอมรวงศ์วิจิตร (ม.ร.ว.ปฐุม คนเอนจร) ที่ได้รวบรวมรายงานการปฏิบัติราชการต่าง ๆ ในหัวเมืองอีสาน โดยเฉพาะอย่างยิ่งหัวเมืองต่าง ๆ ในมณฑลอีสานและหัวเมืองใกล้เคียง ซึ่งมีเนื้อหาเกี่ยวกับการประกาศยกฐานะบ้านขึ้นเป็นเมือง การแยกเมืองต่าง ๆ ออกจากกันเพื่อความสะดวกในการปกครอง การแต่งตั้ง โยกย้ายข้าราชการ คดีความการฟ้องร้องต่าง ๆ และเหตุการณ์สำคัญ ๆ ในแต่ละหัวเมือง เป็นต้น จนกลายเป็น “พงศาวดารหัวเมืองมณฑลอีสาน” ดังที่สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพได้ทรงเขียน “คำนำ” ที่ว่า “...หนังสือพงศาวดารมณฑลอีสานนี้ ไม่ได้มีผู้ใดสั่งให้หม่อมอมรวงศ์วิจิตรแต่ง หม่อมอมรวงศ์วิจิตรแต่งโดยอำเภอใจ ในเวลาว่างราชการ ด้วยรักวิชาความรู้ และเจตนาจะให้เปนประโยชน์ต่อราชการบ้านเมือง...”²³ อย่างไรก็ตาม ข้อความดังกล่าวข้างต้นขัดแย้งกับงานของ เดิม วิชาคย์พจนกิจ ที่ระบุไว้ใน “คำนำผู้เขียน” ได้กล่าวเอาไว้ว่า พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงสรรพสิทธิประสงค์

“...มีรับสั่งให้หม่อมอมรวงศ์วิจิตร (ครั้งเป็น ม.ร.ว.ปฐุม คนเอนจร) ปลัดมณฑลประจำจังหวัดอุบลราชธานี (เมื่อครั้งเป็นมหาดไทยมณฑล) เป็นแม่กองรวบรวมเรื่องราวหัวเมืองตะวันออกเฉียงเหนือขึ้น และโปรดให้บิดาข้าพเจ้าเป็นผู้ช่วย ครั้งเรียบเรียงเสร็จแล้ว สารตราสัญญาบัตรและเอกสารสำคัญต่าง ๆ ดังกล่าว หากของเมืองใดเก่าแก่ได้พยายามเก็บรักษาไว้เรียบร้อย กอปรด้วยมีหลักฐานอันเป็นประโยชน์ต่อราชการ พงศาวดารประวัติศาสตร์แล้วพระองค์ท่านได้ประทานรางวัลแก่ผู้นั้น ตามลำดับความสำคัญมากน้อยเป็นเงินส่วนพระองค์ร่วม 1,000 บาท เมื่อหม่อมอมรวงศ์วิจิตรเรียบเรียงเสร็จแล้วให้ชื่อว่า พงศาวดารหัวเมืองอีสาน...”²⁴

²² R. W. Connell, “The Big Picture: Masculinities in Recent World History,” *Theory and Society* 22, No. 5 (October): 597-623.

²³ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, “คำนำ” ใน *ประชุมพงศาวดาร ภาคที่ 4 (พงศาวดารหัวเมืองมณฑลอีสาน)*, พิมพ์ครั้งที่ 2 (พระนคร: โสภณพิพรรณธนากร, 2459), ต.

²⁴ เดิม วิชาคย์พจนกิจ, *ประวัติศาสตร์อีสาน*, พิมพ์ครั้งที่ 4 (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ร่วมกับ มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, 2546), (12)-(13).

กล่าวอีกนัยหนึ่ง หนังสือพงศาวดารหัวเมืองอีสาน ก็คือ รายงานหรือเอกสารทางราชการที่ได้รับคำสั่งให้รวบรวมและเรียบเรียงขึ้นด้วยงบประมาณพิเศษจากผู้บังคับบัญชา ไม่ใช่ใจรักในการรวบรวมความรู้ท้องถิ่นเพื่อประโยชน์แก่ทางราชการของผู้รวบรวมเพียงอย่างเดียว²⁵

ในอดีต บรรดาหัวเมืองในพื้นที่อีสานมีสถานะกึ่งอิสระในการปกครองตนเองภายใต้การควบคุมกำกับอย่างหละหลวมโดยศูนย์กลางอำนาจ ประเทศไทยไม่ได้ปกครองอีสานโดยตรงหากแต่ปล่อยให้ชนชั้นปกครองเดิม (เจ้าเมือง) ปกครองต่อไป แต่ต้องส่งเครื่องบรรณาการเพื่อแสดงความจงรักภักดีเป็นประจำทุกปี ถึงแม้ว่าอีสานจะตกอยู่ภายใต้อิทธิพลของประเทศไทยก็ไม่ได้ถูกผนวกรวมเข้ากับรัฐไทย อีสานถูกผนวกรวมเข้าเป็นส่วนหนึ่งของรัฐไทยเมื่อพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 5 ทำการปฏิรูปการปกครองเพื่อรวบอำนาจเข้าสู่ส่วนกลางในปี พ.ศ. 2435 การควบคุมดินแดนหัวเมืองอีสานโดยตรงของประเทศไทยก่อนสมัยรัตนโกสินทร์ส่วนใหญ่จะครอบคลุมถึงเขตเมืองนครราชสีมา และเมืองใกล้เคียงเท่านั้น ที่ราบสูงโคราชหรือฝั่งขวาแม่น้ำโขงก่อนการปฏิรูปการปกครอง พ.ศ. 2435 ถือว่าเป็นหัวเมืองลาวทั้งฝั่งขวาและฝั่งซ้ายของแม่น้ำโขงแต่ตกอยู่ภายใต้อิทธิพลของประเทศไทยหลังเหตุการณ์เวียงจันทน์พ่ายแพ้สงครามแก่กองทัพไทยในปลายสมัยพระเจ้ากรุงธนบุรีและสมัยรัชกาลที่ 3²⁶

ในงานของ เดิม สิงห์ขุฑิต เรื่อง ฝั่งขวาแม่น้ำโขง (พ.ศ. 2499) ต่อมาในปี พ.ศ. 2513 ตีพิมพ์ในชื่อ ประวัติศาสตร์อีสาน (พ.ศ. 2513) ในนาม “เดิม วิภาคย์พจนกิจ” ซึ่งการเปลี่ยนชื่อจาก “ฝั่งขวาแม่น้ำโขง” มาเป็น “ประวัติศาสตร์อีสาน” นั้นสะท้อนให้เห็นถึงความเข้มแข็งของประวัติศาสตร์ในการสร้างสำนึกความเป็นอีสาน งานเขียนดังกล่าวเกี่ยวกับประวัติศาสตร์เมืองต่าง ๆ ในภาคอีสานโดยใช้ข้อมูลเชื่อมโยงเกี่ยวกับการบริหารราชการส่วนกลางที่กรุงเทพฯ โดย เดิม เห็นว่าหัวเมืองในพื้นที่อีสานได้สืบทอดธรรมเนียมการปกครองของราชอาณาจักรลาวที่หลวงพระบางและเวียงจันทน์เป็นราชธานี ซึ่งเรียกผู้ปกครองว่า เจ้าเมือง อุปฮาด ราชวงศ์ และราชบุตร²⁷ หัวเมืองในพื้นที่อีสานก่อนการปฏิรูปการบริหารการแผ่นดินในปี พ.ศ. 2433 แบ่งออกเป็น 4 กอง ดังนี้ หัวเมืองลาวฝ่ายตะวันออก มีกองกำกับปกครองอยู่ที่เมืองจำปาสัก หัวเมืองลาวฝ่ายตะวันออกเฉียงเหนือ มีกองกำกับปกครองอยู่ที่เมืองอุบลราชธานีศรีวนาลัย หัวเมืองลาวฝ่ายเหนือ มีกองกำกับปกครองอยู่ที่เมืองหนองคาย และหัวเมืองลาวฝ่ายกลาง มีกองกำกับปกครองอยู่ที่เมือง

²⁵ พัฒนา กิตติอาษา, *สุวิถีสานใหม่ (Isan Becoming: Agrarian Change and the Sense of Mobile Community in Northeastern Thailand)*, (กรุงเทพฯ: วิชาษา, 2557), 96.

²⁶ พัฒนา กิตติอาษา, *วิจัยอีสาน: วิถีวิทยากับการศึกษาพลังทางสังคมในภาคอีสาน*, (นครราชสีมา: สาขาวิชาศึกษาทั่วไป สำนักวิชาเทคโนโลยีสังคม มหาวิทยาลัยเทคโนโลยีสุรนารี, 2546), 27.

²⁷ เดิม วิภาคย์พจนกิจ, *ประวัติศาสตร์อีสาน*, 289.

นครราชสีมา²⁸ ต่อมาได้รวมหัวเมืองชั้นนอกเข้าเป็นมณฑล 6 มณฑล คือ มณฑลลาวเฉียง (เปลี่ยนมาจากหัวเมืองลาวพุงดำ และภายหลังเปลี่ยนเป็นมณฑลพายัพ) มณฑลลาวกาว (เปลี่ยนมาจากรวมหัวเมืองลาวฝ่ายตะวันออกและหัวเมืองลาวฝ่ายตะวันออกเฉียงเหนือที่แบ่งไว้เมื่อปี พ.ศ. 2433) มณฑลลาวพวน (เปลี่ยนมาจากหัวเมืองลาวฝ่ายเหนือ) มณฑลลาวกลาง (ต่อมาเปลี่ยนเป็นมณฑลนครราชสีมา) มณฑลเขมร และมณฑลภูเก็ต และมีข้าหลวงใหญ่ไปประจำบัญชาการ ภายหลังได้แก้ไขการปกครองทั้ง 6 มณฑลให้เป็นระบบเทศาภิบาล²⁹ หัวเมืองฝ่งขวาแม่น้ำโขงถูกจัดการปกครองเป็นระบอบเทศาภิบาล ซึ่งได้แบ่งขึ้นตามที่ปรากฏในทำเนียบกระทรวงมหาดไทย ร.ศ. 126 (พ.ศ. 2450) ได้แก่ มณฑลอีสาน (เปลี่ยนมาจากมณฑลลาวกาว และมณฑลตะวันออกเฉียงเหนือ) มณฑลอุดร (เปลี่ยนมาจากมณฑลลาวพวน) และมณฑลนครราชสีมา³⁰

ในแง่นี้ จะเห็นได้ว่าการปฏิรูปหัวเมืองประเทศราช พ.ศ. 2435 ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 5 ทุกหัวเมืองไม่ว่าจะอยู่ฝ่งขวาและฝ่งซ้ายของแม่น้ำโขงถือเป็น “หัวเมืองลาว” ทั้งนี้ คำว่า “ลาวกาว” “ลาวพวน” “ลาวพุงดำ” “ลาวพุงขาว” นั้นเป็นการสร้างความหมายหรือนิยาม “คนอื่น” ที่คนไทยเรียกคนในหัวเมืองประเทศราชของตนเองในภาคเหนือและภาคตะวันออกเฉียงเหนือ “คนอีสาน” ในฐานะ “พวกเรา” หรือสมาชิกของรัฐไทยยังไม่มี และคำว่า “ตะวันออกเฉียงเหนือ” หรือ “อีสาน” หมายถึงเฉพาะหัวเมืองและ/หรือมณฑลในพื้นที่จำปาสักและอุบลราชธานีเท่านั้น ไม่ใช่ดินแดนที่ราบสูงโคราชหรือฝ่งขวาของแม่น้ำโขงทั้งหมด

นักมานุษยวิทยาอย่าง ชาร์ลส์ เอฟ. คายส์ ในผลงานที่มีชื่อเสียงอย่าง *Isan: regionalism in northeastern Thailand* ที่ตีพิมพ์เป็นภาษาอังกฤษในปี ค.ศ. 1967 และแปลออกมาเป็นภาษาไทยในปี พ.ศ. 2552 ในชื่อ *แนวคิดท้องถิ่นอีสานนิยมในประเทศไทย* ในการตีพิมพ์ครั้งแรกและอีสานนิยม: *ท้องถิ่นนิยมในสยามประเทศไทย* (พ.ศ. 2556) ในการตีพิมพ์ครั้งที่สอง โดย คายส์ เห็นว่า การปฏิรูปหัวเมืองประเทศราชในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 5 แห่งราชวงศ์จักรี คือ “การสถาปนาอำนาจควบคุมจากรัฐไทย” (*consolidation of thai control*) เหนือพื้นที่หัวเมืองลาว³¹

ในขณะที่นักประวัติศาสตร์อย่าง ธงชัย วินิจจะกุล เรียกการปฏิรูปหัวเมืองประเทศราชว่า “การก่อร่างพื้นที่ ‘ของเรา’ ” (*the making of ‘our’ space*)³² จากพื้นที่ของคนอื่น โดย ธงชัย เห็น

²⁸ เรื่องเดียวกัน, 300-317.

²⁹ เรื่องเดียวกัน, 343-346.

³⁰ เรื่องเดียวกัน, 373-385.

³¹ ชาร์ลส์ เอฟ. คายส์, *แนวคิดท้องถิ่นภาคอีสานนิยมในประเทศไทย*, 50-65.

³² ธงชัย วินิจจะกุล, *กำเนิดสยามจากแผนที่: ประวัติศาสตร์ภูมิภคชาติ*, 169-176.

ว่า การยกเลิกฐานะของหัวเมืองประเทศราชเป็น “การแผ่ขยายดินแดน” (expansionist) และความสัมพันธ์ระหว่างกรุงเทพกับหัวเมืองประเทศราชนั้นเป็น “ความสัมพันธ์เชิงอาณานิคม” (colonial-style relationship) ซึ่ง “...แน่นอนว่าผู้ปกครองสยามย่อมไม่คิดว่าตนเป็นเหมือนจักรวรรดินิยมตะวันตก...”³³ เพราะ ผู้ปกครองสยามเห็นว่าฝรั่งเศสและมหาอำนาจยุโรปเป็นคนต่างชาติ หรือเป็น “เขา” (They) แต่สยามสำหรับคนท้องถิ่นในภูมิภาคน่าจะพวกเดียวกัน หรือเป็น “เรา” (We)³⁴ การปฏิรูปหัวเมืองประเทศราชของสยาม ก็คือ การทำดินแดนหัวเมืองลาวให้เป็นของสยามพร้อมกับการทำคนลาว เขมร ส่วย และกลุ่มชาติพันธุ์อื่น ๆ ในหัวเมืองลาวให้เป็น “คนไทย” คนลาวและคนกลุ่มชาติพันธุ์ต่าง ๆ ซึ่งเป็น “เขา” (They) หรือ “คนอื่น” ในสายตาของรัฐ-ชาติไทย จึงจำเป็นต้องถูกลดทอนความเป็นชาติพันธุ์ของตนเองลง แล้วกระทำให้เป็น “คนอีสาน” หรือ “คนไทย” ซึ่งเป็น “เรา” (We)

คำถามเกิดขึ้นว่า ทำไมดินแดนที่ราบสูงโคราชหรือฝั่งขวาของแม่น้ำโขงจึงถูกเรียกว่า “ตะวันออกเฉียงเหนือ” และ “อีสาน” คำตอบอยู่ที่ การผนวกรวมอีสานเข้ากับรัฐไทยพร้อมกับการทำคนลาว เขมร ส่วย และกลุ่มชาติพันธุ์อื่น ๆ ในหัวเมืองลาวให้เป็น “คนไทย” และในปี พ.ศ. 2465 รัฐไทยได้เริ่มเรียกภูมิภาคนี้โดยรวมว่า “ภาคอีสาน” ซึ่งตั้งอยู่ทางทิศตะวันออกเฉียงเหนือหรืออีสานของกรุงเทพฯ โดยถือกรุงเทพฯเป็นศูนย์กลาง (Bangkok-centrism) ของการเรียกชื่อทิศ

จากที่กล่าวมาแล้วข้างต้น สถานะภาพความรู้เกี่ยวกับ “อีสาน” ในช่วงหลายปีที่ผ่านมา มีงานการศึกษาประวัติความคิดทางการเมืองของชนชั้นนำไทยที่มีต่อพื้นที่อีสานปรากฏออกมาจำนวนหนึ่งซึ่งให้ความสำคัญกับทัศนะ (point of view) และการรับรู้ (perception) ของชนชั้นนำไทยที่มีต่อพื้นที่อีสาน ทั้งนี้ การศึกษาทัศนะและการรับรู้ของชนชั้นนำไทยที่มีต่อพื้นที่อีสานซึ่งถือเป็นจุดเริ่มต้นของการเปลี่ยนแปลงทางความหมายของ “พื้นที่อีสาน” นั้น สามารถแบ่งการศึกษาออกเป็น 5 กลุ่ม คือ (1) งานเขียนที่เน้นการอธิบายประวัติศาสตร์อีสานโบราณ (2) งานเขียนที่เน้นการอธิบายการปฏิรูปการปกครอง การรวมชาติและการรวบอำนาจเข้าสู่ส่วนกลาง (3) งานเขียนที่เน้นการอธิบายทัศนะคิดและการรับรู้ของรัฐไทย (4) งานเขียนที่เน้นการอธิบายการสร้างความหมายของคำว่า “อีสาน” (5) งานเขียนที่เน้นการอธิบายการต่อรอง/ต่อต้านของอีสานต่อรัฐไทย

³³ เรื่องเดียวกัน, 176.

³⁴ เรื่องเดียวกัน, 176.

1. งานเขียนที่เน้นการอธิบายประวัติศาสตร์อีสานโบราณ

ลักษณะสำคัญของงานเขียนในกลุ่มนี้ก็คือ การอธิบายถึงอิทธิพลของอาณาจักรขอมเหนือดินแดนอีสานโบราณ ในตอนต้นศตวรรษที่ 13 อิทธิพลของอาณาจักรขอมเหนือดินแดนอีสานโบราณเริ่มลดลง เนื่องจากการเสื่อมอำนาจของอาณาจักรขอมที่เมืองพระนคร ส่งผลให้ต้องเคลื่อนย้ายศูนย์กลางการปกครองและเศรษฐกิจไปยังที่ราบลุ่มแม่น้ำโขงตอนล่างทำให้เมืองต่าง ๆ ในอีสานถูกทิ้งให้เป็นเมืองร้าง การเสื่อมอำนาจของอาณาจักรขอมทำให้ดูแลอาณาบริเวณในภูมิภาค ความตกต่ำของอาณาจักรขอมทำให้อำนาจทางการเมืองของกรุงเทพฯ ในลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาและลาวในกลุ่มแม่น้ำโขงขยายตัวขึ้นกลุ่มคนที่เข้ามาแทนที่ขอมในอีสานก็คือลาว ในทัศนะของ ศรีศักร วัลลิโภดม เห็นว่า “...น่าจะเป็นความพยายามของขอมในรัชกาลของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ที่จะสร้างความสัมพันธ์ทางการค้าและเศรษฐกิจกับกลุ่มบ้านเมืองในอีสานเหนือ มากกว่าการแผ่ขยายอิทธิพลทางการเมือง...”³⁵ ในผลงานของ ธิตา สาระยา เรื่อง อาณาจักรเจนละ: ประวัติศาสตร์อีสานโบราณ (2546) เห็นว่า ดินแดนอีสานโบราณเป็นดินแดนที่มีการอพยพตั้งถิ่นฐานและมีผู้อาศัยอยู่อย่างยาวนานนำไปสู่การเปลี่ยนแปลงทางการเมือง สังคม วัฒนธรรมและเศรษฐกิจ ทำให้เกิดรัฐที่เรียกว่า “อาณาจักรเจนละ”³⁶ โดย ธิตา ได้สรุปว่า อาณาจักรเจนละก็คือต้นประวัติศาสตร์กัมพูชาที่นำไปสู่การสร้างอาณาจักรขอมที่เมืองพระนคร³⁷ ในแง่นี้ก็หมายความว่า อีสานก็คือต้นกำเนิดของอาณาจักรขอมโบราณ งานเขียนในกลุ่มนี้มีคุณูปการอย่างมากในแง่ที่พยายามแสดงให้เห็นถึงพัฒนาการประวัติศาสตร์อีสานโบราณ คุณูปการของงานในกลุ่มที่ 1 ก็คือ การอธิบายหน่วยทางการเมืองการปกครองที่เรียกว่า “รัฐอีสานโบราณ” ที่เกิดขึ้นในอีสาน เพื่อให้เห็นถึงความสัมพันธ์ระหว่างอีสานกับรัฐไทยในอดีต ที่อยู่ภายใต้อิทธิพลของขอม ภายหลังจากการเสื่อมอำนาจลงของขอม กลุ่มชาติพันธุ์ที่เข้ามาแทนที่ขอมในอีสานก็คือลาว หากแต่งงานเขียนในกลุ่มมีอยู่เพียงไม่กี่ชิ้นเท่านั้น ก็คือ หนังสือ แอ่งอารยธรรมอีสาน: แฉหลักฐานโบราณคดี พลิกโฉมหน้าประวัติศาสตร์ไทย ของ ศรีศักร วัลลิโภดม³⁸ ผลงานวิทยานิพนธ์ปริญญาโทของ สุทิน สนองผัน เรื่อง ผลกระทบของการเปลี่ยนแปลงอำนาจทางการเมืองในอีสาน ตั้งแต่สมัยสุโขทัยจนถึงสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น (พ.ศ. 1792-2394) ที่เสนอ

³⁵ ศรีศักร วัลลิโภดม, *แอ่งอารยธรรมอีสาน: แฉหลักฐานโบราณคดี พลิกโฉมหน้าประวัติศาสตร์ไทย*, พิมพ์ครั้งที่ 2 (กรุงเทพฯ: ศิลปวัฒนธรรม ฉบับพิเศษ, 2533), 208.

³⁶ ธิตา สาระยา, *อาณาจักรเจนละ: ประวัติศาสตร์อีสานโบราณ*, พิมพ์ครั้งที่ 2 (กรุงเทพฯ: มติชน, 2538), 49-76.

³⁷ เรื่องเดียวกัน, 51-52.

³⁸ ศรีศักร วัลลิโภดม, *แอ่งอารยธรรมอีสาน: แฉหลักฐานโบราณคดี พลิกโฉมหน้าประวัติศาสตร์ไทย*.

ต่อมหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร สาขาวิชาประวัติศาสตร์³⁹ และหนังสือ อาณาจักร
เจนละ: ประวัติศาสตร์อีสานโบราณ ของ ธิดา สาระยา⁴⁰

2. งานเขียนที่เน้นการอธิบายการปฏิรูปการปกครอง การรวมชาติและการรวบรวมอำนาจ เข้าสู่ส่วนกลาง

ลักษณะสำคัญของงานเขียนในกลุ่มนี้ก็คือ การอธิบายเชื่อมโยงให้เห็นความเกี่ยวข้องกับ
การปฏิรูปการปกครองหัวเมืองประเทศราช งานของ เดช บุนนาค เรื่อง การปกครองระบบ
เทศาภิบาลของประเทศสยาม พ.ศ. 2435-2458: กระทบมหาดไทยสมัยสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ
กรมพระยาดำรงราชานุภาพ โดย เดช เห็นว่า การผนวกรวมดินแดนหัวเมืองประเทศราช
กระทบมหาดไทยและระบบเทศาภิบาล “...ช่วยรักษาราชอาณาจักรไทยให้คงอยู่เป็นประเทศเอก
ราชไว้ได้เพียงประเทศเดียวเท่านั้นในแถบเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ในยุคสมัยของการแสวงหาอาณานิคมของชาวยุโรป...”⁴¹ ความสำเร็จของการผนวกรวมดินแดนหัวเมืองประเทศราชทำให้ “...สยามได้
เปลี่ยนจากรวมรัฐและหัวเมืองต่าง ๆ ขึ้นมาเป็นประเทศ โดยไม่มีเส้นแบ่งเขตแดนให้เป็นปึกแผ่นด้วย
การกำหนดพรมแดนให้แน่นอนไว้ชัดเจน เมื่อวางรากฐานการปกครองส่วนกลางที่ทันสมัยและการโยง
อำนาจการปกครองเข้าสู่ส่วนกลางได้จัดทำขึ้น จึงเริ่มมีการพัฒนาเศรษฐกิจ ราษฎรต่างได้รับการ
ปลดปล่อยให้พ้นจากการเป็นทาสและกึ่งทาส และทำให้เกิดความริเริ่มในการปกครองตนเอง...”⁴² ใน
แง่หนึ่งจะเห็นว่า ทศนะดังกล่าวข้างต้นคล้ายกับกรอบความคิดจักรวรรดินิยมตะวันตกที่เชื่อว่าตะวันตก
ช่วยให้ตะวันออกพ้นจากความป่าเถื่อนสู่ความศิวิไลซ์ได้ อย่างไรก็ตาม ไม่เพียงแต่ตะวันตกเป็นผู้ทำให้
ตะวันออกให้อยู่ภายใต้อาณัติควบคุมและจินตนาการของตนเองเท่านั้น ตะวันออกก็กระทำให้
ตะวันออกด้วยกันตกอยู่ภายใต้อาณัติด้วยเช่นกัน ดังที่ผู้ปกครองสยามผนวกรวมดินแดนหัวเมือง
ประเทศราชของตนเองเพื่อสร้างรัฐ-ชาติสมัยใหม่แบบรวมศูนย์อำนาจไว้ที่ส่วนกลาง

³⁹ สุทิน สนองฝัน, “ผลกระทบของการเปลี่ยนแปลงอำนาจทางการเมืองในอีสาน ตั้งแต่สมัยสุโขทัยจนถึง
สมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น (พ.ศ. 1792-2394),” (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบริหารธุรกิจ, สาขาวิชาประวัติศาสตร์
มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร, 2533)

⁴⁰ ธิดา สาระยา, *อาณาจักรเจนละ: ประวัติศาสตร์อีสานโบราณ*.

⁴¹ เดช บุนนาค, *การปกครองระบบเทศาภิบาลของประเทศสยาม พ.ศ. 2435-2458: กระทบ-
มหาดไทยสมัยสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาดำรงราชานุภาพ*, บรรณาธิการโดย พรธณี ฉัตรพลรักษ์ และ
อรรถจักร์สัตยานุรักษ์, แปลโดย ภรณี กาญจนชัญญิตติ, พิมพ์ครั้งที่ 2 (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์,
2548), 318.

⁴² เรื่องเดียวกัน, 318-319.

สำหรับพื้นที่อีสานมีผลงานวิทยานิพนธ์ปริญญาโทของ ไพฑูรย์ มีกุล เรื่อง การปฏิรูปการปกครองมณฑลอีสานสมัยที่พระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมหลวงสรรพลิทธิประสงค์ทรงเป็นข้าหลวงใหญ่ (พ.ศ. 2436-2453) ที่เสนอต่อมหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร สาขาวิชาประวัติศาสตร์ ต่อมาตีพิมพ์เป็นหนังสือในปี พ.ศ. 2517 ในชื่อ การปฏิรูปการปกครองมณฑลอีสาน (2517)⁴³ ผลงานของ อรวรรณ นพดารา เรื่อง การปรับปรุงการปกครองและความขัดแย้งกับฝรั่งเศสในมณฑลอุดร พ.ศ. 2437-2449⁴⁴ ผลงานของ อรุณลักษณ์ สิทธิบุตร เรื่อง มณฑลอีสานและความสำคัญในทางประวัติศาสตร์⁴⁵ และผลงานของ พิรุฬห์ สวัสดิ์รัมย์ เรื่อง การปฏิรูปการศึกษาในมณฑลอีสาน พ.ศ. 2442-2475⁴⁶

งานวิทยานิพนธ์ทั้งสี่ชิ้นนี้ อธิบายให้เห็นถึงกระบวนการของการปฏิรูปการปกครองในหัวเมืองประเทศราชและเมืองขึ้น ซึ่งคำอธิบายดังกล่าวอยู่ภายใต้กรอบความคิดเรื่องการเปลี่ยนแปลงทางการเมืองสู่ภาวะสมัยใหม่/ทันสมัย (political modernization) หรือ การพัฒนาทางการเมือง (political development) เพื่อสร้างความชอบธรรมให้กับนโยบายรวมชาติ และการรวมศูนย์อำนาจเข้าสู่ส่วนกลางในรัชสมัยพระสมเด็จฯ พระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 5

3. งานเขียนที่เน้นการอธิบายทัศนคติและการรับรู้ของชาวไทย

ลักษณะสำคัญงานเขียนในกลุ่มนี้ก็คือ ทัศนคติและการรับรู้ของชนชั้นนำไทยที่มีต่อคำว่า “ลาว” ในฐานะของคนในพื้นที่อีสานและกระบวนการของการสร้างความรู้เรื่องอีสานของชนชั้นนำไทย และผลงานคลาสสิกที่สำคัญในงานกลุ่มนี้ก็คือ ผลงานของนักประวัติศาสตร์อย่าง ทวีศิลป์ สืบ

⁴³ ไพฑูรย์ มีกุล, “การปฏิรูปการปกครองมณฑลอีสานสมัยที่พระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมหลวงสรรพลิทธิประสงค์ทรงเป็นข้าหลวงใหญ่ (พ.ศ. 2436-2453),” (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต, สาขาวิชาประวัติศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร, 2515).

⁴⁴ อรวรรณ นพดารา, “การปรับปรุงการปกครองและความขัดแย้งกับฝรั่งเศสในมณฑลอุดร พ.ศ. 2437-2449,” (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต, สาขาวิชาประวัติศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร, 2519)

⁴⁵ อรุณลักษณ์ สิทธิบุตร, “มณฑลอีสานและความสำคัญในทางประวัติศาสตร์,” (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต, สาขาวิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2526)

⁴⁶ พิรุฬห์ สวัสดิ์รัมย์, “การปฏิรูปการศึกษาในมณฑลอีสาน พ.ศ. 2442-2475,” (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต, มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร, 2530)

วัฒนธรรม ในบทความเรื่อง คนอีสานในทัศนะผู้ปกครองไทยส่วนกลางในอดีต⁴⁷ ภายหลังปรับปรุงใหม่ในชื่อ ‘ลาว’ ในทัศนะของผู้ปกครองไทยสมัยรัตนโกสินทร์⁴⁸ ได้กล่าวถึงทัศนะของหมู่ชนชั้นผู้ปกครองไทยในอดีตที่มีต่อคน “ลาว” ในอีสาน ได้ชี้ให้เห็นว่า ในมุมมองของหมู่ชนชั้นผู้ปกครองไทยเห็นว่าลาวกับไทยมีความแตกต่างกัน มีการแบ่งเขาแบ่งเรา และลาวมีลักษณะ “ด้อยกว่า” ไทย จนกระทั่งถึงสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 5 ถูกผลักดันภายใต้แนวความคิดในเรื่องภูมิศาสตร์สมัยใหม่และแผนที่สมัยใหม่พยายามสร้างความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันได้เปลี่ยน “ลาว” ให้กลายเป็น “ไทย” แต่ทัศนะของหมู่ชนชั้นปกครองที่มีต่อ “ลาว” ไม่เปลี่ยนแปลง และบทความการรับรู้เรื่อง “ลาว” ในพงศาวดารและแบบเรียนไทย⁴⁹ ซึ่งเป็นบทความต่อเนื่องจาก ‘ลาว’ ในทัศนะของผู้ปกครองไทยสมัยรัตนโกสินทร์ เห็นว่า พงศาวดารและแบบเรียนไทยในอดีตนั้นกล่าวถึงความสัมพันธ์ระหว่างไทยกับลาวตั้งอยู่บนพื้นฐานเรื่องของความ “เหนือกว่า” และความ “ชิงชัง” มากกว่าที่จะเป็นมิตร และผลงานของ อุบล ลีสุวรรณ เรื่อง ทัศนะของผู้ปกครองไทยที่มีต่อคำว่า “ลาว” ในสมัยรัตนโกสินทร์ พ.ศ. 2324-2453⁵⁰ ได้ศึกษาขยายความเพิ่มเติมจากงานของทวีศิลป์ ในช่วงสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 5 ก็อยู่ภายใต้กรอบคำอธิบายดังกล่าวข้างต้น และผลงานอีกชิ้นหนึ่งของทวีศิลป์ในชื่อ “ลาว” ในทัศนะของไทย⁵¹ เขาได้ขยายช่วงเวลาการศึกษาต่อจากงานชิ้นเดิมที่เคยศึกษาลาวในทัศนะของผู้ปกครองไทยสมัยรัตนโกสินทร์ขึ้นไปอีกจนถึงสมัยรัฐบาลจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ เห็นว่า หลังการเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. 2475 ได้มีการสะท้อนภาพฐานะของคนอีสานที่ “ด้อยกว่า” คนไทยภาคกลาง ผ่านคำพูดของสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรอีสาน ข้อเสนอและวรรณกรรม จนกระทั่งถึงสมัยจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ ได้ทัศนะต่อคนอีสานว่าเป็นคนยากจน และเกียจคร้าน

⁴⁷ ทวีศิลป์ สืบวัฒนธรรม, “คนอีสานในทัศนะผู้ปกครองไทยส่วนกลางในอดีต,” *วารสารมหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ มหาสารคาม* 3, ฉ. 1 (2527): 21-32.

⁴⁸ ทวีศิลป์ สืบวัฒนธรรม, “‘ลาว’ ในทัศนะของผู้ปกครองไทย,” *จดหมายเหตุสังคมศาสตร์* 11, ฉ. 1 (สิงหาคม-ตุลาคม 2531): 104-121.

⁴⁹ ทวีศิลป์ สืบวัฒนธรรม, “การรับรู้เรื่อง ‘ลาว’ ในพงศาวดารและแบบเรียนไทย,” *สังคมศาสตร์ปริทัศน์* 16, ฉ. 1 (กรกฎาคม-กันยายน 2535): 106-116.

⁵⁰ อุบล ลีสุวรรณ, “ทัศนะของผู้ปกครองไทยที่มีต่อคำว่า ‘ลาว’ ในสมัยรัตนโกสินทร์ พ.ศ. 2324-2453,” (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบริหารธุรกิจ, สาขาวิชาประวัติศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ มหาสารคาม, 2537)

⁵¹ ทวีศิลป์ สืบวัฒนธรรม, “‘ลาว’ ในทัศนะของไทย,” (การสัมมนาประจำปี 2548 เรื่อง สู่สังคมสมานฉันท์ ณ โรงแรมแอมบาสเตอร์ ซิตี้ จอมเทียน ชลบุรี, 26-27 พฤศจิกายน 2548): 1-11.

ในขณะที่ผลงานของนักประวัติศาสตร์อย่าง เนื้ออ่อน ขรรค์ทองเขียว เรื่อง การรับรู้ และทัศนคติของไทยต่อคำว่า “ลาว”⁵² เห็นว่า การเปลี่ยนแปลงการรับรู้และทัศนคติของหมู่ชนชั้นปกครองไทยที่มีต่อคนลาวในพื้นที่ต่าง ๆ เกิดจาก 2 ปัจจัย ได้แก่ปัจจัยภายนอกและปัจจัยภายใน โดยปัจจัยนอกก็คือ 1. การขยายตัวของจักรวรรดินิยมตะวันตก ทำให้สยามต้องเร่งปรับตัวด้วยการรับวิทยาการจากตะวันตกในด้านต่าง ๆ มาพัฒนาให้เจริญตามแนวทางของตะวันตก การที่สยามยังคงรู้สึกแบ่งแยกการรับรู้ว่าคนในพื้นที่อีสานเป็น “ลาว” อยู่อาจจะเสี่ยงต่อการสูญเสียดินแดนนี้ให้กับตะวันตก 2. การขยายตัวของระบบเศรษฐกิจอันเกิดจากการเซ็นสนธิสัญญาเบาว์ริงกับอังกฤษในปี พ.ศ. 2398 ทำให้เศรษฐกิจสยามเติบโตขึ้นอย่างมาก โดยเฉพาะอย่างยิ่งการค้ากับต่างประเทศ ซึ่งมีผลให้โครงสร้างการผลิตและการปกครองแบบเดิมของสยามไม่สอดคล้องกับเศรษฐกิจที่เปลี่ยนไป และปัจจัยภายใน ก็คือ การเปลี่ยนแปลงทางความคิดเรื่องรัฐ เขตแดน และประชากรของหมู่ชนชั้นผู้ปกครองไทย

ผลงานของนักประวัติศาสตร์อย่าง อุศนา นาศรีเคน เรื่อง อีสานในการรับรู้และทัศนคติของผู้ปกครองกรุงเทพฯ ตั้งแต่หลังกบฏเจ้าอนุวงศ์ พ.ศ. 2369 ถึงการเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. 2475⁵³ ก็ได้รับอิทธิพลทางความคิดมาจากผลงานของทวีศิลป์ แต่ด้วยเหตุที่เขาขยายช่วงเวลาการศึกษาออกไปอีกโดยเริ่มตั้งแต่หลังเหตุการณ์กบฏเจ้าอนุวงศ์ พ.ศ. 2369 ถึงการเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. 2475 โดย อุศนา สรุปว่า การเกิดเหตุการณ์กบฏเจ้าอนุวงศ์ ในปี พ.ศ. 2369 เป็นจุดหักเหให้หมู่ชนชั้นผู้ปกครองไทยเห็นความจำเป็นในการควบคุมพื้นที่อีสาน การปฏิรูปการปกครองของรัชกาลที่ 5 เป็นจุดเปลี่ยนสำคัญของนโยบายการปกครองอีสาน และดำเนินการต่อเนื่องจนกระทั่งถึงรัชกาลที่ 6 และ 7 มุมมองของหมู่ชนชั้นผู้ปกครองไทยที่รับรู้ “ภาพอีสาน” นั้นรับรู้เรื่องราวของพื้นที่อีสาน เพียงบางแง่มุม บางชาติพันธุ์ บางสังคม หรือบางพื้นที่ แล้วนำเอาลักษณะเด่นที่ตนรับรู้เป็น “แบบ” ในการมอง “ความเป็นอีสาน” ทั้งหมด ถึงแม้ว่าหมู่ชนชั้นผู้ปกครองไทยจะมีความเข้าใจเกี่ยวกับพื้นที่อีสานจากการได้รับข้อมูลในหลาย ๆ ด้าน แต่ผู้ปกครองเลือกที่จะเชื่อกับข้อมูลตรงกับกรอบการรับรู้ของตนเองเท่านั้น โดยผ่านโลกทัศน์ของหมู่ชนชั้นผู้ปกครองไทยในการตัดสินเรื่องต่าง ๆ ด้วยความรู้สึกว่าตนเองเป็นเจ้าของสิ่งนั้น ๆ ดังนั้นสิ่งที่ตนเองคิดจึงถูกต้องเสมอ โดยไม่ได้สนใจว่าความคิดนั้นเป็นเพียงมุมมองของตน ในแง่นี้จะเห็นว่ากบฏเจ้าอนุวงศ์เป็นส่วนหนึ่ง

⁵² เนื้ออ่อน ขรรค์ทองเขียว, “การรับรู้และทัศนคติของไทยต่อคำว่า ‘ลาว,’” *ศิลปวัฒนธรรม* 34, ฉ. 3 (มกราคม 2556): 90-107.

⁵³ อุศนา นาศรีเคน, “อีสานในการรับรู้และทัศนคติของผู้ปกครองกรุงเทพฯ ตั้งแต่หลังกบฏเจ้าอนุวงศ์ พ.ศ. 2369 ถึงการเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. 2475,” (วิทยานิพนธ์ปริญญาโท สาขาวิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, 2548)

ของการนำเสนอภาพลักษณ์เกี่ยวกับอีสาน ต่อมาความเข้าใจเกี่ยวกับอีสานและความเป็นอีสานได้ถูกสร้างขึ้นและสั่งสมสืบเนื่องเป็นช่วง ๆ เรื่อยมา โดยเฉพาะในช่วงตั้งแต่หลังกบฏเจ้าอนุวงศ์ พ.ศ. 2369 ถึงการเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. 2475 ดังที่ อุศนา ได้กล่าวเอาไว้ว่า “...เป็นช่วงที่ความคิดและความเข้าใจต่ออีสานถูกผลิตขึ้นมา โดยเฉพาะจากผู้ปกครองกรุงเทพฯ จนกลายเป็น “ภาพลักษณ์อีสาน” ที่ยอมรับและรับรู้โดยคนในสมัยต่อ ๆ มา...”⁵⁴

ในขณะที่ผลงานอีกชิ้นหนึ่งของ อุศนา เรื่อง การรับรู้เกี่ยวกับ “พื้นที่” อีสานกับการขยายอำนาจของกรุงเทพฯ⁵⁵ ได้กล่าวถึงการรับรู้เรื่องพื้นที่ของประเทศไทยที่มีต่อพื้นที่อีสานในเชิงพื้นที่ทางสังคมและการเมืองในช่วงศตวรรษที่ 20 เอาไว้ว่า การรับรู้เรื่องภูมิศาสตร์สมัยใหม่เป็นสิ่งที่มีความสำคัญในการแผ่ขยายอำนาจของรัฐไทยจนกระทั่งพื้นที่อีสานกลายเป็นส่วนหนึ่งของพื้นที่รัฐไทย และการส่งข้าหลวงมาปกครองอีสานนั้นสะท้อนให้เห็นถึงการเปลี่ยนแปลงทางความคิดเรื่องพื้นที่ของประเทศไทยจากเดิมที่เน้นการควบคุมกำลังคนโดยผ่านการเก็บส่วยและเกณฑ์แรงงานมาสู่การสถาปนาอำนาจในเชิงพื้นที่ การเมือง เศรษฐกิจ ในขณะที่เดียวกันพื้นที่อีสานถูกเปลี่ยนแปลงไปพร้อมกับการมีอำนาจของรัฐไทยด้วย อย่างไรก็ตาม การรับรู้ของรัฐไทยนั้นมีลักษณะเฉพาะภายในขอบเขตที่รัฐไทยสนใจเท่านั้น โดยผ่านการใช้ประสบการณ์ตรงเลือกรับรู้เฉพาะบางเรื่อง บางมุมมองเท่านั้น

และผลงานของนักประวัติศาสตร์อย่าง อริญชัย วรรณชาติ เรื่อง ความรู้เรื่องอีสานของชนชั้นนำสยาม พ.ศ. 2433-2475⁵⁶ ก็อธิบายถึงกระบวนการของการสร้างความรู้เรื่องอีสานนั้นเป็นความรู้เฉพาะตัวบุคคลอันเกิดจากประสบการณ์ซึ่งมีความสัมพันธ์กับการปฏิบัติหน้าที่และความรับผิดชอบของแต่ละคน โดยเฉพาะอย่างยิ่งชนชั้นนำไทยที่เกี่ยวกับการบริหารและวางแผนนโยบายที่สร้างความรู้เรื่องอีสานผ่านการลงพื้นที่ตรวจราชการ ความรู้เรื่องอีสานจึงกลายเป็นเครื่องมือสำคัญในการควบคุมกำลังคนและพื้นที่อีสานเพื่อทำให้สอดคล้องกับความต้องการของรัฐไทย

ในแง่นี้จะเห็นว่า งานในกลุ่มที่ 3 นั้นจะขอบเขตเนื้อหาและการอธิบายที่จำกัดอยู่เพียงระหว่างปี พ.ศ. 2369-2475 เท่านั้น อย่างไรก็ตาม คุณูปการของงานกลุ่มนี้ได้ให้อธิบายเกี่ยวกับการแบ่งแยกคู่ตรงข้ามระหว่าง “พวกเรา” กับ “พวกเขา” หรือ “คนอื่น” ซึ่งเป็นการจำแนกประเภท (classifying system) อย่างหนึ่งทำงานเช่นเดียวกับระบบภาษาและวัฒนธรรมซึ่งเน้นการนิยามหรือ

⁵⁴ เรื่องเดียวกัน, 3.

⁵⁵ อุศนา นาศรีเคน, “การรับรู้เกี่ยวกับ ‘พื้นที่’ อีสานกับการขยายอำนาจของกรุงเทพฯ,” *วารสารมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาสารคาม* 25, ฉ. 3 (กรกฎาคม-กันยายน 2549): 83-101.

⁵⁶ อริญชัย วรรณชาติ, “ความรู้เรื่องอีสานของชนชั้นนำสยาม พ.ศ. 2433-2475,” (วิทยานิพนธ์ปริญญา มหาบัณฑิต, สาขาวิชาประวัติศาสตร์ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2553)

สร้างความหมายและช่วงชิงให้ความหมายสำหรับพวกเรากับพวกเขา (คนอื่น) และได้ลดทอนความเป็นอื่นหรือจำกัดคนอื่นออกไปแล้วสถาปนาความเป็นเราเข้าแทนที่

4. งานเขียนที่เน้นการอธิบายการสร้างความหมายของคำว่า “อีสาน”

ลักษณะสำคัญงานเขียนในกลุ่มนี้ก็คือ การอธิบายให้เห็นว่า คำว่า “อีสาน” เป็นคำที่รัฐไทยผลิต/สร้างขึ้นมาในช่วงสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 5 ในฐานะพื้นที่ทางการเมืองที่มีลักษณะเฉพาะต่างจากพื้นที่ทางการเมืองแบบอื่น ๆ ซึ่งตั้งอยู่ทางทิศตะวันออกเฉียงเหนือของกรุงเทพ ผลงานในกลุ่มนี้ได้แก่ บทความเรื่อง การเมืองของการนิยามความหมาย “อีสาน” พ.ศ. 2435-2475 ของนักประวัติศาสตร์อย่าง ดารารัตน์ เมตตาริกานนท์⁵⁷ ได้กล่าวถึงการผลิต/สร้างความหมายของคำว่า “อีสาน” ในช่วงปี พ.ศ. 2435-2475 เอาไว้ว่า รัฐไทยมีส่วนอย่างมากในการผลิต/สร้างความหมายของคำว่า “อีสาน” ขึ้นมาเพื่อนำเข้ามาแทนที่คำว่า “หัวเมืองลาว” และ “เขมรป่าดง” อันเป็นความพยายามที่จะสร้างความเหมือนกัน (Identity) ในขณะเดียวกันก็เป็นการทำลายความแตกต่าง (difference) ไปด้วย และเพื่อสร้างความแตกต่างระหว่างลาวฝั่งซ้ายกับลาวฝั่งขวาแม่น้ำโขง ส่วนสำนักภูมิภาคนิยมของอีสานนั้นถูกสร้างขึ้นในช่วงหลังปี พ.ศ. 2475 โดยสมาชิกสภาผู้แทนราษฎร ดังที่ ดารารัตน์ เมตตาริกานนท์ ได้ชี้ให้เห็นว่า

“...นับแต่ปี พ.ศ. 2436 ลาวฝั่งซ้ายได้ตกเป็นอาณานิคมของฝรั่งเศส ขณะที่ลาวฝั่งขวาหรือภาคอีสานอยู่ภายใต้การปกครองของไทย การอยู่ภายใต้ศูนย์อำนาจที่แตกต่างกันนี้มีผลทำให้ลาวในรัฐไทยและลาวในฝั่งซ้ายแยกจากกัน ประกอบกับลาวในรัฐไทยได้ถูกตัดทอนความเป็นลาวลงและถูกแบ่งซอยพื้นที่ตามการแบ่งพื้นที่ทางการเมืองปกครองส่วนภูมิภาคและส่วนท้องถิ่นในสมัยปฏิรูปการปกครองแบบมณฑลเทศาภิบาลปี พ.ศ. 2435 ซึ่งการซอยพื้นที่ขอบเขตทางการเมืองมีผล

⁵⁷ ดารารัตน์ เมตตาริกานนท์, “การเมืองของการนิยามความหมาย ‘อีสาน’ พ.ศ. 2435-2475,” *วารสารมนุษยศาสตร์สังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยขอนแก่น* 18, ฉ. 3 (เมษายน-มิถุนายน 2544): 1-12.

ต่อการเกิดสำนึกในท้องถิ่นเชิงขอบเขตทางการเมืองมาซ้อนทับกับเชิง
วัฒนธรรมขึ้น...”⁵⁸

และในหนังสือ วิจัยอีสาน: วิวิธวิทยากับการศึกษาพลังทางสังคมในภาคอีสาน ของ
นักมานุษยวิทยาอย่างพัฒนา กิตติอาษา⁵⁹ เห็นว่า อีสานหรือภาคตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศไทยนั้น
เป็นประดิษฐกรรมทางการเมืองที่สร้างขึ้นโดยผ่านการกำหนดเส้นเขตแดนและชื่อเรียกในการ
สถาปนาอำนาจนำ (hegemony) ของประเทศไทยเหนือพื้นที่อีสาน ในขณะที่เดียวกันประเทศไทยก็ประกอบสร้าง
คนไทยขึ้นจากคนลาว คนเขมร คนส่วยและคนชาติพันธุ์อื่น ๆ ด้วย ดังที่ ดารารัตน์ ได้กล่าวเอาไว้ว่า

“...หน่วยการปกครองที่เรียกว่า “ภาค” ในอีสานนั้น ได้รับการ
สถาปนาขึ้นในปี พ.ศ. 2465 คำว่า “ภาคอีสาน” หรือ “อีสาน” เป็น
ความหมายใหม่ที่รัฐไทยเป็นผู้สร้างขึ้น ซึ่งมีผลต่อท้องถิ่นนิยมและ
ภูมิภาคนิยมมีความชัดเจนขึ้น และเป็นที่น่าสังเกตว่า สำนึกความเป็น
“ภาค” ก่อนปี พ.ศ. 2475 ก็ได้เริ่มเกิดขึ้น...”⁶⁰

ในแง่นี้จะเห็นว่า อีสานเป็นประดิษฐกรรมทางการเมืองของรัฐไทย ดังที่ ดารารัตน์
ได้ชี้ให้เห็นว่า “...รัฐมีส่วนอย่างมากในการสร้างนิยามและความหมายของท้องถิ่นนิยมและภูมิภาค
นิยมอีสานให้ชัดเจน ส่วนสำนึกในความเป็นภาคหรือภูมิภาคนิยมนั้นจะได้รับการย้ำโดย
สมาชิกสภาผู้แทนราษฎรช่วงหลังปี พ.ศ. 2475...”⁶¹ และทำให้เห็นว่าอีสานเต็มไปด้วยความแตกต่าง
หลากหลายทางชาติพันธุ์ วัฒนธรรม สังคม และเศรษฐกิจ อีสานไม่ได้เต็มไปด้วยคนลาวและ
วัฒนธรรมลาวอย่างเดียว หากแต่ยังมีวัฒนธรรมและกลุ่มชาติพันธุ์อื่น ๆ อีก เป็นต้นว่า เขมร ส่วย ภู
ไท ไทดำ ฯลฯ

⁵⁸ ดารารัตน์ เมตตาริกานนท์, *การเมืองสองฝั่งโขง: งานค้นคว้าวิจัยระดับปริญญาเอก ของจุฬาลงกรณ์
มหาวิทยาลัย เรื่อง การรวมกลุ่มทางการเมืองของ ส.ส. อีสาน พ.ศ. 2476-2494* (กรุงเทพฯ: มติชน, 2546), 90-91
และ 498.

⁵⁹ พัฒนา กิตติอาษา, *วิจัยอีสาน: วิวิธวิทยากับการศึกษาพลังทางสังคมในภาคอีสาน*, 32-33

⁶⁰ ดารารัตน์ เมตตาริกานนท์, *การเมืองสองฝั่งโขง: งานค้นคว้าวิจัยระดับปริญญาเอก ของจุฬาลงกรณ์
มหาวิทยาลัย เรื่อง การรวมกลุ่มทางการเมืองของ ส.ส. อีสาน พ.ศ. 2476-2494*, 80.

⁶¹ เรื่องเดียวกัน, 81.

5. งานเขียนที่เน้นการอธิบายการต่อรอง/ต่อต้านของอีสานต่อรัฐไทย

ลักษณะสำคัญงานเขียนในกลุ่มนี้ ก็คือ ให้น้ำหนักการอธิบายถึงการต่อต้านของอีสานต่อกระบวนการทางการเมืองของรัฐไทย โดยมีการอธิบายเชื่อมโยงให้เห็นถึงความเกี่ยวข้องกับรูปแบบการต่อต้านในรูปแบบอื่นด้วย และที่สำคัญก็คือ ศึกษาประวัติศาสตร์อีสานเพื่อทำความเข้าใจความสัมพันธ์ระหว่างรัฐไทยกับอีสานและการต่อต้านรัฐไทยของอีสานที่มีรากเหง้าทางประวัติศาสตร์อันยาวนาน ส่วนงานชิ้นสำคัญ ๆ ในกลุ่มนี้ที่วิเคราะห์ได้อย่างแหลมคม ได้แก่ งานของ Keyes ในบทความ *Hegemony and Resistance in Northeastern Thailand*⁶² โดย Keyes มีความเห็นว่า อัตลักษณ์อีสานภายใต้โครงสร้างของรัฐ-ชาติไทยเป็นผลผลิตที่มาจากทั้งการใช้อำนาจความเป็นใหญ่ (Hegemony) จากศูนย์กลางอำนาจที่กรุงเทพฯ ต่ออีสาน และการต่อต้านการครอบงำโดยประชาชนในท้องถิ่น นอกจากนี้ ยังได้เสนอภาพความขัดแย้งในเชิงพัฒนาการทางประวัติศาสตร์ที่เชื่อมโยงกับการพัฒนาที่สนับสนุนโดยภาครัฐเพื่อนำสังคมไทยไปสู่ความทันสมัย ในขณะที่ผลงานของ สมชัย ภัทรธนานันท์ เรื่อง ความขัดแย้งระหว่างอีสานกับรัฐไทย: การครอบงำและการต่อต้าน⁶³ โดย สมชัย มีความเห็นว่า ความขัดแย้งระหว่างอีสานกับรัฐไทยมีรากเหง้าทางประวัติศาสตร์อันยาวนาน การต่อต้านรัฐไทยของอีสานเป็นผลมาจากการครอบงำและการเอาเปรียบที่รัฐไทยกระทำต่ออีสาน ส่วนการต่อต้านรูปแบบอื่น ๆ เช่น ขบวนการผู้มิบุญ การเมืองแนวรัฐสภา การเข้าร่วมต่อสู้กับพรรคคอมมิวนิสต์แห่งประเทศไทย การพัฒนาชนบท วัฒนธรรมชุมชน และการประท้วงโครงการพัฒนาของรัฐ เป็นต้น⁶⁴ ในแง่นี้จะเห็นว่า กระบวนการของการต่อรอง/ต่อต้านของอีสานต่อรัฐไทยเป็น

⁶² Charles F. Keyes, "Hegemony and Resistance in Northeastern Thailand," in *Regions and National Integration in Thailand 1892-1992*, ed. Volker Grabowsky (Wiesbaden: Harrassowitz, 1995), 154-182.

⁶³ สมชัย ภัทรธนานันท์, *ความขัดแย้งระหว่างอีสานกับรัฐไทย: การครอบงำและการต่อต้าน*.

⁶⁴ ดู สมชัย ภัทรธนานันท์, *ความขัดแย้งระหว่างอีสานกับรัฐไทย: การครอบงำและการต่อต้าน* (มหาสารคาม: สาขาวิชาประวัติศาสตร์ วิทยาลัยการเมืองการปกครอง มหาวิทยาลัยมหาสารคาม, 2549) ; ดารารัตน์ เมตตาริกานนท์, *การเมืองสองฝั่งโขง: งานค้นคว้าวิจัยระดับปริญญาเอก ของจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย เรื่อง การรวมกลุ่มทางการเมืองของ ส.ส. อีสาน พ.ศ. 2476-2494* (กรุงเทพฯ: มติชน, 2546) ; สุเทพ สุนทรเกสัช, *หมู่บ้านอีสานยุค "สงครามเย็น" สังคมวิทยาของหมู่บ้านภาคตะวันออกเฉียงเหนือ*, พิมพ์ครั้งที่ 2 (กรุงเทพฯ: มติชน, 2548) ; ชาร์ลส์ เอฟ. คายส์, *แนวคิดท้องถิ่นภาคอีสานนิยมในประเทศไทย*, แปลโดย รัตนา โตสกุล (อุบลราชธานี: ศูนย์วิจัยสังคมอนุภูมิภาคแม่น้ำโขง คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยอุบลราชธานี, 2552) ; กนกศักดิ์ แก้วเทพ, *บทวิเคราะห์สหพันธ์ชาวนาชาวไร่แห่งประเทศไทย: เศรษฐศาสตร์การเมืองว่าด้วยชาวนาร่วมสมัย* (กรุงเทพฯ: สถาบันวิจัยสังคม จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2530) ; กาญจนา แก้วเทพ, *การพัฒนาแนววัฒนธรรมชุมชน*

สัญลักษณ์ของการเมืองแห่งการต่อต้าน (politics of resistance) ของอีสาน การต่อต้านดังกล่าวเป็นการต่อสู้เพื่อความเป็นธรรมทางสังคมของคนชั้นล่างในอีสาน ซึ่งเป็นการแสดงออกถึงความไม่พอใจต่อการกดขี่ การเอาัดเอาเปรียบของรัฐไทยต่ออีสาน ความสัมพันธ์ที่ไม่เท่าเทียมระหว่างรัฐไทยกับอีสานได้ก่อให้เกิดการต่อสู้เพื่อเรียกร้องความเป็นธรรมในอีสานอย่างต่อเนื่องมาจนถึงปัจจุบัน ทำให้การต่อสู้เพื่อความเป็นธรรมของคนชั้นล่างเป็นลักษณะสำคัญของพฤติกรรมทางการเมืองในอีสาน

จากการสำรวจสถานภาพความรู้เรื่อง “อีสาน” งานทั้งห้ากลุ่มมีคุณูปการสูงมากในแง่ที่ทำให้เห็นถึงพัฒนาการทางประวัติศาสตร์การเมืองของอีสาน อันนำไปสู่ความเข้าใจเกี่ยวกับการสร้างความหมายหรือนัยยะให้กับอีสาน และการก่อตัวของอีสานในฐานะที่เป็นส่วนหนึ่งของรัฐไทย รัฐไทยประสบความสำเร็จในการยกเลิกฐานะหัวเมืองประเทศราชผ่านการผนวกรวมหัวเมืองลาวฝั่งขวาของแม่น้ำโขงและสถาปนาดินแดนดังกล่าวเป็น “ภาคอีสาน” หรือที่หน่วยงานราชการไทยเรียกว่า “ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ” พร้อมกับการประกอบสร้างคนลาว เขมร ส่วย และกลุ่มชาติพันธุ์อื่น ๆ ในดินแดนฝั่งขวาของแม่น้ำโขงให้เป็น “คนไทย” หรือ “ชาติไทยบังคับสยาม” กระบวนการต่อรอง/ต่อต้านของอีสานต่อรัฐไทย ทำให้เห็นว่า “อีสาน” เป็นสนามของการต่อรองและนิยามความหมายซึ่งมีความหมายหลายอย่างสำหรับหลายคน ในขณะเดียวกัน “อีสาน” ก็เป็นสนามวาทกรรม (discursive field) ของความรู้และอำนาจที่ถูกสร้างขึ้นมาทำงานเสมือนเทคโนโลยีของอำนาจ และถูกนำเสนอในฐานะวาทกรรมเพื่อต่อยอด/ผลิตซ้ำภาพลักษณ์ที่มีความหมายพิเศษ เช่น พื้นที่หัวเมืองลาว พื้นที่ของการพัฒนา เป็นต้น ทั้งนี้ วาทกรรมที่รัฐไทยสร้างขึ้นหรือถูกนำเสนอจากมุมมองหรือเครื่องมือที่อยู่ใน “ตำแหน่งที่เหนือกว่า” (positional superiority) และงานศึกษาที่ผ่านมานั้นไม่ได้มองความคิดของชนชั้นนำไทยที่มีต่อพื้นที่อีสานในลักษณะหยุดนิ่ง หากแต่ชี้ให้เห็นถึงพลวัตทางเศรษฐกิจ สังคม และการเมืองที่ส่งผลต่อความคิดของชนชั้นนำไทยต่อพื้นที่อีสานมีการเปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลา แต่กระนั้น งานศึกษาส่วนใหญ่ที่ผ่านมามุ่งศึกษาแต่เพียงช่วงเวลาใดเวลาหนึ่งเท่านั้น ดังนั้น จะเห็นได้ว่าปัญหาของการศึกษาการเปลี่ยนแปลงทางความหมายของพื้นที่อีสาน ก็คือ การหายไปของกระบวนการของการผลิต/สร้างความหมายและการเปลี่ยนแปลงทางความหมายของพื้นที่

(กรุงเทพฯ: สภาคณาธิการแห่งประเทศไทยเพื่อการพัฒนา, 2538) ; บุญเทียน ทองประสาน, *แนวคิดวัฒนธรรมชุมชนในงานพัฒนา* (กรุงเทพฯ: สภาคณาธิการแห่งประเทศไทยเพื่อการพัฒนา, 2531) ; บุญแพรง บ้านบางพูน (บำรุง บุญปัญญา), *ศรัทธาพลังชุมชน* (กรุงเทพฯ: สภาคณาธิการแห่งประเทศไทยเพื่อการพัฒนา, 2527) ; ฉัตรทิพย์ นาถสุภา, *วัฒนธรรมไทยและขบวนการเปลี่ยนแปลงสังคม* (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2534) ; Ratana Tosakul Boonmathya, “Contested concepts of development in rural northeastern Thailand,” (PhD diss., Department of Anthropology University of Washington, 1997) และ Jarin Boonmathya, “Peasant movement and organization: a case of Esarn Small Farmers’ Assemble (ESFA) in Northeastern Thailand,” (Master’s thesis, Institute of Social Studies, 1995)

อีสานที่เชื่อมเข้ากับรัฐไทยที่ผลิต/สร้างขึ้นมา ถูกเปลี่ยนแปลงไปตามยุคตามสมัยแตกต่างกันไป งานวิจัยชิ้นนี้เสนอว่าการศึกษารูปแบบการเปลี่ยนแปลงของพื้นที่อีสานเฉพาะช่วงเวลาใดเวลาหนึ่งนั้นไม่เพียงพอในการสะท้อนถึงผลของการสร้างความหมายของพื้นที่อีสานที่เกิดจากผลของการช่วงชิงท่ามกลางปฏิบัติการทางสังคมอันหลากหลาย ดังนั้น เราจำเป็นต้องทำการศึกษารูปแบบการผลิต/สร้างความหมายของพื้นที่อีสานในลักษณะภาพใหญ่หรือภาพกว้าง (the big picture) เพื่อให้เห็นถึงความหมายที่เปลี่ยนแปลงไปภายใต้บริบทที่กำกับที่แปรเปลี่ยนไปตามยุคตามสมัย

1.3 คำถามวิจัย

1. กระบวนการของการผลิต/สร้างความหมายของพื้นที่อีสานมีรูปแบบอย่างไร
2. กระบวนการของการเปลี่ยนแปลงทางความหมายของพื้นที่อีสานในแต่ละยุคแต่ละสมัยเปลี่ยนแปลงไปอย่างไร และมีเงื่อนไขอะไรบ้าง
3. กระบวนการของการต่อรอง/ต่อต้าน/โต้ตอบระหว่างอีสานกับรัฐไทยที่เกิดจากผลของการช่วงชิงนิยามท่ามกลางปฏิบัติการทางสังคมอันหลากหลายในการผลิต/สร้างความหมายให้กับพื้นที่อีสานแสดงออกมาออกมาในรูปแบบเช่นใด

1.4 วัตถุประสงค์ของการวิจัย

1. เพื่อศึกษากระบวนการของการผลิต/สร้างความหมายของพื้นที่อีสานและความคิดทางการเมืองที่อยู่เบื้องหลังการผลิต/สร้างความหมายของพื้นที่อีสานในแง่มุมของรัฐไทย โดยย้อนรอยกลับไปหาการก่อตัวของพื้นที่อีสานมากกว่าที่จะหาจุดเริ่มต้น (origin)
2. เพื่อศึกษากระบวนการของการเปลี่ยนแปลงทางความหมายของพื้นที่อีสานและสถานะของความคิดทางการเมืองและสังคมของพื้นที่อีสาน
3. เพื่อศึกษากระบวนการของการต่อรอง/ต่อต้าน/โต้ตอบระหว่างอีสานกับรัฐไทย ในการผลิต/สร้างความหมายให้กับพื้นที่อีสาน

1.5 สมมติฐานของการวิจัย

1. กระบวนการของการผลิต/สร้างความหมายของพื้นที่อีสานในแต่ละยุคแต่ละสมัย ไม่มีความเป็นเอกภาพ เป็นสิ่งที่สั่นไหวแปรเปลี่ยนไปตามเงื่อนไขสำคัญทางประวัติศาสตร์ เศรษฐกิจ สังคม การเมืองตลอดระยะเวลาทางประวัติศาสตร์ที่ผ่านมา

2. กระบวนการของการเปลี่ยนแปลงทางความหมายของพื้นที่อีสานและสถานะของความคิดทางการเมืองของพื้นที่อีสานถูกเปลี่ยนแปลงไปตามยุคตามสมัยภายใต้เงื่อนไขของเศรษฐกิจ สังคม การเมือง

3. กระบวนการของการต่อรอง/ต่อต้าน/โต้ตอบระหว่างอีสานกับรัฐไทย ในการผลิต/สร้างความหมายของพื้นที่อีสานนั้นเป็นผลมาจากความแตกต่างหลากหลายทางกลุ่มชาติพันธุ์ วัฒนธรรม เศรษฐกิจสังคม ความไม่เป็นธรรมทางสังคม และการเปลี่ยนแปลงทางการเมืองของอีสานที่เชื่อมโยงกับรัฐไทย

1.6 แนวความคิดและทฤษฎีที่ใช้ในงานวิจัย

สำหรับงานวิจัยชิ้นนี้ใช้แนวความคิดเรื่องการผลิต/สร้างพื้นที่ (Production of Space) ของนักปรัชญามาร์กซิสต์และนักสังคมวิทยาชาวฝรั่งเศสอย่างองรี เลอเฟบวร์ (Henri Lefebvre, ค.ศ. 1901-1991) และแนวความคิดเรื่องวาทกรรมและการวิเคราะห์วาทกรรม (discourse and discourse analysis) ของนักปรัชญาและนักประวัติศาสตร์ระบบความคิดอย่าง มิเชล ฟูกูต์ (Michel Foucault, ค.ศ. 1926-1984) เป็นแนวทางการศึกษา (approach) แนวความคิดดังกล่าวมีประโยชน์ในการอธิบายหรือทำความเข้าใจความหมายและการเปลี่ยนแปลงความหมายของพื้นที่อีสานอันเป็นเรื่องที่เกี่ยวข้องกับการรับรู้ (perception) ของรัฐไทยต่อพื้นที่อีสานที่มีความหมายแปรเปลี่ยนไปตามระยะเวลาทางประวัติศาสตร์ และเงื่อนไขของเศรษฐกิจ สังคม การเมืองของยุคนั้น ๆ ซึ่งได้ผลิต/สร้างพื้นที่ทางการเมืองแบบใหม่ให้กับพื้นที่อีสานในฐานะพื้นที่หัวเมืองลาวจนกระทั่งกลายเป็นส่วนหนึ่งของพื้นที่รัฐไทยมาจนถึงความหมายของพื้นที่คนเสื้อแดงอันเป็นความหมายที่เกิดจากผลของปฏิบัติการวาทกรรม (discursive practice) ของการช่วงชิงการนิยามเพื่อสร้างความหมายให้กับพื้นที่อีสาน

1.6.1 แนวความคิดเรื่องการผลิต/สร้างพื้นที่ (The Production of Space)

งานเขียนภาษาฝรั่งเศสชื่อ *La Production de l'espace* ของ ฌอง-ฌัก เลอเฟบวร์ ที่ตีพิมพ์เป็นครั้งแรกในปี ค.ศ. 1974 และแปลออกมาเป็นภาษาอังกฤษในชื่อ *The Production of Space* ในปี ค.ศ. 1991 เลอเฟบวร์ได้ชี้ให้เห็นว่า สังคมในแต่ละยุคแต่ละสมัยจะมีวิธีการผลิต (mode of production) ที่เฉพาะเจาะจงของยุคนั้น ๆ การเปลี่ยนแปลงทางสังคมจากยุคหนึ่งไปสู่อีกยุคหนึ่ง ก็คือ การเปลี่ยนวิธีการผลิตจากแบบหนึ่งไปสู่อีกแบบหนึ่ง ซึ่งการเปลี่ยนแปลงดังกล่าวเกิดจากลักษณะตรงกันข้าม (contradiction) ของความสัมพันธ์ทางสังคมในกระบวนการผลิต ในวิธีการผลิต

แต่ละแบบจะสร้างพื้นที่ที่มีลักษณะเฉพาะของตนเองขึ้นมา ในขณะที่เดียวกันพื้นที่ก็มีอิทธิพลต่อกระบวนการผลิตและความสัมพันธ์ทางสังคมที่เกิดขึ้นในกระบวนการนั้น ๆ ที่เปลี่ยนแปลงไปตามยุคตามสมัยด้วย

สำหรับเลอเฟบวร์พื้นที่ทางสังคม (social space) ประกอบด้วย (1) ความสัมพันธ์ทางสังคมของการผลิตซ้ำ (social relations of reproduction) นั่นก็คือ ความสัมพันธ์ทางด้านชีวะ-สรีรวิทยาาระหว่างการสืบพันธุ์ และระหว่างกลุ่มอายุพร้อมกับโครงสร้างเฉพาะของครอบครัว และ (2) ความสัมพันธ์ทางการผลิต (relations of production) นั่นก็คือ การแบ่งงานกันทำชนชั้น กำลังแรงงาน และการจัดรูปแบบองค์กรตามลำดับชั้นของการทำงานทางสังคม⁶⁵ ที่แสดงออกในเชิงพื้นที่และถูกผลิตซ้ำโดยผ่านกระบวนการผลิต/สร้างพื้นที่ที่แตกต่างกันออกไปในแต่ละสังคม ดังที่ เลอเฟบวร์ ได้ชี้ให้เห็นว่า

“...พื้นที่ (ทางสังคม) คือ ผลผลิต (ทางสังคม) ...พื้นที่ดังกล่าวถูกผลิต/สร้างให้ทำหน้าที่เสมือนเป็นเครื่องมือของความคิดและการกระทำ ...นอกจากเป็นปัจจัยการผลิตแล้วก็ยังเป็นเสมือนเครื่องมือของการควบคุม ครอบงำ และอำนาจ...”⁶⁶

ดังนั้น พื้นที่ต่าง ๆ ที่ห้อมล้อมเราอยู่ในสังคม จึงเป็นพื้นที่ทางการเมือง (political space) แบบหนึ่งด้วยการเป็นการเมืองของพื้นที่ (the politics of space) และเป็นพื้นที่ของการเมือง (the space of politics) ที่สังคมแต่ละแบบ แต่ละยุคสมัยผลิต/สร้างขึ้น พื้นที่แต่ละแบบ

⁶⁵ ต้นฉบับภาษาอังกฤษมีดังนี้: (1) the social relations of reproduction, i.e. the bio-physiological relations between the sexes and between age groups, along with the specific organization of the family ; and (2) the relations of production, i.e. the division of labour and its organization in the form of hierarchical social functions. Henri Lefebvre, *The Production of Space*, trans. Donald Nicholson-Smith (Oxford: Blackwell, 1991), 32.

⁶⁶ ต้นฉบับภาษาอังกฤษมีดังนี้: (Social) space is a (social) product. ...the space thus produced also serves as a tool of thought and of action ...in addition to being a means of production it is also a means of control, and hence of domination, of power. Ibid., 26.

แต่ละยุคสมัย ก็จะมีภาคปฏิบัติการเชิงพื้นที่ (spatial practices) แตกต่างกันไป⁶⁷ ดังที่เลอเฟบวร์ได้กล่าวไว้ว่า “...มีความเป็นการเมืองของพื้นที่เพราะเป็นพื้นที่ของการเมือง...”⁶⁸

ในทัศนะเลอเฟบวร์พื้นที่ไม่ใช่สิ่งที่แยกออกมาพิจารณาได้โดด ๆ เหมือนวัตถุที่สามารถแยกจากผู้ดู หรือทำความเข้าใจได้โดยใช้มุมมองเพียงด้านเดียว แต่เป็นสิ่งที่มิมิติหลายด้าน และมีความหมายหลากหลาย พื้นที่จึงมีสถานะเป็นทั้งเครื่องมือและเป้าหมาย เป็นทั้งสื่อ ตัวกลาง และบริบทของการช่วงชิงอำนาจ พื้นที่ทางสังคมจึงหมายถึงพื้นที่ของการปฏิบัติการทางสังคม (the habitat of social practices) ที่ความคิด เหตุการณ์ ปรากฏการณ์ และความหมายของพื้นที่นั้นปรับเปลี่ยนอยู่ตลอดเวลา เลอเฟบวร์ให้ความสำคัญกับสิ่งที่เรียกว่า “การเมืองเกี่ยวกับการสร้างพื้นที่” ซึ่งจะเข้าใจได้ก็ต้องทำความเข้าใจการเมืองของการใช้ความรู้เพื่อสร้างพื้นที่ทางสังคม และการใช้อุดมการณ์เพื่อปกปิดและอำพรางการใช้ความรู้นั้นเพื่อให้ได้มาซึ่งพื้นที่หรืออำนาจที่ฝ่ายหนึ่งฝ่ายใดสามารถยึดครองและครอบงำได้⁶⁹

เลอเฟบวร์ได้พัฒนาและสร้างกรอบความคิดที่เรียกว่า “สามกรอบคิด” (conceptual triad) ในการอธิบายความสัมพันธ์ของการผลิต/สร้างพื้นที่ ดังนี้

1. ภาคปฏิบัติการเชิงพื้นที่ (Spatial practices) คือ ภาคปฏิบัติการที่ซ่อนเร้นอยู่ในพื้นที่ของสังคม เสนอและสันนิษฐานในความสัมพันธ์เชิงวิภาษวิธี ผลิต ล่าช้าและมีความแน่นอนในฐานะที่เชี่ยวชาญและเหมาะสม⁷⁰ ภาคปฏิบัติการเชิงพื้นที่ประกอบด้วยการผลิตและการผลิตซ้ำ และทำเลที่ตั้งที่มีลักษณะเฉพาะ และชุดลักษณะเชิงพื้นที่ในแต่ละรูปแบบของการก่อรูปสังคม ภาคปฏิบัติการเชิงพื้นที่จะสร้างความต่อเนื่อง และความสามารถในการอยู่ร่วมกันบางระดับที่เกี่ยวข้องกับพื้นที่ทางสังคม และของสมาชิกแต่ละคนที่ได้รับจากความสัมพันธ์ทางสังคมไปยังพื้นที่ ความสามารถในการ

⁶⁷ ไชยรัตน์ เจริญสินโอสถ, “พื้นที่กับการพัฒนา,” ใน *วาทกรรมการพัฒนา: อำนาจ ความรู้ ความจริง เอกลักษณ์ และความเป็นอื่น*, พิมพ์ครั้งที่ 5 (กรุงเทพฯ: วิชาฯ, 2554), 186.

⁶⁸ Henri Lefebvre, “Reflections on the politics of space,” trans. Michael J. Enders, *Antipode* 8, no. 2 (May 1976): 33.

⁶⁹ ชัยนต์ วรรณระภูติ, “‘คนเมือง’: ตัวตน การผลิตซ้ำสร้างใหม่ และพื้นที่ทางสังคมของคนเมือง,” ใน *อยู่ชายขอบมองลวดความรู้อันรวมบทความเนื่องในวาระครบรอบ 60 ปี ฉลาด รมิตานนท์* (กรุงเทพฯ: มติชน, 2549), 49.

⁷⁰ ต้นฉบับภาษาอังกฤษมีดังนี้: “...The spatial practice of a society secretes that society’s space ; it propounds and presupposes it, in a dialectical interaction ; it produces it slowly and surely as it masters and appropriates it. ...” Henri Lefebvre, *The Production of Space*, 38.

การอยู่ร่วมกันนี้หมายถึงหลักประกันระดับของความสามารถ และระดับความเฉพาะเจาะจงของการกระทำ⁷¹ ภาคปฏิบัติการเชิงพื้นที่ของสังคมจะถูกเปิดเผยผ่านการถอดรหัสของพื้นที่⁷²

2. ภาพตัวแทนแห่งพื้นที่ (Representations of space) เป็นพื้นที่ของการสร้างกรอบความคิดเรื่องพื้นที่โดยปรากฏผ่านผลงานของผู้เชี่ยวชาญต่าง ๆ เช่น นักภูมิศาสตร์ นักผังเมือง นักวางแผน นักพัฒนา นักวิทยาศาสตร์ นักเศรษฐศาสตร์ สถาปนิก วิศวกร คนเขียนแผนที่ เทคโนโลยี ฯลฯ⁷³ ซึ่งเชื่อมโยงเข้ากับความสัมพันธ์ทางการผลิต (relation of production) และการจัดลำดับชั้น (order) ความสัมพันธ์ของความรู้ (knowledge) สัญญา (sign) รหัส (code) และจากด้านหน้าความสัมพันธ์⁷⁴ กับส่วนอื่น ๆ ในกระบวนการผลิต/สร้างพื้นที่ด้วยการใช้อุดมการณ์ อำนาจ และความรู้ในการสร้างภาพตัวแทนซึ่งมีลักษณะเชิงครอบงำส่วนอื่น ๆ และภาพตัวแทนของพื้นที่ “... มีบทบาทสำคัญและอิทธิพลเฉพาะเจาะจงในการผลิต/สร้างพื้นที่...”⁷⁵ พื้นที่ที่เกิดขึ้นโดยการประกอบสร้างในฐานะของแผนการที่ฝังตัวในบริบทเชิงพื้นที่และการจัดองค์ประกอบซึ่งเรียกว่า “ภาพตัวแทน” นั้นจะไม่หายไปโดยสัญลักษณะหรือขอบเขตของจินตนาการ⁷⁶

3. พื้นที่แห่งภาพตัวแทน (Representational spaces) คือ พื้นที่ที่อยู่อาศัย (live space) โดยตรงในระดับชีวิตประจำวันทางสังคม ประกอบด้วยสัญลักษณ์ที่ซับซ้อน บางครั้งก็

⁷¹ ต้นฉบับภาษาอังกฤษมีดังนี้: “...embraces production and reproduction, and the particular locations and spatial sets characteristic of each social formation. Spatial practice ensures continuity and some degree of cohesion. In terms of social space, and of each member of a given society’s relationship to that space, this cohesion implies a guaranteed level of competence and a specific level of performance...” Ibid., 38.

⁷² ต้นฉบับภาษาอังกฤษมีดังนี้: “...the spatial practices of a society is revealed through the deciphering of its space...” Ibid., 33.

⁷³ Ibid., 38-39.

⁷⁴ ต้นฉบับภาษาอังกฤษมีดังนี้: “...tied to the relations of production and to the ‘order’ which those relations impose, and hence to knowledge, to signs, to codes, and to ‘frontal’ relations...” Ibid., 33.

⁷⁵ ต้นฉบับภาษาอังกฤษมีดังนี้: “...a substantial role and a specific influence in the production of space...” Ibid., 42.

⁷⁶ ต้นฉบับภาษาอังกฤษมีดังนี้: “intervention by construction as a project embedded in a spatial context and a texture which call for ‘representations’ that will not vanish into the symbolic or imaginary realms.” Ibid., 42.

เข้ารหัส บางครั้งก็ไม่ ซึ่งเชื่อมโยงกันอย่างลับ ๆ หรืออยู่เบื้องหลังการดำรงชีวิตทางสังคม⁷⁷ โดยปรากฏผ่านภาพลักษณ์ (image) ความทรงจำ (memory) และสัญลักษณ์ (symbols) ของ “ผู้อยู่อาศัย” (inhabitants) และ “ผู้ใช้” พื้นที่⁷⁸ ในขณะเดียวกัน พื้นที่ของภาพตัวแทนก็ซ้อนทับพื้นที่ทางกายภาพ โดยผ่านการใช้สัญลักษณ์ทางวัตถุ⁷⁹ พื้นที่ของภาพตัวแทนก็คือพื้นที่ที่แสดงออกมีชีวิต

“...พูดถึงเกี่ยวกับอารมณ์: อุตตาหรือตัวตน เตียง ห้องนอน ที่พัก บ้าน หรือจัตุรัส โบสถ์ สุสาน มันนำมาใช้กับสถานที่ของกิเลสตัณหา การกระทำ และเวลาของสถานการณ์ซึ่งนำไปใช้กับสิ่งมีชีวิต เพราะฉะนั้นมันควรจะมีความสัมพันธ์ในวิธีการต่าง ๆ มันควรจะเกี่ยวกับทิศทาง สถานการณ์ หรือความสัมพันธ์ เพราะว่ามันเป็นคือการเปลี่ยนแปลงในเชิงคุณภาพและมีคุณลักษณะพลวัต...”⁸⁰

เลอเพอว์ เห็นว่า “สามกรอบคิด” (conceptual triad) จะมีความสัมพันธ์เชิงวิภาษวิธี (dialectic) ซึ่งกันและกัน เมื่อนำมาอธิบาย/ทำความเข้าใจกระบวนการของการผลิต/สร้างพื้นที่ กล่าวคือ “สามกรอบคิด” มีลักษณะเชิงพลวัตจนนำไปสู่การผลิตซ้ำความหมายใหม่ขึ้น ในแง่นี้ จะเห็นว่า มนุษย์ในแต่ละวัฒนธรรมจึงมองเห็นความสัมพันธ์ของสิ่งต่าง ๆ ไม่เหมือนกัน เพราะต่างมีคติเกี่ยวกับพื้นที่และเวลาไม่เหมือนกัน ฉะนั้นมนุษย์ในแต่ละวัฒนธรรมจึงเห็น “ความหมาย” ของสิ่งต่าง ๆ ไม่ตรงกัน ก็คือมี “โลกทัศน์” ที่แตกต่างกัน⁸¹ กล่าวอีกนัยหนึ่ง อวกาศ ผิวโลก แผ่นดิน พื้นที่

⁷⁷ ต้นฉบับภาษาอังกฤษมีดังนี้: embodying complex symbolisms, sometimes coded, sometimes not, linked to the clandestine or underground side of social life, Ibid., 33.

⁷⁸ ต้นฉบับภาษาอังกฤษมีดังนี้: “...images and symbols and space of “inhabitants” and “users”...” Ibid., 39.

⁷⁹ ต้นฉบับภาษาอังกฤษมีดังนี้: “...Space of representation overlays physical space, making symbolic use of its objects...” Ibid., 39.

⁸⁰ ต้นฉบับภาษาอังกฤษมีดังนี้: “...it speaks. It has an affective kernel or center: Ego, bed, bedroom, dwelling, house ; or, square, church, graveyard. It embraces the loci of passion, of action and of lived situations, and thus immediately implies time. Consequently, it may be qualified in various ways : it may be directional, situational or relational, because it is essentially qualitative, fluid and dynamic...” Ibid., 42.

⁸¹ นิธิ เอียวศรีวงศ์, “พื้นที่ในคติไทย,” ใน *ผ้าขาวม้า, ผ้าลินิน, กางเกงใน และ ฯลฯ: ว่าด้วยประเพณี, ความเปลี่ยนแปลง และเรื่องสรรพสาระ*, พิมพ์ครั้งที่ 2 (กรุงเทพฯ: มติชน, 2557), 113.

ก็คือ สรรพสิ่งที่ดำรงอยู่ในธรรมชาติแต่ไร้ความหมายในตัวเอง แต่จะกลายเป็นสิ่งที่มีความหมายอย่างไร ขึ้นอยู่กับการที่มนุษย์กำหนดความหมายขึ้นมาด้วยความรู้ นิยาม ชื่อ คำ หรือธรรมเนียมต่าง ๆ ต่อสิ่งนั้น เมื่อมนุษย์กำหนดความหมายสิ่งหนึ่งขึ้นมา ก็มักจะสร้างกฎเกณฑ์หรือค่านิยมที่พึงปฏิบัติต่อสิ่งนั้นไว้ด้วย⁸² ดังนั้น ความหมายของพื้นที่จึงเป็นการผลิต/สร้างความหมายขึ้นในช่วงเวลาใดเวลาหนึ่ง และแปรเปลี่ยนแปลงไป เมื่อมีกระบวนการผลิต/สร้างความหมายใหม่เข้ามาแทนที่ โดยงานชิ้นนี้ให้ความสำคัญกับ “พื้นที่” ในฐานะประดิษฐกรรมทางสังคมของรัฐเพื่อที่จะอธิบาย/ทำความเข้าใจการเปลี่ยนแปลงทางความหมายของพื้นที่อีสานที่เชื่อมโยงเข้ากับประเทศไทย

การสร้างความหมายให้กับพื้นที่อีสานสอดคล้องกับแนวความคิดของเลอเฟวว์ดังกล่าวข้างต้น ที่ชี้ให้เห็นการผลิต/สร้างพื้นที่ขึ้นมาใหม่ และก่อให้เกิดการต่อรอง ช่วงชิง ตอบโต้เพื่อสร้างความหมาย โดยมีพื้นที่อีสานในฐานะตัวแสดง (subject) ซึ่งการวิเคราะห์การผลิต/สร้างพื้นที่จะต้องให้ความสำคัญกับภาคปฏิบัติการเชิงพื้นที่ (Spatial practices) โดยผ่านการวิเคราะห์พื้นที่ทางกายภาพ (พื้นที่ทางภูมิศาสตร์ของอีสาน) ผ่านการปฏิบัติการ (practice) ของคนต่อพื้นที่อีสานก็จะเกิดความหมาย ซึ่งมีความเชื่อมโยงกับการสร้างรหัส ความหมาย สัญลักษณ์ และความรู้ในการอธิบายความหมายให้กับพื้นที่อีสานซึ่งเรียกว่า “ภาพตัวแทนแห่งพื้นที่” (Representations of space) อันนำมาสู่การวิเคราะห์พื้นที่ที่ถูกสร้างขึ้นส่งผลให้เกิดจินตนาการ หรือแนวทางการในการให้ความหมายใหม่ให้กับพื้นที่อีสานหรือที่เรียกว่า “พื้นที่แห่งภาพตัวแทน” (Representational spaces) ผ่านภาพลักษณ์ (image) ความทรงจำ (memory) และสัญลักษณ์ (symbols) ดังนั้น เมื่อนำแนวความคิดของเลอเฟวว์มาประยุกต์ใช้เป็นแนวทางในการวิจัยในครั้งนี้จะสามารถทำความเข้าใจและอธิบายถึงการผลิต/สร้างความหมายให้กับพื้นที่อีสานจากมุมมองของรัฐไทย และคนในพื้นที่อีสานทั้งในแง่มุมของการใช้อำนาจ และการช่วงชิงการผลิตสร้างความหมายของทั้งสองฝ่ายได้อย่างสอดคล้องกับความเป็นจริง

1.6.2 แนวความคิดเรื่องวาทกรรมและการวิเคราะห์วาทกรรม (discourse and discourse analysis)

คำว่า “Discourse” ในความหมายของมิแชล ฟูโกต์ (Michel Foucault, ค.ศ. 1926-1984) นั้น ถูกกล่าวถึงครั้งแรกในบทความ “อำนาจนฟูโกต์” ของนักสังคมวิทยาที่ทำงานด้าน

⁸² รังชัย วินิจจะกุล, “ประวัติศาสตร์การสร้าง ‘ตัวตน’,” ใน โฉมหน้าราชาชาตินิยม: ว่าด้วยประวัติศาสตร์ (นนทบุรี: ฟาเดียวกัน, 2559), 55-56.

รัฐศาสตร์อย่างธเนศ วงศ์ยานนาวา โดยใช้การทับศัพท์ภาษาอังกฤษว่า “ดีสคอล์ส”⁸³ การใช้คำว่า “Discourse” ซึ่งแปลเป็นภาษาไทยว่า “วาทกรรม” ถูกใช้ในเชิงอรรถบทความ “โบดริยาร์ด นักคิดที่มองเจาะลึกถึงความเป็นไปของสังคมแห่งการบริโภค (ตอนที่ 1)” ของสุทธิพันธ์ จิราธิวัฒน์ และ จีรติ ดิงศภัทย์ วารสารจดหมายข่าวสังคมศาสตร์ ปีที่ 10 ฉบับที่ 4 พฤษภาคม-กรกฎาคม พ.ศ. 2531 โดยสมเกียรติ วันทะนะ ในฐานะบรรณาธิการ⁸⁴ จนคำนี้ได้รับการยอมรับและแพร่หลายในการสื่อสารกันในวงการวิชาการไทย

คำว่า “Discourse” มาจากคำว่า *discursus* ในภาษาละตินซึ่งมาจากคำว่า *discurrere* อันหมายถึงวิ่งจากที่นี้ไปที่นั่น (*to run hither and thither*)⁸⁵ ที่เชื่อมกันระหว่างคำว่า *dis* และ *currere* สำหรับคำว่า *dis* นั้นก็หมายถึงหลายทิศทาง (*run different ways*) ในขณะที่คำว่า *currere* นั้นมีความหมายการวิ่ง (*run*) ดังนั้น เมื่อรวมสองคำเข้าไปด้วยกันก็หมายถึงการเคลื่อนตัวไปทิศทางต่าง ๆ ของความหมาย⁸⁶ คำว่า “Discourse” ในความหมายของภาษาฝรั่งเศสแล้วกินความหมายที่มีลักษณะใกล้เคียงกับคำที่เรียกว่า “chat”, “chinwag”, “free conversation”, “improvisation”, “expose”, “narration”, “peroration”, “langage”, “parole”⁸⁷ ซึ่งเป็นความหมายที่เกิดขึ้นจากการใช้ในระดับชีวิตประจำวันเป็นระยะเวลาอันนานทำให้ความหมายแตกต่างไปจากความหมายที่นักทฤษฎีแนววิพากษ์สังคมอย่าง เยอร์เก้น ฮาเบอร์มาส (Jürgen Habermas) ได้อธิบายไว้ว่า “...สิ่งที่อยู่ในรูปของภาษาที่มีรากฐานของความหมายที่แน่นอน...”⁸⁸ วาทกรรมที่สร้างขึ้นให้ดำรงอยู่และเป็นที่ยอมรับของสังคมในวงกว้าง (*valorize*) นั้นเป็นสิ่งที่ฟูโกต์เรียกว่า *episteme*⁸⁹ ซึ่งแปลเป็นภาษาไทยว่า “กรอบความรู้”⁹⁰ หรือที่นักรัฐศาสตร์อย่างไซร์ตัน เจริญสิน-โอฬาร เรียกว่า “วาทกรรมหลัก” (*dominant discourse*)⁹¹

⁸³ ธเนศ วงศ์ยานนาวา, “อ่านงานฟูโกต์,” *วารสารธรรมศาสตร์* 14, ฉ. 3 (กันยายน 2528): 36-57.

⁸⁴ Thanés Wongyannava, “Wathakam: The Thai Appropriation of Foucault’s ‘Discourse’,” in *The Ambiguous Allure of the West: Traces of the Colonial in Thailand*, ed. Rachel V. Harrison and Peter A. Jackson (Hong Kong: The Hong Kong University Press, 2010), 162.

⁸⁵ Manfred Frank, “On Foucault’s Concept of Discourse,” in *Michel Foucault Philosopher*, trans. Timothy Armstrong (London: Harvester Wheatsheaf, 1992), 99.

⁸⁶ อธิษฐาน บุญมี, *มิเชล ฟูโกต์ (Michel Foucault)* (กรุงเทพฯ: วิภาษา, 2551), 39.

⁸⁷ Manfred Frank, “On Foucault’s Concept of Discourse,” 100.

⁸⁸ ต้นฉบับภาษาอังกฤษมีดังนี้: “...the form of language in which claims to validity are founded...” Ibid., 100.

⁸⁹ ไซร์ตัน เจริญสินโอฬาร, *วาทกรรมการพัฒนา: อำนาจ ความรู้ ความจริง เอกลักษณะ และความเป็นอื่น*, 20.

ฟูโกต์ได้อธิบายถึงลักษณะการดำรงอยู่ของความหมายของวาทกรรมในปาฐกถาที่มีชื่อเสียง *The Order of Discourse* เมื่อวันที่ 2 ธันวาคม ค.ศ. 1970 ที่วิทยาลัยแห่งฝรั่งเศส (Collège de France) โดยฟูโกต์เห็นว่า

“...ในทุก ๆ สังคม การผลิต/สร้างวาทกรรมจะถูกควบคุม เลือกสรร จัดการและแพร่กระจายภายใต้กฎเกณฑ์ที่แน่นอนชุดหนึ่ง ซึ่งมีหน้าที่พลิกแพลงไม่ให้เห็นถึงการกระทำเชิงอำนาจและอันตราย เพื่อที่จะให้วาทกรรมดำรงความเหนือกว่าในโอกาสของเหตุการณ์ รวมถึงความน่าเกลียด น่าสะพรึงกลัวของวาทกรรม...”⁹²

และในบทความ *Politics and the study of discourse* ฟูโกต์ได้อธิบายไว้ชัดเจนว่า วาทกรรมไม่ใช่ระบบ เพราะ “...ในแต่ละวาทกรรมจะประสบกับการแปลงรูปไปสู่สิ่งใหม่ (énoncés)...”⁹³ หรือ “เอนองเซ่”⁹⁴ ตลอดเวลา โดยฟูโกต์สนใจการสร้างตัวตนของวาทกรรม

⁹⁰ “episteme” มีรากศัพท์มาจากคำว่า “epistemology” ซึ่งแปลเป็นภาษาไทยว่า “ญาณวิทยา” ใน นพพร ประชากุล, “ฟูโกต์กับการสืบสาวความเป็นมาของสมัยใหม่,” ใน *ยอกอักษร ย้อนความคิด*, เล่ม 2 ว่าด้วย สังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, (กรุงเทพฯ: อ่าน, 2552), 171. แปลคำนี้ว่า “กรอบความคิด” ใน ชีรยุทธ บุญมี, *มิเชล ฟูโกต์ (Michel Foucault)* (กรุงเทพฯ: วิภาษา, 2551), 58. แปลคำนี้ว่า “หลักแห่งความรู้” และในแบร์รี สมาร์ท, *มิเชล ฟูโกต์*, แปลโดย จามะรี เชียงทอง และ สุนทร สุขสำราญจิต (กรุงเทพฯ: ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร (องค์การมหาชน), 2555), 52. แปลคำนี้ว่า “ระบอบคิด”

⁹¹ ไชยรัตน์ เจริญสินโอฬาร, *วาทกรรมการพัฒนา: อำนาจ ความรู้ ความจริง เอกลักษณะ และความเป็นอื่น*, 20.

⁹² ต้นฉบับภาษาอังกฤษมีดังนี้: “...in every society the production of discourse is at once controlled, selected, organized and redistributed by a certain number of procedures whose role to ward off its power and dangers, to gain mastery over its chance events, to evade its ponderous, formidable materiality...” Michel Foucault, “The Order of Discourse,” in *UNTYING THE TEXT: A Post-Structuralist Reader*, ed. Robert Young, trans. Ian Macleod (Boston: Routledge and Kegan Paul, 1981), 52.

⁹³ Michel Foucault, “Politics and the study of discourse,” in *The Foucault Effect: Studies in Governmentality: with Two Lectures by and an Interview with Michel Foucault*, ed. Graham Burchell, Colin Gordon, and Peter Miller (Chicago: The University of Chicago Press, 1991), 54.

(individualization of discourses) ที่มีการก่อรูป (formation) การเปลี่ยนรูป (transformation) และความเชื่อมโยง (correlation)⁹⁵ ในแง่นี้จะเห็นได้ว่า การที่ฟูโกต์อธิบายวาทกรรมในลักษณะของการดำรงอยู่มากกว่าที่จะอธิบายความหมายไว้ชัดเจน ทำให้เกิดปัญหากับวิธีการศึกษาแบบโบราณคดี (archaeology) ในกรณีที่จะศึกษาการแปลงรูปของปฏิบัติการวาทกรรมซึ่งเชื่อมโยงเข้ากับชุดของการปรับเปลี่ยนที่ซับซ้อนระหว่างปฏิบัติการที่เป็นวาทกรรม (discursive practices) กับปฏิบัติการที่ไม่ใช่วาทกรรม (non-discursive practices) เช่น รูปแบบการผลิต ความสัมพันธ์ทางสังคม สถาบันทางการเมือง⁹⁶ ซึ่งการศึกษาความสัมพันธ์ดังกล่าวนี้มีปัญหาในตัวเอง คือ ความสัมพันธ์ระหว่างวาทกรรมกับสิ่งที่ไม่ใช่วาทกรรมที่มีอิสระในตัวเองเหมือนดังภาษา (language) ถ้าวาทกรรมเป็นอิสระก็หมายความว่าย่อมไม่มีอะไรจะมากำหนดได้ และในทางตรงกันข้ามถ้าวาทกรรมถูกกำหนดได้ก็หมายความว่าย่อมไม่มีอิสระ ถึงแม้ว่าจะเป็นอิสระที่มีลักษณะเชิงสัมพัทธ์ (relative autonomy) แต่ก็ไม่สามารถกำหนดขอบเขตที่แน่ชัดลงไปได้ว่าวาทกรรมนั้นกำหนดตัวเองมากน้อยแค่ไหน? สิ่งที่ไม่ใช่วาทกรรมนั้นกำหนดวาทกรรมมากน้อยแค่ไหน?⁹⁷ ซึ่งสิ่งนี้เป็นปัญหาสำคัญสำหรับฟูโกต์ ทำให้การศึกษาของเขาในระยะหลังได้เปลี่ยนแปลงวิธีการศึกษาจากโบราณคดี (archaeology) มาสู่วงศาวินิจฉัย (genealogy)⁹⁸ เพื่อศึกษาวาทกรรมกับการวิเคราะห์ปฏิบัติการทางสังคมในพื้นที่ต่าง ๆ เพื่อหาความสัมพันธ์ระหว่างความรู้ อำนาจ และร่างกาย⁹⁹ ซึ่งวิธีการศึกษาแบบวงศาวินิจฉัยของนิทเช่ (Friedrich Nietzsche, ค.ศ. 1984-1900) ได้ช่วยทำให้วิธีการแบบโบราณคดีของฟูโกต์สามารถก้าว

⁹⁴ ธเนศ วงศ์ยานนาวา ได้ชี้ให้เห็นว่า ปัญหาในการแปลคำว่า “énoncé” ซึ่งแปลเป็นภาษาอังกฤษว่า statement นั้น ในความหมายของภาษาฝรั่งเศสแล้วकिनความหมายที่มีลักษณะที่เป็นนามธรรมกว่าคำว่า statement ซึ่งมีความหมายในลักษณะที่ปรากฏออกมาในรูปธรรม นอกไปจากนั้น ยังมีความหมายที่ครอบคลุมเพียงแค่อิทธิกรรมที่เกิดขึ้นจากการเขียนหรือกิจกรรมที่เกี่ยวข้องกับการเขียนเท่านั้น ดังนั้น ในที่นี้จึงขอเรียกตามภาษาฝรั่งเศสว่า “เอนองเซ่” ซึ่งฟูโกต์อธิบายไว้ชัดเจนแล้วว่าไม่ใช่ทั้งประโยคข้อความ (proposition) หรือพฤติการณ์ในการพูด (speech act) โดยลักษณะของ “เอนองเซ่” นั้นไม่ใช่ทั้งความคิดหรือประโยคที่แสดงออกถึงความคิดแต่ประการใด “เอนองเซ่” นั้นจะอยู่ระหว่างกลางโดยมีบทบาทในการควบคุมว่าจะอะไรจะเป็นสิ่งที่ปรากฏออกมาหรือถูกตัดทิ้งไป ธเนศ วงศ์ยานนาวา, “อ่านงานฟูโกต์,” 49.

⁹⁵ Michel Foucault, “Politics and the study of discourse,” 54.

⁹⁶ แบร์รี สมาร์ท, *มิเชล ฟูโกต์*, 74.

⁹⁷ ธเนศ วงศ์ยานนาวา, “อ่านงานฟูโกต์,” 50-51.

⁹⁸ อธิษฐาน บุญมี, *มิเชล ฟูโกต์ (Michel Foucault)*, 109 แปลคำนี้ว่า “กำเนิด-กำเนิดวิทยา” สุมาลี บำรุงสุข, “มิเชล ฟูโกและประวัติศาสตร์,” *จุลสารไทยคดีศึกษา* 10, ฉ. 2 (พฤศจิกายน 2536-มกราคม 2537): 8. แปลคำนี้ว่า “วิธีการสืบสวนค้นหาวงศ์วานว่านเครือ” และพัฒนา กิตติอาษา, *วิจัยอีสาน: วิถีวิทยากับการศึกษาพลังทางสังคมในภาคอีสาน*, 21. แปลคำนี้ว่า “พงศาวินิจฉัย”

⁹⁹ แบร์รี สมาร์ท, *มิเชล ฟูโกต์*, 73-77.

ข้ามปัญหาความยุ่งยากได้¹⁰⁰ อย่างไรก็ตามก็ดี 푸โกต์เองได้หลีกเลี่ยงที่จะใช้คำว่าวาทกรรมโดยเฉพาะอย่างยิ่งหลังจากงาน ถ้อยคำกับสรรพสิ่ง: โบราณคดีแห่งศาสตร์ว่าด้วยมนุษย์ (The Order of Things: An Archeology of the Human Sciences) และเมื่อยิ่งมาถึง ฝ่าคูและลงโทษ: กำเนิดของคุณ (Discipline and Punish: The Birth of the Prison) ก็แสดงความชัดเจนกับการเลิกใช้คำว่าวาทกรรม แต่หันไปใช้ “ความรู้/อำนาจ” (knowledge/power) แทนบุคคลที่ใช้คำว่าวาทกรรมในความหมายของการยืนยันถึงความจริงที่เกิดจากวาทกรรมในทำนองใกล้เคียงกับฟูโกต์ (ก่อนที่เขาจะเลิกใช้) ก็คือ เฮอร์กัน ฮาเบอร์มาส¹⁰¹

ในงานวิจัยชิ้นนี้ให้ความสำคัญกับ “การแปลงรูปของวาทกรรมสู่สิ่งใหม่” ซึ่งสามารถนำมาอธิบายการเปลี่ยนแปลงทางความหมายของพื้นที่อีสานได้เป็นอย่างดี ทั้งนี้ เพราะวาทกรรมอาจจะไม่มีความเป็นอิสระชัดเจนว่าจะกำหนด หรือถูกกำหนดอย่างไรระหว่างสิ่งที่เป็นวาทกรรมกับสิ่งที่ไม่ใช่วาทกรรมซึ่งความสัมพันธ์ดังกล่าวอาจจะไม่สามารถอธิบายได้ชัดเจนเพราะไม่มีทิศทางที่แน่นอน กล่าวอีกนัยหนึ่ง วาทกรรมไม่ได้ปรากฏตัวให้เห็นอย่างเป็นระเบียบกฎเกณฑ์ที่แน่ชัด แต่มีลักษณะเป็นเพียงเครือข่ายเกี่ยวโยงกันไปมาที่เปิดช่องหรือเปิดโอกาส หรือเป็นเงื่อนไขให้เราสื่อความกันรู้เรื่องภายในช่องหรือโอกาสนั้น เราจึงไม่สามารถศึกษากระบวนการระเบียบของวาทกรรมได้¹⁰² ฟูโกต์ได้อธิบายถึงการแปลงรูปของวาทกรรมสู่สิ่งใหม่ ด้วยการมองโครงสร้างของวาทกรรมด้วยกฎเกณฑ์ 3 ประการ¹⁰³ ก็คือ

1. การก่อรูป (formation) ของแต่ละวาทกรรมจะขึ้นอยู่กับกลุ่มของกฎเกณฑ์ (set of rules) ในการก่อรูปขึ้นทั้งเนื้อหาการปฏิบัติการ แนวความคิด และทางเลือกทางทฤษฎีทั้งหมด
2. การเปลี่ยนรูป (transformation) คือ การปรับเปลี่ยนภายในและจุดเปลี่ยนในการก่อรูปของกลุ่มของเงื่อนไข (set of condition) ในการเปลี่ยนผ่านเข้าสู่การก่อรูปอันใหม่

¹⁰⁰ ธเนศ วงศ์ยานนาวา, “อ่านงานฟูโกต์,” 57.

¹⁰¹ ธเนศ วงศ์ยานนาวา, “อาณาเขตสาธารณะ/ประชาสังคม และนักมานุษยวิทยากับคนชายขอบ,” ใน *ม(ว)มนุษย์ไร้มานิต* (กรุงเทพฯ: ศยาม, 2556), 217-218. และ Manfred Frank, “On Foucault’s Concept of Discourse,” in *Michel Foucault Philosopher*, trans. Timothy Armstong (London: Harvester Wheatsheaf, 1992), 99-116.

¹⁰² ธงชัย วินิจจะกุล, *วิธีการศึกษาประวัติศาสตร์แบบวงศาวิทยา (Genealogy)* (กรุงเทพฯ: โครงการวิจัยเสริมหลักสูตร คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2534), 26.

¹⁰³ Michel Foucault, “Politics and the study of discourse,” 54.

3. ความเชื่อมโยง (correlation) คือ กลุ่มของความสัมพันธ์ (set of relation) ที่นิยามและกำหนดเงื่อนไขเกี่ยวกับวาทกรรมอื่น ๆ รวมทั้งสิ่งที่ไม่ใช่ปฏิบัติการวาทกรรม ซึ่งวาทกรรมนั้นทำหน้าที่อยู่

ดังนั้น ในงานวิจัยชิ้นนี้จึงเริ่มต้นด้วยการตั้งคำถามว่าพื้นที่ที่อีสานมีความหมายที่เปลี่ยนแปลงไปอย่างไร และมีเงื่อนไขอะไรบ้างที่ทำให้ความหมายเปลี่ยนแปลงไปหรือดำรงอยู่ในสังคม การตั้งคำถามดังกล่าวข้างต้นเป็นการตั้งคำถามที่ตั้งอยู่บนพื้นฐานที่ว่า “มีสิ่งที่ยังดำรงอยู่ก่อน” (pre-existing) หรือยังมีสิ่งที่ยิ่งใหญ่ซึ่งยังไม่ได้พูดไม่ได้เขียน (a great unsaid)¹⁰⁴ แต่ในงานวิจัยชิ้นนี้จะศึกษาโอกาสหรือเงื่อนไขที่วาทกรรมนั้นเปิดให้โดยพิจารณา “เหตุการณ์” (events) ที่วาทกรรมเผยตัวออกมาเป็น “ปฏิบัติการวาทกรรม” (discursive practice)¹⁰⁵ โดยจะศึกษา “เหตุการณ์” (events) ไม่ใช่ “รหัส” (code)¹⁰⁶ ดังนั้น การศึกษาประวัติศาสตร์ก็คือการศึกษาเหตุการณ์ของช่วงเวลา (series) ที่เฉพาะเจาะจง (specifying) โดยการวิเคราะห์หาความสม่ำเสมอ (regularity) และขีดจำกัดความเป็นไปได้ของปรากฏการณ์ที่อาจจะไม่ใช่เฉพาะเรื่องของการตระหนักรู้และความต่อเนื่อง (consciousness and continuity) เพียงอย่างเดียว¹⁰⁷

ในงานวิจัยชิ้นนี้ไม่ต้องการหาจุดเริ่มต้น (origin) ของความหมายพื้นที่อีสานเพราะมีเงื่อนไขของการดำรงอยู่ของความหมาย (conditions of existence) ช่วงเวลาใดเวลาหนึ่งที่ทำให้เกิดความหมายนั้น ๆ และอาจจะมีความไม่ต่อเนื่อง (not discontinuity, but discontinuities) ของความหมายดำรงอยู่ และตระหนักถึงเวลาของประวัติศาสตร์ที่มีความแตกต่างไปจากเวลาของผู้ศึกษา หรือที่ฟูโกต์เรียกว่า “วิธีการศึกษาจากภายนอก” (exteriority)¹⁰⁸ ดังนั้น การศึกษาการเปลี่ยนแปลงทางความหมายของพื้นที่อีสานจะต้องศึกษาเหตุการณ์ในประวัติศาสตร์ที่ทำให้มองเห็นความหมายของพื้นที่อีสานว่ามีเงื่อนไขอะไรบ้างที่ทำให้ความหมายเปลี่ยนแปลงไป นอกไปจากนั้น วาทกรรมยังถูกจัดระเบียบโดยผ่านขั้นตอนทางสถาบัน (institutionalized) หรือได้รับการยอมรับในสังคม¹⁰⁹ การศึกษาการเปลี่ยนแปลงทางความหมายของพื้นที่อีสานในที่นี้จึงเป็นการศึกษารายละเอียดของเหตุการณ์ต่าง ๆ ว่ามีส่วนอย่างไรที่ทำให้ความหมายเปลี่ยนแปลงไปจากเดิม

¹⁰⁴ Michel Foucault, “The Order of Discourse,” in *UNTYING THE TEXT: A Post-Structuralist Reader*, ed. Robert Young, trans. Ian Macleod (Boston: Routledge and Kegan Paul, 1981), 67.

¹⁰⁵ ธงชัย วินิจจะกุล, *วิธีการศึกษาประวัติศาสตร์แบบวงศาวินิชา (Genealogy)*, 26.

¹⁰⁶ Michel Foucault, “Politics and the study of discourse,” 59.

¹⁰⁷ Michel Foucault, “The Order of Discourse,” 68.

¹⁰⁸ ธเนศ วงศ์ยานนาวา, “อ่านงานฟูโกต์,” 56.

¹⁰⁹ เรื่องเดียวกัน, 47.

โดยสรุปกล่าวได้ว่า แนวความคิดเรื่องการผลิต/สร้างพื้นที่และวาทกรรมและการวิเคราะห์วาทกรรมดังที่ได้กล่าวมาแล้วข้างต้น มีประโยชน์ในการทำความเข้าใจความหมายของพื้นที่อีสานที่เปลี่ยนแปลงไปในประวัติศาสตร์ ทั้งนี้ เพราะเวลาและพื้นที่ (time and space) เป็นพื้นฐานหลักในกระบวนการคิดของมนุษย์ พื้นที่เป็นตัวแทนความคิดที่มีมาก่อนสิ่งอื่น ๆ (a priori) และยังเป็นเงื่อนไขที่ทำให้ปรากฏการณ์หนึ่ง ๆ เกิดขึ้นได้ ในขณะเดียวกันถ้าตั้งต้นด้วยประสบการณ์ชีวิต พื้นที่นามธรรมเกิดขึ้นหลังจากมนุษย์มีความรู้สึกถึงสถานที่ (place) ของตนเองในเชิงรูปธรรม ด้วยเหตุนี้ความรู้สึกถึง “พื้นที่” จึงสัมพันธ์กับการเห็น (vision) ในขณะที่ความรู้สึกถึงสถานที่อาจขึ้นอยู่กับประสบการณ์ รูป กลิ่น เสียง และรสนิยม กล่าวอีกนัยหนึ่ง พื้นที่เป็นปรากฏการณ์เชิงวาทกรรม (discursive phenomenon) เพราะ “พื้นที่” ปรากฏขึ้นจากวิธีที่สถานที่นั้นถูกให้ความหมาย¹¹⁰ ด้วยกระบวนการบันทึก การเน้นย้ำ/ผลิตซ้ำความหมาย ความทรงจำ หรือคุณค่าชุดหนึ่งลงบนพื้นที่ หรือต่อเหตุการณ์ใดเหตุการณ์หนึ่ง หรือผลิต/สร้างความหมายขึ้นใหม่ลงในพื้นที่

1.7 ขอบเขตของการศึกษา

การศึกษาครั้งนี้กำจัดขอบเขตระยะเวลาที่จะทำการศึกษาดังแต่ก่อนการเริ่มแต่งตั้งข้าหลวงออกไปปกครองเมืองอุบลราชธานีในปี พ.ศ. 2425 จนกระทั่งถึงการรัฐประหารในเดือนพฤษภาคม พ.ศ. 2557 โดยแบ่งช่วงเวลาออกเป็น 6 ช่วง อันได้แก่

1. พื้นที่หัวเมืองลาว (พ.ศ. 2425-2434) นับแต่การแต่งตั้งข้าหลวงออกไปปกครองเมืองอุบลราชธานีใน ปี พ.ศ. 2425 เป็นต้นมา อันเป็นจุดเริ่มต้นของการผนวกรวมอีสานเข้ากับรัฐไทย และนำไปสู่จุดเปลี่ยนแปลงทางนโยบายของกรุงเทพฯ ต่ออีสาน และเข้าการควบคุมอีสานโดยกรุงเทพฯ ก็คือ การแต่งตั้งพระยามหาอำมาตย์ (หรั่ง ศรีเพ็ญ) เป็นข้าหลวงใหญ่ประจำอยู่ที่จำปาสัก ซึ่งมีกองกำลังทหารเป็นของตนเองและมีอำนาจปลดขุนนางท้องถิ่น จนกระทั่งถึงการเปลี่ยนแปลงเขตการปกครองหัวเมืองใหม่และส่งข้าหลวงใหญ่ออกไปประจำรักษาพระราชอาณาเขตในปี พ.ศ. 2434 อันเป็นรอยต่อของความเปลี่ยนแปลงทางการเมืองสู่การปฏิรูปการปกครอง พ.ศ. 2435 ของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 5

¹¹⁰ ชัยวัฒน์ สถาอานันท์, “บทนำ: พื้นที่สันติวิธี/หนทางสังคมไทย,” ใน *หัวรอต่ออำนาจ: อารมณ์ขันและการประท้วงด้วยสันติวิธี* (กรุงเทพฯ: มติชน, 2558), 8-9.

2. พื้นที่ของการสร้าง “ความเป็นชาติ” ไทยในอีสาน (พ.ศ. 2435-2475) นับแต่การปฏิรูปการปกครอง พ.ศ. 2435 ของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 5 เพื่อสร้างสถาบันระบอบรัฐธรรมนูญาสีทธิราชย์ ซึ่งการปฏิรูปดังกล่าวนี้ถือว่าจุดเริ่มต้นของการสร้างรัฐประชาชาติ และทำให้สถานะความเป็นกึ่งอิสระของบรรดาหัวเมืองต่างในพื้นที่อีสานสิ้นสุดลงจนกระทั่งถึงการปฏิวัติ 2475

3. พื้นที่ภูมิภาคที่เป็นปัญหา (พ.ศ. 2476-2500) เริ่มต้นจากการเลือกตั้งสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรไทยเป็นการทั่วไป พ.ศ. 2476 จนกระทั่งถึงการรัฐประหาร 16 กันยายน พ.ศ. 2500 ของจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์

4. พื้นที่ของการพัฒนาเพื่อความมั่นคง (พ.ศ. 2501-2523) เริ่มต้นจากการทำปฏิวัติครั้งที่สองของจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ ในเดือนตุลาคม พ.ศ. 2501 อันเป็นการเปลี่ยนแปลงเข้าสู่ระบอบเผด็จการทหาร จนกระทั่งปีพ.ศ. 2523 พรรคคอมมิวนิสต์แห่งประเทศไทยแตกแยกกันเองจนอ่อนกำลังลง ความวุ่นวายทางการเมืองภายในประเทศเริ่มคลี่คลายเข้าสู่กระบวนการพัฒนาตามวิถีของระบอบประชาธิปไตย

5. พื้นที่ของการเลือกตั้ง (พ.ศ. 2524-2550) เริ่มจากการเลือกตั้งซ่อมสมาชิกสภาผู้แทนราษฎร จังหวัดร้อยเอ็ดในปี พ.ศ. 2524 จนกระทั่งถึงการเลือกตั้งทั่วไปใน พ.ศ. 2550 อันเป็นการเลือกตั้งทั่วไปครั้งแรกภายใต้รัฐธรรมนูญฉบับปี พ.ศ. 2550 และครั้งแรกภายหลังการรัฐประหารยึดอำนาจรัฐบาล พันตำรวจโท ทักษิณ ชินวัตร เมื่อวันที่ 19 กันยายน พ.ศ. 2549 และในเดือนธันวาคม พ.ศ. 2551 พรรคพลังประชาชนได้ถูกตัดสินให้ยุบพรรค พรรคประชาธิปัตย์ได้รับเสียงในรัฐสภาจัดตั้งรัฐบาล อันเป็นรอยต่อของความเปลี่ยนแปลงทางการเมืองไทยจากพื้นที่ของ “การเลือกตั้ง” สู่ “คนเสื้อแดง”

6. พื้นที่คนเสื้อแดง (พ.ศ. 2551-2557) เริ่มต้นจากการประท้วงต่อต้านรัฐบาลของนายอภิสิทธิ์ เวชชาชีวะของกลุ่ม “แนวร่วมประชาธิปไตยต่อต้านเผด็จการ” (นปช.) ภายหลังเปลี่ยนชื่อเป็น “แนวร่วมประชาธิปไตยต่อต้านเผด็จการแห่งชาติ” (นปช.) หรือรู้จักกันในชื่อ “คนเสื้อแดง” เพื่อปกป้องรัฐบาลที่มาจาก การเลือกตั้งและตอบโต้ขบวนการเคลื่อนไหวต่อต้านทักษิณที่รู้จักกันในชื่อ “กลุ่มพันธมิตรประชาชนเพื่อประชาธิปไตย” (พธม.) ที่ชุมนุมต่อต้านทักษิณในปี พ.ศ. 2549 และกลับมาชุมนุมประท้วงอีกครั้งระหว่างที่รัฐบาลที่สนับสนุนทักษิณอยู่ในอำนาจในปี พ.ศ. 2551 โดยได้เข้ายึดทำเนียบรัฐบาลตั้งแต่เดือนสิงหาคมถึงพฤศจิกายน และได้บุกเข้ายึดท่าอากาศยานดอนเมืองและท่าอากาศยานสุวรรณภูมิในช่วงปลายเดือนพฤศจิกายนถึงต้นเดือนธันวาคม กลุ่มแนวร่วมประชาธิปไตยต่อต้านเผด็จการแห่งชาติเองก็ได้จัดการชุมนุมเพื่อต่อต้านการกระทำของกลุ่มพันธมิตรฯ ในช่วงปลายปี พ.ศ. 2551 จนกระทั่งถึงการรัฐประหาร 22 พฤษภาคม 2557 ของ คณะรักษาความสงบเรียบร้อยแห่งชาติ (คสช.) เพื่อล้มล้างรัฐบาลที่มาจาก การเลือกตั้ง

ทั้งนี้ เพื่อชี้ให้เห็นถึงกระบวนการของการผลิต/สร้างและเปลี่ยนแปลงทางความหมายของพื้นที่อีสาน โดยมุ่งศึกษาช่วงเวลาทางประวัติศาสตร์ต่าง ๆ ในภาพใหญ่หรือกว้างมากกว่าที่จะศึกษาช่วงเวลาใดเวลาหนึ่งในประวัติศาสตร์อย่างเฉพาะเจาะจง อย่างไรก็ตาม ช่วงเวลาที่แบ่งออกเป็น 6 ช่วงนั้น แต่ละช่วงเวลานั้นจะซ้อนทับกัน ทั้งนี้ เพื่อชี้ให้เห็นพลวัตของการเปลี่ยนแปลงเปลี่ยนแปลงทางความหมายของพื้นที่อีสานจากความหมายหนึ่งสู่อีกความหมายหนึ่ง

1.8 วิธีการศึกษา

การศึกษาครั้งนี้จะใช้การสำรวจ วิจัย และตีความเอกสาร (documentary research/textual interpretation) เป็นหลัก และเรียบเรียงพรรณนา (descriptive) เพื่อจัดระบบระเบียบทางความคิด อันจะนำไปสู่การเข้าใจกระบวนการ ขั้นตอนในการผลิต/สร้างพื้นที่อีสานขึ้นมา และการเปลี่ยนแปลงทางความหมายของพื้นที่อีสานที่ถูกเปลี่ยนแปลงไปตามยุคตามสมัย ในขณะเดียวกันก็ตระหนักถึงความไม่หยุดนิ่งของกระบวนการผลิต/สร้างความหมายของพื้นที่ที่เรียกว่าอีสาน

1.9 นิยามศัพท์

1. พื้นที่อีสาน หมายถึง พื้นที่ทางกายภาพ ที่ตั้งทางภูมิศาสตร์ของภาคตะวันออกเฉียงเหนือหรือภาคอีสานของประเทศไทยและบางส่วนของสาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว ก่อนการทำแผนที่และกำหนดเส้นเขตแดนในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 5 อันเนื่องมาจากรัฐไทยเห็นว่าบริเวณดังกล่าวก็คือดินแดนส่วนเดียวกัน รวมทั้งพื้นที่ทางสังคมวัฒนธรรม และพื้นที่ในจินตนาการของรัฐไทยเกี่ยวกับอีสาน ไม่ใช่เพียงพื้นที่ทางกายภาพหรือพื้นที่ทางธรรมชาติล้วน ๆ เพราะพื้นที่สามารถปรากฏตัวอยู่ได้ในหลายรูปลักษณะและรูปแบบ เช่น อุดมการณ์ ความคิด หรือปฏิบัติการทางวัฒนธรรม เป็นต้น
2. รัฐไทย หมายถึง ราชสำนักสยาม ประเทศสยาม ประเทศไทย โดยรวม และ รัฐบาลสยาม รัฐบาลไทย ในขณะนั้น ซึ่งดำเนินการทางนโยบายต่ออีสาน ทั้งนี้ การกระทำส่วนใหญ่เกิดจากการนำของรัฐบาล หรือกระแสการเคลื่อนไหวของคนไทยโดยรวม ซึ่งนโยบายและการดำเนินการของรัฐบาลจะช่วยสะท้อนให้เห็นสังคมไทยในช่วงเวลานั้นมีความคิดเห็นต่ออีสานอย่างไรบ้าง
3. ลาว หมายถึง ผู้คนสองฝั่งแม่น้ำโขง อันมีหลักแหล่งถิ่นฐานในภาคอีสานของประเทศไทยและสาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว
4. พื้นที่หัวเมืองลาว หมายถึง บรรดาหัวเมืองที่ตั้งอยู่บนที่ราบสูงโคราช (Khorat Plateau) และบางส่วนของสาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว ก่อนการทำแผนที่และกำหนดเส้นเขตแดน

ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 5 ที่เคยอยู่ภายใต้การปกครองของอาณาจักรล้านช้าง และรัฐไทยในอดีต

5. พื้นที่ของการสร้าง “ความเป็นชาติ” ไทยในอีสาน หมายถึง พื้นที่ของการสถาปนาระเบียบสังคมการเมืองให้อยู่ภายใต้การปกครองแบบรวมศูนย์ของกรุงเทพฯ และสร้างความรู้สึกร่วมกันให้กับคนลาวและผู้คนกลุ่มชาติพันธุ์ต่าง ๆ ทำให้เป็น “คนไทย” หรือ “ชาติไทยบังคับสยาม” เมื่อมีการสำรวจสำมะโนครัวหรือติดต่อราชการแทนที่จะระบุสัญชาติว่าเป็นลาว เขมร ส่วย หรือผู้ไทย ทั้งนี้ คนลาวและผู้คนกลุ่มชาติพันธุ์ต่าง ๆ ซึ่งเป็น “คนอื่น/พวกอื่น” ในสายตาของรัฐไทยถูกทำให้เป็น “คนไทย” หรือ “คนอีสาน” ซึ่งเป็น “พวกเรา” หรือสมาชิกของรัฐไทยอย่างเต็มตัว

6. พื้นที่ภูมิภาคที่เป็นปัญหา หมายถึง พื้นที่ของความยากจน แห้งแล้ง ทุรกันดาร ด้อยพัฒนาแล้ว และมีการเคลื่อนไหวทางการเมืองเพื่อเรียกร้องให้รัฐไทยสนใจแก้ไขปัญหาความไม่เท่าเทียมกันระหว่างพื้นที่อีสานกับภูมิภาคอื่น ๆ ของไทย

7. พื้นที่ของการพัฒนาเพื่อความมั่นคง หมายถึง พื้นที่ที่เป็นปัญหาด้านความมั่นคงและการพัฒนาเศรษฐกิจของประเทศในทัศนะของรัฐไทย อันเนื่องมาจากปัญหาความยากจนและการคุกคามของภัยคอมมิวนิสต์ ทำให้พื้นที่อีสานได้กลายมาเป็นพื้นที่ยุทธศาสตร์ที่สำคัญในทางการเมือง การทหาร เศรษฐกิจ และสังคม

8. พื้นที่ของการเลือกตั้ง หมายถึง พื้นที่อันเป็นเวทีของการต่อสู้ในการเลือกตั้งที่ และมีจำนวนสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรแบบแบ่งเขตมากที่สุด ทั้งนี้ ถ้าพรรคการเมืองใดสามารถชนะได้ที่นั่งสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรได้มากที่สุดในอีสานก็ย่อมเป็นต่อในจำนวนที่นั่งรวมทั้งประเทศ และสามารถกุมชัยชนะในระดับประเทศได้

9. พื้นที่คนเสื้อแดง หมายถึง พื้นที่ของคนที่สนับสนุนการเคลื่อนไหวทางการเมืองของกลุ่มแนวร่วมประชาธิปไตยต่อต้านเผด็จการแห่งชาติ (นปช.) ในระดับต่าง ๆ ในฐานะพื้นที่ส่วนใหญ่ของคนที่ยอมรับตนเองเป็นคนเสื้อแดง

พูน ปณ ทิโต ชีเว

บทที่ 2

หัวเมืองลาว: ภาพแทนพื้นที่อีสาน

การปรากฏตัวขึ้นมาของชุมชนใหม่ขึ้นในพื้นที่ตอนในฝั่งขวาของแม่น้ำโขง อันเป็นพื้นที่รู้จักกันดีในทางภูมิศาสตร์ว่า “ที่ราบสูงโคราช” และเข้ามามีบทบาทสำคัญอยู่ในระบบการเมืองแบบจารีต โดยเฉพาะอย่างยิ่งระหว่างไทยที่อยุธยา ธนบุรี และกรุงเทพฯ ยุคต้นรัตนโกสินทร์กับอีสาน ความสัมพันธ์ระหว่างรัฐแบบจารีตของชุมชนเชื้อสาย “ไทย-ลาว” วางอยู่บนพื้นฐานของการเป็นรัฐเล็กที่รัฐน้อยที่ขาดอำนาจรวมศูนย์อย่างแท้จริง อาณาเขตของอำนาจรัฐจำกัดและไม่แน่นอน¹ ในระบบการเมืองแบบจารีตอำนาจทางการเมืองมีลักษณะที่กระจุกตัวเข้มข้นที่สุดอยู่ที่ศูนย์กลางที่ราชธานีหรือกษัตริย์ แต่ก็เจือจางลงไปเมื่อถอยห่างจากศูนย์กลางที่ราชธานี โครงสร้างอำนาจทางการเมืองระหว่างรัฐแบบจารีตอำนาจทางการเมืองของกษัตริย์เปรียบเสมือน “แสงเทียน” ซึ่งแผ่แสงสว่างออกไปยังพื้นที่อย่างกว้างขวาง โดยแสงสว่างจะแรงกล้าและส่องสว่างที่สุดในพื้นที่ของศูนย์กลางที่ราชธานี จนกระทั่งรัศมีแสงสว่างแผ่ออกไปกระทั่งรัศมีของแสงเทียนที่ส่องสว่างออกมาจากศูนย์กลางที่ราชธานีอีกแห่งหนึ่ง ในขณะเดียวกัน บางครั้งแสงสว่างระหว่างศูนย์กลางอาจมีพื้นที่ที่ซ้อนทับกันอยู่ จึงไม่มีความแน่นอนชัดเจนว่าพระราชอาณาเขตของอำนาจรัฐที่ศูนย์กลางแห่งหนึ่ง ๆ นั้นจะแผ่ขยายไปไกลเพียงใด²

ความคลุมเครือและซับซ้อนในพระราชอาณาเขตของอำนาจรัฐระหว่างศูนย์กลางอำนาจกับหัวเมืองชายขอบ ทำให้หัวเมืองชายขอบพระราชอาณาเขตเข้าสวามีภักดีต่อศูนย์กลางอำนาจได้มากกว่าหนึ่งแห่ง โดยหัวเมืองเหล่านี้จะเข้าสวามีภักดีต่อศูนย์กลางอำนาจข้างเคียงที่มีความเข้มแข็งทางการเมืองกว่า³ ในความมืดสลัวของแสงเทียนที่ดำรงอยู่ชายขอบพระราชอาณาเขต เทียนเล่มหนึ่งอาจถูกจุดขึ้นเพื่อให้แสงสว่าง หรือมีแสงเทียนจากศูนย์กลางอำนาจหนึ่งแผ่แสงสว่างมาดำรงอยู่ แต่อาจถูก

¹ ฉลอง สุนทรวานิชย์, “การเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรมในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้หลังการเข้ามาของระบบอาณานิคม,” *เอเชียปริทัศน์* 7, ฉ. 2 (พฤษภาคม-สิงหาคม 2531): 54.

² นิธิ เอียวศรีวงศ์, “จากรัฐชายขอบถึงมณฑลเทศาภิบาล: ความเสื่อมสลายของกลุ่มอำนาจเดิมในเกาะภูเก็ต,” ใน *กรุงแตก, พระเจ้าตากฯ และประวัติศาสตร์ไทย: ว่าด้วยประวัติศาสตร์และประวัติศาสตร์นิพนธ์*, พิมพ์ครั้งที่ 11 (กรุงเทพฯ: มติชน, 2557), 142-144.

³ ธงชัย วินิจจะกูล, *กำเนิดสยามจากแผ่นดิน: ประวัติศาสตร์ภูมิภาคของชาติ*, บรรณาธิการแปลโดย ชูศักดิ์ ภัทรกุลวณิช, แปลโดย พวงทอง ภวัครพันธ์, ไอดา อรุณวงศ์ และ พงษ์เลิศ พงษ์วนานต์ (กรุงเทพฯ: โครงการจัดพิมพ์คบไฟ ร่วมกับ อ่าน, 2556), 161-183.

บดบังด้วยแสงเทียนอีกเล่มหนึ่งซึ่งเป็นรัศมีของศูนย์กลางอำนาจที่อยู่ห่างออกไปไกล กล่าวอีกนัยหนึ่งพื้นที่อีสานเป็นชายขอบของศูนย์กลางอำนาจที่ไทยกับลาว หัวเมืองต่าง ๆ ในพื้นที่อีสานอาจจะเข้าสวามิภักดิ์ต่อรัฐไทยเมื่อไทยมีความเข้มแข็งทางการเมือง แต่ถ้าอำนาจทางการเมืองของไทยอ่อนแอลง หัวเมืองต่าง ๆ ในพื้นที่อีสานก็อาจจะเข้าสวามิภักดิ์ต่อเวียงจันทน์ และจำปาสัก ดังนั้น จึงเป็นไปได้ว่าคนลาวกลุ่มต่าง ๆ ที่ได้อพยพเข้ามาตั้งหลักแหล่งชุมชนใหม่ขึ้นในพื้นที่อีสานนั้นก็เพื่อที่จะหนีจากอำนาจทางการเมืองศูนย์กลางเดิม ในขณะเดียวกันเมื่อประสบปัญหา ก็จะไปขอความช่วยเหลือจากอีกศูนย์กลางอำนาจหนึ่งได้⁴ กล่าวคือ ก่อนการเกิดขึ้นของรัฐ-ชาติสมัยใหม่สำนึกความแตกต่างทางเชื้อชาติไม่ใช่เรื่องสำคัญเนื่องจากความสัมพันธ์ระหว่างศูนย์กลางอำนาจกับบรรดาหัวเมืองประเทศราชวางอยู่บนพื้นฐานของเครือข่ายความจงรักภักดี (networks of loyalty) ผ่านการเรียกร้องขอเกณฑ์บรรณาการ⁵ ในบทนี้จะมุ่งพิจารณาการสร้างความหมายพื้นที่ “หัวเมืองลาว” ในฐานะภาพแทนพื้นที่อีสานผ่านความสัมพันธ์ระหว่างพื้นที่กับปฏิบัติการของวาทกรรมที่สร้างขึ้นระหว่างปี พ.ศ. 2425 จนถึงปี พ.ศ. 2434 อันเป็นช่วงระยะที่รัฐไทยเริ่มดำเนินการขยายอำนาจทางการเมืองเข้าไปสู่ชุมชนเกิดใหม่ในพื้นที่อีสานอย่างจริงจังเพื่อสถาปนาอำนาจเหนือพื้นที่อีสาน พื้นที่หัวเมืองลาวจึงเกิดขึ้นมาเพื่อสะท้อนบทบาทของปฏิบัติการของวาทกรรมและการให้คุณค่าของรัฐไทย อย่างไรก็ตาม การขยายอำนาจทางเข้าสู่พื้นที่อีสานไม่ได้มีผลทำให้อีสานกลายมาเป็นส่วนหนึ่งของรัฐไทยแต่อย่างไร

2.1 ก่อนจะเป็น “หัวเมืองลาว”

พื้นที่ที่เรียกว่า “ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ” (northeast region) ของประเทศไทย หรือที่เรียกขานกันสั้น ๆ ที่รู้จักกันดีว่า “ภาคอีสาน” (isan region) ไม่ใช่พื้นที่ลึกลับโดดเดี่ยว แต่เป็นแอ่งอารยธรรมที่สำคัญของภูมิภาคนี้ซึ่งมีความสัมพันธ์กับสังคมภายนอกอย่างกว้างขวางและมีผู้คนอาศัยอยู่อย่างยาวนาน⁶ จากการค้นพบหลักฐานทางโบราณคดีและโบราณวัตถุในแหล่งการขุดค้นบ้านเชียง อำเภอนองหาน จังหวัดอุดรธานี ซึ่งปรากฏหลักฐานการอยู่อาศัยต่อเนื่องตั้งแต่สมัยหินใหม่จนถึง

⁴ ดารารัตน์ เมตตาริกานนท์, *การเมืองสองฝั่งโขง: งานค้นคว้าวิจัยระดับปริญญาเอกของจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย เรื่อง การรวมกลุ่มทางการเมืองของ ส.ส.อีสาน พ.ศ. 2476-2494* (กรุงเทพฯ: มติชน, 2546), 41.

⁵ สุเนตร ชุตินธรานนท์, “สถานะองค์ความรู้ด้านอุษาคเนย์ในสังคมไทย,” ใน *ชาตินิยมในแบบเรียนไทย: ทำความเข้าใจเพื่อนบ้านเพื่อ ลด ละ เลิก ทักษคติเหยียดหยามผ่านแบบเรียน*, บรรณาธิการโดย สุเนตร ชุตินธรานนท์ (กรุงเทพฯ: มติชน, 2557), 50.

⁶ สุจิตต์ วงษ์เทศ, “คำนำเสนอ: เจนละประวัติศาสตร์อีสานโบราณ,” ใน *อาณาจักรเจนละ: ประวัติศาสตร์อีสานโบราณ* (กรุงเทพฯ: มติชน, 2538), (12)-(13).

ปลายยุคโลหะ คือราว 6,500 ลงมาจนถึงประมาณ 1,800 ปีมาแล้ว เป็นหมู่บ้านของคนสมัยก่อนประวัติศาสตร์ขนาดใหญ่ที่พัฒนาการเกษตรกรรมขึ้นมาแล้ว⁷ นักมานุษยวิทยาอย่าง ศรีศักร วัลลิโภดม ได้ชี้ให้เห็นว่า “...บ้านเชียงเป็นแหล่งอารยธรรมที่เก่าแก่ที่พัฒนาขึ้นมาด้วยตัวเอง มีประเพณีการหล่อสัมฤทธิ์ที่เก่าแก่กว่าแหล่งอื่น ๆ ในโลกไม่ว่าจะเป็นจีน อินเดีย หรือตะวันออกกลาง...”⁸ ส่วนทางทิศตะวันตกของบ้านเชียง มีภูพระบาท อำเภอบ้านผือ จังหวัดอุดรธานี อันเป็นแหล่งอยู่อาศัยและประกอบพิธีกรรมของมนุษย์สมัยก่อนประวัติศาสตร์ ที่น่าสนใจคือ ที่ภูพระบาทมีร่องรอยการทำหินตั้งเพื่อระบุงเตาศักดิ์สิทธิ์เช่นเดียวกับชุมชนทางตอนเหนือของลาว และมีแหล่งภาพเขียนสีซึ่งคงใช้ในพิธีกรรมด้วยเช่นกัน ภูพระบาทมีการใช้งานในสมัยก่อนประวัติศาสตร์ราว 2,500 ปีมาแล้ว จนต่อเนื่องเข้าสู่สมัยประวัติศาสตร์ ทวารวดี-เขมรที่ใช้เพิงผาเป็นศาสนสถานในพุทธศาสนา แล้วยังเป็นเขตศักดิ์สิทธิ์อยู่จนสมัยล้านช้างถึงปัจจุบัน ในบริเวณลุ่มน้ำมูน-น้ำชีในแอ่งโคราช มีแหล่งโบราณคดีสมัยก่อนประวัติศาสตร์ที่อยู่อาศัยต่อเนื่องทับซ้อนยาวนาน บางชุมชนมีพัฒนาการด้านเกษตรกรรมขึ้นพร้อม ๆ กับเป็นแหล่งถลุงโลหะทองแดงซึ่งมีอายุสมัยเก่าราว 3,000 ปีมาแล้ว ที่สำคัญคือ โนนเมือง อำเภอชุมแพ, โนนนกทา อำเภอภูเวียง จังหวัดขอนแก่น หรือแหล่งโบราณคดีในเขตทุ่งสัมฤทธิ์ อันเป็นต้นแม่น้ำมูล เป็นต้น บ้านธารปราสาท อำเภอโนนสูง จังหวัดนครราชสีมา โดยที่แหล่งโบราณคดีในแอ่งโคราชและแอ่งสกลนครย่อมจะมีความสัมพันธ์กับวัฒนธรรมที่เกิดขึ้นในลุ่มน้ำสองฝั่งโขง นอกจากหลักฐานทางโบราณคดีของชุมชนสมัยก่อนประวัติศาสตร์แล้วยังมีร่องรอยของพิธีกรรมสมัยดึกดำบรรพ์กระจายตัวอยู่สองฝั่งโขง ได้แก่ ศิลปะถ้ำและภาพเขียนสีสมัยก่อนประวัติศาสตร์ ที่พบกระจายอยู่ตามเทือกภูต่าง ๆ ของพื้นที่อีสานอีกด้วย⁹

นอกจากการขุดค้นทางโบราณคดีดังกล่าวข้างต้นแล้ว ยังมีการขุดค้นทางโบราณคดีในชุมชนต่าง ๆ ของพื้นที่อีสานอีกด้วย เช่น บ้านนาดี อำเภอหนองนาคำ จังหวัดขอนแก่น บ้านเชียงเหียน อำเภอเมือง จังหวัดมหาสารคาม บ้านเสมา อำเภอกมลาไสย จังหวัดกาฬสินธุ์ บ้านตาตอง อำเภอเมือง จังหวัดยโสธร¹⁰ และแหล่งโบราณคดีบริเวณทุ่งกุลาร้องไห้ซึ่งพบร่องรอยการอยู่อาศัยของผู้คนหลายกลุ่มทั่วทั้งบริเวณไม่น้อยกว่า 3,000 ปี เป็นต้น¹¹

⁷ ประภัสสร ชูวิเชียร, *ศิลปะลาว* (กรุงเทพฯ: มติชน, 2557), 17-19.

⁸ ศรีศักร วัลลิโภดม, *แอ่งอารยธรรมอีสาน: แผลหลักฐานโบราณคดี พลิกโฉมหน้าประวัติศาสตร์ไทย*, พิมพ์ครั้งที่ 2 (กรุงเทพฯ: ศิลปวัฒนธรรม ฉบับพิเศษ, 2533), 77.

⁹ ประภัสสร ชูวิเชียร, *ศิลปะลาว*, 17-19.

¹⁰ อีร์ชัย บุญมาธรรม, *ประวัติศาสตร์สังคมอีสานตอนบน พ.ศ. 2318-2450* (มหาสารคาม: โปรแกรมวิชาประวัติศาสตร์ คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ สถาบันราชภัฏมหาสารคาม, 2542), 5.

¹¹ ศรีศักร วัลลิโภดม, “การค้นพบและข้อคิดใหม่ ๆ ทางโบราณคดีในอีสาน,” *ศิลปวัฒนธรรม* 29, ฉ. 5 (มีนาคม 2551): 155.

จากหลักฐานการสำรวจและขุดค้นทางโบราณคดีคงไม่เป็นที่สงสัยแล้วว่า พื้นที่อีสานนั้นมีผู้คนอาศัยอยู่เป็นจำนวนมากมาตั้งแต่สมัยก่อนประวัติศาสตร์และประวัติศาสตร์ อดีตของพื้นที่อีสานจึงไม่ใช่ภาพของความแห้งแล้งและพื้นที่รกร้างว่างเปล่า แต่มีชุมชนที่ตั้งถิ่นฐานอย่างหนาแน่นในภูมิภาคมาตั้งแต่สมัยก่อนประวัติศาสตร์¹² ชุมชนในสมัยก่อนประวัติศาสตร์ได้ขยายตัวและพัฒนาจนเกิดเป็นเมืองต่าง ๆ ซึ่งต่อมาได้พัฒนาขึ้นเป็น “รัฐ” (state) ในความเห็นของ ศรีศักร วัลลิโภดม เห็นว่า พัฒนาการเป็น “รัฐ” ของอีสานในระยะแรก ๆ ว่า อาจเกิดขึ้นบริเวณลุ่มแม่น้ำชีตั้งแต่บริเวณจังหวัดร้อยเอ็ด กาฬสินธุ์ ยโสธร ลงมาจนถึงอุบลราชธานี เพราะบริเวณดังกล่าวพบโบราณวัตถุที่เนื่องด้วยอารยธรรมอินเดียน่าแก่กว่าบริเวณอื่น ๆ ใด ๆ ใดก็ตาม จากภาพถ่ายทางอากาศชุมชนเมืองโบราณพบว่า มักจะตั้งอยู่ลุ่มแม่น้ำมูลและชีเป็นหลัก ส่วนลักษณะชุมชนของเมืองแบ่งออกเป็น 2 ลักษณะคือ เมืองที่เกี่ยวข้องกับอารยธรรมทราวดี และเมืองที่เกี่ยวข้องกับอารยธรรมเขมร¹³ นอกจากนั้นพื้นที่อีสานยังมีชุมชนบ้านเมืองกระจายไปทั่วตั้งถิ่นฐานอยู่ตามลุ่มแม่น้ำต่าง ๆ ตั้งแต่สมัยก่อนประวัติศาสตร์ที่มีศักยภาพที่จะพัฒนาเป็น “รัฐ” ซึ่งภายในพื้นที่อีสานแบ่งตามภูมิภาคเป็น 2 แอ่ง คือ 1) แอ่งสกลนคร ในพื้นที่อีสานตอนเหนือ บริเวณตอนบนของลุ่มแม่น้ำสงครามเป็นแหล่งที่ตั้งถิ่นฐานของคนสมัยก่อนประวัติศาสตร์ในวัฒนธรรมบ้านเชียง และในระยะเวลาต่อมาได้เกิดบ้านเมืองในสมัยประวัติศาสตร์รอบ ๆ หนองหานในเขตจังหวัดสกลนครและอุดรธานี บ้านเมืองเหล่านี้ติดต่อกับภายนอกผ่านทางแม่น้ำโขง หรือข้ามแม่น้ำโขงสู่ทะเลเวียดนาม และ 2) แอ่งโคราช ในพื้นที่อีสานตอนใต้ มีแม่น้ำสำคัญ 2 สาย คือ แม่น้ำมูลและแม่น้ำชี แม่น้ำทั้งสองต่างก็เกี่ยวข้องกับการตั้งถิ่นฐานของคนตั้งแต่สมัยก่อนประวัติศาสตร์ ชุมชนบ้านเมืองบริเวณตอนบนของลุ่มแม่น้ำมูลและชีมีเส้นทางที่สามารถติดต่อกับชุมชนสมัยก่อนประวัติศาสตร์และประวัติศาสตร์ในบริเวณลุ่มแม่น้ำป่าสักและเจ้าพระยาผ่านทางช่องดงพระยากลางไปยังเขตอำเภอชัยบาดาล จังหวัดลพบุรี ส่วนชุมชนบ้านเมืองบริเวณตอนล่างของลุ่มแม่น้ำมูลและชีก็มีเส้นทางขึ้นและล่องตามแม่น้ำโขงที่สามารถติดต่อกับชุมชนในลาวทางเหนือและกัมพูชาทางใต้ได้¹⁴ จะเห็นได้ว่าสภาพภูมิประเทศที่เหมาะสมกับการตั้งถิ่นฐานและการขยายตัวของชุมชนให้กว้างใหญ่ขึ้น ก็คือ พื้นที่อีสานเพราะเป็นที่ราบกว้างใหญ่¹⁵

¹² ชลิต ชัยครุชิต, “พัฒนาการชุมชนอีสานก่อนประวัติศาสตร์,” *ศิลปวัฒนธรรม* 9, ฉ. 3 (มกราคม 2531): 30-37. และ อัคริช ยาสิงห์ทอง, “ใครว่าอีสานไม่มีประวัติศาสตร์!,” *กรุงเทพธุรกิจ*, 18 มกราคม 2545, 3.

¹³ ดารารัตน์ เมตตาริกานนท์, *การเมืองสองฝั่งโขง: งานค้นคว้าวิจัยระดับปริญญาเอก ของจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย เรื่อง การรวมกลุ่มทางการเมืองของ ส.ส. อีสาน พ.ศ. 2476-2494*, 38-39.

¹⁴ อิศา สาระยา, *อาณาจักรเจนละ: ประวัติศาสตร์อีสานโบราณ* (กรุงเทพฯ: มติชน, 2538), 12-15.

¹⁵ ประภัสสร ชูวิเชียร, *ศิลปะลาว*, 6.

คำถามเกิดขึ้นว่า “อีสานโบราณ” ในฐานะ “หน่วยทางการเมือง” (political entity) ที่เรียกว่า “รัฐ” (state) นั้นเกิดขึ้นได้อย่างไร? สำหรับนักรัฐศาสตร์อย่าง สมชัย ภัทรธนานันท์ คำตอบต่อปัญหานี้มีแนวทางการอธิบาย 2 แนวทางด้วยกัน ก็คือ¹⁶

แนวทางแรก พัฒนาการของ “รัฐ” ในอีสานโบราณเป็นผลมาจากการเปลี่ยนแปลงภายในสังคมอีสานเอง นักวิชาการในกลุ่มนี้ได้แก่ มหาสิลา วีระวงส์, ศรีศักร วัลลิโภดม, และธิดา สารระยา เชื่อว่า อีสานเป็นพื้นที่ที่มีการเคลื่อนไหวทางสังคมอย่างคึกคัก นำไปสู่การเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรม ส่งผลให้เกิด “รัฐ” ที่เรียกว่า “อาณาจักรเจนละ” (Chenla Kingdom) ซึ่งเป็นอาณาจักรที่มีความสำคัญมากในประวัติศาสตร์ของภูมิภาคในแถบนี้ การก่อตั้งอาณาจักรเจนละเกิดขึ้นที่บริเวณรอยต่อจังหวัดยโสธรและอุบลราชธานีในปัจจุบัน (ลุ่มน้ำมูล-น้ำชีตอนล่าง) อาณาจักรที่ก่อขึ้นนี้ในเวลาต่อมาได้ขยายไปยังพื้นที่อื่น ๆ กล่าวคือ ได้ขยายตัวไปสู่ (1) บริเวณวัดพู่-จำปาสัก (ลุ่มน้ำโขงตอนกลาง) ซึ่งครอบคลุมพื้นที่ลาวใต้ (2) บริเวณลุ่มน้ำโขงตอนล่างที่สัมพันธ์กับทะเลสาบเขมร บริเวณนี้เป็นที่ตั้งของอาณาจักรฟูนันซึ่งมีอิทธิพลเหนือลุ่มน้ำโขงตอนล่างเลยมาถึงบางส่วนของลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา และ (3) บริเวณจังหวัดจันทบุรี บริเวณนี้สามารถติดต่อกับชุมชนแถบทะเลสาบเขมร รวมทั้งสามารถค้าขายทางทะเลได้ด้วย นอกจากนั้น ยังมีความเชื่ออีกด้วยว่าอาณาจักรเจนละนอกจากจะมีอาณาเขตครอบคลุมอีสานทั้งหมดแล้วยังครอบคลุมถึงเวียงจันทน์ และพื้นที่เหนือขึ้นไปจนถึงชายแดนด้านตะวันตกของเวียดนามอีกด้วย นักประวัติศาสตร์อย่าง ธิดา สารระยา เห็นว่า อาณาจักรเจนละ คือ “...ต้นประวัติศาสตร์กัมพูชาเทศะที่จะนำไปสู่การสร้างอาณาจักรเมืองพระนครในบริเวณลุ่มแม่น้ำโขงตอนล่าง...”¹⁷ กล่าวอีกนัยหนึ่ง อีสานคือต้นกำเนิดของประวัติศาสตร์อาณาจักรขอมอันยิ่งใหญ่ ใดๆ ก็ดี อาณาจักรเจนละที่เกิดในอีสานก็คือประวัติศาสตร์ส่วนหนึ่งของอีสาน ในขณะที่เดียวกันก็เป็นต้นประวัติศาสตร์ของชาวกัมพูชาทั้งหมดที่รวมกันเป็นอาณาจักรขอมแห่งเมืองพระนคร¹⁸

แนวทางที่สอง พัฒนาการของ “รัฐ” ในอีสานโบราณไม่ได้เกิดจากการคลี่คลายขยายตัวในสังคมของอีสานเอง หากแต่เกิดจากการขยายตัวเข้ามาจากภายนอกของอาณาจักรขอม ทำให้ขอมมีอิทธิพลทางการเมืองในพื้นที่อีสานตอนใต้ นักวิชาการในกลุ่มนี้ได้แก่ ฟอลเกอร์ กราบอสกี (Volker Grabowsky) และดาร์วิน เมตตาริกานนท์ เป็นต้น

¹⁶ สมชัย ภัทรธนานันท์, *ความขัดแย้งระหว่างอีสานกับรัฐไทย: การครอบงำและการต่อต้าน* (มหาสารคาม: สาขารัฐศาสตร์ วิทยาลัยการเมืองการปกครอง มหาวิทยาลัยมหาสารคาม, 2549), 6.

¹⁷ ธิดา สารระยา, *อาณาจักรเจนละ: ประวัติศาสตร์อีสานโบราณ*, 51-52.

¹⁸ สุจิตต์ วงษ์เทศ, “คำนำเสนอ: เจนละประวัติศาสตร์อีสานโบราณ,” (13).

อย่างไรก็ดี ถึงแม้ว่าแนวทางการอธิบายพัฒนาการของ “รัฐ” ในอีสานจะแตกต่างกัน แต่แนวทางการวิเคราะห์ทั้งสองแนวทางต่างก็ชี้ให้เห็นถึง อิทธิพลทางการเมืองของอาณาจักรขอมเหนือพื้นที่อีสาน¹⁹ ในความเห็นของนักประวัติศาสตร์ลาวอย่าง มาร์ติน สจ๊วต-ฟอกซ์ ได้ชี้ให้เห็นว่า ถ้าจะเรียกพัฒนาการดังกล่าวข้างต้นนั้นว่า “การก่อรัฐ” (state formation) ก็เท่ากับเป็นการนำเอาแนวความคิดแบบตะวันตกว่าด้วยการปกครองดินแดนซึ่งมีดินแดนแน่นอนแล้วมาใช้ ซึ่งการนำแนวความคิดดังกล่าวมาอธิบายลักษณะ “วงจรรแห่งอำนาจ” (circles of power) ย่อมไม่ถูกต้อง คำว่า “มณฑล” (mandala) น่าจะเหมาะสมมากกว่า ทั้งนี้เพราะสามารถบ่งบอกทั้งลักษณะโครงสร้างแบบแบ่งกลุ่มอำนาจ โดยศูนย์กลางอำนาจที่ใหญ่กว่าเรียกเอาเครื่องบรรณาการจากศูนย์กลางที่เล็กกว่า และคำว่า “มณฑล” ยังแสดงความสัมพันธ์ของอำนาจที่หลากหลาย โดยบริเวณตอนกลางของกลุ่มแม่น้ำโขง ลักษณะมณฑลเกิดขึ้นที่เมืองจำปาสัก มีศูนย์กลางแห่งพิธีกรรมอยู่ที่วัดพู เมืองท่าแขก มีศูนย์กลางแห่งพิธีกรรมอยู่ที่พระธาตุพนม ทางตอนบนของหุบเขาซี (เมืองฟ้าแดด) บริเวณที่ราบเวียงจันทน์ ในขณะที่เมื่อจำปาสักมีความเป็นขอม (เขมร) แต่อีกสามแห่งจะเหมือนมอญและพุทธทั้งทางภาษาและวัฒนธรรม ในตอนปลายศตวรรษที่ 12 ศูนย์อำนาจทั้งสิ้นแห่งถูกกลืนเข้าเป็นส่วนหนึ่งของอาณาจักรขอมที่แผ่ขยายอำนาจทางการเมืองเข้าไป²⁰ อย่างไรก็ตาม อิทธิพลทางการเมืองของอาณาจักรขอมเหนือพื้นที่อีสาน ดังที่กล่าวมาแล้วข้างต้นเริ่มลดลงในตอนต้นศตวรรษที่ 13 ทั้งนี้ เพราะการเสื่อมสลายลงของอำนาจอาณาจักรขอมที่เมืองพระนคร ทำให้พวกเขาต้องเคลื่อนย้ายศูนย์กลางการปกครองและเศรษฐกิจไปยังที่ราบลุ่มแม่น้ำโขงตอนล่าง ส่งผลให้บรรดาเมืองต่าง ๆ ในพื้นที่อีสานถูกทิ้งให้เป็นเมืองร้าง ยกเว้นในพื้นที่อีสานตอนใต้บริเวณชายแดนไทย-กัมพูชาในปัจจุบันที่มีชาวกวยยังคงอาศัยอยู่ พื้นที่หลายแห่งในอีสานที่ลึกเข้ามาได้กลายเป็นพื้นที่ที่ไม่มีผู้คนอาศัยอยู่เป็นเวลานาน²¹ ความเสื่อมในอำนาจของอาณาจักรขอมทำให้อำนาจทางการเมืองของรัฐไทยในที่ราบลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาและลาวในลุ่มแม่น้ำโขงขยายตัวกลุ่มคนที่เข้ามาแทนที่ขอมในพื้นที่อีสาน ก็คือ “คนลาว”²² ที่ได้อพยพจากบริเวณฝั่งซ้ายของแม่น้ำโขงมาตั้งบ้านเมืองตามที่ต่าง ๆ ของพื้นที่อีสานด้วยสาเหตุต่าง

¹⁹ สมชัย ภัทรธรรณันท์, *ความขัดแย้งระหว่างอีสานกับรัฐไทย: การครอบงำและการต่อต้าน*, 6.

²⁰ มาร์ติน สจ๊วต-ฟอกซ์, *ประวัติศาสตร์ลาว*, บรรณาธิการโดย กาญจนี ละอองศรี และ ปรียา แวหวงษ์, แปลโดย จิราภรณ์ วิญญูรัตน์ (กรุงเทพฯ: มูลนิธิโตโยต้าประเทศไทย, THE TOYOTA FOUNDATION, และ มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, 2553), 6.

²¹ Volker Grabowsky, “The Isan Up to Its Integration into the Siamese State,” in *Regions and National Integration in Thailand, 1892-1992*, ed. Volker Grabowsky (Wiesbaden: Harrassowitz, 1995), 111.

²² สมชัย ภัทรธรรณันท์, *ความขัดแย้งระหว่างอีสานกับรัฐไทย: การครอบงำและการต่อต้าน*, 6.

ๆ กัน “..พลเมืองลาวจึงได้แพร่กระจายลงมาตั้งหลักแหล่งอยู่ในดินแดนเขมรมากขึ้นเป็นลำดับ ตั้งแต่สมัยนั้น...”²³ การอพยพดังกล่าวได้ทำให้พื้นที่อีสานกลายเป็นพื้นที่ที่อยู่ภายใต้ “วัฒนธรรมลาว”²⁴

2.2 รัฐบาลจารีต “ไทย-ลาว” กับการอพยพเข้าสู่พื้นที่อีสาน

การสถาปนาอำนาจทางการเมืองของรัฐไทยที่อยู่ภายในปี พ.ศ. 1893 และการแข่งขันทางทหารระหว่างอยุธยากับสุโขทัย เปิดโอกาสให้อาณาจักรล้านช้างก่อร่างสร้างตัวขึ้นมา²⁵ พระเจ้าฟ้างุ้ม (พ.ศ. 1859-1936) ได้สถาปนาอาณาจักรล้านช้าง (the kingdom of lan xang) ขึ้นในปี พ.ศ. 1896 โดยมีศูนย์กลางอยู่ที่เชียงตุงเชียงทอง (ต่อมาเปลี่ยนชื่อเป็น “หลวงพระบาง”) ได้รวบรวมหัวเมืองต่างๆ ของรัฐลาวโบราณที่มีอิสระทางการเมือง รวมทั้งเวียงจันทน์และจำปาสักเข้าไว้ในอาณาจักรเดียวกัน นับเป็นจุดเริ่มต้นของการสร้างอำนาจรัฐที่เข้มแข็งของลาว²⁶ นอกไปจากนั้น อาณาจักรล้านช้างยังได้แผ่ขยายอิทธิพลทางการเมืองเข้ามายังพื้นที่อีสานอีกด้วย²⁷ และเพื่อไม่ให้เสียมิตรกับรัฐไทยที่อยู่อยุธยา พระเจ้าฟ้างุ้มได้มีสาสน์ติดต่อกับอยุธยาขอขยายดินแดนเข้ามาในพื้นที่อีสาน สมเด็จพระรามาธิบดีที่ 1 หรือพระเจ้าอู่ทอง (พ.ศ. 1857-1912) ไม่ขัดข้องจึงได้มีสาสน์ตอบกลับว่า “...เราหากเป็นพี่น้องกัน มาแต่สมัยขุนปางก่อนโน้น เจ้าอยากได้บ้านได้เมือง ให้เอาแต่เขตแดนดงสามเส้า (ดงพญาไฟ) เมืองเท่า ไปจนถึงภูพระยาพ่อและแดนเมืองนครไทยนั้นเถิด...”²⁸ อย่างไรก็ตาม อาณาจักรที่พระเจ้าฟ้างุ้มสถาปนาขึ้นมานั้น จะมีอาณาเขตกว้างใหญ่และแผ่ขยายอำนาจทางการเมืองไปเพียงใดนั้นยังเป็นเรื่อง

²³ มหาสิลา วีระวงส์, *ประวัติศาสตร์ลาว*, แปลโดย สมหมาย เปรมจิตต์, พิมพ์ครั้งที่ 3 (กรุงเทพฯ: มติชน, 2540), 50.

²⁴ ชาร์ลส์ เอฟ. คายส์, *แนวคิดท้องถิ่นภาคอีสานนิยมในประเทศไทย*, แปลโดย รัตนา โตสกุล (อุบลราชธานี: ศูนย์วิจัยสังคมอนุภูมิภาคลุ่มน้ำโขง คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยอุบลราชธานี, 2552), 39-40.

²⁵ แกรนท์ อีแวนส์, *ประวัติศาสตร์สังเขปประเทศลาว: ประเทศกลางแผ่นดินเอเชียอาคเนย์*, แปลโดย ดุษฎี เฮย์มอนต์ (กรุงเทพฯ: ซิลค์เวอร์ม, 2549), 10.

²⁶ Martin Stuart-Fox, *The Lao Kingdom of Lan Xang: rise and decline* (Bangkok: White Lotus Press, 1998) และ แกรนท์ อีแวนส์, *ประวัติศาสตร์สังเขปประเทศลาว: ประเทศกลางแผ่นดินเอเชียอาคเนย์*, 10-13.

²⁷ มหาสิลา วีระวงส์, *ประวัติศาสตร์ลาว*, 37-132.

²⁸ นางลักษณ์ ลิ้มศิริ, “ความสำคัญของกบฏหัวเมืองอีสาน พ.ศ. 2325-2445,” (วิทยานิพนธ์ปริญญา มหาบัณฑิต, สาขาวิชาเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2524), 10. และมหาสิลา วีระวงส์, *ประวัติศาสตร์ลาว*, 50-52.

ที่ยังถกเถียงกัน²⁹ ในตอนต้นศตวรรษที่ 14 ได้มีการอพยพของชาวลาวจากฝั่งซ้ายของแม่น้ำโขงมาตั้งถิ่นฐานบริเวณที่เป็นจังหวัดหนองคาย อุตรธานี และนครพนม³⁰ และในระหว่างครึ่งหลังของศตวรรษที่ 14 พระเจ้าฟ้ารุ่งได้ตั้งป้อมค่ายที่เมืองร้อยเอ็ดประตุ (จังหวัดร้อยเอ็ด) และเมืองโพนผิงแดด (จังหวัดกาฬสินธุ์)³¹ ความเข้มแข็งของอาณาจักรล้านช้างทำให้รัฐไทยที่อยู่อาศัยต้องปฏิบัติต่อลาวในฐานะที่เป็นอาณาจักรที่มีความเท่าเทียมกันและยอมรับอิทธิพลของล้านช้างเหนือพื้นที่อีสาน³² อย่างไรก็ตาม ในทางปฏิบัติทั้งสองอาณาจักรต่างก็ถือเอาพื้นที่อีสานเป็นพื้นที่กันชน (buffer zone) ไม่ได้มุ่งเข้ายึดครองโดยตรง³³ ทำให้หมู่บ้าน เมือง นครรัฐ และ/หรือหน่วยทางสังคมการเมืองในพื้นที่อีสานมีความเป็นอิสระจากการปกครองของรัฐไทยที่อยู่อาศัยและอาณาจักรล้านช้าง³⁴ นักประวัติศาสตร์อย่าง ดารารัตน์ อธิบายว่า พื้นที่อีสานเป็นเหมือนรัฐชายขอบพระราชอาณาเขตของรัฐไทยที่อยู่อาศัยและอาณาจักรล้านช้าง ซึ่งอำนาจควบคุมของอาณาจักรทั้งสองมีอยู่อย่างเบาบาง³⁵ ที่บอกไม่ได้แน่ชัดว่าเป็นของใคร หรือใครเป็นนายที่แท้จริง ในแง่นี้การเมืองของรัฐชายขอบจึงเป็นอิสระในความหมายว่าไม่ผูกติดอยู่กับศูนย์อำนาจใดอย่างตายตัวเหมือนเมืองอาณานิคมพูดอย่างสมัยปัจจุบันก็ คือมีความเป็นตัวของตัวเอง ทำการปกครอง มีสิทธิอำนาจทางการเมืองและการเงินเหนือประชากรในรัฐของตนเองอย่างเต็มที่ ความหมายดังกล่าวจึงใกล้เคียงกับคำว่า autonomy หรือการปกครองตนเองอย่างจำกัด เพราะยังยอมรับในอำนาจที่เหนือกว่าอยู่³⁶

ในสมัยสมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ 2 หรือเจ้าสามพระยา (พ.ศ. 1967-1991) อยู่อาศัยเริ่มดำเนินการขยายอำนาจทางการเมืองเข้าไปสู่เมืองนครราชสีมา เมืองพิมาย เมืองพนมรุ้ง และหัวเมืองในพื้นที่อีสานตอนใต้³⁷ นับเป็นครั้งแรกที่อำนาจทางการเมืองของรัฐไทยแผ่ขยายข้ามดงสามเส้า หรือ

²⁹ แกรนท์ อีแวนส์, *ประวัติศาสตร์สังเขปประเทศลาว: ประเทศกลางแผ่นดินเอเชียอาคเนย์*, 10. และ มาร์ติน สจ๊วต-ฟอกซ์, *ประวัติศาสตร์ลาว*, 11.

³⁰ Volker Grabowsky, "The Isan Up to Its Integration into the Siamese State," 111.

³¹ *ibid.*, 111-112.

³² มหาสิลา วีระวงส์, *ประวัติศาสตร์ลาว*, 50-52.

³³ ชาร์ลส์ เอฟ. คายส์, *แนวคิดท้องถิ่นภาคอีสานนิยมในประเทศไทย*, 38.

³⁴ เรื่องเดียวกัน, 40-41.

³⁵ ดารารัตน์ เมตตาริกานนท์, *การเมืองสองฝั่งโขง: งานค้นคว้าวิจัยระดับปริญญาเอก ของจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย เรื่อง การรวมกลุ่มทางการเมืองของ ส.ส. อีสาน พ.ศ. 2476-2494*, 40.

³⁶ ธเนศ อาภรณ์สุวรรณ, *ประวัติศาสตร์วิพากษ์: สยามไทยกับปาตานี* (กรุงเทพฯ: มติชน, 2556), 40.

³⁷ สุทิน สนองผัน, "ผลกระทบของการเปลี่ยนแปลงอำนาจทางการเมืองในอีสาน ตั้งแต่สมัยสุโขทัยจนถึงสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น (พ.ศ. 1792-2394)," (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต, สาขาวิชาประวัติศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร, 2533), 49-50.

ดงพญาไฟ อย่างไรก็ตาม เมื่อมาถึงสมัยสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ (พ.ศ. 1991-2031) ก็ได้มีการเปลี่ยนแปลงไปอีกครั้ง ในช่วงระยะนี้อยุธยาได้สถาปนาเมืองนครราชสีมา “...เมืองที่ติดกับพรมแดนทางด้านเมืองลาว ก็คือ เมืองโคราชเสมา (Corazema) ซึ่งกลางคนเรียกว่า คริสีมา (Carissima)...”³⁸ หัวเมืองชายขอบพระราชอาณาเขตที่สำคัญที่สุดทางด้านตะวันออกของอยุธยาขึ้นเป็น “เมืองพระยามหานคร”³⁹ มีฐานะเป็นหัวเมืองชั้นโทเป็นศูนย์กลางรอบนอกในการควบคุมหัวเมืองในพื้นที่อีสานตอนใต้และรองรับการขยายอำนาจเข้าสู่หัวเมืองต่าง ๆ ในพื้นที่อีสาน นอกไปจากนั้น ในระหว่างครึ่งหลังของศตวรรษที่ 17 รัฐไทยที่อยู่อาศัยดูเหมือนว่าจะเริ่มให้ความสนใจต่อพื้นที่อีสาน อยุธยาได้สร้างกำแพงและป้อมเมืองบนซากเมืองเก่าขอมที่เมืองนครราชสีมา⁴⁰ ซึ่งเป็นการแสดงถึงการให้ความสนใจต่อพื้นที่อีสานมากขึ้น ดังที่นักสำรวจชาวอังกฤษเชื้อสายไอริสอย่าง เจมส์ แมคคาร์ธี (พระวิภาคภูวดล) ที่เดินทางสำรวจพื้นที่มาถึงเมืองนครราชสีมา ที่ว่า “...เราเดินทางถึงเมืองนครราชสีมา เมืองใหญ่มีกำแพงสีแดงอิฐล้อมรอบ เหมือนเมืองเชียงใหม่ เมืองลำพูน และเมืองละคร (ลำปาง) เราทราบทันทีว่า เข้าสู่เขตหัวเมืองลาวแล้ว...”⁴¹

ในความเห็นของนักประวัติศาสตร์อย่าง ฉลอง สุนทราวาณิชย์ ได้ชี้ให้เห็นว่า ความสนใจของอยุธยาในระยะแรกน่าจะสัมพันธ์กับการขยายตัวทางการค้าทางเรือ อันเนื่องมาจากพื้นที่อีสานอุดมไปด้วยทรัพยากรธรรมชาติและแร่ธาตุที่เป็นสินค้าสำคัญในระบบการค้าทางเรือ ตั้งแต่ต้นศตวรรษที่ 18 เป็นต้นมา ความสำคัญของพื้นที่อีสานต่อรัฐไทยที่อยู่อาศัยยิ่งเพิ่มมากขึ้น เมื่อกระแสการอพยพของประชากรจากริมฝั่งแม่น้ำโขงเริ่มไหลเข้ามาสู่บริเวณลุ่มแม่น้ำมูลและแม่น้ำชี⁴² รัฐไทยที่อยู่อาศัยในตอนปลายสมัยสมเด็จพระบรมราชาที่ 3 หรือสมเด็จพระเจ้าเอกทัศ (พ.ศ. 2301-2310) ยังได้ขยายอำนาจทางการเมืองเข้าไปสู่พื้นที่หัวเมือง “เขมรป่าดง” (forest Khmer principalities) ทำให้เกิดเมืองขุขันธ์ เมืองสังขะ เมืองปะทายสมัน (สุรินทร์) และเมืองรัตนบุรี ขึ้นกับเมืองพิมาย⁴³

³⁸ มองซิเออร์ เดอ ลาลูแบร์, *จดหมายเหตุ ลา ลูแบร์ ราชอาณาจักรสยาม*, แปลโดย สันต์ ท. โกมลบุตร, พิมพ์ครั้งที่ 2 (กรุงเทพฯ: ศรีปัญญา, 2548), 8.s

³⁹ โยนิโอะ อิชิต, “อาณาเขตของอยุธยาในกฎหมายตราสามดวง,” *วารสารธรรมศาสตร์* 9, ฉ. 2 (ตุลาคม-ธันวาคม 2522): 148-160.

⁴⁰ แกรนท์ อีแวนส์, *ประวัติศาสตร์สังเขปประเทศไทย: ประเทศกลางแผ่นดินเอเชียอาคเนย์*, 32.

⁴¹ เจมส์ แมคคาร์ธี, *บุกเบิกสยาม: การสำรวจของพระวิภาคภูวดล (เจมส์ แมคคาร์ธี) พ.ศ. 2424-2436*, แปลโดย สุทธิศักดิ์ ปาลโพธิ์ (กรุงเทพฯ: ริเวอร์ บุ๊คส์, 2561), 35.

⁴² ฉลอง สุนทราวาณิชย์, “สัมพันธ์ภาพ ไทย-ลาว เชิงประวัติศาสตร์ ก่อนคริสต์ศตวรรษที่ 20,” *ศิลปวัฒนธรรม* 8, ฉ. 8 (พฤศจิกายน 2529): 146.

⁴³ หม่อมอมรวงษ์วิจิตร (ม.ว.ปฐม คเนจร), “พงษาวดารหัวเมืองมณฑลอีสาน,” ใน *ประชุมพงศาวดารภาคที่ 4 (พงษาวดารหัวเมืองมณฑลอีสาน)*, พิมพ์ครั้งที่ 2 (พระนคร: ไสภณพิพรรธนาการ, 2459), 40-41.

นอกจากนั้น ดูเหมือนว่ารัฐไทยที่อยู่ธยาจะไม่ได้มีความพยายามอย่างจริงจังต่อการขยายอำนาจทางการเมืองเข้าไปสู่พื้นที่อีสานออกไปไกลกว่าเมืองนครราชสีมาและเมืองขึ้นเลย กล่าวอีกนัยหนึ่ง ความสนใจในพื้นที่อีสานจำกัดอยู่เพียงแค่เมืองนครราชสีมาเท่านั้น จริงอยู่ตามทฤษฎีเมืองนครราชสีมามีสิทธิในการปกครองขยายอำนาจออกไปอย่างกว้างขวางพอสมควร เมื่อเมืองนครราชสีมาเป็นหัวเมืองชายพระราชอาณาเขตของรัฐไทยที่อยู่ธยา ก็เท่ากับว่ารัฐไทยมีอำนาจเหนือเมืองนครราชสีมาลึกเข้าไปในบริเวณลุ่มแม่น้ำมูลด้วย แต่อันที่จริงแล้วก็ยังเป็นเพียงการควบคุมอย่างหลวม ๆ เท่านั้น⁴⁴ นักประวัติศาสตร์อย่าง นิธิ เอียวศรีวงศ์ ได้ชี้ให้เห็นว่า สภาพภูมิศาสตร์ที่มีพรมแดนธรรมชาติขวางกั้นมีผลอย่างสำคัญต่อการติดต่อระหว่างรัฐไทยที่อยู่ธยากับเมืองนครราชสีมา นั้นทำได้ไม่สะดวก เมื่อเทียบกับหัวเมืองเอกอื่น ๆ เช่น เมืองนครศรีธรรมราชและเมืองพิษณุโลก ฉะนั้นเมืองนครราชสีมาจึงมีการแข็งเมืองของอำนาจท้องถิ่นหลายครั้ง ถึงแม้ว่าอยุธยาจะพยายามขยายอำนาจทางการเมืองเข้าสู่ลุ่มแม่น้ำมูลเพิ่มมากขึ้นก็ทำได้ไม่ถนัดนัก เพราะหัวเมืองเอกที่สำคัญของภาคนี้ก็ยังติดต่อกันไม่สะดวก อีกประการหนึ่ง ทางทิศตะวันออกนั้นอยุธยาไม่มีศัตรูที่สำคัญ กล่าวคือ อำนาจทางการเมืองของกัมพูชาเสื่อมลงที่จะคุกคามอยุธยาตั้งแต่ตอนกลางสมัยอยุธยา ส่วนล้านช้างไม่เคยคุกคามรัฐไทยจนกระทั่งถึงสมัยเจ้าอนุวงศ์ และรัฐไทยก็ยังไม่ได้สำนึกถึงศัตรูใหม่ของตนเองทางด้านนี้คือเวียดนาม จนกระทั่งถึงสมัยรัตนโกสินทร์การที่จะรวบรวมผู้คนเพื่อตั้งเป็นเมืองจึงขาดแรงจูงใจที่สำคัญไปอีกอย่างหนึ่ง⁴⁵ สอดคล้องกับความเห็นของนักมานุษยวิทยาอย่าง ชาร์ลส์ เอฟ. คายส์ เห็นว่า ถึงแม้ว่าเมืองนครราชสีมาจะเป็นศูนย์กลางที่คอยควบคุมหัวเมืองในพื้นที่อีสานแทนรัฐไทยที่อยู่ธยา แต่ลักษณะทางภูมิศาสตร์และวัฒนธรรมระหว่างอีสานกับรัฐไทย ทำให้เมืองนครราชสีมาไม่สามารถที่จะเป็นตัวแทนของพื้นที่อีสานทั้งหมดได้⁴⁶ อย่างไรก็ดี ความสนใจของรัฐไทยที่อยู่ธยาต่อพื้นที่อีสานต้องหยุดชะงักลง เมื่ออยุธยาพ่ายแพ้แก่การคุกคามของพม่าในตอนต้นปี พ.ศ. 2310

ต่อมาในปี พ.ศ. 2311 พระเจ้าตากสินยกกองทัพออกตีพม่าถอยร่นออกไป และสลายตัวของชุมชนต่าง ๆ ลงแล้วก็สถาปนาเมืองธนบุรีเป็นศูนย์กลางอำนาจใหม่ รัฐไทยที่ธนบุรีก็หันกลับมาให้ความสนใจต่อพื้นที่อีสานอีกครั้ง และในครั้งนั้นก็เริ่มดำเนินการขยายอำนาจทางการเมืองเข้าไปสู่พื้นที่อีสานและลุ่มแม่น้ำโขงอย่างจริงจัง เหตุผลที่อยู่เบื้องหลังการขยายอำนาจเข้าไปสู่พื้นที่อีสานนั้นก็เพื่อผลประโยชน์ทางการเมืองและเศรษฐกิจซึ่งเป็นช่วงระยะที่รัฐไทยกำลังอยู่ในระหว่างการเร่งระดมกำลังคนและทรัพยากรเพื่อเสริมสร้างอำนาจทางการเมืองขึ้นใหม่ และรองรับการขยายตัวของการค้า

⁴⁴ นิธิ เอียวศรีวงศ์, “บทนำ,” ใน *ฝั่งขวาแม่น้ำโขง* เล่มที่ 1, (กรุงเทพฯ: คลังวิทยา, 2499), 4.

⁴⁵ เรื่องเดียวกัน, 4.

⁴⁶ ชาร์ลส์ เอฟ. คายส์, *แนวคิดท้องถิ่นภาคอีสานนิยมในประเทศไทย*, 28.

ทางเรือระหว่างประเทศ นอกไปจากนั้น การขยายอำนาจทางการเมืองของประเทศไทยที่ธนบุรียังเป็นการตอบโต้แผนยุทธศาสตร์ของพม่าที่จะขยายอำนาจเข้าสู่ลุ่มแม่น้ำโขงตอนกลาง กล่าวอีกนัยหนึ่ง ตลอดครึ่งหลังของศตวรรษที่ 18 พม่าได้ใช้วิธีการทูตชักชวนให้รัฐมาเลย์ เขมร และเวียดนามเข้าโจมตีประเทศไทยในบริเวณลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา การที่พม่าขยายอำนาจเข้าสู่ลุ่มแม่น้ำโขงตอนกลาง และการที่เซลยศึกพม่าถูกจับได้ในพื้นที่อีสานและพื้นที่ใกล้เคียงก็ทำให้ผู้นำรัฐไทยระแวงว่าแผนยุทธศาสตร์ของพม่าอาจรวมไปถึงการใช้เส้นทางเดินทัพที่เข้าสู่พื้นที่ภาคตะวันออกเฉียงของลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาโดยผ่านลาวและอีสาน⁴⁷

ความขัดแย้งในอำนาจทางการเมืองภายในระหว่างหลวงพระบาง เวียงจัน และจำปาสักนำไปสู่ความพยายามที่จะแสวงหาความร่วมมือทางเมืองกับผู้ที่มีอิทธิพลภายนอกมาช่วยฝ่ายของตน ความสัมพันธ์เชิงพันธมิตรเป็นสิ่งที่เกิดขึ้นอยู่เสมอในโครงสร้างอำนาจทางการเมืองแบบนี้ความสำเร็จของพระเจ้าตากสินทำให้พม่าหมดโอกาสที่จะเข้ามาเป็นพันธมิตร และเวียดนามก็จมลึกอยู่ในห้วงแห่งสงครามกลางเมือง ดังนั้น ฝ่ายต่าง ๆ ของลาวจึงเหลือพระเจ้าตากสินอยู่พระองค์เดียวที่จะหันไปร้องขอความช่วยเหลือ/สนับสนุนได้ ด้วยนโยบายสร้างพันธมิตรทางการเมืองกับฝ่ายต่าง ๆ จำปาสักก็ได้เข้าสวามิภักดิ์ต่อรัฐไทยในปี พ.ศ. 2321 จากนั้นกองทัพของพระเจ้าตากสินได้โจมตีเวียงจัน และตีเมืองเวียงจันได้โดยง่ายในปีต่อมาด้วยความช่วยเหลือจากหลวงพระบาง⁴⁸ นอกไปจากนั้นการตีเมืองเวียงจันแตกของกองทัพไทยจากธนบุรีนั้นยังมีความสำคัญต่อพื้นที่อีสานอีกด้วย กล่าวคือทำให้หัวเมืองต่าง ๆ ในพื้นที่อีสานรวมทั้งฝั่งซ้ายแม่น้ำโขงที่เคยเป็นเมืองขึ้นของเวียงจันกลายมาเป็นเมืองขึ้นของไทย⁴⁹ อย่างไรก็ตาม การทรยศของหลวงพระบางไม่ได้ทำให้รอดพ้นจากการถูกรวมเข้าเป็นหัวเมืองประเทศราชของรัฐไทยแต่อย่างใด⁵⁰ มหาสิลา วีระวงส์ ได้กล่าวเอาไว้ว่า “...แม่ทัพไทยบังคับให้เจ้าสุริยวงเจ้านครหลวงพระบางยอมอ่อนน้อมต่อไทย และเป็นเมืองขึ้นของไทย...”⁵¹ อาณาจักรลาวทั้งสามถูกลดทอนอำนาจลงเป็นเพียง “หัวเมืองประเทศราช” ของไทย นับเป็นครั้งแรกที่อำนาจทางการเมืองของประเทศไทยแผ่ขยายเข้าสู่พื้นที่อีสานและบางส่วนของฝั่งซ้ายแม่น้ำโขง⁵²

⁴⁷ ฉลอง สุนทรวาณิชย์, “สัมพันธ์ภาพ ไทย-ลาว เชิงประวัติศาสตร์ ก่อนคริสต์ศตวรรษที่ 20,” 146-147.

⁴⁸ แกรนท์ อีแวนส์, *ประวัติศาสตร์สังเขปประเทศลาว: ประเทศกลางแผ่นดินเอเชียอาคเนย์*, 25-26.

⁴⁹ นิธิ เอียวศรีวงศ์, “บทนำ,” 6.

⁵⁰ มาร์ติน สจ๊วต-ฟอกซ์, *ประวัติศาสตร์ลาว*, 19.

⁵¹ มหาสิลา วีระวงส์, *ประวัติศาสตร์ลาว*, 151.

⁵² ฉลอง สุนทรวาณิชย์, “สัมพันธ์ภาพ ไทย-ลาว เชิงประวัติศาสตร์ ก่อนคริสต์ศตวรรษที่ 20,” 147.

ความเสื่อมในอำนาจรัฐของล้านช้างที่เป็นผลมาจากความแตกแยกและการแย่งชิงระหว่าง ศูนย์กลางอำนาจทั้งสามภายในล้านช้างของลาวในระหว่างศตวรรษที่ 18 ส่งผลต่อการอพยพของกลุ่ม เชื้อสายราชวงศ์ที่ปกครองลาวไม่พอใจที่สูญเสียอำนาจทางการเมืองและคนลาวเคลื่อนย้ายลงใต้ไป ตามแม่น้ำโขงสู่จำปาสักและพื้นที่อีสานเพื่อหาพื้นที่สร้างเมืองขึ้นใหม่ที่เป็นอิสระจากเมืองเดิม⁵³ นัก ประวัติศาสตร์อย่าง ฉลอง เห็นว่า นับตั้งแต่ปลายศตวรรษที่ 17 เป็นต้นมา เริ่มเกิดกระแสการ หลั่งไหลของคนลาวออกจากบริเวณริมฝั่งแม่น้ำโขงซึ่งเป็นฐานอำนาจทางการเมืองและเศรษฐกิจที่ สำคัญของล้านช้างมาเป็นหลายศตวรรษ ชุมชนใหม่ที่เกิดจากกระแสการอพยพภายหลังวิกฤตใน อำนาจรัฐของล้านช้างในระหว่างศตวรรษที่ 18 ในเวลาต่อมาได้เติบโตและกลายมาเป็นเมืองใหญ่และ สำคัญในพื้นที่อีสานของไทยในปัจจุบันไม่ว่าจะเป็นอุบลราชธานี ร้อยเอ็ด สกลนคร ยโสธร เป็นต้น⁵⁴

ในตอนปลายศตวรรษที่ 18 ประเทศไทยเริ่มดำเนินการแผ่ขยายอำนาจทางการเมืองเข้าไปสู่ ชุมชนเกิดใหม่ในพื้นที่อีสาน หัวเมืองต่าง ๆ ในพื้นที่อีสานถูกกดดันให้เปลี่ยนการสวามิภักดิ์จากเวียง จันและจำปาสักไปเป็นกรุงเทพฯ โดยผ่านเมืองนครราชสีมา⁵⁵ นอกจากนั้น การสร้างเมืองใหม่ของ คนลาวจำนวนมากนั้นยังเป็นผู้ที่พยายามหลบหนีอำนาจรัฐของเวียงจันและจำปาสักอีกด้วย หลังการ สถาปนาอำนาจรัฐขึ้นใหม่โดยมีศูนย์กลางอำนาจอยู่ที่กรุงเทพฯ พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬา โลกมหาราช รัชกาลที่ 1 (พ.ศ. 2325-2352) ได้ดำเนินนโยบายสนับสนุนการสร้างเมืองใหม่ของกลุ่ม พระวอ-พระตา กลุ่มเจ้าฟ้าขาว-โสมพะมิตร กลุ่มพระครูโพนสะเม็ก หรือหลวงพ่อดีดม⁵⁶ และกลุ่ม ท้าวแล⁵⁷ ขึ้นในพื้นที่อีสานเพื่อเป็นหน่วยการปกครองพื้นที่ และเป็นฐานอำนาจทางเศรษฐกิจและ การเมืองของรัฐไทย ดังพระราชดำริของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ความว่า

“...เมืองลาวและเมืองเขมรป่าดงซึ่งเคยเมืองขึ้น เมืองนครราชสีมาอยู่ระหว่างแดนประเทศราชเวียงจัน และจำปาสักจึงโปรดเกล้าฯ ให้เกลี้ยกล่อมพวกท้าวพระยาในท้องที่ให้ไปตั้งภูมิลำเนา

⁵³ ดู สมชัย ภัทรธรรณานันท์, *ความขัดแย้งระหว่างอีสานกับรัฐไทย: การครอบงำและการต่อต้าน*, 9-12.

⁵⁴ ฉลอง สุนทรวานิชย์, “สัมพันธภาพ ไทย-ลาว เชิงประวัติศาสตร์ ก่อนคริสต์ศตวรรษที่ 20,” 146.

⁵⁵ มาร์ติน สจ๊วต-ฟอกซ์, *ประวัติศาสตร์ลาว*, 19. และ ฉลอง สุนทรวานิชย์, “สัมพันธภาพ ไทย-ลาว เชิงประวัติศาสตร์ ก่อนคริสต์ศตวรรษที่ 20,” 146.

⁵⁶ ดู ชีร์ชัย บุญมาธรรม, *ประวัติศาสตร์สังคมอีสานตอนบน พ.ศ. 2318-2450*, 7-18. และ สุวิทย์ ชีร์- ศาศวัต, *ประวัติศาสตร์อีสาน 2322-2488* (ขอนแก่น: ภาควิชาประวัติศาสตร์และโบราณคดี คณะมนุษยศาสตร์และ สังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยขอนแก่น, 2549), 40-61.

⁵⁷ ดู ดารารัตน์ เมตตาริกานนท์, *การเมืองสองฝั่งโขง: งานค้นคว้าวิจัยระดับปริญญาเอก ของจุฬาลงกรณ์ มหาวิทยาลัย เรื่อง การรวมกลุ่มทางการเมืองของ ส.ส. อีสาน พ.ศ. 2476-2494*, 50-51.

ตามที่ซึ่งสมควรจะบำรุงให้เกิดประโยชน์ได้ ใครพาสัมครพรรค
พวกไปอยู่เป็นหลักแหล่งจนเป็นประชุมชนขึ้น ณ ที่ใด ก็โปรด
เกล้าฯ ตั้งที่นั้นขึ้นเป็นเมืองมีอาณาเขตในการปกครอง ทรงตั้งผู้
เป็นหัวหน้าให้เป็นพระยาหรือพระที่เจ้าเมือง และทรงตั้งญาติวงศ์
ซึ่งได้ช่วยกันทำนุบำรุงท้องถิ่นนั้นเป็น ตำแหน่งอุปราช ราชวงศ์
และราชบุตรตามธรรมเนียมที่นิยมกันในหัวเมืองลาว...”⁵⁸

นโยบายดังกล่าวเป็นที่ประจักษ์ชัดต่อการขยายตัวของเมืองในพื้นที่อีสานในระหว่างปี
พ.ศ. 2321 ถึงปี พ.ศ. 2369 จำนวนหัวเมืองในพื้นที่อีสานเพิ่มจาก 13 เมือง เป็น 35 เมือง⁵⁹ นัก
ประวัติศาสตร์อย่าง ดารารัตน์ เห็นว่า การขยายตัวของเมืองในพื้นที่อีสาน ไม่ได้เป็นเมืองที่เกิดขึ้นโดย
ธรรมชาติ แต่เป็นเมืองที่เกิดขึ้นด้วยเหตุผลทางการเมือง⁶⁰ นอกไปจากนั้น รัฐไทยยังอาศัยความ
ขัดแย้งระหว่างเจ้าเมืองแต่ละกลุ่มให้เป็นประโยชน์ต่อการขยายตัวของเมืองในพื้นที่อีสานอีกด้วย⁶¹
อย่างไรก็ดี การขยายอำนาจทางการเมืองเข้าสู่พื้นที่อีสานและลาวในตอนปลายศตวรรษที่ 18 ไม่ได้มี
ผลทำให้พื้นที่เหล่านี้กลายมาเป็นส่วนหนึ่งของรัฐไทยแต่อย่างไร หัวเมืองต่าง ๆ ในพื้นที่อีสานและ
บางส่วนของฝั่งซ้ายแม่น้ำโขงยังคงดำรงความเป็นอิสระทางการเมือง การปกครอง และโครงสร้างทาง
การเมืองที่เป็นอยู่เดิมเอาไว้ได้ อำนาจทางการเมืองของไทยเหนือหัวเมืองเหล่านี้จำกัดอยู่เพียงสาม
กรณีเท่านั้น นั่นคือ หนึ่ง การใช้อำนาจแต่งตั้งเจ้าเมืองและเจ้าประเทศราช สอง การเกณฑ์
บรรณาการและแรงงาน และสาม การกักตัวประกันเพื่อเป็นหลักประกันความจงรักภักดีของหัวเมือง
และประเทศราช⁶² นอกไปจากนั้น นโยบายสนับสนุนการสร้างเมืองใหม่ยังก่อให้เกิดปัญหาพื้นที่ที่ทับ
ซ้อนและ การแย่งชิงอำนาจเหนือพื้นที่ของเจ้าเมือง การแย่งชิงกำลังคน เป็นต้น ในปี พ.ศ. 2428 รัฐ
ไทยได้ยกเลิกการสนับสนุนการสร้างเมืองใหม่ ดังพระราชดำริของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้า
เจ้าอยู่หัว ความว่า

⁵⁸ สมเด็จพระเจ้าฟ้า กรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ และ สมเด็จพระยาตราชานุภาพ, *สาส์นสมเด็จพระ
ภาค 2*, (พระนคร: คลังวิทยา, 2499), 696.

⁵⁹ Volker Grabowsky, “The Isan Up to Its Integration into the Siamese State,” 115-116.

⁶⁰ ดารารัตน์ เมตตาริกานนท์, *การเมืองสองฝั่งโขง: งานค้นคว้าวิจัยระดับปริญญาเอก ของจุฬาลงกรณ์
มหาวิทยาลัย เรื่อง การรวมกลุ่มทางการเมืองของ ส.ส. อีสาน พ.ศ. 2476-2494*, 58.

⁶¹ ดู สมชัย ภัทรธนานันท์, *ความขัดแย้งระหว่างอีสานกับรัฐไทย: การครอบงำและการต่อต้าน*, 9-12.
และ ดารารัตน์ เมตตาริกานนท์, *การเมืองสองฝั่งโขง: งานค้นคว้าวิจัยระดับปริญญาเอก ของจุฬาลงกรณ์
มหาวิทยาลัย เรื่อง การรวมกลุ่มทางการเมืองของ ส.ส. อีสาน พ.ศ. 2476-2494*, 53-63.

⁶² ฉลอง สุนทรวาณิชย์, “สัมพันธ์ภาพ ไทย-ลาว เชิงประวัติศาสตร์ ก่อนคริสต์ศตวรรษที่ 20,” 147.

“...การขอตั้งเมืองกลายเป็นอุบายพวกท้าวพระยาแย่งอาณาเขต และผู้คนกันและกัน เมื่อความจริงยังไม่รู้ถึงกรุงเทพฯ ก็ปล่อยให้ตั้งตามเคยมาแต่ก่อน ครั้นทรงทราบว่าการตั้งเมืองกลับเป็นโทษ จึงโปรดงดการนั้น...”⁶³

อย่างไรก็ดี นโยบายสนับสนุนการสร้างเมืองใหม่ของกลุ่มเจ้าเมืองใหม่ได้สร้างความไม่พอใจ ลึก ๆ แก่ชนชั้นปกครองลาวที่เวียงจันทน์ ความขัดแย้งในการแย่งชิงกำลังคนเป็นที่ประจักษ์ชัดในปี พ.ศ. 2370-2371 ที่เป็นที่รู้จักกันในนามของ “กบฏเจ้าอนุวงศ์” อันเป็นเหตุการณ์สำคัญในประวัติศาสตร์ ความสัมพันธ์ระหว่างไทย-ลาวและในประวัติศาสตร์อีสานด้วย⁶⁴ เมื่อเงื่อนไขสำคัญประการหนึ่งเกิดจากการที่ไทยส่งข้าหลวงออกมาสักเลกในพื้นที่อีสานและบางส่วนของฝั่งซ้ายแม่น้ำโขง⁶⁵ อิทธิพลทางการเมืองของรัฐไทยในพื้นที่อีสานถูกทำลายและสันคล่องอย่างรุนแรงจากลาว เมื่อเจ้าอนุวงศ์กษัตริย์ของเวียงจันทน์ทำการแข็งเมืองต่อต้านอำนาจรัฐไทยที่กรุงเทพฯ ด้วยกำลังอาวุธ ยุทธศาสตร์ของเจ้าอนุวงศ์ นั่นคือ ยึดพื้นที่อีสานและกวาดต้อนครอบครัวลาวที่รัฐไทยบังคับให้อพยพมากลับถิ่นฐานเดิม แต่กระบวนการดังกล่าวเป็นไปอย่างเชื่องช้าทำให้อพยพไทยตอบโต้และทำให้ฝ่ายเจ้าอนุวงศ์ต้องล่าถอย นอกไปจากนั้น กองทัพไทยได้ยกทัพบุกเวียงจันทน์และทำลายอย่างย่อยยับพระราชวังบ้านเรือนถูกเผาให้กลายเป็นเมืองร้าง ครอบครัวลาวถูกบังคับกวาดต้อนให้อพยพมาตั้งถิ่นฐานในพื้นที่อีสาน และแถบที่ราบตอนเหนือของแม่น้ำเจ้าพระยา⁶⁶ และยุติบทบาททางประวัติศาสตร์และผู้นำของหัวเมืองในพื้นที่อีสานของเวียงจันทน์ไปโดยปริยาย⁶⁷ ความพยายามของเจ้าอนุวงศ์ในการปลดแอกจากรัฐไทยนั้นได้กำหนดคอคอดทางประวัติศาสตร์ที่รัฐทั้งสองมีต่อกันในเวลาต่อมา นักประวัติศาสตร์ไทยกับลาวต่างก็มองด้วยทัศนคติที่แตกต่างกัน สำหรับไทยแล้ว นี่คือการก่อกบฏของเจ้าประเทศราชผู้ไม่สำนึก

⁶³ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาเดโชธาดา และ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ และ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, *สาส์นสมเด็จ* เล่ม 6, (กรุงเทพฯ: ศิลปวัฒนธรรม, 2504), 149-251.

⁶⁴ Volker Grabowsky, “The Isan Up to Its Integration into the Siamese State,” 118.

⁶⁵ มะยูรี เห่ง้าสีวิทัน และ เพยพัน เห่ง้าสีวิทัน, “‘เจ้าอนุ’: เรื่องเก่าปัญหาใหม่,” *ศิลปวัฒนธรรม* 9, ฉ. 11 (กันยายน 2531): 58-74.

⁶⁶ บังอร ปิยะพันธุ์, *ลาวในกรุงรัตนโกสินทร์* (กรุงเทพฯ: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.) ร่วมกับ มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, 2541), 37-68.

⁶⁷ ฉลอง สุนทราวาณิชย์, “สัมพันธ์ภาพ ไทย-ลาว เชิงประวัติศาสตร์ ก่อนคริสต์ศตวรรษที่ 20,” 149.

ในบุญคุณ ในทางตรงกันข้ามสำหรับลาวแล้ว นี่คือการต่อสู้เพื่อเอกราช ความต่างเช่นนี้ไม่ใช่แค่มุมมองทางวิชาการเท่านั้นแต่มันยังตามมหาลอกหลอนความสัมพันธ์ระหว่างไทย-ลาวอีกด้วย⁶⁸

ถึงแม้ว่า การบังคับกวาดต้อนและการตั้งถิ่นฐานใหม่ของเชลยศึกจะเป็นสิ่งที่มีการปฏิบัติทั่วไปบนแผ่นดินเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ก็ตาม แต่การกวาดต้อนชาวลาวหลังกบฏเจ้าอนุวงศ์นั้นก็มีผลกระทบอย่างกว้างขวางทั้งในแง่พื้นที่และจำนวนผู้คนที่ถูกบังคับให้อพยพ หรืออย่างน้อยที่สุดก็ในประวัติศาสตร์ของไทย-ลาว ในระยะสามทศวรรษแรกหลังการทำลายเวียงจันทน์ชาวลาวจำนวนอย่างน้อย 100,000 คน ถูกบังคับกวาดต้อนให้อพยพจากฝั่งซ้ายแม่น้ำโขงมาตั้งถิ่นฐานใหม่ในพื้นที่อีสาน⁶⁹ เพราะกรุงเทพฯ หวาดระแวงว่าหัวเมืองต่าง ๆ เหล่านี้จะกลายเป็นกำลังสำคัญของอำนาจทางการเมืองและเศรษฐกิจให้กับเวียดนามีความเข้มแข็ง⁷⁰ นักประวัติศาสตร์อย่างฉลอง ได้ประมาณการว่าตลอด 30 ปี หลังกบฏเจ้าอนุวงศ์ผู้คนจากฝั่งซ้ายถูกกวาดต้อนเข้ามาฝั่งขวานับแสนคน จำนวนประชากรที่แตกต่างกันถึง 5 เท่า ระหว่างลาวทั้งประเทศและภาคอีสานของไทยในปัจจุบันนั้น เป็นผลมาจากการกวาดต้อนผู้คนภายหลังกบฏเจ้าอนุวงศ์⁷¹

การบังคับกวาดต้อนชาวลาวให้อพยพให้ไปตั้งถิ่นฐานดังกล่าวข้างต้น ทำให้จำนวนประชากรในพื้นที่อีสานเพิ่มขึ้นอย่างรวดเร็ว พื้นที่อีสานซึ่งเป็น “...พื้นที่ที่ถูกทอดทิ้งให้รกร้างว่างเปล่า และมีประชากรอาศัยอยู่จำนวนไม่มาก...”⁷² ได้กลายเป็นพื้นที่ที่มีความหนาแน่นและการแพร่กระจายของประชากรเพิ่มจำนวนมากขึ้นเรื่อย ๆ จำนวนเมืองในพื้นที่อีสานได้ขยายตัวเพิ่มขึ้นเรื่อย ๆ จาก 33 เมืองในปี พ.ศ. 2369 มาเป็น 54 เมืองในปี พ.ศ. 2383 โดยในปี พ.ศ. 2403 เพิ่มขึ้นเป็น 70 เมือง และในอีกสองทศวรรษต่อมาจำนวนเมืองในพื้นที่อีสานได้เพิ่มขึ้นเป็นกว่า 100 เมือง⁷³ การบังคับกวาดต้อนภายหลังกบฏเจ้าอนุวงศ์พื้นที่อีสานได้รับการเปลี่ยนโฉมหน้าใหม่กลายเป็นพื้นที่ที่มีคนลาวอาศัยอยู่มากกว่าในลาวเสียอีก⁷⁴ อย่างไรก็ตามเมื่อถึงตอนปลายศตวรรษที่ 19 การเข้ามาของฝรั่งเศสก็มีผลทำให้ความสัมพันธ์ในระบบการเมืองแบบรัฐจารีตไทย-ลาวสิ้นสุดลง⁷⁵

⁶⁸ มาร์ติน สจ๊วต-ฟอกซ์, *ประวัติศาสตร์ลาว*, 21.

⁶⁹ Volker Grabowsky, “The Isan Up to Its Integration into the Siamese State,” 120-121.

⁷⁰ บังอร ปิยะพันธุ์, *ลาวในกรุงรัตนโกสินทร์*, 56.

⁷¹ ฉลอง สุนทรวาณิชย์, “สัมพันธ์ภาพ ไทย-ลาว เชิงประวัติศาสตร์ ก่อนคริสต์ศตวรรษที่ 20,” 149.

⁷² มาร์ติน สจ๊วต-ฟอกซ์, *ประวัติศาสตร์ลาว*, 42.

⁷³ Volker Grabowsky, “The Isan Up to Its Integration into the Siamese State,” 121.

⁷⁴ มาร์ติน สจ๊วต-ฟอกซ์, *ประวัติศาสตร์ลาว*, 21. และ แกรนท์ อีแวนส์, *ประวัติศาสตร์สังเขปประเทศไทย-ลาว: ประเทศกลางแผ่นดินเอเชียอาคเนย์*, 33.

⁷⁵ มาร์ติน สจ๊วต-ฟอกซ์, *ประวัติศาสตร์ลาว*, 31-107. และ แกรนท์ อีแวนส์, *ประวัติศาสตร์สังเขปประเทศไทย-ลาว: ประเทศกลางแผ่นดินเอเชียอาคเนย์*, 45-99.

2.3 ลู “หัวเมืองลาว”

ในปี พ.ศ. 2425 อันเป็นปีครบรอบหนึ่งศตวรรษแห่งการสถาปนาราชวงศ์จักรี ประเทศไทยที่กรุงเทพฯ ได้ค่อย ๆ เริ่มความพยายามที่จะผนวกรวมหัวเมืองลาวเพื่อใช้อำนาจทางการปกครองโดยตรง โดยการแต่งตั้งหลวงจินดารักษ์ไปเป็นข้าหลวงกำกับราชการประจำอยู่ที่เมืองอุบลราชธานี⁷⁶ แต่เหตุการณ์ที่ถือเป็นจุดเปลี่ยนแปลง/หักเหทางยุทธศาสตร์และจุดมุ่งหมายที่สำคัญของประเทศไทยที่กรุงเทพฯ ต่อหัวเมืองลาว นั่นคือ การแต่งตั้งพระยาศรีสิงหเทพ (หรั่ง ศรีเพ็ญ) สมุหมหาดไทยฝ่ายเหนือ (ต่อมาเป็นพระยามหาอำมาตยาธิบดี) เป็นข้าหลวงใหญ่แห่งกรุงเทพฯ ไปรักษาราชการหัวเมืองลาวฝ่ายตะวันออกประจำอยู่ที่เมืองจำปาศักในเดือนกุมภาพันธ์ พ.ศ. 2428⁷⁷ เป็นครั้งแรกที่กรุงเทพฯ ได้แต่งตั้งข้าหลวงใหญ่ในฐานะ “ผู้แทน” ของกษัตริย์มาทำหน้าที่อยู่ในหัวเมืองลาว อันเป็น “...ก้าวแรกที่จะไปสู่การปกครองท้องถิ่นโดยอิงอำนาจเข้าสู่ส่วนกลาง...”⁷⁸ ซึ่งในบริบทในขณะนั้นก็คือการรวมอำนาจเข้าสู่สถาบันพระมหากษัตริย์อันเป็นส่วนหนึ่งของกระบวนการสร้างรัฐสมบูรณาญาสิทธิราชย์

นอกจากนั้น กรุงเทพฯ ยังส่งหลวงภักดีณรงค์ (ทัต ไกรฤกษ์) ปลัดบัญชากระทรวงมหาดไทย มาเป็นข้าหลวงกำกับราชการไปประจำที่เมืองอุบลราชธานีแทนหลวงจินดารักษ์ที่ถึงแก่กรรม ซึ่งถือเป็นเสมือนจุดเริ่มต้นของการเปลี่ยนแปลงแนวทางปฏิบัติของกรุงเทพฯ ที่มีต่อหัวเมืองลาวนำไปสู่การแทรกแซงเพื่อใช้อำนาจทางการปกครองโดยตรง การที่กรุงเทพฯ เข้าควบคุมหัวเมือง

⁷⁶ เดิม วิภาคย์พจนกิจ, *ประวัติศาสตร์อีสาน*, พิมพ์ครั้งที่ 4 (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ร่วมกับ มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, 2546), 121. และ เอี่ยมกมล จันทะประเทศ, “สถานภาพเจ้านายพื้นเมืองอุบลราชธานี ระหว่างปี พ.ศ. 2425-2476,” (วิทยานิพนธ์ปริญญามหาบัณฑิต, สาขาวิชาประวัติศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาสารคาม, 2538), 36.

⁷⁷ Kennon Breazeale, “The integration of the Lao states into Thai Kingdom,” (PhD diss., University of Oxford, 1975), 124-129.

⁷⁸ เตช บุนนาค, *การปกครองระบบเทศาภิบาลของประเทศไทย พ.ศ. 2435-2458: กระทรวงมหาดไทยสมัยสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาดำรงราชานุภาพ*, บรรณาธิการโดย พรรณี ฉัตรพลรักษ์ และ อรรถจักร์สัตยานุรักษ์, แปลโดย ภรณี กาญจนนัชชิตติ, พิมพ์ครั้งที่ 2 (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2548), 79.

⁷⁹ ปวีณา ป้องกัน, “การเมืองเรื่องพื้นที่และการสร้างตัวตนของสายตระกูลอดีตเจ้าเมืองอุบลราชธานี,” (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต, สาขาวิชาสังคมศาสตร์และการพัฒนา คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยอุบลราชธานี, 2552), 67.

ลาวทั้งหมดโดยตรงมากขึ้นโดยผ่านการสักเลก การจัดทำสำมะโนครัวและการบังคับเกณฑ์เก็บส่วนจากเลกเป็นรายปี เกิดจากความต้องการที่จะเปลี่ยนแปลงโครงสร้างทางการเมืองภายในหัวเมืองลาวที่กรุงเทพฯ เห็นว่าเป็นเสมือน “เครื่องจักรที่ขึ้นสนิม” (the rusty machinery) เพื่อเป็นการเพิ่มรายได้ในรูปส่วยในหัวเมืองลาวให้แก่กรุงเทพฯ⁸⁰ ในทัศนะของ เจมส์ แมคคาร์ธีย์ ที่ได้เดินทางมาสำรวจและทำแผนที่ในหัวเมืองลาว เห็นว่า

“...ภูมิประเทศโดยเฉพาะชายแดนตะวันออกเฉียงเหนือเป็นงานภาคสนามที่กว้างใหญ่และน่าสนใจมาก เพราะดินแดนส่วนใหญ่ไม่ปรากฏในแผนที่ อีกทั้งยังไม่มีชาวตะวันตกคนใดเข้าไปสำรวจมาก่อน...”⁸¹

ความจำเป็นของการที่จะใช้อำนาจปกครองอีสานโดยตรงเพิ่มมากขึ้นอีก เมื่อฝรั่งเศสขยายอำนาจเข้าครอบงำและควบคุมเขมรในปี พ.ศ. 2427⁸² ดังพระราชดำริของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ความว่า “...ประเทศทั้งหลายทางตะวันออกนี้ ต่อไปภายหน้าคงจะมีการเกี่ยวข้องกับฝรั่งมากขึ้นทุกที ถ้าไม่เปลี่ยนรัฐสภาภิบาลนโยบายของประเทศสยาม ให้ฝรั่งนิยมว่าไทยพยายามบำรุงบ้านเมือง ให้เจริญตามอารยธรรม ก็อาจจะไม่ปลอดภัยได้มั่นคง...”⁸³ การเข้ามาของฝรั่งเศสมีผลทำให้ความสำคัญของพื้นที่หัวเมืองลาวที่มีต่อกรุงเทพฯ ได้ทวีสูงมากขึ้น⁸⁴ ก็ทำให้กรุงเทพฯ มีเหตุผลเพียงพอที่จะระแวงว่า อิทธิพลทางการเมืองของตนเหนือหัวเมืองต่าง ๆ ในพื้นที่หัวเมืองลาวและบางส่วนของแม่น้ำโขงล่อแหลมต่อการคุกคามและสั่นคลอนผลประโยชน์ทางการเมือง ก็นำไปสู่ความพยายามที่จะจัดการปกครองให้รัดกุมยิ่งขึ้น ดังพระราชดำริของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ความว่า

⁸⁰ สมชัย ภัทรธนานันท์, *ความขัดแย้งระหว่างอีสานกับรัฐไทย: การครอบงำและการต่อต้าน*, 17.

⁸¹ เจมส์ แมคคาร์ธีย์, *บุกเบิกสยาม: การสำรวจของพระวิภาควรรณ (เจมส์ แมคคาร์ธีย์) พ.ศ. 2424-2436*, 28.

⁸² อุบล ลิ้มสุวรรณ, “ทัศนะของผู้ปกครองไทยที่มีต่อคำว่า ‘ลาว’ ในสมัยรัตนโกสินทร์ พ.ศ. 2324-2453,” (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบริหารธุรกิจ, สาขาวิชาประวัติศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ มหาสารคาม, 2537), 82.

⁸³ สมเด็จพระยาติราชยานุภาพ, *ความทรงจำ* (พระนคร: สมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย, 2505), 80.

⁸⁴ อุศนา นาศรีเคน, “การรับรู้เกี่ยวกับ ‘พื้นที่’ อีสานกับการขยายอำนาจของกรุงเทพฯ,” *วารสารมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาสารคาม* 25, ฉ. 3 (กรกฎาคม-กันยายน 2549): 91.

“...บัดนี้ฝรั่งเศสปราบปรามได้เมืองทางเขมรและญวนตั้งเกี่ย อยู่ในอำนาจฝรั่งเศสได้จัดการทะนุบำรุงเขตแดนใกล้ชิดติดต่อกับชาย พระราชอาณาเขต... ผู้คนเขมร ข่า ป่า ดง ญวน ลาว เงี้ยว ซึ่งเป็น ข้าขอบขัณฑสีมากรุงเทพมหานคร อันตั้งคฤหาสน์อยู่ตามปลาย พระราชอาณาเขต ก็สับสนปะปนกันกับคนที่อยู่นอกพระราช อาณาเขต... ควรจะจัดข้าหลวงที่ทรงคุณวุฒิปรีชาสามารถออกไป ประจํารักษาพระราชอาณาเขต ซึ่งติดต่อกับหัวเมืองต่างประเทศ ...”⁸⁵

ทั้งนี้ ประเทศไทยเห็นว่าการมีเพียงข้าหลวงใหญ่อยู่ที่จำปาสักไม่สามารถแก้ไขปัญหาต่าง ๆ ได้ เนื่องจากไม่สามารถควบคุมหัวเมืองลาวได้อย่างใกล้ชิด ในขณะเดียวกันรัฐข้างเคียงในอินโดจีนก็ถูก คุกคามจากมหาอำนาจตะวันตก ในปี พ.ศ. 2433 ประเทศไทยที่กรุงเทพฯ ได้จัดการปกครองพื้นที่หัวเมือง ลาวฝ่ายตะวันออกที่เรียกว่า “การปฏิรูปการบริหารการแผ่นดิน” โดยรวมหัวเมืองเอก โท ตรี และ จัตวาออกเป็นกองตามพื้นที่ใกล้เคียงกัน ในระยะนี้เองหัวเมืองลาวฝ่ายตะวันออกและเขมรป่าดงถูก แบ่งออกเป็น 4 กองใหญ่⁸⁶ นั่นคือ

1. หัวเมืองลาวฝ่ายตะวันออก มีศูนย์กลางอยู่ที่เมืองจำปาสัก ประกอบด้วย 11 หัวเมือง เอกที่ขึ้นตรงคือ จำปาสัก เชียงแตง แส่นปาง สีทันดร อัดตะปือ สาละวัน คำทองใหญ่ สุรินทร์ สังขะ ชูขันธุ์ และเดชอุดม กับหัวเมืองโท ตรี และจัตวา 26 หัวเมืองรวมเป็น 37 หัวเมือง โดยมีพระยามหา อำมาตยาธิบดี (หรรุ่น ศรีเพ็ญ) และพระพิศณุเทพ (ช่วง) ข้าหลวงที่ 2 ข้าหลวงเมืองจำปาสักเป็น ข้าหลวงประจำหัวเมือง

2. หัวเมืองลาวฝ่ายตะวันออกเฉียงเหนือ มีศูนย์กลางอยู่ที่เมืองอุบลราชธานี ประกอบด้วย 12 หัวเมืองเอกที่ขึ้นตรงคือ อุบลราชธานี กาฬสินธุ์ สุวรรณภูมิ มหาสารคาม ร้อยเอ็ด ภูแล่นช้าง กมลาไสย เขมรราชู ยโสธร สองคอนดอนดง นอง และศรีสะเกษ กับหัวเมืองโท ตรี และ จัตวา 29 หัวเมือง รวมเป็น 41 หัวเมือง โดยมีพระราชเสนา (ทัด ไกรฤกษ์) และพระภักดีณรงค์ (สิน ไกรฤกษ์) ข้าหลวงเมืองอุบลราชธานี เป็นข้าหลวงประจำหัวเมือง

3. หัวเมืองลาวฝ่ายเหนือ มีศูนย์กลางอยู่ที่เมืองหนองคาย ประกอบด้วย 16 หัวเมืองเอก ที่ขึ้นตรงคือ หนองคาย เชียงขวาง บริคัณฑนิคม โพนพิสัย ไชยะบูลี ท่าอุเทน นครพนม สกลนคร

⁸⁵ หม่อมอมรวงษ์วิจิตร (ม.ว.ปฐม คเนจร), “พงษาวดารหัวเมืองมณฑลอีสาน,” 180.

⁸⁶ เดิม วิชาญพจนกิจ, *ประวัติศาสตร์อีสาน*, 301-315.

มุกดาหาร กมฺุทาสัย บุรีรัมย์ หนองหาน ขอนแก่น คำเกิด คำม่วน และหล่มสัก กับหัวเมืองโท ตรี และจัตรา 38 หัวเมือง รวมเป็น 54 หัวเมือง โดยมีพระอนุชิตบริหาร (จันทร์) ปลัดข้าหลวงเมืองหนองคาย เป็นข้าหลวงประจำหัวเมือง

4. หัวเมืองลาวฝ่ายกลาง มีศูนย์กลางอยู่ที่เมืองนครราชสีมา ประกอบด้วย 3 หัวเมืองเอกที่ขึ้นตรงคือ นครราชสีมา ชนบท และภูเขียว กับหัวเมืองโท ตรี และจัตรา 16 หัวเมือง รวมเป็น 19 หัวเมือง โดยมีพระพิเรนทรเทพ (ทองคำ สีหุไธ) ข้าหลวงเมืองนครราชสีมาเป็นข้าหลวงประจำหัวเมือง

หัวเมืองลาวทั้ง 4 กอง รวมทั้งเมืองหลวงพระบาง กรุงเทพฯ เรียกว่า “หัวเมืองลาวชั้นนอก”⁸⁷ แต่ละกองมีข้าหลวงประจำอยู่ที่ทำหน้าที่บังคับบัญชาราชการ ตัดสินคดีความ และเร่งรัดส่วย ภายใต้การบริหารของข้าหลวงใหญ่ของกรุงเทพฯ ประจำอยู่ที่เมืองจำปาสัก และอยู่ภายใต้การปกครองของกระทรวงมหาดไทยเพียงแห่งเดียว⁸⁸ อย่างไรก็ตาม ถึงแม้จะเรียกว่า “การปฏิรูปการบริหารการแผ่นดิน” แต่กรุงเทพฯ ก็ไม่ได้ปรับปรุงรูปแบบการปกครองและโครงสร้างทางการเมืองที่เป็นอยู่เดิมภายในหัวเมืองลาวเลย หัวเมืองต่าง ๆ ก็ยังคงดำรงความเป็นอิสระทางการเมืองการปกครองและโครงสร้างทางการเมืองที่เป็นอยู่แบบเดิมเอาไว้ ยกเว้นหัวเมืองเขมรป่าดง กล่าวคือ รูปแบบการปกครองและโครงสร้างทางการเมืองภายในหัวเมืองลาวทั้ง 4 กองก็ยังคงใช้ระบบอาญาสี่แบบลาวที่ล้านช้างที่มีเจ้าเมืองและกรมการเป็นผู้ดูแลในแต่ละเมือง⁸⁹ นอกไปจากนั้น ถึงแม้ว่าจะมีการแบ่งเขตจัดการปกครองพื้นที่หัวเมืองลาวเป็น 4 กองและแต่งตั้งข้าหลวงประจำการ แต่ใบบอกจำนวนมากจากหัวเมืองลาวฝ่ายเหนือสะท้อนให้เห็นว่ามีราษฎรหลบหนีไปเป็นคนในบังคับมากขึ้นตามลำดับ⁹⁰

นอกไปจากนั้น การที่รัฐไทยเข้าแทรกแซงเพื่อใช้อำนาจปกครองโดยตรงภายในหัวเมืองลาวไม่เพียงแต่มีผลให้หัวเมืองลาวถูกลดทอนอำนาจทางการเมืองและเศรษฐกิจ แต่ยังทำให้หัวเมืองลาวยอมรับอำนาจทางการเมืองของรัฐไทยอีกด้วย ซึ่งมีปัจจัย 2 ประการ⁹¹ ก็คือ

ประการแรก ความอ่อนแอของหัวเมืองลาว เพราะจำลองรูปแบบการปกครองมาจากเวียงจันทน์ และเพราะมีการแย่งชิงอำนาจทางการเมืองภายในศูนย์กลางอำนาจมากกว่ารัฐไทย เห็นได้

⁸⁷ มหาสิลา วีระวงส์, *ประวัติศาสตร์ลาว*, 196.

⁸⁸ เดิม วิภาคย์พจนกิจ, *ประวัติศาสตร์อีสาน*, 314-315.

⁸⁹ ฉลอง สุนทรวาณิชย์, “อีสานสมัยรัตนโกสินทร์,” ใน *อีสาน! อดีต-ปัจจุบัน (ประวัติศาสตร์อีสาน)* (มหาสารคาม: ภาควิชาประวัติศาสตร์ คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ วิทยาลัยครูมหาสารคาม, 2520), 37.

⁹⁰ เนื่ออ่อน ขรัวทองเขียว, *การรับรู้เกี่ยวกับ “ลาว” ในสังคมไทย* (กรุงเทพฯ: คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏสวนดุสิต, 2555), 66.

⁹¹ ฉลอง สุนทรวาณิชย์, “อีสานสมัยรัตนโกสินทร์,” 38.

จากความขัดแย้งทางการเมืองของหัวเมืองต่าง ๆ ในพื้นที่อีสาน ซึ่งลึกลงไปถึงความขัดแย้งทางเศรษฐกิจด้วย ตระกูลที่ปกครองหัวเมืองในพื้นที่อีสาน คือ พระวอ พระตา ซึ่งเป็นปฏิปักษ์กับเวียงจันทน์ และไม่เคยมิว่าตระกูลนี้เคยตอบโต้ทางเวียงจันทน์เลย ตัวอย่างความขัดแย้งระหว่างสายตระกูล เช่น กำเนิดเมืองสุวรรณภูมิ ร้อยเอ็ด ขอนแก่น เป็นต้น

ประการที่สอง ความเข้มแข็งทางการเมืองของกรุงเทพฯ ในตอนต้นรัตนโกสินทร์ กรุงเทพฯ ได้ขยายอำนาจทางการเมืองออกไปเข้าควบคุม มลายู เขมร บทบาทของเวียงจันทน์ในฐานะผู้นำของหัวเมืองลาวภายในพื้นที่อีสานได้แตกสลายลงไปภายหลังจากเจ้าอนุวงศ์ จำปาสักซึ่งเคยเป็นศูนย์กลางอำนาจในอีสานยิ่งแย่งเมื่อเกิดกบฏฆ่า 2 ครั้ง ถูกบั่นทอนความเข้มแข็งทางการเมืองลงไปโดยปริยายในฐานะศูนย์กลางอำนาจในอีสาน การฟื้นฟูและขยายอำนาจทางการเมืองของกรุงเทพฯ จนเข้มแข็ง ทำให้หัวเมืองลาวค่อย ๆ กลับมาเป็นศูนย์กลางอำนาจในพื้นที่อีสาน

อย่างไรก็ดี เพื่อให้การสถาปนาอำนาจทางการเมืองภายในหัวเมืองลาวให้เข้มแข็งมั่นคงและหลีกเลี่ยงจากการถูกรอบงำโดยมหาอำนาจตะวันตก ในปี พ.ศ. 2434 ประเทศไทยที่กรุงเทพฯ ได้ปฏิรูปหัวเมืองลาวอีกครั้งหนึ่งโดยการเปลี่ยนแปลงขอบเขตพื้นที่ควบรวมหัวเมืองจาก 4 กองเป็น 3 กอง และเปลี่ยนชื่อใหม่⁹² ซึ่งมีผลอย่างสำคัญต่อหัวเมืองลาวโดยตรง นั่นคือ การส่งเจ้านายเชื้อพระวงศ์ชั้นผู้ใหญ่ไปประจำอยู่ในพื้นที่หัวเมืองลาวซึ่งถือเป็นหัวเมืองชายพระราชอาณาเขตครั้งแรก⁹³

1. รวมหัวเมืองลาวฝ่ายตะวันออกและฝ่ายตะวันออกเฉียงเหนือตั้งเป็น “หัวเมืองลาวกาว” ตั้งที่ว่าการอยู่ที่เมืองอุบลราชธานี มีพระเจ้าน้องยาเธอกรมหลวงพิชิตปรีชากร เป็นข้าหลวงใหญ่

2. หัวเมืองลาวฝ่ายเหนือ เปลี่ยนชื่อเป็น “หัวเมืองลาวพวน” ตั้งที่ว่าการอยู่ที่เมืองหนองคาย มีพระเจ้าน้องยาเธอกรมหลวงประจักษ์ศิลปาคม เป็นข้าหลวงใหญ่

3. หัวเมืองลาวกลาง ไม่มีการเปลี่ยนแปลงตั้งที่ว่าการอยู่ที่เมืองนครราชสีมา มีพระเจ้าน้องยาเธอกรมหมื่นสรรพรประสิทธิ์ประสงศ์ เป็นข้าหลวงใหญ่⁹⁴

การใช้ชื่อเรียกต่าง ๆ ภายในหัวเมืองลาวในขณะนั้น พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีพระบรมราชโองการถึงที่มาของชื่อเรียกเอาไว้ว่า

“...ทุลกระหม่อม (พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว) ทรงใช้พระนามเจ้าแผ่นดินไว้ ว่าเปนเจ้าเปนใหญ่แก่ประเทศ

⁹² เดิม วิภาคย์พจนกิจ, *ประวัติศาสตร์อีสาน*, 320-321.

⁹³ ธีรชัย บุญมาธรรม, *ประวัติศาสตร์สังคมอีสานตอนบน พ.ศ. 2318-2450*, 143.

⁹⁴ สุจิตต์ วงษ์เทศ, “พลังลาว” *ชาวอีสาน มาจากไหน?* (กรุงเทพฯ: มติชน, 2549), 457-460

ใกล้เคียง... ลาวหลวงพระบางนั้นจะเรียกตามที่เขาใจกันอยู่ซึบ
 ชาวท้าวหน้าตามชาติว่าเปนเมืองลาวฟุงขาว ขอยกลาวกามาให้
 ข้าหลวงตอนล่างเพราะนับว่าเป็นเมืองที่อยู่ใกล้ญวนมากกว่า
 หลวงพระบาง คงเป็นข้าหลวงเมืองลาวเฉียง, คือฟุงดำอยู่ในนี้
 ทั้งหมดเพราะข้าหลวงเดียวจึงไม่ต้องชื่อ

ข้าหลวงลาวฟุงดำ	}	ฟุงขาว
ข้าหลวงลาวพวน		ฟุงขาว
ข้าหลวงลาวกาว		ฟุงขาว

แต่แยกเปนสาม จึงได้แยกเพื่อสังเกตได้, เช่นนี้จะไปได้ดอก
 กระมัง...”⁹⁵

ดังนั้น การใช้ชื่อคำว่า “ลาว” ถูกใช้เป็นภาพแทนพื้นที่ของกลุ่มคนที่อพยพเข้ามาตั้งหลัก
 แหล่งชุมชนขึ้นในพื้นที่อีสานและลาว อันเป็น “...เมืองคนต่างชาติต่างภาษาเป็นเมืองขึ้นอยู่ในพระ
 ราชอาณาจักร จึงถือว่าเมืองชายพระราชอาณาจักร... นั้นเป็น “เมืองลาว”...”⁹⁶ ซึ่งเป็นการเรียกชื่อ
 ตามพื้นที่ (space) ทั้งในแง่ของเมืองที่ตั้ง (locality) และ/หรือภูมิทัศน์นิเวศ (ecological
 landscape) ดังพระราชดำริของสมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ ที่ว่า “...เมื่อจัดหัวเมืองชายพระ
 ราชอาณาจักรเป็นมณฑลในรัชกาลที่ 5 ในปี พ.ศ. 2433 แรกก็ขนานนามหัวเมืองลาว...”⁹⁷ การเรียก
 พื้นที่ต่าง ๆ โดยเติมคำว่า “ลาว” นำหน้า เป็นต้นว่า ลาวพวน ลาวกาว ลาวเฉียง พื้นที่อีสานรวมทั้ง
 บางส่วนของฝั่งซ้ายแม่น้ำโขงก่อนการปฏิรูปการปกครอง พ.ศ. 2435 ในสายตาของรัฐไทยถือว่าเป็น
 “หัวเมืองลาว” หรือที่เรียกว่า “ชาติลาวบังคับสยาม”⁹⁸

นอกจากนั้น จากวิกฤตการณ์ปากน้ำ ร.ศ. 112 (พ.ศ. 2436) ซึ่งเป็นความขัดแย้งทาง
 การเมืองระหว่างไทยกับฝรั่งเศส ที่นำไปสู่การสูญเสียดินแดนฝั่งซ้ายแม่น้ำโขงและผลประโยชน์อื่น ๆ
 ให้แก่ฝรั่งเศสในเวลาต่อมา ในปี พ.ศ. 2437 ประเทศไทยได้ปรับปรุงการจัดการปกครองพื้นที่อีสานเป็น
 “มณฑล” อันได้แก่⁹⁹

⁹⁵ เนื้ออ่อน ขว้ทองเขียว, การรับรู้เกี่ยวกับ “ลาว” ในสังคมไทย, 67-38.

⁹⁶ สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ, นิทานโบราณบางเรื่อง (พระนคร: กรมศิลปากร, 2498), 68.

⁹⁷ เรื่องเดียวกัน, 67-68.

⁹⁸ มหาสิลา วีระวงส์, ประวัติศาสตร์ลาว, 264.

⁹⁹ เรื่องเดียวกัน, 265-266.

1. มณฑลลาวพวน มี 12 หัวเมือง ได้แก่ เมืองหนองคาย เมืองโพนพิสัย เมืองท่าอุเทน เมืองนครพนม เมืองมุกดาหาร เมืองสกลนคร เมืองหนองหาน เมืองกุมภวาปี เมืองขอนแก่น เมืองชนบท เมืองหล่มสัก เมืองไชยบุรี และเมืองขึ้น

2. มณฑลลาวกาว มี 13 หัวเมือง ได้แก่ เมืองจำปาสัก เมืองอุบล เมืองเขมราฐ เมืองยโสธร เมืองสุวรรณภูมิ เมืองศรีสะเกษ เมืองสุรินทร์ เมืองขุขันธ์ เมืองกมลาไสย เมืองกาฬสินธุ์ เมืองภูแล่นช้าง เมืองมหาสารคาม และเมืองขึ้น

3. มณฑลลาวกลาง มีเมืองนครราชสีมา เมืองพิมาย เมืองปักธงชัย เมืองจันทัก และเมืองต่าง ๆ ในบริเวณเมืองนางรองและชัยภูมิ ได้แก่ เมืองนางรอง เมืองบุรีรัมย์ เมืองประโคนชัย เมืองพุทไธสง เมืองรัตนบุรี เมืองชัยภูมิ เมืองภูเขียว เมืองเกษตรสมบูรณ์ เมืองจัตุรัส เป็นต้น

อย่างไรก็ดี ถึงแม้ว่าจะมีการจัดการปกครองหัวเมืองลาวในพื้นที่อีสานเป็น “มณฑล” แต่ยังคงใช้คำว่า “ลาว” เป็นชื่อมณฑล ซึ่งอาจเป็นสาเหตุทำให้ฝรั่งเศสอ้างสิทธิในการเข้าครอบงำและควบคุมโดยถือว่าพื้นที่ดังกล่าวเคยเป็นของลาวซึ่งเป็นพระราชของญวน เหมือนที่เคยอ้างสิทธิเหนือพื้นที่ของเขมรจนเป็นผลสำเร็จ¹⁰⁰ พร้อมกับการที่รัฐไทยเริ่มตระหนักถึงภัยจากการคุกคามของฝรั่งเศส รัฐไทยได้ปรับปรุงหัวเมืองลาวเพื่อให้ดูแลง่ายขึ้นและส่งข้าหลวงไปประจำอยู่หัวเมืองสำคัญ ๆ แล้ว รัฐไทยยังสร้างทางรถไฟจากกรุงเทพฯ ถึงเมืองนครราชสีมาในปี พ.ศ. 2434 โดยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีพระราชประสงค์ที่จะสร้างไปถึงแม่น้ำโขงเพื่อประโยชน์ในการปกครองหัวเมืองลาว¹⁰¹

2.4 สรุป

กระบวนการผลิตสร้างพื้นที่อีสานในฐานะหัวเมืองลาว ในระยะแรกเริ่มพื้นที่อีสานเป็นพื้นที่ถูกทอดทิ้งให้ร้างว่างเปล่า ภายหลังจากวิกฤตในอำนาจรัฐของล้านช้างเริ่มเกิดกระแสอพยพของคนลาวเข้ามาตั้งหลักแหล่งชุมชนใหม่ในพื้นที่อีสานทำให้ความสำคัญของพื้นที่อีสานที่มีต่อรัฐไทยได้ทวีสูงมากขึ้น อำนาจทางการเมืองของรัฐไทยแผ่ขยายเข้าสู่พื้นที่อีสานและเข้าสู่ลาวเป็นครั้งแรกในสมัยธนบุรี อำนาจทางการเมืองของรัฐไทยเหนือหัวเมืองจำกัดอยู่เพียงการใช้อำนาจแต่งตั้งเจ้าเมือง การเรียกขอเกณฑ์บรรณาการเท่านั้น และทำให้ไทยเรียกพื้นที่อีสานว่า “หัวเมืองลาว” การที่ฝรั่งเศสเข้าครอบงำและควบคุมเขมรทำให้รัฐไทยต้องยกเลิกนโยบายไม่เข้าแทรกแซงอำนาจการปกครองภายในหัวเมือง

¹⁰⁰ เนื้ออ่อน ขรัวทองเขียว, การรับรู้เกี่ยวกับ “ลาว” ในสังคมไทย, 71.

¹⁰¹ เรื่องเดียวกัน, 71.

ลาว แต่ไม่ได้มีผลทำให้หัวเมืองต่าง ๆ กลายมาเป็นส่วนหนึ่งของรัฐไทย หัวเมืองต่าง ๆ ในพื้นที่อีสาน ยังคงดำรงความเป็นอิสระทางการเมืองการปกครองและโครงสร้างทางการเมืองที่เป็นอยู่เดิมเอาไว้ได้

การเรียกชื่อหัวเมืองต่าง ๆ ในพื้นที่อีสานและบางส่วนของฝั่งซ้ายแม่น้ำโขงเป็นการเรียกอย่างหลวม ๆ ตามพื้นที่และชาติพันธุ์ คำว่า “หัวเมืองลาว” ในฐานะภาพแทนพื้นที่อีสานเป็นชื่อที่รัฐไทยใช้เรียกแทนผู้คนที่ย้ายเข้ามาตั้งหลักแหล่งชุมชนขึ้นในพื้นที่อีสาน ก่อนปี พ.ศ. 2433 รัฐไทยเรียกพื้นที่อีสานว่า “หัวเมืองลาวฝ่ายตะวันออก” ในปี พ.ศ. 2433 มีการแบ่งการปกครองออกเป็น 4 กอง คือ หัวเมืองลาวฝ่ายตะวันออก หัวเมืองลาวฝ่ายตะวันออกเฉียงเหนือ หัวเมืองลาวฝ่ายเหนือ และหัวเมืองลาวฝ่ายกลาง และในปี พ.ศ. 2434 มีการเปลี่ยนแปลงขอบเขตพื้นที่ควมรวมหัวเมืองจาก 4 กองเป็น 3 กอง คือ หัวเมืองลาวกาว หัวเมืองลาวพวน และหัวเมืองลาวกลาง การเข้ามาของมหาอำนาจตะวันตกทำให้ความหมายของพื้นที่อีสานเปลี่ยนแปลงไป ในขณะเดียวกันรัฐไทยก็เริ่มเข้าจัดการปกครองในอีสาน การเรียกพื้นที่อีสานว่า “หัวเมืองลาว” ในฐานะพื้นที่นั้นถูกยกเลิกไปด้วย เหตุผลการเมืองในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว อันเนื่องมาจากการคุกคามของมหาอำนาจตะวันตก และจะกล่าวถึงการยกแล้วคำว่า “ลาว” และกระบวนการครอบงำและสร้างความ เป็นชาติไทยในอีสานในบทถัดไป

บทที่ 3

การสร้าง “ความเป็นชาติ” ไทยในอีสาน: ภาพแทนพื้นที่อีสาน พ.ศ. 2435-2475

กระบวนการสร้างรัฐ-ชาติ (nation-state building) ที่รู้จักกันในนามของ “การปฏิรูปการปกครอง พ.ศ. 2435” เพื่อรักษาเอกราชและอธิปไตยของไทยให้รอดพ้นจากการตกเป็นอาณานิคมของมหาอำนาจตะวันตก¹ ดังปรากฏความในพระราชนิพนธ์ของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาเทววงศ์วโรปการว่า “...พ้นเวลาอันสมควรเสียแล้ว ถ้าคงไว้จะกลับให้โทษแก่บ้านเมือง จึงทรงพระราชดำริให้แก้ไขลักษณะการปกครอง เปลี่ยนเป็นอย่างพระราชอาณาเขต Kingdom ประเทศไทยรวมกัน...”² อันที่จริงแล้ว การปฏิรูปการปกครองดังกล่าว ในด้านหนึ่ง เป็นการบูรณภาพแห่งดินแดน (territorial integrity) ของรัฐไทยโดยผ่านการขยายดินแดน (expansion)³ เข้ายึดครองพื้นที่รอบ ๆ ศูนย์กลางอำนาจที่เคยเป็นรัฐกึ่งอิสระ หัวเมืองรอบนอก และหัวเมืองประเทศราชชายขอบพระราชอาณาเขต ในอีกด้านหนึ่ง ก็คือ การสร้างความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันของประชากร โดยผ่านการรวมศูนย์การปกครองและการปลูกฝังคตินิยมโลกทัศน์⁴ “ความเป็นชาติ” (nationhood) ของไทยในหมู่คนซึ่งแต่เดิมถูกเรียกว่าคนต่างชาติต่างภาษา⁵ กล่าวอีกนัยหนึ่ง การสร้างรัฐ-ชาติของไทย ก็คือ การสถาปนาระบบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ (absolute monarchy) กับการแผ่ขยายพื้นอำนาจรัฐเหนือพื้นที่หัว

¹ ดู ธงชัย วินิจจะกูล, “สภาวะอาณานิคมของสยามและกำเนิดประวัติศาสตร์ชาติไทย” ใน *โฉมหน้าราชาชาตินิยม: ว่าด้วยประวัติศาสตร์ไทย* (นนทบุรี: ฟาเคียวกัน, 2559), 22-53.

² สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาเทววงศ์วโรปการ, *นิทานโบราณบางเรื่อง* (พระนคร: กรมศิลปากร, 2498), 68.

³ ธงชัย วินิจจะกูล, *กำเนิดสยามจากแผนที่: ประวัติศาสตร์ภูมิภควิทยาของชาติ*, บรรณาธิการแปลโดย ชูศักดิ์ ภัทรกุลวณิช, แปลโดย พวงทอง ภวัครพันธุ์, ไอดา อรุณวงศ์, และ พงษ์เลิศ พงษ์วานันต์ (กรุงเทพฯ: โครงการจัดพิมพ์คบไฟ ร่วมกับ อ่าน, 2556), 169-176.

⁴ โลภทัศน์ (ideology) ในที่นี้หมายถึง ระบบของความคิดและทัศนคติต่าง ๆ ซึ่งมีอำนาจเหนือจิตใจของคนหรือกลุ่มคน ดู ไชยันต์ รัชชกุล, “รัฐตามความหมายของทฤษฎีแนวความคิดแบบมาร์กซ์,” *รัฐศาสตร์สาร* 7, ฉ. 3 (พฤษภาคม-สิงหาคม 2524): 87.

⁵ สมเกียรติ วันทะนะ, “เมืองไทยยุคใหม่: สัมพันธภาพระหว่างรัฐกับประวัติศาสตร์สำนึก,” ใน *อยู่เมืองไทย: รวมบทความทางสังคมการเมืองเพื่อเป็นเกียรติแด่ ศาสตราจารย์เสน่ห์ จามริก ในโอกาสอายุครบ 60 ปี*, บรรณาธิการโดย สมบัติ จันทร์วงศ์ และ ชัยวัฒน์ สถาอานันท์ (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2530), 79.

เมืองและประเทศราชที่เข้าสวามิภักดิ์และสร้างความสัมพันธ์ในระบบบรรณาการต่อรัฐไทย หรือที่อาจเรียกได้ว่าเป็น “ระบบอาณานิคมภายใน” (internal colonialism)⁶

ดังที่บทที่ 2 ได้ชี้ให้เห็นว่า ระบบการเมืองแบบจารีตระหว่างไทย-ลาวเป็นระบบการเมืองของรับเล็กรัฐน้อยที่ขาดอำนาจรวมศูนย์อย่างแท้จริง อาณาเขตของอำนาจรัฐจำกัดและไม่แน่นอน และสำนึกความแตกต่างทางเชื้อชาติไม่ได้มีความสำคัญ การมีอำนาจรัฐที่รวมศูนย์และอาณาเขตที่แน่นอนชัดเจนอิงอยู่กับเส้นเขตแดนที่เป็นพรมแดนธรรมชาติ ลักษณะดังกล่าวนับเป็นสิ่งที่ตรงกันข้ามกับสิ่งที่เกิดขึ้นในระบบการเมืองแบบจารีต ในระบบการเมืองแบบจารีตนั้น “...นิยมให้เป็นอย่างประเทศราชาธิราช Empire อันมีเมืองคนต่างชาติต่างภาษาเป็นเมืองขึ้นอยู่ในพระราชอาณาเขต...”⁷ ขาดอำนาจรวมศูนย์ที่แท้จริง อาณาเขตอำนาจรัฐจำกัดและไม่แน่นอน และมีระบบการควบคุมกำลังคนเป็นรากฐานที่สำคัญที่สุดของอำนาจทางการเมืองและเศรษฐกิจ แต่ภายใต้ระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์นั้นเน้นความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน ความแตกต่างในทางเชื้อชาติภายในพระราชอาณาเขตจะถูกทำลายหรือลดทอนลงไปเพื่อสร้างความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันในทางพื้นที่หรืออาณาเขต นั่นก็คือ “ชาติ” (nation) จึงนำไปสู่การปลูกฝังกรอบงำโลกทัศน์อัตลักษณ์ของ “ความเป็นชาติ” ของไทยขึ้นมา นอกไปจากนั้น การสร้างรัฐ-ชาติของไทยยังเป็นจุดเปลี่ยนแปลงครั้งสำคัญในความสัมพันธ์ระหว่างอีสานกับรัฐไทยอีกด้วย กล่าวคือ นำไปสู่การครอบงำและผนวกพื้นที่อีสานเข้าเป็นอันหนึ่งอันเดียวกับรัฐไทย และถูกยุติฐานะหัวเมืองกิ่งอิสระลงโดยสิ้นเชิง นอกไปจากนั้น การกำหนดเส้นเขตแดนรัฐที่แน่นอนไม่เพียงสะท้อนความคิดเกี่ยวกับระบบรัฐสมัยใหม่แบบตะวันตกเท่านั้น แต่ยังมีความหมายรวมไปถึงการบ่งบอกเขตอิทธิพลที่จะกีดกันการเข้ามาแสวงประโยชน์โดยมหาอำนาจอื่น และรวมทั้งเพื่อลดกรณีพิพาทขัดแย้งระหว่างอำนาจรัฐแบบจารีตที่มักจะเกิดขึ้นเนื่องมาจากการขาดอาณาเขตของอำนาจรัฐที่แน่นอนอีกด้วย⁸ ดังนั้น ในบทนี้ต้องการชี้ให้เห็น

⁶ ดูการอภิปรายถกเถียงถึงระบบอาณานิคมภายในได้ใน สุเทพ สุนทรเกสัช, “ระบบอาณานิคมกับภูมิภาคตะวันออกเฉียงเหนือ: ตัวแบบเพื่อศึกษาความสัมพันธ์ทางด้านสังคม เศรษฐกิจ และการเมืองของอีสานกับรัฐบาลกลางของประเทศไทย,” ใน *หมู่บ้านอีสานยุค “สงครามเย็น” : สังคมวิทยาของหมู่บ้านภาคตะวันออกเฉียงเหนือ* (กรุงเทพฯ: มติชน, 2548), 153-170. และ สมชัย ภัทรธรรณานันท์, *ความขัดแย้งระหว่างอีสานกับรัฐไทย: การครอบงำและการต่อต้าน* (มหาสารคาม: สาขารัฐศาสตร์ วิทยาลัยการเมืองการปกครอง มหาวิทยาลัยมหาสารคาม, 2549)

⁷ สมเด็จพระเจ้า กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, *นิทานโบราณบางเรื่อง*, 68.

⁸ ฉลอง สุนทรวานิชย์, “การเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรมในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้หลังการเข้ามาของระบบอาณานิคม,” *เอเชียปริทัศน์* 7, ฉ. 2 (พฤษภาคม-สิงหาคม 2531): 61.

กระบวนการครอบงำและการรวมศูนย์อำนาจการปกครอง โดยผ่านปฏิบัติการทางวัฒนธรรมของการปลุกฝังครอบงำโลกทัศน์อัตลักษณ์ของ “ความเป็นชาติ” ของไทยในหมู่คนอีสานซึ่งเป็น “คนต่างชาติต่างภาษา” เพื่อสร้างความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน

3.1 จาก “ชาติลาว” สู่อันหนึ่งอันเดียว “ชาติไทย”

ภายหลังที่หัวเมืองลาวถูกผนวกเป็นส่วนหนึ่งของระบบเทศาภิบาลโดยขึ้นกับกรุงเทพฯ ผ่านการแผ่ขยายพื้นที่อำนาจรัฐ อันที่จริงแล้ว การแผ่ขยายอำนาจของกรุงเทพฯ ในรูปการขยายดินแดนและรวมศูนย์อำนาจการปกครองเพื่อผนวกหัวเมืองห่างไกลไว้ภายใต้การปกครองของกรุงเทพฯ ก็คือการปลุกฝังครอบงำโลกทัศน์ในการแผ่ขยายอำนาจของกรุงเทพฯ⁹ เพื่อให้เกิดการบูรณาภาพแห่งดินแดนและการสร้างความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันของประชากรของรัฐภายใต้อำนาจนำของกรุงเทพฯ¹⁰ ทั้งนี้ กระบวนการสร้างรัฐ-ชาติของไทยเป็นกระบวนการที่ต้องการสร้างความเป็นเอกภาพภายในพื้นที่และกลุ่มคน เพื่อจัดตัวตนทางภูมิศาสตร์ภายใต้โลกทัศน์ที่มองว่ารัฐ-ชาติเป็นหน่วยทางการเมืองที่เป็นอันหนึ่งอันเดียวกันจึงมีการสร้างความเป็นเอกภาพทั้งทางด้านภาษา วัฒนธรรม ค่านิยม และความคิดให้กับพลเมืองของรัฐทุกพื้นที่¹¹ ดังนั้น การสร้างรัฐ-ชาติจึงเท่ากับการสร้างเอกลักษณ์แห่งชาติ (nation identity-building) ซึ่งก็หมายถึงการสร้างความเป็นชาติของไทย¹² การตั้งมณฑลและการขยายอำนาจการปกครองของกรุงเทพฯ ไม่สามารถทำได้โดยการสร้างการบีบบังคับเพื่อให้เกิดการบูรณาภาพแห่งดินแดนภายใต้อำนาจนำของกรุงเทพฯ เท่านั้น ลำพังการรวมศูนย์อำนาจการปกครองโดยนำกลุ่มคนในหัวเมืองชายขอบพระราชอาณาเขตมาอยู่ภายใต้พระบรมเดชานุภาพไม่สามารถสร้างความเป็นเอกภาพของประชากรของรัฐได้ การจะสร้างความเป็นเอกภาพของประชากรของรัฐจึงต้องปลุกฝังโลกทัศน์ “ความเป็นชาติ” ร่วมกัน และ/หรือสร้างสำนึกแห่ง “ความเป็นไทย” ร่วมกันในผู้คนซึ่งเดิมถูกเรียกว่าเป็น “คนต่างชาติต่างภาษา”

⁹ ไชยันต์ รัชชกุล, *อาณานิคมสมบูรณาญาสิทธิราชย์: การก่อรัฐไทยสมัยใหม่จากคักดินานิยมสู่ทุนนิยมรอบนอก*, บรรณาธิการแปล ไอดา อรุณวงศ์, แปลโดย พงษ์เลิศ พงษ์วานานต์ (กรุงเทพฯ: อาน, 2560), 117.

¹⁰ สมเกียรติ วันทะนะ, “เมืองไทยยุคใหม่: สัมพันธภาพระหว่างรัฐกับประวัติศาสตร์สำนึก,” 79.

¹¹ ผาสุก พงษ์ไพจิตร และ คริส เบเคอร์, *เศรษฐกิจการเมืองไทยสมัยกรุงเทพฯ*, พิมพ์ครั้งที่ 3, เพิ่มเติมและปรับปรุงใหม่ (เชียงใหม่: ซิลค์เวอร์ม, 2546), 273-306.

¹² เกษียร เตชะพีระ, “วาทกรรมความเป็นไทย: ลาว เขมร ญวน พม่า ในจินตนากรรมชาติไทย,” *มติชนสุดสัปดาห์* 22, ฉ. 1148 (19-25 สิงหาคม 2545): 30.

อย่างไรก็ดี การที่ผู้คนที่อาศัยอยู่ในพื้นที่อีสานจะเป็นคนกลุ่มชาติพันธุ์เดียวกันกับผู้คนฝั่งซ้ายของแม่น้ำโขง อาจจะทำให้เข้าใจได้ว่าบรรดาผู้คนเหล่านี้มีความจงรักภักดีต่อลาว และการที่พวกเขาเป็นคนกลุ่มเดียวกันที่มีภาษา วัฒนธรรม วิถีชีวิต ขนบธรรมเนียมประเพณีเดียวกันอาจจะทำให้คิดไปอีกว่าพวกเขามีความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน อันที่จริงแล้ว ความสัมพันธ์ระหว่างผู้คนภายในพื้นที่อีสานกับลาวและระหว่างหัวเมืองต่าง ๆ ของพื้นที่อีสานด้วยกันเองมีความซับซ้อนมาก ทั้งนี้ เป็นผลมาจากสถานการณ์ทางการเมืองเต็มไปดด้วยปัญหาการแย่งชิงอำนาจทางการเมืองภายในรัฐ การกบฏและการผลิตเปลี่ยนรัชกาลหรือราชวงศ์ นักรัฐศาสตร์อย่าง สมชัย ภัทรธนานันท์ ได้ชี้ให้เห็นว่าการจะทำความเข้าใจความสัมพันธ์ระหว่างผู้คนภายในพื้นที่อีสานกับลาวจำเป็นต้องตระหนักว่าลาวในขณะนั้นเป็นรัฐที่ไม่มีชาติ (state without nation) นั่นก็คือ คนลาวในพื้นที่ต่าง ๆ ไม่ได้มีความผูกพันกับชาติที่มองว่าคนลาวเป็นคนร่วมเชื้อสายเดียวกัน หากแต่พวกเขามีความผูกพันอยู่กับหน่วยทางการเมือง (political unit) ที่เรียกว่าอาณาจักรหรือเมือง และ/หรือชนเผ่าเท่านั้น¹³ ทั้งนี้ อันเนื่องมาจากลาวไม่มีศูนย์กลางอำนาจที่จะทำให้เกิดสิ่งที่เรียกว่า “ความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน” (national unity) อำนาจการปกครองในลาวนั้นมีการแบ่งแยกออกไปตามชนชั้นปกครองกลุ่มต่าง ๆ หรือตระกูลที่มีอิทธิพล หรือผู้นำเผ่า อุปสรรคต่อความเป็นชาติของลาวก็คือความแตกต่างในเผ่าพันธุ์และสภาพที่ตั้งทางภูมิศาสตร์ ภายหลังที่มีผู้คนอพยพมาตั้งหลักแหล่งถิ่นฐานในพื้นที่ที่ต่อมากลายเป็นประเทศลาวในปัจจุบัน บรรดาผู้คนเหล่านี้ประกอบด้วยคนหลายชนเผ่า เป็นต้นว่า ลาวเทิง ลาวสูง ลาวลุ่ม เพราะว่าพื้นที่ที่มีคนเหล่านี้อพยพมาตั้งหลักแหล่งถิ่นฐานเต็มไปดด้วยภูเขาสูง มีที่ราบลุ่มอยู่อย่างจำกัด ทำให้แบบแผนของการตั้งหลักแหล่งชุมชนของพวกเขาออกมาในรูปชุมชนเล็ก ๆ ของผู้คนเผ่าพันธุ์เดียวกัน การตั้งหลักแหล่งชุมชนในลักษณะดังกล่าวทำให้การรวมตัวกันเป็นชุมชนทางการเมืองที่ใหญ่ขึ้นเป็นสิ่งที่เป็นไปได้ยาก การขาดความเป็นชาติของลาวปรากฏเป็นภาพที่ค่อนข้างชัดเจนขึ้นภายหลังที่อาณาจักรล้านช้างได้แตกสลายออกเป็น 3 อาณาจักร ซึ่งทั้ง 3 อาณาจักรต่างก็มีความขัดแย้งกัน บางครั้งอาณาจักรเหล่านี้ก็สมคบกับกลุ่มชาติพันธุ์อื่น ๆ มาคุกคามคนลาวด้วยกันเอง¹⁴

ดังนั้น ในเมื่อลาวไม่มีความเป็นชาติ บรรดาผู้คนที่อพยพเข้ามาตั้งหลักแหล่งชุมชนใหม่ในพื้นที่อีสานจึงไม่ได้มีความผูกพันกับศูนย์กลางอำนาจเดียวกัน ทั้งนี้ เพราะเป้าหมายของการอพยพก็คือการสร้างเมืองใหม่ที่มีความเป็นอิสระจากเมืองเดิม และบางครั้งกลุ่มคนที่อพยพยังมีความขัดแย้งกับอาณาจักรเดิมของตนเองอีกด้วย นอกไปจากนั้น การขาดความเป็นชาติของลาวนอกจากจะทำให้ผู้คนที่อพยพเข้ามาตั้งหลักแหล่งชุมชนใหม่ในพื้นที่อีสานมีท่าทีที่แตกต่างกันต่ออาณาจักรต่าง ๆ ในฝั่ง

¹³ สมชัย ภัทรธนานันท์, *ความขัดแย้งระหว่างอีสานกับรัฐไทย: การครอบงำและการต่อต้าน*, 9-10.

¹⁴ เรื่องเดียวกัน, 10.

ซ้ายของแม่น้ำโขงแล้ว ยังทำให้ชุมชนต่าง ๆ ภายในหัวเมืองในพื้นที่อีสานขาดความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันอีกด้วย การที่ผู้คนภายในหัวเมืองต่าง ๆ ของพื้นที่อีสานไม่มีความเป็นชาติ มีเพียงแต่ความผูกพันอยู่กับเมือง หรือชุมชนเท่านั้น¹⁵

สถานการณ์ทางการเมืองในรัฐข้างเคียงที่เปลี่ยนแปลงไปเนื่องมาจากการขยายอำนาจของฝรั่งเศสในอินโดจีนเป็นปัจจัยที่ทำให้รัฐไทยสร้างความเป็นชาติของไทยในอีสาน ดังพระราชดำรัสของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ที่ว่า

“...ต้องอาศัยการโอบอ้อมเอาใจชี้แจงให้เห็นการเท็จจริงในการเปนชาติไทยกับลาวเปนชาติเดียวกัน ภาษาเดียวกัน เปนแผ่นดินเดียวกัน... ฝ่ายฝรั่งเศสเปนแต่ผู้อื่น มีความหมิ่นประมาทชาติของพวกลาวว่าเปนชาวป่าชาวดง ถือว่าคนฝรั่งเศสผู้หนึ่งผู้ใดจะมากระทำการอย่างใดก็เปนแต่เหยื่อที่จะมาเกี่ยวเบตล่อให้ติดพันอย่างเดียว... ถึงแม้ว่าน้ำใจลาวจะถือว่า ลาวเปนเราไทยเปนเขาในเวลาที่มิอยู่ด้วยกันแต่สองพวกเท่านั้นก็ดี แต่เมื่อเอาไทยกับฝรั่งเศสเทียบกันแล้วคงเห็นไทยเป็นเราฝรั่งเศสเปนเขาอยู่เป็นธรรมดา..”¹⁶

ความพยายามที่จะสร้างความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันกับอีสาน เพื่อป้องกันการขยายอำนาจของฝรั่งเศส ในปี พ.ศ. 2442 รัฐไทยได้ปรับปรุงระบบมณฑลเทศาภิบาลโดยการเปลี่ยนชื่อเรียกมณฑลโดยเลิกใช้คำว่า “ลาว” ในการเรียกชื่อของมณฑลในพื้นที่อีสานอันเป็นพื้นที่ที่คนลาวอาศัยอยู่ อันได้แก่

“...(1) เมืองเชียงใหม่ 1 เมืองลำพูน 1 เมืองน่าน 1 เมืองเถิน 1 เมืองแพร่ 1 แลเมืองขึ้นของเมืองเหล่านี้ ซึ่งรวมเรียกว่ามณฑลลาวเฉียงนั้น ตั้งแต่นี้สืบไปให้เรียกว่า “มณฑลฝ่ายตะวันตกเฉียงเหนือ”

¹⁵ เรื่องเดียวกัน, 11.

¹⁶ จิราภรณ์ สถาปนสุวรรณะ, “วิกฤตการณ์สยาม ร.ศ. 112,” (วิทยานิพนธ์ปริญญาโท สาขาประวัติศาสตร์, มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร, 2523), 267-268.

(2) เมืองหนองคาย 1 เมืองหนองหาร 1 เมืองขอนแก่น 1 เมืองชนบท 1 เมืองหล่มสักดี 1 เมืองกมุทธาไสย 1 เมืองสกลนคร 1 เมืองไชยบุรี 1 เมืองโพนพิสัย 1 เมืองท่าอุเทน 1 เมืองนครพนม 1 เมืองมุกดาหาร 1 รวม 12 เมือง แลเมืองขึ้นของเมืองเหล่านี้ซึ่งรวมเรียกว่ามณฑลลาวพวนนั้น ตั้งแต่นี้สืบไปให้เรียกว่า “มณฑลฝ่ายเหนือ”

(3) เมืองนครจำปาศักดิ์ 1 เมืองอุบลราชธานี 1 เมืองศรีสะเกษแลหัวเมืองอื่น ๆ ซึ่งรวมเรียกอยู่ว่า มณฑลลาวกาวนั้นตั้งแต่นี้สืบไปให้เรียกว่า “มณฑลตะวันออกเฉียงเหนือ...” (คงคำตามต้นฉบับ)¹⁷

นอกจากนั้น ในปีเดียวกันกรมหลวงสรรพสิทธิประสงค์ ข้าหลวงต่างพระองค์สำเร็จราชการมณฑลตะวันออกเฉียงเหนือ ก็ได้ประกาศสั่งห้ามใช้คำว่า “ลาว” เพื่อการระบุเชื้อชาติในการสำรวจสำมะโนประชากร ความว่า

“...แต่นี้สืบไปให้เจ้าหน้าที่แต่ละแผนก ทุกหัวเมืองใหญ่น้อย ในมณฑลตะวันออกเฉียงเหนือ เมื่อจะมีการสำรวจสำมะโนครัว หรือหากมีราษฎรมาติดต่อ ที่จะใช้แบบพิมพ์ทางราชการ ให้ปฏิบัติใหม่โดยการกรอกในช่องสัญชาตินั้นว่า *ชาติไทยบังคับสยาม* ทั้งสิ้น ห้ามมิให้ลงหรือเขียนในช่องสัญชาติว่า *ชาติลาว ชาติเขมร ล้วย ผู้ไทย* ฯลฯ ดังที่เคยปฏิบัติมาก่อนเป็นอันขาด...”¹⁸

จากคำสั่งดังกล่าว มหาสิลา วีระวงส์ ได้ชี้ให้เห็นว่า “...เพียงคำสั่งของข้าหลวงต่างพระองค์ประจำหัวเมืองลาวเท่านั้น *ชนชาติลาว* ที่อยู่ทางฝั่งขวาแม่น้ำโขง จึงได้กลายเป็น*ชาติไทย* ตั้งแต่ปี พ.ศ. 2442 เป็นต้นมา...”¹⁹ ทั้งนี้ การเปลี่ยนชื่อเรียกมณฑลและผู้คนผ่านการยกเลิกคำว่า “ลาว” ก็

¹⁷ ประกาศเปลี่ยนนามมณฑล, *ราชกิจจานุเบกษา* เล่มที่ 16 ตอนที่ 11 (11 มิถุนายน ร.ศ. 118): 140.

¹⁸ เดิม วิภาคย์พจนกิจ, *ประวัติศาสตร์อีสาน*, พิมพ์ครั้งที่ 4 (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ร่วมกับ มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, 2546), 408.

¹⁹ มหาสิลา วีระวงส์, *ประวัติศาสตร์ลาว*, แปลโดย สมหมาย เปรมจิตต์, พิมพ์ครั้งที่ 3 (กรุงเทพฯ: มติชน, 2540), 275.

คือการปลุกฝังกรอบจำโลกทัศน์ความเป็นชาติที่วางอยู่บนพื้นฐานของการสร้างความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันของประชากรของรัฐภายในพระราชอาณาเขต กล่าวอีกนัยหนึ่ง เป็นความพยายามของรัฐไทยที่จะเปลี่ยนลาวในอีสานให้เป็นไทย ในทัศนะของ เต็ม วิภาคย์พจนกิจ เรียกว่า “การปลุกฝังคติรัฐประชาชาติ”²⁰ ให้กับคนลาวและคนกลุ่มชาติพันธุ์อื่น ๆ ที่เป็นประชากรของรัฐไทย ในปี พ.ศ. 2443 รัฐไทยได้เปลี่ยนแปลงชื่อหัวเมืองอีกครั้งหนึ่ง ทั้งนี้ เพราะหัวเมืองในบางมณฑลตกอยู่ใต้การควบคุมของฝรั่งเศส²¹ อันได้แก่ “...มณฑลตะวันออก ให้เรียก มณฑลบูรพา มณฑลตะวันออกเฉียงเหนือ ให้เรียก มณฑลอีสาน มณฑลฝ่ายเหนือ ให้เรียก มณฑลอุดร มณฑลตะวันตกเฉียงเหนือ ให้เรียก มณฑลพายัพ...”²² นอกไปจากนั้น กรมหลวงดำรงราชานุภาพ เสนาบดีว่าการมหาดไทยยังมีรับสั่งถึงกรมพลำภังให้ผู้คนในมณฑลพายัพ อุดร และอีสาน กรอกเชื้อชาติในบัญชีสำมะโนครัวว่า “ไทย” ความว่า

“...มีชาติที่จะแบ่งไม่ได้อยู่ในอันที่จะแบ่งให้เป็น ลาว เป็น ไทย เพราะการที่กำหนดตั้งนั้น แม้ตามความเข้าใจของคนทั้งหลายก็ไม่มีหลัก ถ้าว่าด้วยภาษาลาว กับไทย ก็เป็นภาษาเดียวกัน ต่างแต่สำเนียงและถ้อยคำบางคำที่เป็นภาษาเก่าภาษาใหม่ผิดกัน...”²³

รัฐไทยได้ประกาศให้คนลาวและกลุ่มชาติพันธุ์อื่น ๆ ไม่ว่าจะอาศัยอยู่ภายในมณฑลใดในพระราชอาณาเขตไทยให้นับรวมว่าเป็น “คนไทย” ทั้งนี้เพื่อให้คนต่างชาติต่างภาษาเริ่มตระหนักถึงว่าตนเป็น “คนไทย” เช่นเดียวกับผู้คนในมณฑลชั้นใน และเป็นการลดความแตกต่างในทางชาติพันธุ์ระหว่างไทยกับลาว อย่งไรก็ดี ในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว มีเพียงข้าราชการชั้นสูงเท่านั้นที่เรียกคนลาวในพื้นที่อีสานว่าไทย²⁴ ดังที่ สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ ได้รายงานตรวจราชการหัวเมืองว่า “...ชาวกรุงเทพฯ สำคัญมาแต่ก่อนว่าเป็นลาว แต่เดี๋ยวนี้รู้จักกันมากแล้วว่าเป็นไทยมิใช่ลาว... และเรียกชาวเมืองซึ่งอันที่จริงเป็นชน “ชาติไทย” ว่าลาว...”²⁵

²⁰ เต็ม วิภาคย์พจนกิจ, *ประวัติศาสตร์อีสาน*, 408

²¹ เรื่องเดียวกัน, 409.

²² กฎข้อบังคับ เรื่อง เปลี่ยนชื่อมณฑล 4 มณฑล, *ราชกิจจานุเบกษา* เล่มที่ 17 ตอนที่ 44 (27 มกราคม ร.ศ. 119): 620.

²³ สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ, *เทศาภิบาล* (กรุงเทพฯ: มติชน, 2545), 213.

²⁴ เนื่ออ่อน ขรัวทองเขียว, *การรับรู้เกี่ยวกับ “ลาว” ในสังคมไทย* (กรุงเทพฯ: คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏสวนดุสิต, 2555), 91.

²⁵ สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ, *นิทานโบราณบางเรื่อง*, 67-68.

อย่างไรก็ดี ความพยายามการปลูกฝังกรอบงำโลกทัศน์อัตลักษณ์ของ “ความเป็นชาติ” ของไทยในหมู่คนลาวได้นำไปสู่การต่อต้านอำนาจรัฐไทยอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ นับแต่การขยายอำนาจของกรุงเทพฯ เข้าไปในพื้นที่อีสาน โครงสร้างอำนาจในหัวเมืองก็ถูกกระทบกระเทือนจากอำนาจทางการเมืองไทย พร้อมกับการขยายอำนาจของฝรั่งเศสเข้าไปในอินโดจีน และปรากฏการณ์ทางธรรมชาติที่ผิดปกติโดยเฉพาะอย่างยิ่งฝนแล้งและการทำนาไม่ไ้ผลเหล่านี้ล้วนเป็นปัจจัยที่ก่อให้เกิด “ขบวนการผู้มีบุญ” ในระหว่างปี พ.ศ. 2444-2445 ในพื้นที่อีสาน²⁶ อุบลราชธานี 5 ครั้ง นครราชสีมา 3 ครั้ง ศรีสะเกษ 4 ครั้ง ร้อยเอ็ด 3 ครั้ง มหาสารคาม 3 ครั้ง สุรินทร์ 2 ครั้ง และกาฬสินธุ์ ขอนแก่น ชัยภูมิ สกลนคร หนองคาย และอุดรธานีที่ละ 1 ครั้ง²⁷ ขบวนการผู้มีบุญได้รับสนับสนุนจากชุมชนในพื้นที่อีสาน ด้านหนึ่งเกิดจากแรงดึงดูดใจของคำทำนายที่บ่งชี้ถึงสภาพเศรษฐกิจและความหวังของราษฎร ซึ่งต้องการมีชีวิตที่ดีกว่า อีกด้านหนึ่งเป็นขบวนการที่ต่อต้านการแผ่ขยายอำนาจของกรุงเทพฯ²⁸ การที่ขบวนการผู้มีบุญปฏิเสธรัฐไทยนั้นเป็นเรื่องที่เข้าใจไม่ยาก ทั้งนี้เพราะก่อนการปฏิรูปการปกครองของรัชกาลที่ 5 นั้น อีสานซึ่งเป็นพื้นที่ของคนลาวไม่ได้ถูกผนวกเข้าเป็นส่วนหนึ่งกับรัฐไทย หัวเมืองต่าง ๆ ในพื้นที่อีสานมีฐานะเป็นหัวเมืองขึ้นกึ่งอิสระที่เรียกว่าหัวเมืองชั้นนอกของรัฐไทยเท่านั้น นอกไปจากนั้น การที่คนลาวในพื้นที่อีสานจะมีความจงรักภักดีต่อรัฐไทยจึงเป็นไปได้ยาก ในขณะเดียวกัน ถึงแม้ว่าพวกเขาจะเป็นลาวแต่พวกเขาก็ไม่ได้มีความจงรักภักดีต่อลาวทั้ง 3 อาณาจักร ดังนั้น พวกเขาจึงเลือกที่จะเป็นอิสระจากทั้งรัฐไทยและลาว แต่ในเมื่อพวกเขาไม่มีความเป็นชาติของตนเอง หมู่บ้านจึงกลายเป็นศูนย์กลางทางเศรษฐกิจและการเมืองของพวกเขา²⁹ อันที่จริงแล้ว การต่อต้านอำนาจรัฐของคนลาวในพื้นที่อีสานนั้นไม่ได้เป็นสิ่งที่เพิ่งเกิดขึ้น กล่าวคือ คนลาวในพื้นที่อีสานที่ถูกกวาดต้อนและเกลี้ยกล่อมเข้ามาตั้งหลักแหล่งถิ่นฐานในพื้นที่อีสาน ได้สืบทอดวัฒนธรรม ประเพณี ความรู้ทางประวัติศาสตร์จารีตประวัติดั้งเดิม และรวมทั้งสำนักต่อต้านอำนาจบีบบังคับจากภายนอกอีกด้วย³⁰ ถึงแม้ว่าการลุกขึ้นสู้ของขบวนการผู้มีบุญจะถูกปราบปราม แต่การลุกขึ้นสู้ดังกล่าว

²⁶ นนทพร อยู่มั่งมี, “‘ไพร่หนีนาย’ และ ‘กบฏไพร่’: การต่อต้านอำนาจรัฐของ ‘ไพร่’ ในประวัติศาสตร์ไทย,” *ศิลปวัฒนธรรม* 31, ฉ. 7 (พฤษภาคม 2553): 81-82.

²⁷ นงลักษณ์ ลิ้มศิริ, “กบฏผู้มีบุญ: ความเป็นอิสระเฉพาะกลุ่มหรือขบวนการจัดตั้งอย่างมีระบบและขั้นตอน,” ใน *“ความเชื่อพระศรีอารีย์” และ “กบฏผู้มีบุญ” ในสังคมไทย*, บรรณาธิการโดย พรเพ็ญ ชันตระกูล และ อัจฉราพร กมฺุทพิสมัย (กรุงเทพฯ: สร้างสรรค์, 2527), 225-263.

²⁸ สมชัย ภัทรธนานันท์, *ความขัดแย้งระหว่างอีสานกับรัฐไทย: การครอบงำและการต่อต้าน*, 23.

²⁹ เรื่องเดียวกัน, 24-25.

³⁰ จิระนันท์ ประเสริฐกุล, “ปัญหาโครงสร้างประวัติศาสตร์นิพนธ์และแหล่งข้อมูลในการศึกษาอดีตของลาว,” ใน *พรมแดนแห่งความรู้: รวมพระราชนิพนธ์และบทความความรู้ทางวิชาการ เพื่อเกียรติเนื่องในวาระครบ 100 ปี*

ได้สั่นคลอนอำนาจและอิทธิพลทางการเมืองของรัฐไทยในการสร้างความเป็นชาติในหมู่คนลาวในอีสานเพราะชัยชนะทางทหารไม่ได้ทำให้ความพอใจต่อนโยบายของไทยลดลง³¹ ดังที่ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงตระหนักถึงความผิดพลาดในการสร้างความเป็นชาติในอีสานกับกรมหลวงดำรงราชานุภาพ ความว่า

“...เราปกครองหัวเมืองลาว และหัวเมืองมลายูทั้งเจ็ดก่อนข้าง จะผิดไปจากสภาพอันแท้จริง อาจจะทำให้เราเห็นว่าแบบการปกครองของต่างประเทศมาใช้ แต่เราใช้ผิดแบบเขาไป...

...เมื่ออังกฤษใช้รูปแบบการปกครองนี้ขึ้น เขาให้คำแนะนำ ปกศึกษาแก่ผู้ปกครองท้องถิ่น ซึ่งถือเสมือนเป็นเจ้าของหัวเมือง เหล่านั้น... ในทางตรงข้าม เรากลับถือว่าหัวเมืองเหล่านั้นเป็นของเรา ซึ่งมันไม่จริง เพราะคนมลายู และคนลาวเขาจะถือว่าหัวเมืองเหล่านั้นเป็นของพวกเขา เมื่อเราพูดว่าเราไว้วางใจเขา แท้จริงเราก็ไม่ได้เป็นอย่างนั้น แต่เรากลับส่งข้าหลวงและผู้ช่วยไป ให้คำปรึกษาแก่พวกเขา แล้วข้าหลวงกับผู้ช่วยที่ได้รับมอบอำนาจ ไป ก็จะเซ็ดพวกนี้เป็นหุ่น หรือไม่ถ้าหากทำไม่ได้ก็จะคอยสอดส่อง พวกเขา และรายงานความลับของเขาเข้ามา อย่างไรก็ตาม เราแก้ไขไม่ได้ในเรื่องนี้ ฉันคิดว่าการปกครองที่ไม่ได้ตรงไปตรงมา จะไม่เกิดผลในทางการเมืองเชื่อใจกันและกัน และยังไม่ให้ความสงบทางจิตใจ อีกด้วย...”³²

อย่างไรก็ดี ถึงแม้ว่ารัฐไทยจะพยายามที่จะสถาปนาอำนาจทางการเมืองและความเป็นชาติ ภายใต้อิทธิพลของอู๋ตง และนครราชสีมาให้เป็นไปตามแบบแผนของมณฑลชั้นใน แต่ในปี พ.ศ.

พระยาอนุমানราชชน, บรรณาธิการโดย อนันต์ วิริยะพินิจ (กรุงเทพฯ: สถาบันไทยคดีศึกษา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2532), 59.

³¹ เตช บุนนาค, การปกครองระบบเทศาภิบาลของประเทศสยาม พ.ศ. 2435-2458: กระทรวงมหาดไทยสมัยสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาดำรงราชานุภาพ, บรรณาธิการโดย พรรณี ฉัตรพลรักษ์ และ อรรถจักร์สัตยานุรักษ์, แปลโดย ภรณี กาญจนรัชชิต, พิมพ์ครั้งที่ 2 (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2548), 189.

³² เรื่องเดียวกัน, 189-190.

2447 รัฐไทยอำนาจครอบครองพื้นที่เมืองจำปาสักและเมืองมโนไพรให้กับฝรั่งเศส เพื่อแลกกับการถอนทหารออกจากเมืองจันทบุรีและยอมให้คนในบังคับของตนขึ้นศาลไทย รวมทั้งจำกัดสิทธิของคนที่ จะเข้าเป็นคนในบังคับฝรั่งเศสให้แคบลง³³ ในปี พ.ศ. 2451 กรมหลวงดำรงราชานุภาพเริ่มตระหนักถึง ความแตกต่างระหว่างลาวกับไทยในการรวมศูนย์อำนาจปกครองในอีสานว่า “...‘จะต้องใช้เวลา มากกว่า 10 ปี’ จึงจะประสบผลสำเร็จ...”³⁴ อย่างไรก็ดี นอกจากความพยายามในการจัดการปกครองให้ รัดกุมยิ่งขึ้นแล้ว รัฐไทยยังพยายามปลูกฝังโลกทัศน์ความเป็นชาติให้คนลาวในพื้นที่อีสานให้มีสำนึก ความเป็นไทยผ่านการรวมศูนย์การปกครองคณะสงฆ์และการจัดการศึกษาในระดับหัวเมือง ซึ่ง วางรากฐานมาตั้งแต่สมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวแล้ว ด้วยการตั้งโรงเรียนขึ้นที่วัดวัด สุปฏิณาราม เมืองอุบลราชธานีอันเป็นโรงเรียนธรรมยุติกนิกาย

3.2 ศาสนา การศึกษา และภาษาในการปลูกฝังกรอบจำโลกทัศน์ “ความเป็นชาติ” ของไทย

ภายหลังการลุกขึ้นสู้ของขบวนการผู้มีบุญ รัฐไทยได้ให้ความสำคัญต่อหัวเมืองในพื้นที่อีสาน มากขึ้นเพื่อทำให้คนลาวในพื้นที่มณฑลอีสานและอุดรมีความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันกับคนไทยภาค กลางมากขึ้น ทั้งนี้ เพราะฝรั่งเศสมีท่าทีที่พยายามขยายอำนาจและอิทธิพลทางการเมืองเข้าสู่พื้นที่ อีสาน กล่าวคือ ฝรั่งเศสได้เข้ามาเกลี้ยกล่อมคนลาวในพื้นที่อีสานให้ไปเป็นคนในบังคับฝรั่งเศสด้วย การสร้างแรงจูงใจต่าง ๆ เป็นต้นว่า การแจกเสื้อผ้า ยารักษาโรค และที่สำคัญก็คือการเป็นคนในบังคับ ฝรั่งเศสจะได้รับการยกเว้นค่าส่วย³⁵ ดังนั้น การที่จะทำให้คนลาวในหัวเมืองในพื้นที่อีสานเกิดความ จงรักภักดีต่อศูนย์กลางอำนาจเดียวกันที่กรุงเทพฯ ก็คือ การสร้างอำนาจนำทางการปลูกฝังกรอบจำ โลกทัศน์โดยผ่านศาสนา ภาษา ระบบการศึกษา และแนวคิดเรื่องความเป็นชาติของไทย³⁶

หัวเมืองและหมู่บ้านในพื้นที่อีสานพระสงฆ์และวัดถือเป็นศูนย์กลางโลกทัศน์ ในปี พ.ศ. 2445 รัฐไทยได้ประกาศบังคับใช้พระราชบัญญัติลักษณะปกครองคณะสงฆ์ ร.ศ. 121 (พ.ศ. 2445)³⁷

³³ เนื้ออ่อน ขวัญทองเขียว, การรับรู้เกี่ยวกับ “ลาว” ในสังคมไทย, 92.

³⁴ เตช บุนนาค, การปกครองระบบเทศาภิบาลของประเทศไทย พ.ศ. 2435-2458: กระทรวง-มหาดไทยสมัยสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาดำรงราชานุภาพ, 201.

³⁵ อูราลักษณ์ สิริบุตร, “มณฑลอีสานและความสำคัญในทางประวัติศาสตร์,” (วิทยานิพนธ์ปริญญา มหาบัณฑิต, สาขาวิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2526), 106.

³⁶ ผาสุก พงษ์ไพจิตร และ คริส เบเคอร์, เศรษฐกิจการเมืองไทยสมัยกรุงเทพฯ, 294.

³⁷ พระราชบัญญัติลักษณะปกครองคณะสงฆ์, ราชกิจจานุเบกษา เล่มที่ 19 ตอนที่ 13 (29 มิถุนายน ร.ศ. 121): 214-223 ; ประกาศใช้พระราชบัญญัติลักษณะปกครองคณะสงฆ์, ราชกิจจานุเบกษา เล่มที่ 19 ตอนที่

พระสงฆ์ในท้องถิ่นในภูมิภาคถูกผนวกเข้ากับองค์การบริหารของคณะสงฆ์ส่วนกลาง (มหาเถร-สมาคม) ซึ่งรวมไปถึงกิจกรรมที่เกี่ยวกับพระสงฆ์ ไม่ว่าจะเป็นเรื่องการปกครองหรือการศึกษา แม้แต่ระดับหมู่บ้านก็ตกอยู่ภายใต้องค์การบริหารของคณะสงฆ์ส่วนกลาง³⁸ ซึ่งอันที่จริงก็คือเครื่องมือของรัฐในการควบคุมพระสงฆ์ในระดับหัวเมืองและหมู่บ้าน ทำให้พระสงฆ์ในท้องถิ่นถูกดึงเข้ามาอยู่ในระบบและให้การยอมรับและสนับสนุนความชอบธรรมของระบบการปกครองคณะสงฆ์อย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้³⁹ ทั้งนี้ เพราะรัฐไทยระแวงว่าการถือข้อวัตรปฏิบัติสงฆ์ที่แตกต่างกันอาจจะเป็นรากฐานนำไปสู่การลุกฮือต่อต้านอำนาจรัฐที่กรุงเทพฯ ผาสุก พงษ์ไพจิตร และ คริส เบเคอร์ ได้ชี้ให้เห็นว่า “...รัฐบาลใช้พระราชบัญญัติสงฆ์ควบคุมการแต่งตั้งพระสงฆ์ เปลี่ยนแปลงตำแหน่งของพระที่ไม่ปฏิบัติตามกฎเกณฑ์ สลายขบวนการภายในกลุ่มสงฆ์ระดับท้องถิ่นและส่งเสริมตำแหน่งและสมณศักดิ์ของสงฆ์ซึ่งดำเนินตามกฎเกณฑ์ของทางการ...”⁴⁰ การที่รัฐไทยได้เข้าควบคุมการปกครองคณะสงฆ์มีผลโดยตรงต่อบทบาทของพระสงฆ์ในการสร้างผู้นำในอีสาน ในขณะที่สมชัย ภัทรธนานันท์ ได้ชี้ให้เห็นว่า การเข้าจัดระเบียบกำกับควบคุมการปกครองสงฆ์ยังเป็นการตอบโต้ของรัฐไทยต่อพุทธศาสนิกชนในท้องถิ่นในอีสานซึ่งเอื้อต่อการเกิดความเคลื่อนไหวทางการเมืองและวัฒนธรรมที่ต่อต้านหรือท้าทายอำนาจรัฐอีกด้วย⁴¹ บทบาททางการเมืองของพระสงฆ์ในอีสานในฐานะผู้นำต่อต้านอำนาจรัฐไทยนั้น เห็นได้ชัดจากข้อเท็จจริงที่ว่า ในกบฏ 4 ครั้ง เป็นต้นว่า กบฏเชียงแก้ว (พ.ศ. 2334) กบฏสาเกียดโง้ง (พ.ศ. 2360) กบฏผู้มีบุญอีสาน (พ.ศ. 2444-2445) กบฏหนองหมากแก้ว (พ.ศ. 2467) พระสงฆ์ท้องถิ่นได้เข้าร่วมมี

16 (20 กรกฎาคม ร.ศ. 121): 295-296. และ ประกาศใช้พระราชบัญญัติลักษณะปกครองคณะสงฆ์มณฑลอุดร, *ราชกิจจานุเบกษา* เล่มที่ 25 ตอนที่ 39 (27 ธันวาคม ร.ศ. 127): 1142.

³⁸ ดู นภานาท อนุพงศ์พัฒน์, “ผลกระทบของพระพระราชบัญญัติลักษณะปกครองคณะสงฆ์ ร.ศ. 121 ต่อการปกครองคณะสงฆ์ไทย,” (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต, สาขาวิชาประวัติศาสตร์ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2546). ; กิติรัตน์ สีหพันธ์, “การรวมคณะสงฆ์อีสานเข้ากับคณะสงฆ์ไทย พ.ศ. 2343-2468,” (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต, คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2533). และ เปรมวิทย์ ท่อแก้ว, “การก่อตั้งและขยายตัวของธรรมยุติกนิกายในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ (พ.ศ. 2394-2473),” (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต, สาขาวิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2534).

³⁹ เมื่อพิจารณาการขยายตัวของธรรมยุติกนิกายในภูมิภาค นับตั้งแต่ตอนปลายพุทธศตวรรษที่ 24 ถึง พ.ศ. 2497 วัตรธรรมยุติกนิกายในพื้นที่อีสานมีถึงกว่า 334 วัด ในขณะที่พื้นที่ทางเหนือมีเพียง 23 วัด. อาสา คำภา, “‘พระป่า’ ธรรมยุติกนิกายในพุทธศตวรรษที่ 25: ภาพสะท้อน ‘ทวีตลักษณ์’ ระหว่างอำนาจรัฐและท้องถิ่น” ใน *เวทีวิจัยมนุษยศาสตร์ไทย ครั้งที่ 8 เรื่อง มนุษยศาสตร์ที่แปรเปลี่ยนในโลกที่เปลี่ยนแปลง*, ฉบับที่ 2 (เชียงใหม่: คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, 2557), 547.

⁴⁰ ผาสุก พงษ์ไพจิตร และ คริส เบเคอร์, *เศรษฐกิจการเมืองไทยสมัยกรุงเทพฯ*, 295.

⁴¹ สมชัย ภัทรธนานันท์, *ความขัดแย้งระหว่างอีสานกับรัฐไทย: การครอบงำและการต่อต้าน*, 27.

บทบาทสำคัญในฐานะผู้นำกฎ⁴² ความอยู่รอดของพระสงฆ์ในพื้นที่อีสานไม่เพียงแต่ขึ้นอยู่กับ การสนับสนุนของชุมชนในท้องถิ่นเพียงอย่างเดียวเท่านั้น แต่การแต่งตั้งพระสงฆ์และการยอมรับระดับ ความรู้ในทางศาสนาของพระสงฆ์ยังเป็นสิ่งที่ขึ้นอยู่กับชุมชนในท้องถิ่นนั้นตัดสินโดยผ่านพิธี “ฮตสรง” ซึ่งชุมชนเป็นผู้จัดขึ้นอีกด้วย⁴³ ดังนั้น พระสงฆ์จึงไม่ใช่ตัวแทนอำนาจการปกครองของรัฐ แต่เป็นผู้นำ ชุมชนที่ผ่านการเลือกตั้งและเห็นชอบจากสมาชิกในชุมชน การปกครองคณะสงฆ์ดังกล่าวเปิดโอกาส ให้พระสงฆ์ก้าวขึ้นมาเป็นผู้นำทางการเมืองในท้องถิ่นที่ชุมชนยอมรับ และบทบาทของพระสงฆ์ใน ในฐานะที่เป็นผู้นำชุมชนหรือผู้นำทางการเมืองในชุมชนท้องถิ่นจึงมีแนวโน้มที่จะต่อต้านระบบที่ไม่ชอบ ธรรมหรือกดขี่ขูดรีดในสังคมและเป็นผู้นำต่อต้านอำนาจรัฐ บทบาทของพระสงฆ์ในอีสานในฐานะผู้นำ ในท้องถิ่นได้เปลี่ยนแปลงไปนับตั้งแต่รัฐไทยได้เข้ามาควบคุมการปกครองคณะสงฆ์ในภูมิภาค⁴⁴

การเข้าควบคุมการปกครองคณะสงฆ์ให้เป็นมาตรฐานเดียวกันมีความเกี่ยวข้องกับเรื่อง การศึกษาและภาษา กล่าวคือ “วัด” เป็นศูนย์กลางของการเล่าเรียนในระดับหัวเมืองและหมู่บ้าน ใช้ ภาษา ตำรา และวิธีการสอนต่างกัน ในพื้นที่อีสานโรงเรียนวัดส่วนใหญ่สอนด้วยภาษาถิ่น เป็นต้นว่า ลาว เขมร ขมุ⁴⁵ ที่มาของความรู้ได้มาจากโปลาน การรักษาโรค ดาราศาสตร์ ดนตรี พิธีกรรม การสวด มนต์ และการทำสมาธิ⁴⁶ ดังที่สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส ได้รายงานสภาพ การจัดการศึกษาในอีสานว่า “...การเล่าเรียนตามพื้นเมืองของมณฑลนี้ มีแต่หนังสือลาวกับเขมร หนังสือไทยจะพออ่านออกเขียนได้ ก็มีแต่บุตรหลานข้าราชการเมือง กรมการหรือภิกษุสามเณรที่แก่ วัดเท่านั้น...”⁴⁷ ทั้งนี้ ในอดีตวัดและโรงเรียนมีความสัมพันธ์กันอย่างใกล้ชิดเพราะว่าการสอนหนังสือ นั้นทำการสอนที่วัดและครูส่วนใหญ่ในระดับหัวเมืองและหมู่บ้านก็คือพระ ดังนั้น การรวมศูนย์การ ปกครองคณะสงฆ์กับการจัดการศึกษาจึงเป็นกระบวนการเดียวกัน

การสร้างอำนาจนำทางการเมืองปลุกฝังกรอบงำโลกทัศน์ความเป็นชาติของไทยในอีสานได้มีการ วางรากฐานไว้แล้วตั้งแต่ปี พ.ศ. 2400 สมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้ตั้งโรงเรียนขึ้น

⁴² ฉลอง สุนทราวาณิชย์, “ความเชื่อในเรื่องพระศรีอารีย์และกบฏในภาคอีสาน: ข้อสังเกตเบื้องต้น เกี่ยวกับอุดมการณ์และผู้นำ,” ใน “ความเชื่อพระศรีอารีย์” และ “กบฏผู้มีบุญ” ในสังคมไทย, บรรณาธิการโดย พรเพ็ญ อ้นตระกูล และ อัจฉราพร กมฺพพิสมัย (กรุงเทพฯ: สร้างสรรค์, 2527), 25 และ 31.

⁴³ เข็ดชาย บุตตี, “ฮตสรงที่ทหาย,” *ศิลปวัฒนธรรม* 33, ฉ. 7 (พฤษภาคม 2555): 72-85.

⁴⁴ ฉลอง สุนทราวาณิชย์, “ความเชื่อในเรื่องพระศรีอารีย์และกบฏในภาคอีสาน: ข้อสังเกตเบื้องต้น เกี่ยวกับอุดมการณ์และผู้นำ,” 31-32.

⁴⁵ ผาสุก พงษ์ไพจิตร และ คริส เบเคอร์, *เศรษฐกิจการเมืองไทยสมัยกรุงเทพฯ*, 295.

⁴⁶ สมชัย ภัทรธนานันท์, *ความขัดแย้งระหว่างอีสานกับรัฐไทย: การครอบงำและการต่อต้าน*, 28.

⁴⁷ สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส, *ประมวลพระนิพนธ์สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส: ลายพระหัตถ์เกี่ยวกับการศึกษา* (พระนคร: มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2514), 1-2.

ที่วัดสุปัฏนาราม เมืองอุบลราชธานี อันเป็นโรงเรียนธรรมยุติกนิกาย ต่อมาในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงตระหนักถึงบทบาทคณะสงฆ์ที่จะช่วยปลูกฝังกรอบจำโลกทัศน์ความเป็นชาติของไทยกับคนลาวในอีสาน ทั้งนี้ เพราะพระสงฆ์และวัดถือเป็นศูนย์กลางโลกทัศน์ของคนลาว⁴⁸ นอกไปจากนั้น บทบาทของคณะสงฆ์ในระดับหัวเมืองยังมีความสำคัญต่อการสร้างความมั่นคงให้กับพระราชอาณาจักร และการสร้างความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันอีกด้วย⁴⁹ ในปี พ.ศ. 2441 พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้แต่งตั้งให้สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส จัดทำแผนการศึกษาในระดับหัวเมืองเพื่อขยายระบบการศึกษาแบบมาตรฐานที่ใช้ภาษาไทยอย่างกว้างขวาง พระองค์ได้ใช้ธรรมยุติกนิกายเป็นศูนย์กลางและเครือข่ายของวัดในพื้นที่ต่าง ๆ เป็นโรงเรียน โดยใช้วัดบวรนิเวศที่กรุงเทพฯ เป็นศูนย์กลางในการฝึกพระสงฆ์ให้เป็นครู พิมพ์ตำรา และแต่งตั้งผู้อำนวยการศึกษาระดับหัวเมืองให้ไปดูแลโรงเรียน ต่อมาในปี พ.ศ. 2453 การจัดการศึกษาในระดับหัวเมืองได้ถูกโอนไปขึ้นกับกระทรวงมหาดไทย ภายใต้แผนการศึกษาดังกล่าวโรงเรียนจะใช้หลักสูตรและตำราเรียนมาตรฐานเดียวกันทั่วประเทศ และที่สำคัญยิ่งไปกว่านั้นก็คือการใช้ภาษาไทยกลางสอนแทนที่ภาษาถิ่นที่แตกต่างกันไปในแต่ละพื้นที่⁵⁰ การศึกษาแบบเดิมของแต่ละพื้นที่ที่สอนด้วยภาษาถิ่น หลักสูตร และวิธีการสอนของท้องถิ่นซึ่งมีความแตกต่างหลากหลายได้ถูกแทนที่ด้วยระบบการศึกษาที่เป็นแบบแผนเดียวกัน ซึ่งก็หมายความว่าภาษาถิ่นในอีสาน เป็นต้นว่า ลาว เขมร ขมุ ซึ่งใช้สอนก่อนการจัดการศึกษาในระดับหัวเมืองได้กลายเป็นภาษาต้องห้ามในโรงเรียน⁵¹

ในปี พ.ศ. 2464 ประเทศไทยได้ประกาศบังคับใช้พระราชบัญญัติประถมศึกษา ภายใต้ระบบการศึกษาแบบใหม่บังคับให้เด็กอายุระหว่าง 8-14 ปีต้องเรียนจบชั้นประถมศึกษาชั้นปีที่ 4 แต่กฎหมายดังกล่าวไม่ได้บังคับใช้ในพื้นที่อีสานจนกระทั่งตอนต้นทศวรรษที่ 2470 เด็กอีสานถูกสอนให้เคารพและเทิดทูนชาติ ศาสนา พระมหากษัตริย์ อย่างไรก็ตามถึงแม้ว่าระบบการศึกษาแบบใหม่ยังจำกัดไม่ทั่วถึง แต่การนำเอาการศึกษาแบบใหม่มาบังคับใช้ในพื้นที่อีสานรวมทั้งการรวมศูนย์การปกครองคณะสงฆ์นับเป็นจุดเริ่มต้นของการสร้างอำนาจนำทางการปลูกฝังโลกทัศน์ความเป็นชาติของไทยในอีสาน⁵² ดังรายงานการตรวจราชการของพระยาตรีวิชัยบริบาล ที่ว่า

⁴⁸ พิชิต พิทักษ์, “‘ท้องถิ่น’ ในการรับรู้ของชนชั้นนำไทยช่วงสมัยปฏิรูปการปกครอง พ.ศ. 2435,” (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต, สาขาวิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2540), 144-145.

⁴⁹ กิติรัตน์ สีหพันธ์, “การรวมคณะสงฆ์เข้ากับคณะสงฆ์ไทย พ.ศ. 2434-2468,” (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต, คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2533), 41.

⁵⁰ ผาสุก พงษ์ไพจิตร และ คริส เบเกอร์, *เศรษฐกิจการเมืองไทยสมัยกรุงเทพฯ*, 295-296.

⁵¹ สมชัย ภัทรธนานันท์, *ความขัดแย้งระหว่างอีสานกับรัฐไทย: การครอบงำและการต่อต้าน*, 30.

⁵² เรื่องเดียวกัน, 30.

“...ภาคอีสาน โดยมีจำนวนประชากรจำนวน 3 ล้านคน อันนับว่าเป็นประมาณ 1 ใน 3 ส่วนแห่งพลเมืองของประเทศ และส่วนข้างมากมีสัญชาติเป็นลาว ซึ่งยังอ่อนในอารยธรรม... การติดต่อถึงกันกับภาคอื่นแห่งพระราชอาณาเขตมีน้อย ความรู้สึกในสัญชาติ (ไทย) ยังอยู่ในวงแคบ ยังบกพร่องในความรู้สึกแห่งการเป็นชาติไทยร่วมกัน ...ส่งเสริมการศึกษาให้เจริญเท่าที่อยู่ในความสามารถจะทำได้...”⁵³

สำหรับรัฐไทย การจัดการศึกษาให้กับคนลาวในพื้นที่อีสานซึ่ง “...เป็นมณฑลปลายพระราชอาณาเขต และติดต่อกับเขตแดนฝรั่งเศส การจัดการศึกษาสำหรับที่เช่นนี้จำเป็นต้องเร่งรัด...”⁵⁴ ทั้งนี้เพื่อจุดมุ่งหมาย “...ให้ผู้คนได้รู้ภาษาไทยมีความสำคัญทางการปกครองมาก เพราะจะทำให้เกิดสำนึกถึงความเป็นไทย ทำให้พลเมืองในแถบนี้รู้สึกตัวเป็นไทยยิ่งขึ้น...”⁵⁵ การจัดการศึกษาแบบใหม่ที่เน้นการสอนภาษาไทยแทนภาษาถิ่น โดยรัฐไทยได้เรียบเรียงตำราเรียนภาษาไทยส่งไปหัวเมืองต่าง ๆ เพื่อให้มีสื่อการเรียนการสอนมาตรฐานเดียวกันทั่วประเทศ และยังคงบังคับให้ใช้ภาษาไทยกลางเป็นภาษาในการติดต่อกับทางการอีกด้วย นอกจากการอ่านออกเขียนได้แล้ว หนังสือเรียนวิชาธรรมจริยา ยังเน้นหน้าที่พลเมืองนั้นคือให้มีความจงรักภักดีต่อชาติ ศาสนา และพระมหากษัตริย์⁵⁶ โดยเฉพาะอย่างยิ่ง “ครู” ที่ถือว่าเป็นคนกลางทางวัฒนธรรม (cultural broker) ระหว่างรัฐกับชาวบ้าน ซึ่งทำหน้าที่สำคัญในการเอาความรู้และวัฒนธรรมของรัฐเข้ามาเปลี่ยนแปลงวัฒนธรรมของชาวบ้าน⁵⁷ การที่รัฐไทยจัดการศึกษาให้คนลาวได้เรียนภาษาไทยมีความสำคัญต่อการปลูกฝังกรอบงำโลกทัศน์ความ

⁵³ ไพฑูริย์ มีกุล, “การปฏิรูปการปกครองและการบูรณาการชาติ” (เอกสารประกอบการสัมมนาทางวิชาการ เรื่อง หนึ่งศตวรรษสยามใหม่กับเส้นทางสู่อนาคต ณ โรงเรียนนายร้อยพระจุลจอมเกล้า, 14-16 กุมภาพันธ์ 2535): 59-60.

⁵⁴ อริยชัย วรรณชาติ, “ความรู้เรื่องอีสานของชนชั้นนำสยาม พ.ศ. 2433-2475,” (วิทยานิพนธ์ปริญญา มหาบัณฑิต, สาขาวิชาประวัติศาสตร์ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2553), 206.

⁵⁵ อรรถ นันทจักร, “ประวัติศาสตร์นิพนธ์อีสาน: การศึกษาเชิงวิเคราะห์ประเพณีการจดบันทึกประวัติศาสตร์หัวเมืองอีสานถึงต้นคริสต์ศตวรรษที่ 20,” (วิทยานิพนธ์ปริญญา มหาบัณฑิต, สาขาวิชาเอเชีย-ตะวันออกเฉียงใต้ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2529), 181-182.

⁵⁶ พิชิต พิทักษ์, “‘ท้องถิ่น’ ในการรับรู้ของชนชั้นนำไทยช่วงสมัยปฏิรูปการปกครอง พ.ศ. 2435,” 146.

⁵⁷ ประสิทธิ์ ปรีชา, “ระบบการศึกษาและภาษาในกระบวนการสร้างรัฐชาติไทย,” *สังคมศาสตร์* 19, ฉ. 1 (มกราคม-มิถุนายน 2550): 285.

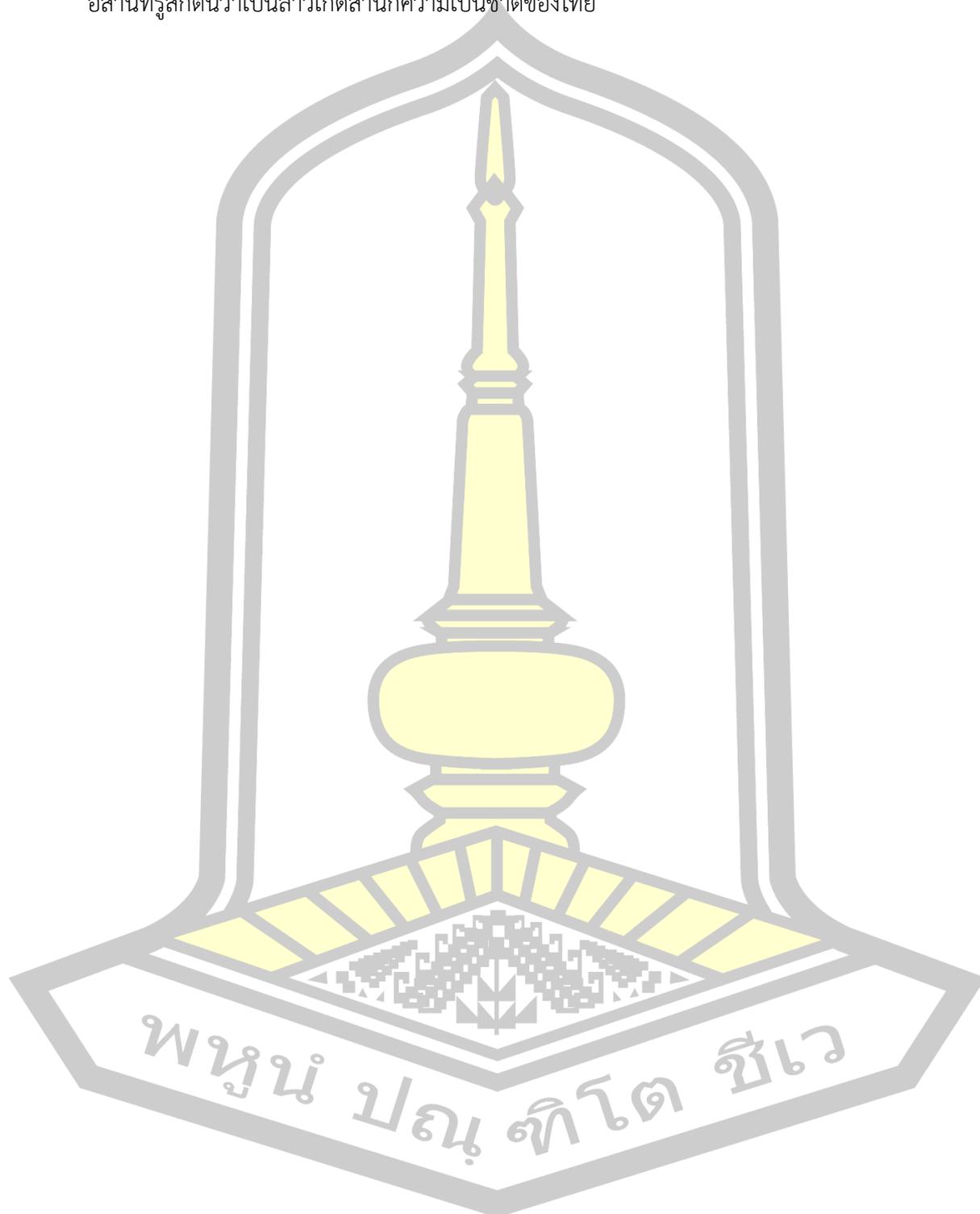
เป็นชาติของไทยในอีสานเป็นผลมาจากการที่คนลาวในพื้นที่อีสานขาดความเป็นชาติจะได้มีอัตลักษณ์ร่วมกันและเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันทำให้คนลาวในอีสานที่รู้สึกตนว่าเป็นลาวเกิดสำนึกความเป็นชาติของไทยมากขึ้นกว่าเดิม เพื่อลดทอนความแตกต่างในทางเชื้อชาติและมีสร้างสำนึกการเป็น “คนไทย” ร่วมกันผ่านระบบการศึกษาในฐานะที่เป็นเครื่องมือเพื่อสร้างความจงรักภักดีต่อรัฐไทยในช่วงการสร้างรัฐ-ชาติ รวมทั้งทำให้คนลาวกลายเป็นพลเมืองของรัฐไทย และเป็นเครื่องชี้บอกว่ารัฐไทยมีอำนาจในการปกครองและรวมทั้งความชอบธรรมในการใช้อำนาจปกครองพื้นที่อีสาน

3.3 สรุป

กระบวนการสร้างรัฐ-ชาติ ในด้านหนึ่ง ก็เป็นการบูรณาการแห่งดินแดน ของรัฐไทยโดยผ่านการขยายดินแดน ในอีกด้านหนึ่ง ก็คือการสร้างความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันของประชากรโดยผ่านการรวมศูนย์การปกครองและการปลูกฝังครอบงำโลกทัศน์ การขาดความเป็นชาติของลาวทำให้ผู้คนที่ยอพยพเข้ามาตั้งหลักแหล่งถิ่นฐานในอีสานไม่มีความเป็นชาติมีเพียงแต่ความผูกพันอยู่กับเมืองหรือชุมชนเท่านั้น การขาดความเป็นชาติเป็นอุปสรรคสำคัญในกระบวนการสร้างรัฐ-ชาติ ทั้งนี้เพราะภายในระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์นั้นเน้นความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันทั้งพื้นที่และประชากร การสร้างความเป็นเอกภาพของประชากรทำได้สองประการก็คือ การรวมศูนย์อำนาจปกครองและการปลูกฝังครอบงำโลกทัศน์ความเป็นชาติของไทยในหมู่คนซึ่งเดิมเป็นคนต่างชาติต่างภาษา ในปี พ.ศ. 2442 รัฐไทยได้เปลี่ยนชื่อเรียกมณฑลและห้ามใช้คำว่าลาวในการสำรวจมะโนครัวเพื่อพยายามเปลี่ยนลาวให้เป็นไทยล้วนกระทำไปบนรากฐานของการสร้างความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน ความพยายามของรัฐไทยที่จะสร้างรัฐไทยในฐานะรัฐที่เป็นเอกภาพได้รับการต่อต้านอำนาจรัฐจากการลุกขึ้นสู้ของขบวนการผู้มีบุญในระหว่างปี พ.ศ. 244-2445 อย่างกว้างขวาง

ภายหลังการลุกขึ้นสู้ของขบวนการผู้มีบุญรัฐไทยได้เข้าควบคุมการปกครองคณะสงฆ์ในระดับหัวเมือง ทั้งนี้ รัฐไทยระแวงว่าการถือปฏิบัติทางศาสนาที่ต่างกันอาจเป็นรากฐานนำไปสู่การลุกฮือต่อต้านอำนาจรัฐ การเข้าควบคุมการปกครองคณะสงฆ์ในระดับหัวเมืองอย่างใกล้ชิดมีผลต่อบทบาทของพระสงฆ์ในอีสานในฐานะผู้นำในท้องถิ่นได้เปลี่ยนแปลงไปนับแต่รัฐไทยเข้าควบคุมการปกครองคณะสงฆ์ในภูมิภาค นอกจากนั้น การเข้าควบคุมการปกครองคณะสงฆ์ให้เป็นมาตรฐานเดียวกันมีความสัมพันธ์กันอย่างใกล้ชิดกับเรื่องการศึกษาและภาษา ทั้งนี้เพราะพระสงฆ์และวัดเป็นศูนย์กลางโลกทัศน์ในระดับหัวเมือง การเข้าควบคุมการปกครองคณะสงฆ์และการปลูกฝังครอบงำโลกทัศน์ความเป็นชาติจึงดำเนินในกระบวนการเดียวกัน รัฐไทยได้จัดการศึกษาในระดับหัวเมืองโดยใช้หลักสูตรและหนังสือเรียนชุดเดียวกันทั่วประเทศ และที่สำคัญยิ่งกว่านั้นก็คือใช้ภาษาไทยกลางแทนภาษาถิ่น ทั้งนี้ การจัดการศึกษาโดยใช้ภาษาไทยเป็นสื่อมีส่วนสำคัญมากต่อการปลูกฝังครอบงำโลก

ทัศนคติความเป็นชาติไทยในอีสานจะได้มีอัตลักษณ์ร่วมกันและเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันทำให้คนลาวใน
อีสานที่รู้สึกตนว่าเป็นลาวเกิดสำนึกความเป็นชาติของไทย

บทที่ 4

ภูมิภาคที่เป็นปัญหา: ภาพแทนพื้นที่อีสาน พ.ศ. 2476-2500

ดังที่ได้อภิปรายไว้ในบทที่ 3 การปฏิรูปการปกครอง พ.ศ. 2435 เป็นเหตุการณ์ที่มีความสำคัญอย่างยิ่งต่อการเปลี่ยนแปลงทางการเมืองของประเทศไทย นั่นคือ เป็นจุดเริ่มต้นของการเปลี่ยนแปลงรัฐไทยจากรัฐแบบจารีตเป็นรัฐ-ชาติสมัยใหม่ที่มีความสำคัญกับการสร้างความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันของประชากรในชาติผ่านการรวมศูนย์อำนาจปกครอง ในขณะเดียวกันก็เป็นจุดเปลี่ยนของความสัมพันธ์ระหว่างอีสานกับรัฐไทย ก็คือ การปฏิรูปดังกล่าวนำไปสู่การผนวกรวมอีสานเข้าเป็นส่วนหนึ่งของรัฐไทยอันเป็นการยุติสถานะความเป็นกึ่งอิสระทางการเมืองของหัวเมืองหัวเมืองต่าง ๆ ในพื้นที่อีสานลง อย่างไรก็ตาม ถ้าหากการสร้างระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ได้นำไปสู่การเปลี่ยนแปลงทางการเมืองในอีสาน การอวสานของระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ก็นำความเปลี่ยนแปลงทางการเมืองอย่างมีนัยสำคัญมาสู่พื้นที่อีสานเช่นเดียวกัน

การปฏิวัติเปลี่ยนแปลงการปกครองของสยามเมื่อวันที่ 24 มิถุนายน 2475 ของ “คณะราษฎร” นำมาสู่การเปลี่ยนแปลงรูปแบบการปกครองจาก “ระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์” (absolute monarchy) อันมีกษัตริย์เป็นศูนย์กลางทางการเมืองไปสู่ “ระบอบรัฐธรรมนูญ” (constitutional regime/constitutionalism) (ภายหลังเรียกว่าระบอบประชาธิปไตยที่มีกษัตริย์อยู่ใต้รัฐธรรมนูญ) โดยมีประชาชนเป็นแกนของระบอบ ดังปรากฏในคำประกาศคณะราษฎรฉบับที่ 1 ความว่า “...ราษฎรทั้งหลายพึงรู้เถิดว่า ประเทศเรานี้เป็นของราษฎร ไม่ใช่เป็นของกษัตริย์ตามที่เขาหลอกลวง...”¹ และได้รับการตอกย้ำด้วยการบัญญัติในมาตรา 1 ของพระราชบัญญัติธรรมนูญการปกครองแผ่นดินสยามชั่วคราว พ.ศ. 2475 ว่า “...อำนาจสูงสุดของประเทศนั้นเป็นของราษฎรทั้งหลาย...”² ซึ่งปรากฏขึ้นเป็นครั้งแรกเหนือ “ราชอาณาจักรสยาม” และถือเป็น “จุดเริ่มต้น” ของกระบวนการสถาปนา “รัฐประชาชาติ” (nation state) เพื่อวางรากฐานให้แก่การเมืองแบบรัฐสภาที่มีเสถียรภาพ มีการเลือกตั้ง และมีประชาชนเป็นสำคัญตลอดจนสร้างความเสมอภาคทางการเมือง

การปฏิวัติ 2475 ยังมีผลอย่างสำคัญต่อพื้นที่อีสานอันเนื่องมาจากบรรยากาศทางการเมืองหลังการปฏิวัติ 2475 เปิดช่องให้ปัญญาชนหัวก้าวหน้าจากอีสานได้เข้ามามีบทบาทสำคัญในการ

¹ ชาญวิทย์ เกษตรศิริ และ อารังศักดิ์ เพชรเลิศอนันต์, “ประกาศคณะราษฎร ฉบับที่ 1,” ใน *ปฏิวัติ 2475*, พิมพ์ครั้งที่ 2 (กรุงเทพฯ: มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, 2552), 499.

² พระราชบัญญัติธรรมนูญการปกครองแผ่นดินสยามชั่วคราว พุทธศักราช 2475, มาตรา 1, *ราชกิจจานุเบกษา* เล่มที่ 49 ตอนที่ 0 ก (27 มิถุนายน 2476): 167.

แสดงออกถึงความไม่พอใจต่อรัฐบาลที่กรุงเทพฯ ทั้งการเคลื่อนไหวต่อสู้ภายในและภายนอกสถาบันทางการเมืองแบบใหม่ คือ “สภาผู้แทนราษฎร” ซึ่งเชื่อมจังหวัดต่าง ๆ เข้าไว้ด้วยกัน ดังคำกล่าวของนายพันเอกพระยาพลพลพยุหเสนา ผู้รักษาพระนครฝ่ายทหาร ที่กล่าวในการประชุมสภาผู้แทนราษฎรครั้งแรก ในวันอังคารที่ 25 มิถุนายน พ.ศ. 2475 ณ พระที่นั่งอนันตสมาคม ความว่า “...บัดนี้ธรรมนูญและสภาผู้แทนราษฎรได้ตั้งขึ้นสำเร็จแล้ว ข้าพเจ้าขอมอบงานการปกครองแผ่นดินที่ได้ยึดไว้ให้แก่สภาต่อไปแต่บัดนี้...”³ ปัญหาความเดือดร้อนและความไม่พอใจต่อนโยบายของไทยซึ่งไม่เคยหยิบยกมาพูดในเวทีสาธารณะจึงได้รับสะท้อนผ่านสภาผู้แทนราษฎรของ “ผู้แทนราษฎร” ที่มีต่อจังหวัดของตนได้สะท้อนอุดมคติทางการเมืองและความรู้สึกนึกคิดออกมาอย่างกระตือรือร้นและมีความหวัง ซึ่งอาจเรียกได้ว่าเป็น “แรกสำนึกแห่งรัฐประชาชาติ”⁴ ดังคำกล่าวของนายทองอินทร์ ภูริพัฒน์ สมาชิกสภาผู้แทนราษฎร จังหวัดอุบลราชธานี กล่าวว่า

“...ผู้แทนราษฎรนั้นได้อยู่ใกล้ชิดกับราษฎร คลุกคลีในความเป็นอยู่ของราษฎรโดยตรงกว่าข้าราชการที่อยู่ในส่วนกลาง ฉะนั้นจึงย่อมรู้ความเป็นอยู่ของราษฎรและฐานะได้เป็นอย่างมาก...”⁵

เมื่อประกอบกับพื้นที่อีสานมีปัญหาความล่าช้าทางเศรษฐกิจมากกว่าภาคอื่น ๆ ปัญหาสำคัญของอีสานก็คือเป็นภาคที่มีประชากรมาก แต่โครงสร้างการผลิตกลับไม่มีการผลิตที่สำคัญเชิงพาณิชย์ ในขณะที่ภาคเหนือมีไม้สัก ภาคกลางมีข้าว และภาคใต้มีดีบุกและยางพารา⁶ ดังนั้น ในบทนี้จะมุ่งพิจารณาศึกษาความสัมพันธ์ที่ไม่เท่าเทียมกันระหว่างอีสานกับรัฐไทยตั้งแต่หลังการปฏิวัติ 2475 จนถึงการรัฐประหาร 16 กันยายน 2500 ผ่านปฏิบัติการทางวาทกรรมที่นำไปสู่การผลิต/สร้างพื้นที่ “ภูมิภาคที่เป็นปัญหา” (problem-region)⁷ ในฐานะภาพแทนพื้นที่อีสาน

³ รายงานการประชุมสภาผู้แทนราษฎร, ครั้งที่ 1/2475, สมัยสามัญ, 28 มิถุนายน 2475: 7.

⁴ สมเกียรติ วันทะนะ, “แรกสำนึกแห่งรัฐประชาชาติ,” ใน *ปาฐกถาของผู้แทนราษฎร เรื่องสภาพของจังหวัดต่าง ๆ*, (กรุงเทพฯ: สมาคมมิตรภาพญี่ปุ่น-ไทย, 2539), (7).

⁵ รายงานการประชุมสภาผู้แทนราษฎร, ชุดที่ 2 ครั้งที่ 2/2484, สมัยวิสามัญ ครั้งที่ 2, 6 พฤศจิกายน 2484: 40.

⁶ พอพันธ์ อูยยานนท์, *ประวัติศาสตร์เศรษฐกิจ 5 ภูมิภาคของไทย* (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2558), 278-279.

⁷ Harald Uhlig, “The ‘Problem-Region’ Northeastern Thailand,” in *Regions and national integration in Thailand, 1892-1992*, ed. Volker Grabowsky (Wiesbaden: Harrassowitz Verlag, 1995), 130-143.

4.1 สภาพของ “อีสาน” ในปาฐกถาของผู้แทนราษฎร

ในปาฐกถาของผู้แทนราษฎร เรื่องสภาพของจังหวัดต่าง ๆ พิมพ์ครั้งแรกในปีพ.ศ. 2478 ประกอบด้วยปาฐกถา 36 เรื่อง เป็นเรื่องเกี่ยวกับสภาพของจังหวัดต่าง ๆ ที่ได้รับการถ่ายทอดทางวิทยุกระจายเสียงของสำนักงานโฆษณาการ โดย ส.ส. ของจังหวัดนั้น ๆ เพื่อให้ประชาชนทั่วประเทศรับฟัง ดังที่รองอำมาตย์โทขุนพรหมประศาสน์ (วรรณ พรหมกสิกร) ได้ชี้ให้เห็นว่า “...ถ้าไพร่เมืองไม่เข้าใจความมุ่งหมายและวิธีการของรัฐบาลไทยทั่วถึงแจ่มชัด กิจการของรัฐบาลใหม่ก็ไม่อาจก้าวล่วงไปตามสมควรที่จะเป็นไปได้...”⁸ สำนักงานโฆษณาการได้ส่งเสริมให้เกิดความคิดแบบใหม่กับประชาชนของรัฐประชาชาติด้วยการแนะนำให้สมาชิกของรัฐประชาชาติได้ทราบและรู้จักประเทศของตนเอง⁹ ส.ส. ที่แสดงปาฐกถาทางวิทยุกระจายเสียงเป็น ส.ส. รุ่นแรกของประเทศไทยซึ่งได้รับการเลือกตั้งทั่วไปครั้งที่ 1 ในวันที่ 15 พฤศจิกายน พ.ศ. 2476 การเลือกตั้งดังกล่าวนี้เป็นการเลือกตั้งทางอ้อมโดยวิธีรวมเขตจังหวัด โดยให้มีการเลือกผู้แทนตำบลขึ้นมาก่อนแล้วให้ผู้แทนตำบลเลือก ส.ส. อีกต่อหนึ่ง¹⁰ ปาฐกถาของ ส.ส. อีสานมีทั้งหมด 7 จังหวัด อันได้แก่ ชัยภูมิ บุรีรัมย์ มหาสารคาม ร้อยเอ็ด เลย อุดรธานี และอุบลราชธานี ที่มาแสดงปาฐกถาสภาพของจังหวัดตนเองทางวิทยุกระจายเสียง เป็นการแนะนำจังหวัดของตนเองให้ประชาชนในรัฐประชาชาติรู้จัก ดังที่นายพันตรีหลวงศักดิ์ธรรมการ (นาก ปิตะเสน) ส.ส.บุรีรัมย์ ได้แสดงปาฐกถาในวันที่ 8 มกราคม พ.ศ. 2477 ที่ว่า “...จังหวัดบุรีรัมย์เป็นจังหวัดหนึ่งซึ่งเร็นลับอยู่ชายด้าวปลายแดน เมื่อเอ่ยถึงชื่อก็หาผู้ที่รู้จักสภาพความเป็นอยู่ของจังหวัดนี้ได้ไม่น้อยเต็มที...”¹¹ ก่อนหน้านั้น จังหวัดต่าง ๆ ไม่เป็นที่รู้จัก ความรู้จักจะอยู่ในหมู่เสนาบดีหรือบรรดาข้าราชการเท่านั้น แต่เมื่อมีการเปลี่ยนแปลงจากระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์มาสู่ระบอบรัฐธรรมนูญที่สถาปนาหลักการที่ว่า อำนาจอธิปไตยเป็นของราษฎรทั้งหลาย และประเทศสยามเป็นของราษฎรทั้งปวงโดยทั่วกัน การที่ประชาชนในชาติเป็นเจ้าของประเทศ เป็นเจ้าของประชาธิปไตย

⁸ ขุนพรหมประศาสน์, “คำนำ,” ใน *เหตุการณ์เปลี่ยนแปลงการปกครองแผ่นดินสยาม คำกลอนภาษาไทย ภาคอีสาน* (พระนคร: โรงพิมพ์อักษรนิติ, 2475), คำนำ.

⁹ กองบรรณาธิการประชาไท, “85 ปี 24 มิถุนายน 2475”: ญัฐพล ใจจริง ‘เมื่อระบอบเปลี่ยน ปากก็เปิด’, *ประชาไท*, 27 มิถุนายน 2560, สืบค้นเมื่อวันที่ 15 พฤศจิกายน 2560, <https://prachatai.com/journal/2017/06/72127>.

¹⁰ สมเกียรติ วันทะนะ, “แรกสำนักแห่งรัฐประชาชาติ,” ใน *ปาฐกถาของผู้แทนราษฎร เรื่องสภาพของจังหวัดต่าง ๆ*, (7)-(8).

¹¹ นายพันตรีหลวงศักดิ์ธรรมการ, “ปาฐกถาเรื่องสภาพจังหวัดบุรีรัมย์,” ใน *ปาฐกถาของผู้แทนราษฎร เรื่องสภาพของจังหวัดต่าง ๆ*, (กรุงเทพฯ: สมาคมมิตรภาพญี่ปุ่น-ไทย, 2539), 34-38.

จึงจำเป็นต้องรู้จักประชาชนที่อยู่ในจังหวัดต่าง ๆ มากขึ้น เมื่อประชาชนเป็นเจ้าของขอบเขตนี้แล้ว ประชาชนต้องรู้จักกัน¹²

ในปาฐกถาเรื่องสภาพจังหวัดอุบลราชธานี โดย เลียง ไชยกาล ส.ส. อุบลราชธานี ได้แสดงทางวิทย์ ในวันที่ 12 พฤศจิกายน พ.ศ. 2477 เลียงได้วิจารณ์ระบอบเก่าว่า

“...ความเจริญของภูมิภาค “อิสาน” ก็เคลื่อนคลานต่อมาอย่างช้า ๆ... ขณะนั้นรัฐประศาสน์นโยบายมีคติสำคัญอยู่เพียงแต่ เก็บเงินภาษีและรายได้อื่น ๆ จากราชกรเข้าท้องพระคลังมากที่สุดที่จะทำได้... นิสัยใจคอกพลเมือง... ส่วนมากกว่านอนสอนง่าย ไม่ได้กระด้าง ความเป็นพาลเกรมีน้อยที่สุด ความดุร้ายไม่มีเลย เหตุผลที่ข้าพเจ้าจะสนับสนุนได้ ก็คือ ศาสนาและการปฏิบัติในทางพระพุทธศาสนา...”¹³

หรือปาฐกถาเรื่องสภาพจังหวัดชัยภูมิ โดย หลวงนาถนิติธาดา (เคลือบ บุศยนาถ) ส.ส. ชัยภูมิ ได้แสดงทางวิทย์ ในวันที่ 31 มกราคม 2477 ได้สะท้อนสภาพภูมิประเทศ ถนนหนทาง และวิถีชีวิตความเป็นอยู่โดยเปรียบเทียบกับกรุงเทพฯ

“...ท้องที่ของจังหวัดชัยภูมิอันเต็มไปด้วยขุนเขาลำเนาห้วยป่าดงพงไพรผิดกว่ากรุงเทพมหานครเสมือนด้วยวิมานเทวดากับกระท่อมมาจาก... ถ้าท่านโดยสารรถไฟสายนครราชสีมาจากสถานีหัวลำโพง... ท่านจำต้องพักแรมที่นครราชสีมา 1 คืน... ยังไกลมากไกลแสนไกล ไกลยิ่งกว่าร้อยโยชน์แสนโยชน์... เมื่อก้าวถึงถนนหนทางแล้วทำให้ระลึกถึงพระคุณของรัฐบาล คณะเจ้าคุณพลพลพยุหเสนาที่ได้มีความเมตตาสั่งเจ้าหน้าที่ไปสำรวจที่แผนที่ว่าจะสร้างถนนจากบัวใหญ่ไปถึงจังหวัด... เมื่อท่านผ่านไปหมู่บ้านใดจะพบเด็กเป็นกลุ่ม ๆ เด็กเหล่านี้ปีตามารดาจะเลี้ยงกันตามมี

¹² กองบรรณาธิการประชาไท, “85 ปี 24 มิถุนายน 2475” : ญัฐพล ใจจริง ‘เมื่อระบอบเปลี่ยน ปากก็เปิด’.

¹³ เลียง ไชยกาล, “ปาฐกถาเรื่องสภาพจังหวัดอุบลราชธานี,” ใน *ปาฐกถาของผู้แทนราษฎร เรื่องสภาพของจังหวัดต่าง ๆ*, (กรุงเทพฯ: สมาคมมิตรภาพญี่ปุ่น-ไทย, 2539), 22-26.

ตามเกิดอย่างที่เราเรียกว่า ตายฝั่งยังเลี้ยง... พลเมือง แลวันนี้เรียบร้อย
เหตุอุกฉกรรจ์ทำร้ายกันถึงตายปริมาณน้อย... ชอบทำอะไรตาม
กันแต่โบราณ...”¹⁴

และปาฐกถาเรื่อง สภาจังหวัดเลย โดย บุญมา เสริฐศรี ส.ส. เลย ได้แสดงทางวิทยุ ใน
วันที่ 27 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2477 ได้สะท้อนให้เห็นถึงความรู้สึกนึกคิดต่อสภาภูมิประเทศและความเป็น
อยู่ของจังหวัดตนเองโดยเปรียบเทียบ ที่ว่า

“...จังหวัดเลยเป็นไซบีเรียของประเทศสยาม ข้าราชการใน
สมัยก่อนเมื่อได้ทราบข่าวว่าตนจะถูกย้ายไปประจำอยู่จังหวัดเลย
แล้ว มักขวัญหนีดีฝ่อ บางรายถึงลาออก... เพราะกลัว...สมัยนั้น
ข้าราชการจึงมักตายด้วยไข้...ข้าราชการต่างถิ่นซึ่งไปประจำอยู่
จังหวัดนั้น โดยมากพากันเข้าใจว่ารัฐบาลเนรเทศตน... ถนนทุก ๆ
สายดูเหมือนเกิดขึ้นด้วยน้ำพักน้ำแรงของราษฎรทั้งนั้น... พลเมือง
ในจังหวัดนี้ไม่ค่อยรู้จักแพทย์หลวงประจำจังหวัด เพราะมีแพทย์
คนเดียว...”¹⁵

ปาฐกถาเหล่านี้คือ “...การสะท้อนให้ถึงก้าวแรกของกระบวนการทางสังคม การเมือง ที่จะ
สร้างความภาคภูมิใจ และความเป็นน้ำหนึ่งใจเดียวกันให้กับรัฐประชาชาติที่กำลังอยู่ในวัยเยาว์...”¹⁶
กล่าวคือ เป็นการสะท้อนคติและความรู้สึกนึกคิด ความภูมิใจ ความมีดี ที่ ส.ส. มีต่อจังหวัดของตนใน
ฐานะส่วนหนึ่งของรัฐประชาชาติมานำเสนอให้ประชาชนฟังผ่านทางวิทยุกระจายเสียง ได้ชี้ให้เห็นถึง
ภูมิประเทศ ป่าเขาลำเนาไพร ถนนหนทาง ลักษณะทางชาติพันธุ์ นิสัยใจคอ การประกอบอาชีพ
ประวัติศาสตร์ ประเพณี วัฒนธรรม ความเป็นอยู่ วิถีชีวิตของผู้คน รวมทั้งวิจารณ์รัฐบาลระบอบเก่า

¹⁴ หลวงนาถนิตธาดา, “ปาฐกถาเรื่อง สภาจังหวัดชัยภูมิ,” ใน *ปาฐกถาของผู้แทนราษฎร เรื่องสภาพของจังหวัดต่าง ๆ*, (กรุงเทพฯ: สมาคมมิตรภาพญี่ปุ่น-ไทย, 2539), 97-100.

¹⁵ บุญมา เสริฐศรี, “ปาฐกถาเรื่อง สภาจังหวัดเลย,” ใน *ปาฐกถาของผู้แทนราษฎร เรื่องสภาพของจังหวัดต่าง ๆ*, (กรุงเทพฯ: สมาคมมิตรภาพญี่ปุ่น-ไทย, 2539), 133-139.

¹⁶ สมเกียรติ วันทะนะ, “แรกสำนึกแห่งรัฐประชาชาติ,” ใน *ปาฐกถาของผู้แทนราษฎร เรื่องสภาพของจังหวัดต่าง ๆ*, (8)

อีกด้วย เป็นการทำให้เสียงของประชาชนดังออกมาผ่านทางวิทยุกระจายเสียง อันเป็นนวัตกรรมใหม่ของการสื่อสารทางการเมืองช่วงหลังเปลี่ยนแปลงการปกครอง¹⁷

สภาพของอีสานดังกล่าวข้างต้น เมื่อบวกกับพื้นที่อีสานเป็นภาคที่มีความล่าช้าทางการพัฒนาเศรษฐกิจมากกว่าภาคอื่น ๆ ของประเทศ รายได้ต่อหัวต่ำกว่าพื้นที่อื่น ๆ นอกไปจากนั้น อีสานยังเป็นภาคที่ยากจนที่สุดอีกด้วยเมื่อเปรียบเทียบกับภาคอื่น ๆ ของประเทศ ปัญหาสำคัญของอีสานก็คือเป็นภาคที่มีประชากรหนาแน่น แต่โครงสร้างการผลิตกลับไม่มีการผลิตที่สำคัญเชิงพาณิชย์ ในขณะที่ภาคเหนือมีไม้สัก ภาคกลางมีข้าว และภาคใต้มีดีบุกและยางพาราพื้นดินของอีสานเป็นดินเค็มและไม่มีคุณภาพ ไม่ดูดซับปุ๋ยเคมีและในฤดูมรสุมระหว่างเดือนมิถุนายนถึงตุลาคมฝนจะตกมากจนเกิดน้ำท่วมในที่ต่ำ พื้นที่หลายแห่งเป็นดินทรายไม่อุ้มน้ำทำให้แล้งยาวและร้อนจัด ผลผลิตของภาคเกษตรอยู่ในระดับต่ำซึ่งมีผลต่อปัญหาความยากจนในภูมิภาค¹⁸ ทำให้ ส.ส. อีสานได้เข้าไปมีบทบาทสำคัญในสภาผู้แทนราษฎรเพื่อทำหน้าที่เป็นปากเป็นเสียงแทนราษฎรในจังหวัดของตนเอง เห็นได้จากคำอภิปรายและกระทู้ถาม ในปี พ.ศ. 2476 ส.ส. อีสานตั้งกระทู้ถาม 17 กระทู้ ภาคใต้ 9 กระทู้ และเหนือ 4 กระทู้ ในปี พ.ศ. 2477 ส.ส. อีสาน 25 กระทู้ ภาคใต้ 6 กระทู้ และภาคเหนือ 8 กระทู้ แลในปี พ.ศ. 2478 กระทู้ของ ส.ส.อีสานเพิ่มขึ้นเป็น 34 กระทู้ ภาคใต้ 8 กระทู้ และภาคเหนือ 5 กระทู้ จำนวนเลขกระทู้ถามเหล่านี้สะท้อนให้เห็นถึงการเอาใจใส่ของ ส.ส. ที่มีต่อจังหวัดและภูมิภาคของตนแล้ว ยังสะท้อนให้เห็นถึงจำนวนปัญหาของจังหวัดและภูมิกษณณนั้น ๆ อีกด้วย ¹⁹นอกไปจากนั้น กระทู้ถามของ ส.ส. ในสภาผู้แทนราษฎรยังเปรียบเสมือนไฟที่ฉายให้เห็นความสว่างแก่ประชาชน และเป็น การควบคุมรัฐบาลไปในตัวอีกด้วย²⁰

¹⁷ สุวิมล พลจันทร์, “กรมโฆษณาการกับการโฆษณาอุดมการณ์ทางการเมืองของรัฐ (พ.ศ.2476-2487),” (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทอักษรศาสตรบัณฑิต, คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2531).

¹⁸ พงษ์พันธ์ อูยานนท์, *ประวัติศาสตร์เศรษฐกิจ 5 ภูมิภาคของไทย*, 278-279 และ 291.

¹⁹ ดารารัตน์ เมตตาริกานนท์, *การเมืองสองฝั่งโขง: งานค้นคว้าวิจัยระดับปริญญาเอกของจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย เรื่อง การรวมกลุ่มทางการเมืองของ ส.ส.อีสาน พ.ศ. 2476-2494* (กรุงเทพฯ: มติชน, 2546), 200-201.

²⁰ สุวิมล พลจันทร์, “กรมโฆษณาการกับการโฆษณาอุดมการณ์ทางการเมืองของรัฐ (พ.ศ.2476-2487),”

4.2 “อีสาน” กับการต่อสู้ในระบอบรัฐธรรมนูญ

ภายหลังการสถาปนาระบอบรัฐธรรมนูญได้เปิดช่องทางใหม่ในการแสดงออกความไม่พอใจของคนในภูมิภาคต่อปัญหาต่าง ๆ ของพวกเขาผ่าน ส.ส. ความไม่พอใจต่อนโยบายของไทยของ ส.ส. อีสานวางอยู่บนพื้นฐานของการพัฒนาทางเศรษฐกิจที่ไม่กระจายอย่างสม่ำเสมอและเท่าเทียมระหว่างอีสานกับภูมิภาคอื่น ๆ ของไทย ดังเห็นได้จากจดหมายของฟอง สิทธิธรรมและผดุง โกศลวัตร ส.ส. อุบลราชธานีเขียนจดหมายถึงปลัดกระทรวงมหาดไทย ที่ว่า “...ในเรื่องการเศรษฐกิจ... สำหรับภาคอีสานแล้วข้าพเจ้ากลัวว่ารัฐบาลพึงจะสนใจต่อราษฎรภาคนี้ เมื่อภายหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครองมานี้เอง ก่อนแต่นั้นรัฐบาลสนใจแต่เพียงว่าทำอะไรภาคนี้จึงจะไม่หลุดมือไปเป็นของฝรั่งเศสเท่านั้น...”²¹ ภายใต้อิทธิพลของรัฐธรรมนูญ ส.ส.อีสานได้เข้ามามีบทบาทสำคัญอยู่ในสภาผู้แทนราษฎร บทบาทของ ส.ส.อีสานเป็นผลมาจากความกระตือรือร้นในการทำหน้าที่ในสภาผู้แทนราษฎร ดังที่เห็นได้จากการที่ ส.ส.อีสานได้อภิปรายในสภาค่อนข้างมากกว่า ส.ส.ภาคอื่น ๆ²² และพวกเขายังได้ใช้สภาผู้แทนราษฎรเป็นเวทีทางการเมืองต่อต้านการรวมศูนย์อำนาจทางการเมืองและเศรษฐกิจอยู่ที่กรุงเทพฯ พวกเขาไม่เห็นด้วยกับแนวทางปฏิบัติของกรุงเทพฯ ต่ออีสาน²³ ดังที่เห็นได้จากท่าทีของนายทองอินทร์ ภูริพัฒน์ (ส.ส.อุบลราชธานี) ได้เรียกร้องให้รัฐบาลหันมาให้ความสนใจพัฒนาพื้นที่อีสานซึ่งยังด้อยพัฒนาอยู่ ที่ว่า

“...ดูราษฎรทางภาคนี้ อาจเป็นลูกเมียน้อยเหลือเกิน แต่ถ้าเรามองดูทางปักข์ใต้ ฝ่ายเหนือแล้ว ถนนหนทางได้รับการบำรุงและได้สร้างขึ้นต่างกันมากนัก และอีกประการหนึ่ง หัวเมืองไม่ได้รับการบำรุงอย่างไรเลย ปล่อยตามธรรมชาติ แต่มองดูมณฑลชั้นใน โดยเฉพาะจังหวัดพระนคร จะเห็นว่าถูกบำรุงฟุ่มเฟือยในเมื่อ

²¹ วิทยุทธ์ จำรัสพันธุ์, สุวิทย์ ชีรสาควัต, และ ดารารัตน์ เมตตาริกานนท์, *การเปลี่ยนแปลงทางสังคมวัฒนธรรมและการพัฒนาทางการเมืองในประเทศไทยในช่วง 1950-1990: กรณีศึกษาภาคอีสาน* (ขอนแก่น: สถาบันวิจัยและพัฒนา มหาวิทยาลัยขอนแก่น, 2534), 93

²² ดารารัตน์ เมตตาริกานนท์, *การเมืองสองฝั่งโขง: งานค้นคว้าวิจัยระดับปริญญาเอกของจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย เรื่อง การรวมกลุ่มทางการเมืองของ ส.ส.อีสาน พ.ศ. 2476-2494*, 222.

²³ ผาสุก พงษ์ไพจิตร และ คริส เบเกอร์, *เศรษฐกิจการเมืองไทยสมัยกรุงเทพฯ*, พิมพ์ครั้งที่ 3, เพิ่มเติมและปรับปรุงใหม่ (เชียงใหม่: ซิลค์เวอร์ม, 2546), 336.

เทียบกับ ขอนี้ราษฎรหัวเมืองได้พำร้อ้งมานานหนักหนาแล้ว

...”²⁴

คำอภิปรายดังกล่าวของทองอินทร์แฝงไว้ด้วยความรู้สึกน้อยเนื้อต่ำใจที่ถูกรัฐบาลละเลยทอดทิ้งมาโดยตลอด อันที่จริงแล้ว ความรู้สึกที่เกี่ยวกับความด้อยพัฒนาของอีสานไม่ได้เกิดขึ้นเฉพาะนายทองอินทร์เท่านั้น แต่ความรู้สึกดังกล่าวเป็น “ความรู้สึกร่วม” (common sense) ของ ส.ส.อีสานในขณะนั้น²⁵ ส.ส.อีสานเรียกร้องให้รัฐบาลที่กรุงเทพฯ จัดสรรทรัพยากรให้ทั่วถึงและเท่าเทียมกัน ในปี พ.ศ. 2476 รัฐบาลพระยาพหลพลพยุหเสนาแถลงนโยบายต่อสภาผู้แทนราษฎร โครงการชลประทานของกระทรวงเศรษฐการแผนงานระยะ 4 ปี ไม่มีโครงการก่อสร้างชลประทานในพื้นที่อีสานเลยแม้แต่โครงการเดียว รัฐมนตรีกระทรวงเศรษฐการแถลงว่า “กำลังให้สำรวจอยู่” ทำให้ขุนวรสิทธิ์สุทรณเวทย์ (นารถ อินทุสมิต) ส.ส. หนองคายได้อภิปรายต่อสภาว่า

“...ภูมิภาคในแถบอีสานนั้น... เป็นที่ราบสามารถปลูกพืชพันธุ์ได้ดี แต่ว่าแถบนั้นอดค้ำน้ำเวลาฝนตกลงมาแล้วย่อมจะไหลลงไปสู่ที่ต่ำ... การทำนาของราษฎรอาศัยน้ำเป็นสำคัญ ปีใดฝนไม่ตกหรือตกน้อย... การทำนาก็ไม่ได้ผล ราษฎรถึงกับบอดอยาก ทำให้ข้าวราคาสูง... ข้าพเจ้าคิดว่าทางกระทรวงเศรษฐการควรจะระลึกรังถึงอีสานบ้าง...”²⁶

นอกจากนั้น ทองอินทร์ได้อภิปรายต่อสภาผู้แทนราษฎรว่า “...เนื่องจากภาคนี้รัฐบาลไม่ได้เหลียวแลดูความเป็นไปของราษฎร... ถนนหนทาง ถนนหลวงที่เป็นของรัฐบาลในภาคอีสาน มีอาณาเขตต์หนึ่งในสาม มีทางหลวงไปวารินทร์ ไปปากเซร์มีทางเดียวเท่านั้น นอกนั้นไม่มีอะไร ถ้าเราเทียบกับปักข์ใต้แล้ว เราจะเห็นว่าทางภาคอีสานไม่ได้รับความเสมอภาคมานานแล้ว...”²⁷ การ

²⁴ รายงานการประชุมสภาผู้แทนราษฎร, สมัยที่ 2 ครั้งที่ 9/2476, สมัยสามัญ, 25 มกราคม 2476: 391.

²⁵ เฉลิมเกียรติ ภาระเวช, “ขบวนการเสรีไทยสายอีสาน: ข้อสังเกตเบื้องต้น,” ใน *พิธีอนุสรณ์: บทสำรวจองค์ความรู้ทางรัฐศาสตร์ในปริญญาณิพนธ์ หลักสูตรไทยคดีศึกษา* (มหาสารคาม: โครงการตำราคณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ ภาควิชารัฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาสารคาม, 2545), 107-108.

²⁶ รายงานการประชุมสภาผู้แทนราษฎร, สมัยที่ 2 ครั้งที่ 2/2476, สมัยสามัญ, 25 ธันวาคม 2476: 46.

²⁷ รายงานการประชุมสภาผู้แทนราษฎร, สมัยที่ 2 ครั้งที่ 21/2477, สมัยวิสามัญ, 12 กันยายน 2477: 1579.

อภิปรายของ ส.ส.อีสานที่มีลักษณะที่ค่อนข้างรุนแรงทำให้พระยาพหลพลพยุหเสนา นายกรัฐมนตรีได้สอบถามต่อนายสนิท เจริญรัฐ (ส.ส. นครราชสีมา) ว่า “...ทำไมพวก ส.ส.ภาคอีสานจึง “เฮี้ยว” นัก...”²⁸ สนิทได้ตอบว่า “...เพราะราษฎรในภาคนี้มีความเป็นอยู่แร้นแค้น ไม่ได้ได้รับความเหลียวแลช่วยเหลือของรัฐตามสมควร...”²⁹ อย่างไรก็ตาม ถึงแม้ว่าความรู้สึกที่อีสานถูกละเลยทอดทิ้งจะเป็นความรู้สึกร่วมของ ส.ส.อีสาน แต่ท่าทีและความเคลื่อนไหวทางการเมืองของ ส.ส.อีสานในสภาผู้แทนราษฎรก็ไม่ได้มีความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน ส.ส.บางกลุ่มให้การ “สนับสนุน” รัฐบาล ในขณะที่ ส.ส.อีกกลุ่มก็ดำเนินบทบาทเป็นเสมือน “ฝ่ายค้าน” ของรัฐบาล ภายหลังจากเลือกตั้งทั่วไปครั้งที่ 2 ในวันที่ 7 พฤศจิกายน พ.ศ. 2480 นับเป็นการเลือกตั้งครั้งแรกที่เปิดโอกาสให้ราษฎรได้เลือก ส.ส.ได้โดยตรง ทองอินทร์ได้แนวร่วมเข้ามาเคลื่อนไหวทางการเมืองในสภาฯ รวมอีก 3 คน อันได้แก่ จำลอง ดาวเรือง (มหาสารคาม, พ.ศ. 2453-2492) ถวิล อุดล (ร้อยเอ็ด, พ.ศ. 2452-2492) และเตียง ศิริขันธ์ (สกลนคร, พ.ศ. 2452-2495) รวมตัวกันเคลื่อนไหวทางการเมืองในลักษณะ “กลุ่มที่ไม่เป็นทางการ” (informal group)³⁰

ในระหว่างปี พ.ศ. 2476-2481 ส.ส.อีสานคัดค้านกฎหมายที่ไม่เป็นธรรมต่ออีสาน เป็นต้นว่า พระราชบัญญัติโฉนดที่ดิน พ.ศ. 2479 ที่กำหนดให้เสียภาษีที่ดินในอัตราที่สูงเกินไป คนอีสานเดือดร้อนเนื่องจากเงินในพื้นที่อีสานหาได้ยากกว่าภาคอื่น ๆ โดยเฉพาะอย่างยิ่งเมื่อเปรียบเทียบกับภาคกลาง โดยพวกเขาขอยกเว้นภาษีจากที่กำหนดไว้ 3 ปีเป็น 5 ปี อันเนื่องมาจากสภาพที่ดินของอีสานเป็นที่ราบสูง มีต้นไม้มีจอมปลวก การปราบที่ทำนายนายากกว่าภาคอื่น ๆ พระราชบัญญัติคุ้มครองสงวนป่า พ.ศ. 2481 ที่สร้างความกระทบกระเทือนต่อสภาพความเป็นอยู่ตามธรรมชาติของคนอีสานซึ่งทำมาหากินกับป่า ในขณะที่กฎหมายดังกล่าวให้ประโยชน์กับนายทุนผู้ได้สัมปทานตัดไม้ และพระราชบัญญัติเกี่ยวกับสัตว์น้ำที่ห้ามจับปลาตัวเล็กมาเป็นอาหารซึ่งสวนทางกับการบริโภคของคนอีสานที่นิยมเอาปลาตัวเล็กมาเป็นอาหาร³¹ นอกจากการเป็นปากเป็นเสียงให้กับคนยากจนในสังคมแล้ว ส.ส. อีสานยังมีความเคลื่อนไหวเพื่อลดอากรค่านา ยกเลิกการเก็บเงินรัชชูปการ การ

²⁸ ดารารัตน์ เมตตาริกานนท์, *การเมืองสองฝั่งโขง: งานค้นคว้าวิจัยระดับปริญญาเอกของจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย เรื่อง การรวมกลุ่มทางการเมืองของ ส.ส.อีสาน พ.ศ. 2476-2494*, 227.

²⁹ เฉลิมเกียรติ ภาระเวช, “ขบวนการเสรีไทยสายอีสาน: ข้อสังเกตเบื้องต้น,” 108.

³⁰ เรื่องเดียวกัน, 108-109.

³¹ ปิยะฉัตร ปีตะวรรณ, *ความเปลี่ยนแปลงทางการเมืองในอีสาน พ.ศ. 2325-2500*, (อุบลราชธานี: ภาควิชาประวัติศาสตร์ คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ วิทยาลัยครูอุบลราชธานี, 2528), 51-54.

ช่วยเหลือกรรมกร ลดค่าใบอาชญาบัตรโค-กระบือ และการชลประทาน ความเคลื่อนไหวเหล่านี้ดำเนินการควบคู่ไปกับการต่อสู้เพื่อชีวิตความเป็นอยู่ที่ดีกว่าของคนอีสานให้พ้นจากความยากแค้น³²

นอกจากนั้น ส.ส.อีสานยังได้วิพากษ์วิจารณ์การจัดสรรงบประมาณให้แก่กองทัพและคัดค้านนโยบายทางเศรษฐกิจและการเงินที่ไม่ตอบสนองความต้องการอันเร่งด่วนของประชาชนในพื้นที่ชนบท³³ นายทองอินทร์ ภูริพัฒน์ ส.ส.อุบลราชธานี ได้ตั้งคำถามถึงการใช้จ่ายงบประมาณของกระทรวงกลาโหมต่อสภาว่า “...ระดับการบำรุงประเทศนี้ควรจะต้องตั้งต้นอย่างไร... เราจะเริ่มสร้างบ้านด้วยการสร้างรั้วหรือว่าเราจะเริ่มสร้างบ้านด้วยลงเสาเสียก่อน...”³⁴ ส.ส.อีสานเรียกร้องให้รัฐบาลลดงบประมาณของกองทัพเพื่อ “...ให้จัดระดับการบำรุงประเทศให้ถูกต้องตามฐานะที่เป็นจริง... คือ... จะต้องบำรุงการศึกษาและการเศรษฐกิจเป็นสำคัญ...”³⁵ นอกจากการคัดค้านการเพิ่มงบประมาณกองทัพแล้ว ส.ส.อีสานยังผลักดันให้รัฐบาลที่กรุงเทพฯ จัดสรรงบประมาณสู่ภูมิภาคให้มากขึ้น พวกเขาคัดค้านพระราชบัญญัติการพิมพ์ที่ออกมาเพื่อการควบคุมหนังสือพิมพ์ รวมทั้งกฎหมายอื่น ๆ ที่ให้อำนาจนายกรัฐมนตรีอย่างไม่มีขอบเขต³⁶ คัดค้านการแก้ไขบทเฉพาะกาลรัฐธรรมนูญที่ให้ขยายอายุของ ส.ส. ประเภทที่ 2 มาจากการแต่งตั้งครั้งหนึ่งในสภาเอาไว้ 10 ปี (จนถึงปี พ.ศ. 2496)³⁷ ส.ส.อีสานเรียกร้องให้รัฐบาลพิมพ์รายละเอียดงบประมาณจำแนกตามงบรายจ่าย พวกเขาวิพากษ์วิจารณ์การจัดสรรงบประมาณให้กับกองทัพมากขึ้น ในปี พ.ศ. 2481 ส.ส.อีสานประท้วงการใช้จ่ายงบประมาณของรัฐบาลที่ไม่สมควร นอกจากนั้น พวกเขายังได้เปิดเผยการทุจริตของนายทหารระดับสูงและวิพากษ์วิจารณ์รัฐบาลที่อนุมัติเงินงบประมาณรายจ่ายของกองทัพให้เป็นเงินราชการลับ พวกเขาร่วมมือกันล้มรัฐบาลในประเด็นงบประมาณจนทำให้ จอมพล ป. พิบูลสงครามยุบสภา ส.ส.อีสานหันไปสร้างขบวนการต่อต้านในระดับท้องถิ่น³⁸ ในปี พ.ศ. 2484 การรุกรานประเทศไทยของกองทัพญี่ปุ่น ส.ส.อีสานได้ร่วมมือกับปรีดี พนมยงค์จัดตั้งขบวนการเสรีไทยเพื่อต่อต้านญี่ปุ่น พวกเขา

³² สมชัย ภัทรธรรณานันท์, “ครอง จันดาวงศ์กับการต่อสู้ด้วยกำลังอาวุธของชาวนาอีสาน,” *วารสารสำนักบัณฑิตอาสาสมัคร*, 11, ฉ.1 (กรกฎาคม-ธันวาคม 2557): 4.

³³ สมชัย ภัทรธรรณานันท์, *ความขัดแย้งระหว่างอีสานกับรัฐไทย: การครอบงำและการต่อต้าน*, (มหาสารคาม: สาขาวิชารัฐศาสตร์ วิทยาลัยการเมืองการปกครอง มหาวิทยาลัยมหาสารคาม, 2549), 34.

³⁴ *รายงานการประชุมสภาผู้แทนราษฎร*, สมัยที่ 2 ชุดที่ 2 ครั้งที่ 18/2480, สมัยสามัญ, 14 กุมภาพันธ์ 2480: 1105.

³⁵ *รายงานการประชุมสภาผู้แทนราษฎร*, สมัยที่ 2 ครั้งที่ 18/2479, สมัยวิสามัญ ครั้งที่ 2, 27 มีนาคม 2479: 845.

³⁶ ผาสุก พงษ์ไพจิตร และ คริส เบเกอร์, *เศรษฐกิจการเมืองไทยสมัยกรุงเทพฯ*, 337.

³⁷ คริส เบเกอร์ และ ผาสุก พงษ์ไพจิตร, *ประวัติศาสตร์ไทยร่วมสมัย* (กรุงเทพฯ: มติชน, 2557), 197.

³⁸ ผาสุก พงษ์ไพจิตร และ คริส เบเกอร์, *เศรษฐกิจการเมืองไทยสมัยกรุงเทพฯ*, 337.

ได้ร่วมกันจัดตั้งขบวนการเสรีไทยสายอีสานขึ้นในเขตเลือกตั้งของตนเอง³⁹ ความเคลื่อนไหวของขบวนการเสรีไทยสายอีสานไม่ได้เป็นเพียงแค่ขบวนการต่อต้านญี่ปุ่นเท่านั้น แต่ยังเป็นโรงเรียนทางการเมืองของชาวอีสานอีกด้วย นับเป็นครั้งแรกตั้งแต่การลุกขึ้นสู้ของขบวนการผู้มีบุญที่ชาวอีสานมีโอกาสได้เข้าร่วมกิจกรรมทางการเมืองในรูปแบบของการเคลื่อนไหวแบบรวมหมู่ (collective action) ของมวลชน⁴⁰

บทบาท ส.ส. อีสานมีลักษณะที่เด่นและสำคัญบางประการ ก็คือ ความสามารถในการรวมตัวกันเข้าชื่อเสนอญัตติขอเปิดอภิปรายทั่วไปเพื่อลงมติไม่ไว้วางใจรัฐบาล การอภิปรายของพวกเขาประสบความสำเร็จหลายครั้ง เช่น ในปี พ.ศ. 2478 พระยาพลพลพยุหเสนาต้องลาออกเพราะกระทู้ที่เสนอโดยเสียง ไชยกาล ส.ส.อุบลราชธานี เกี่ยวกับความไม่ชอบมาพากลของการซื้อขายที่ดินพระคลังข้างที่ ในเดือนกันยายน พ.ศ. 2481 รัฐบาลต้องยุบสภาเพราะแพ้การลงมติในญัตติที่เสนอโดยถวิล อุดล ส.ส.ร้อยเอ็ด การล้มรัฐบาลจอมพล ป. ในการอภิปรายคัดค้านโครงการย้ายเมืองหลวงไปจังหวัดเพชรบูรณ์ในปี พ.ศ. 2487 ซึ่งทองอินทร์ ภูริพัฒน์ ส.ส.อุบลราชธานี และเตียง ศิริขันธ์ ส.ส.สกลนคร มีบทบาทสำคัญในการดำเนินการอภิปรายในสภา⁴¹ และในปี พ.ศ. 2489 รัฐบาลควง อภัยวงศ์ต้องลาออกจากตำแหน่งภายหลังสภามีมติรับหลักการเกินกึ่งหนึ่งพระราชบัญญัติคุ้มครองค่าใช้จ่ายของประชาชนในภาวะคับขันของทองอินทร์ ภูริพัฒน์⁴²

4.3 อีสานภายใต้ “ระบอบพิบูลสงคราม” พ.ศ. 2491-2500

ภายหลังการกลับสู่อำนาจอีกครั้งของจอมพล ป. ในปี พ.ศ. 2491 ส.ส.อีสานได้เรียกร้องให้รัฐบาลเพิ่มความสนใจต่อปัญหาความยากจนและความแห้งแล้งในอีสานมากขึ้น พวกเขาเห็นว่ารัฐบาลที่กรุงเทพฯ ไม่ได้พยายามที่จะพัฒนาอีสานอย่างจริงจัง เพื่อให้คนอีสานได้รับการพัฒนาทางเศรษฐกิจที่เท่าเทียมกับภาคอื่น ๆ ของประเทศ รวมทั้งรัฐบาลที่กรุงเทพฯ และคนไทยภาคกลางได้ปฏิบัติต่อคนอีสานในฐานะที่เป็นผู้ด้อยกว่าในทางวัฒนธรรมและชนชั้น⁴³ ความเคลื่อนไหวของ ส.ส.อีสานต่อปัญหาอีสานถูกมองด้วยความวิตกกังวลนำไปสู่การสังหารทองอินทร์ ภูริพัฒน์ ถวิล อุดล และ

³⁹ เฉลิมเกียรติ ภาระเวช, “ขบวนการเสรีไทยสายอีสาน: ข้อสังเกตเบื้องต้น,” 109.

⁴⁰ สมชัย ภัทรธนานันท์, *ความขัดแย้งระหว่างอีสานกับรัฐไทย: การครอบงำและการต่อต้าน*, 46-47.

⁴¹ สมชัย ภัทรธนานันท์, “ครอง จันดาวงศ์กับการต่อสู้ด้วยกำลังอาวุธของชาวอีสาน,” 4.

⁴² ปิยะฉัตร ปีตะวรรณ, *ความเปลี่ยนแปลงทางการเมืองในอีสาน พ.ศ. 2325-2500*, 51-54.

⁴³ ชาร์ลส์ เอฟ. คายส์, *แนวคิดท้องถิ่นภาคอีสานนิยมในประเทศไทย*, แปลโดย รัตนา โตสกุล (อุบลราชธานี: ศูนย์วิจัยสังคมอนุภูมิภาคลุ่มน้ำโขง คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยอุบลราชธานี), 104.

จำลอง ดาวเรืองที่กิโลเมตรที่ 11 บางเขน และการสังหารเตี้ยง ศิริจันทร์ในระหว่างปี พ.ศ. 2492-2494 คายส์ ได้ชี้ให้เห็นว่า การตายของทองอินทร์ จำลอง ถวิล และเตี้ยงกลายเป็นสัญลักษณ์ของความรู้สึก ร่วมของคนอีสานที่ว่า “...พวกเขาได้รับความไม่เป็นธรรมจากไทยภาคกลางโดยรวมและจากรัฐบาล กลาง...”⁴⁴ และคนอีสานยังรู้สึกที่ว่า “...อคติทางการเมืองจากไทยภาคกลางเป็นอาการที่บ่งบอกถึงอคติ ทางเศรษฐกิจและวัฒนธรรมมากกว่า...”⁴⁵

ส.ส. อีสานวิพากษ์วิจารณ์ท่าทีของรัฐบาลจอมพล ป. ที่มีต่อปัญหาอีสานว่า “...คอยแต่จะปราบปรามผู้นำทางการเมืองอีสาน และได้ทอดทิ้งหรือไม่คิดที่จะพัฒนาท้องถิ่นอีสานอย่างจริงจัง ดังเช่นภาคอื่น ๆ ทั้งที่รัฐธรรมนูญระบุว่าอาณาจักรไทยเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันแบ่งแยกมิได้...”⁴⁶ ในปี พ.ศ. 2492 ส.ส. อีสานได้เรียกร้องในรัฐบาลพัฒนาเศรษฐกิจอีสานให้ดีขึ้น⁴⁷ และในปีเดียวกัน ฟอง สิทธิธรรม ส.ส.อุบลราชธานี ยงยุทธ พึ่งพบ ส.ส.อุบลราชธานี ชื่น ระวีวรรณ ส.ส.หนองคาย นาด เงินถาบ ส.ส.มหาสารคาม และส.ส. ภาคอื่น ๆ อีก 2 คนเสนอให้ประเทศไทยแบ่งออกเป็น 6 รัฐที่อิสระจากกัน “...เพื่อให้แต่ละรัฐแข่งขันในด้านความเจริญและเงินที่เก็บได้จากภาษีอากรของรัฐใดก็จะใช้ทะนุบำรุง เฉพาะรัฐนั้น ๆ จะได้ไม่เป็นที่น้อยเนื้อต่ำใจเช่นในขณะนั้น กล่าวคือ เงินที่เก็บมาได้ส่วนมากรัฐบาลก็ มาบำรุงส่วนกลางเสียเกือบทั้งหมด...”⁴⁸ คายส์ ได้ชี้ให้เห็นว่า “...ส.ส. อีสานพยายามสนับสนุน นโยบายแก้ไขปัญหาอีสาน นโยบายเหล่านี้เป็นอันตรายเพราะเป็นนโยบายประชานิยม และแสดงถึง การทำทลายการควบคุมอำนาจของฝ่ายความมั่นคง ส.ส. อีสานรู้ซึ่งถึงความยากแค้นเรื้อรังของภูมิภาค และความไม่เท่าเทียมที่เพิ่มขึ้นเรื่อย ๆ ระหว่างเศรษฐกิจของอีสานที่มีฐานอยู่ที่การเกษตรกับระบบ เศรษฐกิจของชาติซึ่งส่วนหนึ่งเติบโตมาจากการเก็บค่าพรีเมียมข้าวที่นำมานำมาใช้เป็นงบประมาณ การลงทุนในกรุงเทพฯและเขตภาคกลาง...”⁴⁹ ในปี พ.ศ. 2493 ส.ส. อีสานเรียกร้องให้รัฐบาลจอมพล ป. จัดสรรงบประมาณยี่สิบล้านบาทเพื่อการพัฒนาอีสาน และผลักดันให้รัฐบาลปรับคณะรัฐมนตรีโดย

⁴⁴ เรื่องเดียวกัน, 94.

⁴⁵ เรื่องเดียวกัน, 94.

⁴⁶ ธงชัย พึ่งกันไทย, “ลัทธิคอมมิวนิสต์ และนโยบายต่อต้านของรัฐบาลไทย พ.ศ. 2468-2500,” (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต, สาขาวิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2521), 284.

⁴⁷ ผาสุก พงษ์ไพจิตร และ คริส เบเกอร์, *เศรษฐกิจการเมืองไทยสมัยกรุงเทพฯ*, 453.

⁴⁸ ดารารัตน์ เมตตาริกานนท์, *การเมืองสองฝั่งโขง: งานค้นคว้าวิจัยระดับปริญญาเอกของจุฬาลงกรณ์ มหาวิทยาลัย เรื่อง การรวมกลุ่มทางการเมืองของ ส.ส.อีสาน พ.ศ. 2476-2494*, 468.

⁴⁹ ชาร์ลส์ คายส์, “ข้อคิดเบื้องต้น: ความคับหน้าเรื่องภูมิภาคนิยมที่มีฐานจากสำนึกชาติพันธุ์ในภาค ตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศไทย,” ใน *เส้นทางและร่องรอย: เมืองไทยกับงานของแอนดรูว์ เทอร์ตัน*, บรรณาธิการโดย ฟิลลิป เฮอร์ซ และ นิโคลัส แท้ปป์, แปลโดย สร้อยมาศ รุ่งมณี และ อัจฉรา รักยุติธรรม (เชียงใหม่: ซิลค์เวอร์ม, 2557), 16.

แต่งตั้ง ส.ส.อีสานสองคนเป็นรัฐมนตรี ในที่สุดจอมพล ป. แก้ปัญหาด้วยการยุบสภา นำรัฐธรรมนูญฉบับ 2475 มาใช้ใหม่ในเดือนพฤศจิกายน พ.ศ. 2494 เรียกว่า “รัฐประหารเงียบ” หรือ “รัฐประหารทางวิทยุ”⁵⁰

แม้ว่าจะมีการดำเนินการกวาดล้างอย่างรุนแรงแต่ก็ไม่ได้ทำให้ความเคลื่อนไหวของ ส.ส.อีสานลดลง แต่กลับทำให้ความเคลื่อนไหวสอดคล้องกับแนวคิดสังคมนิยมมากขึ้น เมื่อผนวกกับปัญหาความยากจนในอีสาน อย่างไรก็ตาม อย่างไม่เพียงแต่ปัญหาความยากจนในอีสานเท่านั้นที่ก่อให้เกิดขบวนการฝ่ายซ้าย แต่การเปลี่ยนแปลงการปกครองเป็นคอมมิวนิสต์ของจีนในปี พ.ศ. 2492 และการที่รัฐบาลจอมพล ป. ได้ดำเนินนโยบายที่เป็นพันธมิตรใกล้ชิดกับสหรัฐอเมริกาในการส่งกำลังทหารไปร่วมรบในสงครามเกาหลีในปี พ.ศ. 2494 ได้ส่งผลให้การก่อตัวขบวนการฝ่ายซ้ายมีความเด่นชัดมากขึ้น ประกอบด้วย ขบวนการกรรมกร นักศึกษา นักหนังสือพิมพ์ ส.ส.อีสาน และพรรคคอมมิวนิสต์แห่งประเทศไทยที่ได้เคลื่อนไหวผ่านขบวนการสันติภาพในปี พ.ศ. 2493-2495 ที่เรียกร้องให้รัฐบาลถอนทหารจากสงครามเกาหลีและต่อต้านสหรัฐอเมริกา และต้องการให้รัฐบาลไทยรับรองสาธารณรัฐประชาชนจีน เมื่อมองจากสายตาของฝ่ายซ้ายแล้ว สหรัฐอเมริกาเป็นจักรวรรดินิยมมีนโยบายที่ก่อให้เกิดสงครามปราบปรามและขยายทุนนิยมที่กดขี่ขูดรีดแต่รัฐบาลไทยกลับพยายามมีความใกล้ชิดสหรัฐอเมริกา ดังนั้น ความเคลื่อนไหวของนักศึกษา ปัญญาชนในเมืองและนักหนังสือพิมพ์ในปี พ.ศ. 2495 ที่มีความคิดทางสังคมนิยมและต่อต้านสหรัฐอเมริกาและรัฐบาลได้ถูกดำเนินการกวาดจับโดยรัฐบาลได้ออกพระราชบัญญัติป้องกันการกระทำอันเป็นคอมมิวนิสต์ พ.ศ. 2495 เพื่อดำเนินการกวาดจับฝ่ายซ้ายและผู้ต่อต้านรัฐบาล⁵¹ ทั้งนี้ การก่อตัวของฝ่ายซ้ายที่ไม่พอใจบทบาทของสหรัฐอเมริกาและรัฐบาลจอมพล ป. นับตั้งแต่ไทยเข้าร่วมในสงครามเกาหลีข้างฝ่ายสหรัฐอเมริกา การเข้าร่วมองค์การสนธิสัญญาป้องกันภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ในปี พ.ศ. 2497 การกวาดล้างจับกุมฝ่ายซ้ายครั้งใหญ่ในปี พ.ศ. 2495 ความเคลื่อนไหวทางการเมืองของฝ่ายซ้ายส่วนหนึ่งเคลื่อนไหวผ่าน ส.ส.อีสานที่เรียกร้องให้รัฐบาลแก้ไขชีวิตความเป็นอยู่ของประชาชน แต่รัฐบาลไม่ได้มีปฏิกิริยาตอบสนองที่เพียงพอได้สร้างความไม่พอใจให้กับ ส.ส.อีสานมากขึ้น จึงเป็นแรงผลักดันสำคัญที่มีต่อ ส.ส.อีสานเป็นฝ่ายค้านในสภาผู้แทนราษฎร

⁵⁰ ทักษิณ เจริญเจริญ, *การเมืองระบบพ่อขุนอุปถัมภ์แบบเผด็จการ*, บรรณาธิการโดย อารังศักดิ์ เพชรเลิศอนันต์, แปลโดย พรรณี ฉัตรพลรักษ์, ม.ร.ว.ประกายทอง สิริสุข, และ อารังศักดิ์ เพชรเลิศอนันต์ (กรุงเทพฯ: มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, 2552), 93-101.

⁵¹ กุลลดา เกษบุญชู-มีต, *การเมืองไทยในยุคลัทธิ-ธนากร ภายใต้โครงสร้างอำนาจโลก*, (กรุงเทพฯ: ภาควิชาความสัมพันธระหว่างประเทศ คณะรัฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2550), 26-27.

อย่างไรก็ดี ความเคลื่อนไหวของ ส.ส.อีสานไม่ได้จำกัดอยู่แค่การเรียกร้องให้รัฐบาลให้ความสนใจแก้ไขชีวิตความเป็นอยู่ของประชาชนในภูมิภาคให้ดีขึ้นเท่านั้น แต่ยังรวมเอาการเปลี่ยนแปลงระบบการเมือง เศรษฐกิจไว้ด้วย ความคิดทางการเมืองแบบสังคมนิยมได้กลายเป็นธงในการเคลื่อนไหวของ ส.ส.ฝ่ายซ้ายอีสาน ทั้งนี้ นโยบายที่อาศัยวิถีทางสังคมนิยมเป็นปฏิกิริยาตอบสนองต่อการปกครองที่มีลักษณะเป็นเผด็จการมากขึ้นของรัฐบาลและการแผ่ขยายอิทธิพลทางการเมืองเข้ามาของสหรัฐอเมริกา เมื่อการต่อสู้เพื่อผู้ที่เสียเปรียบในสังคมได้รับการต่อต้านเผด็จการ-จักรพรรดินิยม สังคมนิยมจึงกลายเป็นทางเลือกที่ได้รับความนิยมภายในหมู่นักเคลื่อนไหวฝ่ายซ้ายอย่างสูง⁵² นอกไปจากนั้น การที่อีสานเป็นดินแดนที่แนวคิดสังคมนิยมได้รับการตอบรับจากประชาชนนั้นเป็นลักษณะเด่นประการหนึ่งของภูมิภาค การสนับสนุนแนวคิดสังคมนิยมของอีสานนั้นเป็นรูปแบบการแสดงออกถึงความไม่พอใจต่อความยากแค้นของผู้คนในภูมิภาค และในขณะเดียวกันก็เป็นการแสดงออกถึงการต่อต้านการกดขี่ข่มเหงของผู้กุมอำนาจรัฐด้วย⁵³

ภายหลังการเลือกตั้งในเดือนกุมภาพันธ์ พ.ศ. 2500 จอมพลสฤษดิ์ซึ่งมีถิ่นฐานจากพื้นที่อีสานได้ฉวยโอกาสจากความไม่พอใจของ ส.ส.อีสานที่มีต่อรัฐบาลสร้างพันธมิตรทางการเมืองจากความเป็นภูมิภาคเดียวกันขึ้นมาเพื่อต่อต้านจอมพล ป. ในเดือนเมษายน ส.ส.ฝ่ายซ้ายอีสานได้รวมกลุ่มกันจัดตั้ง “พรรคสหภูมิ” เพื่อสนับสนุนจอมพลสฤษดิ์ให้มีอำนาจในสภาผู้แทนราษฎรและต่อต้านรัฐบาลจอมพล ป. โดยจอมพลสฤษดิ์ได้เตือน ส.ส.อีสานว่าไม่ให้มุ่งเน้นความเป็นภูมิภาคนิยม และเขาสัญญาว่าจะทำให้เศรษฐกิจอีสานดีขึ้น และจะเสนอให้รัฐบาลถอนทหารจากสงครามเกาหลี โดยจอมพลสฤษดิ์มีแผนการที่จะให้ความช่วยเหลือทางการเมืองและเศรษฐกิจแก่พื้นที่อีสานเพื่อดึง ส.ส. อีสานเข้าร่วมพรรคสหภูมิ⁵⁴

ถึงแม้ว่าความคิดทางการเมืองแบบสังคมนิยมจะกลายเป็นเครื่องประเด็นสำคัญของ ส.ส.ฝ่ายซ้ายอีสาน แต่ประเด็นเกี่ยวกับสภาพความเป็นอยู่ของประชาชนในภูมิภาคก็ยังคงเป็นประเด็นสำคัญ ในปี พ.ศ. 2500 พื้นที่อีสานเกิดภัยแล้งอย่างรุนแรงและการทำนาไม่ได้ผลทำให้คนอีสานอพยพหลั่งไหลกันเข้ามาในกรุงเทพฯ เพื่อแสวงหาโอกาสทางเศรษฐกิจ ทำให้นักศึกษาและพระสงฆ์ต้องตั้งหน่วยบรรเทาทุกข์ฉุกเฉินขึ้นที่สถานีรถไฟหัวลำโพงเพื่อช่วยเหลือ ไม่เพียงแต่รัฐบาลจอมพล ป. ไม่ได้แสดงความสนใจกับความเดือดร้อนของคนอีสานในขณะนั้น จอมพลผิน ชุณหะวัณ รัฐมนตรีว่าการกระทรวงเกษตรยังพูดเชิงดูถูกว่า “...การอพยพเข้ามาหางานทำในกรุงเทพฯ และการ

⁵² สมชัย ภัทรธนานันท์, *ความขัดแย้งระหว่างอีสานกับรัฐไทย: การครอบงำและการต่อต้าน*, 43-44.

⁵³ เรียงเดียวกัน, 45

⁵⁴ กุลลดา เกษบุญชู-มีดี, *การเมืองไทยในยุคสฤษดิ์-ถนอม ภายใต้โครงสร้างอำนาจโลก*, 30.

กินกบกินเขียดเป็นเรื่องธรรมดาของคนอีสานไม่มีอะไรน่าวิตก...”⁵⁵ นอกไปจากนั้น รัฐบาลได้ออกแถลงการณ์ว่า “...ประชาชนชาวตะวันออกเฉียงเหนืออพยพมากรุงเทพฯ มากผิดปกติในเวลานี้ มีความเห็นว่า มาจากฝ่ายค้านซึ่งนิยมคอมมิวนิสต์ได้มีส่วนปลุกปั่นให้อพยพลงมา...”⁵⁶ ท่าทีของรัฐบาลได้สร้างความไม่พอใจให้แก่ ส.ส.อีสานและส.ส.ฝ่ายค้านที่ไม่ถูกรัฐบาล “ซื้อตัว” เป็นอย่างมาก บุญคง บุญเพชร ส.ส. มหาสารคาม พรรคเสรีธรรม ได้ปราศรัยวิจารณ์ท้องสนามหลวงว่า “...รัฐบาลช่วยเหลือแต่ครอบครัวคนรวยไม่ก็ครอบครัว และละเลยปัญหาที่จำเป็นในการพัฒนาประเทศ...” และ ส.ส.อีกคนชื่อว่า “...อีสานจะลุกฮือขึ้นหากรัฐบาลไม่ให้ความสนใจช่วยเหลือ...”⁵⁷ ในเดือนสิงหาคม พ.ศ. 2500 แคล้ว นรปติ ส.ส.ขอนแก่น พรรคเสรีธรรม ได้เสนอข้อแนะนำให้แก่รัฐบาลว่า “...อีสานถ้าหากว่ามีโรงงานต่าง ๆ โรงงานปูนซีเมนต์ โรงงานทอผ้า โรงงานปั่นด้าย โรงงานอุตสาหกรรมเบา กระเบื้องเคลือบหรืออะไรพันนี้อีสานจะไม่เดือดร้อนอย่างที่เป็นอยู่ทุกวันนี้...”⁵⁸ ส.ส.อีสานมีความเชื่อมั่นว่านโยบายที่อาศัย “...วิถีทางสังคมนิยมเท่านั้นที่จะช่วยให้สภาพความเป็นอยู่ในอีสานให้ดีขึ้นได้...”⁵⁹ ในประเด็นดังกล่าวเทพ โชตินุชิต ส.ส.ศรีสะเกษ พรรคเสรีธรรมเองก็ได้ยอมรับว่า “...ความจริงนั้นหลายประเทศในโลกนี้ เขาดำเนินงานมาแล้ว ดำเนินงานในเรื่องนี้มาแล้ว มันจึงทำให้อาณาประชาราษฎร์ของเขา ขึ้นตานั้น ค่อย ๆ ยกระดับการครองชีพขึ้นมา...”⁶⁰ อย่างไรก็ตาม นับแต่การเลือกตั้งเดือนกุมภาพันธ์ พ.ศ. 2500 ลื่นสุดลง ได้เกิดการประท้วงการเลือกตั้ง จนนำไปสู่การประกาศภาวะฉุกเฉินในเดือนมีนาคม โดยรัฐบาลอ้างว่าคอมมิวนิสต์อยู่เบื้องหลัง⁶¹ ผลการการเลือกตั้งที่ไม่บริสุทธิ์ยุติธรรมและการประกาศภาวะฉุกเฉินได้สร้างความไม่พอใจอย่างกว้างขวางประกอบปัญหาอีสานทำให้ความนิยมของจอมพล ป. ตกต่ำอย่างรวดเร็วจนนำไปสู่การรัฐประหารของจอมพลสฤษดิ์ ในวันที่ 16 กันยายน พ.ศ. 2500

⁵⁵ ทักษิณ เจริญเจริญ, *การเมืองระบบพ่อขุนอุปถัมภ์แบบเผด็จการ*, 129.

⁵⁶ กุหลาบ สายประดิษฐ์, *อดีตที่เป็นบทเรียน*, พิมพ์ครั้งที่ 2 (กรุงเทพฯ: สมบูรณ์การพิมพ์, 2522), 228.

⁵⁷ ทักษิณ เจริญเจริญ, *การเมืองระบบพ่อขุนอุปถัมภ์แบบเผด็จการ*, 130.

⁵⁸ *รายงานการประชุมสภาผู้แทนราษฎร*, ชุดที่ 2 ครั้งที่ 10/2500, สมัยสามัญ, 29 สิงหาคม 2500: 1088.

⁵⁹ ชาร์ลส์ เอฟ. คายส์, *แนวคิดท้องถิ่นภาคอีสานนิยมในประเทศไทย*, 124.

⁶⁰ *รายงานการประชุมสภาผู้แทนราษฎร*, ชุดที่ 2 ครั้งที่ 10/2500, สมัยสามัญ, 29 สิงหาคม 2500: 1259.

⁶¹ กุลลดา เกษบุญชู-มีต, *การเมืองไทยในยุคสฤษดิ์-ถนอม ภายใต้โครงสร้างอำนาจโลก*, 27.

4.4 สรุป

สภาพของความยากจน แห้งแล้ง ทุรกันดาร และความด้อยพัฒนาแล้วในอีสานสะท้อนให้เห็นถึงความสัมพันธ์เชิงอำนาจที่ไม่เท่าเทียมกันระหว่างศูนย์กลางอำนาจที่กรุงเทพฯ กับอีสานได้ผลิต/สร้างความหมายใหม่และอัตลักษณ์ใหม่ให้กับพื้นที่ “อีสาน” ในฐานะที่เป็น “ภูมิภาคที่เป็นปัญหา” ของรัฐไทย ภายหลังจากการปฏิวัติ 2475 ส.ส.อีสานเรียกร้องให้รัฐบาลที่กรุงเทพฯ กระจายงบประมาณและทรัพยากรสู่ภูมิภาคที่เท่าเทียมกัน และแก้ไขปัญหาความเป็นอยู่ของประชาชนในอีสานให้พ้นจากความยากแค้น ส.ส.อีสานได้ใช้รัฐสภาเป็นเวทีในการต่อสู้เพื่อชีวิตที่ดีของคนอีสาน และพื้นที่ชนบทโดยรวม

ความเป็นภูมิภาคที่เป็นปัญหาของอีสาน ด้านหนึ่งเป็นผลมาจากสภาพทางกายภาพซึ่งมักจะถูกนำมาอ้างว่าเป็นสาเหตุของความยากจนในภูมิภาคเมื่อเปรียบเทียบกับพื้นที่อื่น ๆ ของประเทศ ความยากจนในอีสานนั้นไม่ใช่ปัญหาทางเศรษฐกิจแต่เพียงอย่างเดียวแต่เป็นปัญหาทางการเมืองและมีนัยยะทางชาติพันธุ์-ภูมิภาคอีกด้วย กล่าวคือ เป็นผลจากความไม่เท่าเทียมกันในการจัดสรรงบประมาณและทรัพยากรสู่ภูมิภาค และนโยบายพัฒนาของรัฐ ความเป็นภูมิภาคที่เป็นปัญหาอีกด้านหนึ่งมาจากการที่พื้นที่อีสานเป็นพื้นที่ที่การเคลื่อนไหวต่อสู้ภายในและภายนอกรัฐสภาต่อการรวมศูนย์อำนาจของรัฐบาลที่กรุงเทพฯ และสภาพความเป็นอยู่ของคนอีสานและชนบทโดยรวม

บทที่ 5

การพัฒนาเพื่อความมั่นคง: ภาพแทนพื้นที่อีสาน พ.ศ. 2501-2523

ภายหลังสงครามโลกครั้งที่ 2 สถานการณ์ทางการเมืองระหว่างประเทศในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ได้เข้ามามีบทบาทร่วมอยู่ในภาวะสงครามที่เรียกว่า “สงครามเย็น” (cold war) อันเป็นผลมาจากความขัดแย้งระหว่างฝ่ายประเทศทุนนิยมนำโดยสหรัฐอเมริกา และฝ่ายประเทศคอมมิวนิสต์นำโดยสหภาพโซเวียตและจีน¹ ความผันแปรของสถานการณ์ในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้จากการปฏิวัติในจีน พ.ศ. 2492 สงครามเกาหลี พ.ศ. 2493 สงครามอินโดจีนของฝรั่งเศสและความพ่ายแพ้ของฝรั่งเศสที่เดียนเบียนฟู (พ.ศ. 2497)² ทำให้สหรัฐอเมริกาเริ่มวิตกถึงการล่มสลายของภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ โดยเฉพาะอินโดจีนและประเทศไทยตามทฤษฎีโดมิโน (the domino theory)³ ซึ่งมีผลทำให้สหรัฐอเมริกาสูญเสียผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจในภูมิภาคนี้⁴ ฐานะทางยุทธศาสตร์ของประเทศไทยทวีความสำคัญมากขึ้นโดยเฉพาะอย่างยิ่งสำหรับสหรัฐอเมริกา ซึ่งจำเป็นต้องแสวงหาการสนับสนุนจากภูมิภาคนี้ในการต้านคอมมิวนิสต์ สภาพที่ตั้งทางภูมิศาสตร์ภาคอีสานของประเทศไทยที่รอบล้อมไปด้วยลาวและเวียดนาม ทำให้พื้นที่อีสานกลายเป็นพื้นที่ที่มีความสำคัญทางยุทธศาสตร์มากที่สุดแห่งหนึ่งในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้สำหรับการขยายตัวของคอมมิวนิสต์ อีสานซึ่งเป็นพื้นที่ที่ถูกทอดทิ้งก็ได้กลายมาเป็นศูนย์กลางของความสนใจไม่เพียงแต่รัฐบาลไทย แต่ยักรวมทั้งประเทศข้างเคียงและสหรัฐอเมริกาอีกด้วย⁵ นอกไปจากนั้น ในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ยังแหล่งป้อนวัตถุดิบสำหรับการผลิตทางอุตสาหกรรมในญี่ปุ่น รวมทั้งเพื่อเป็นตลาดสำหรับรองรับการขยายตัวของระบบทุนนิยมที่มีสหรัฐอเมริกาเป็นศูนย์กลาง และการขยายตัวของ

¹ พวงทอง รุ่งสวัสดิทรัพย์ ภาวีครพันธ์, *สงครามเวียดนาม: สงครามกับความจริงของ “รัฐไทย”* (กรุงเทพฯ: โครงการจัดพิมพ์คบไฟ, 2549), 8.

² กุลลดา เกษบุญชู-มัต, *ความขัดแย้งทางการเมืองของไทย... ข้ามไปให้พ้นพลวัตภายใน* (กรุงเทพฯ: มูลนิธิ 14 ตุลา, 2552), 16-17.

³ พวงทอง รุ่งสวัสดิทรัพย์ ภาวีครพันธ์, *สงครามเวียดนาม: สงครามกับความจริงของ “รัฐไทย”*, 8.

⁴ กุลลดา เกษบุญชู-มัต, *การเมืองไทยในยุคศฤงษณ์-ถนอม ภายใต้โครงสร้างอำนาจโลก* (กรุงเทพฯ: ภาควิชาความสัมพันธ์ระหว่างประเทศ คณะรัฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2550), 1.

⁵ สุเทพ สุนทรเกสัช, “ค่านา,” ใน *หมู่บ้านอีสานยุค “สงครามเย็น”: สังคมวิทยาของหมู่บ้านภาคตะวันออกเฉียงเหนือ*, พิมพ์ครั้งที่ 2 (กรุงเทพฯ: มติชน, 2548), (13)-(14).

คอมมิวนิสต์ก็มีลักษณะที่คุกคามผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจที่วางอยู่บนพื้นฐานความคิดทางเศรษฐกิจแบบทุนนิยมของสหรัฐอเมริกาโดยตรง⁶

ดังที่บทที่ 4 ได้ชี้ให้เห็นว่าความแตกต่างทางเศรษฐกิจระหว่างอีสานกับภูมิภาคอื่น ๆ ของประเทศที่ดำรงอยู่ตั้งแต่อีสานถูกผนวกเข้าเป็นส่วนหนึ่งของรัฐไทยตั้งแต่ปี พ.ศ. 2435 และความแตกต่างนั้นก็เพิ่มขึ้นตั้งแต่สงครามโลกครั้งที่ 2 ทำให้ ส.ส.อีสานเลื่อนไหวต่อสู้เรียกร้องให้รัฐบาลสนใจปรับปรุงชีวิตความเป็นอยู่ของคนในพื้นที่อีสานและชนบทโดยรวม นอกไปจากนั้น ก่อนทศวรรษ 2503 อีสานไม่เป็นที่สนใจทั้งของรัฐบาลและนักลงทุนต่างประเทศ ด้วยเหตุนี้ สถานะของของพื้นที่อีสานจึงมีความเปลี่ยนแปลงน้อยมากในช่วงหลังการเสด็จสวรรคตของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว การละเลยของรัฐไทยได้สร้างความทุกข์ยากให้แก่อีสานและทำให้อีสานกลายเป็นภูมิภาคที่ถูกหลงลืมของประเทศอีกด้วย

การขยายตัวของคอมมิวนิสต์ในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ และการเติบโตของขบวนการฝ่ายซ้ายภายในประเทศที่นำโดยพรรคคอมมิวนิสต์แห่งประเทศไทย (พคท.) ทำให้รัฐบาลไทยเริ่มตระหนักถึงภัยจาก “...ดินแดนในเขตชนบทของภาคตะวันออกเฉียงเหนือได้ถูกคุกคามจากการแทรกแซงของฝ่ายที่ถือว่าเป็นฝ่ายปฏิปักษ์ต่อรัฐบาล...”⁷ และเหนือสิ่งอื่นใดต่อความปลอดภัยของดินแดนทางภาคอีสานของไทย นอกไปจากนั้น อีสานยังมีลักษณะร่วมที่เด่นและสำคัญบางประการ อันได้แก่ คนอีสานมีลักษณะคล้ายคลึงคนลาวในประเทศลาว อยู่ห่างไกลจากเจ้าหน้าที่รัฐบาลไทย มีดินแดนติดกับประเทศลาว มีการแทรกซึมจากคนไทยและอื่น ๆ ที่เป็นฝ่ายตรงข้ามกับรัฐบาล รวมทั้งความไม่ลงรอยทางการเมืองระหว่างอีสานกับรัฐบาลไทยในประวัติศาสตร์⁸ ด้วยเหตุดังนั้น ทำให้รัฐบาลไทยจึงจำเป็นต้องทุ่มเทความสนใจให้แก่พื้นที่อีสานมากขึ้นอย่างไม่อาจหลีกเลี่ยงได้ ทั้งนี้ เพื่อขัดขวางการขยายตัวของคอมมิวนิสต์เข้าแทรกซึมในภูมิภาคนี้ อันเนื่องมาจากการพัฒนาของรัฐมักละเลยชนบทที่ยากจนและที่อยู่ห่างไกล ทำให้รัฐบาลไทยดำเนินนโยบายรุกทั้งทางการเมืองและเศรษฐกิจในพื้นที่ชนบทอย่างจริงจังด้วยยุทธศาสตร์การพัฒนาเข้าแก้ไขปัญหาความมั่นคง แนวคิดดังกล่าวเชื่อว่า หากหมู่บ้านในพื้นที่ชนบทที่ยากจนและห่างไกลความเจริญ ได้รับการพัฒนาที่ถูกต้องเหมาะสมแล้ว ก็จะทำให้ราษฎรที่ยากจนเหล่านั้นไม่ให้ความร่วมมือกับคอมมิวนิสต์⁹ เพื่อแก้ไขปัญหาและต่อสู้ช่วงชิง

⁶ กุลดา เกษบุญชู-มัต, *การเมืองไทยในยุคคลุคฤกษ์-ถนอม ภายใต้โครงสร้างอำนาจโลก*, 1.

⁷ สุเทพ สุนทรเกสัช, “คำนำ,” 6.

⁸ เรื่องเดียวกัน, 6-7.

⁹ ชนิดา ชิตบัณชิต, “โครงการอันเนื่องมาจากพระราชดำริ: การสถาปนาพระราชอำนาจนำ,” (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบริหารธุรกิจ, คณะสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2547), 118.

มวชนกลับคืนมาเป็นพลเมืองของรัฐ ดังนั้น ในบทนี้ต้องการอธิบายให้เห็นว่าปฏิบัติการทางวาทกรรมของนโยบาย “การพัฒนา” ที่รัฐไทยนำมาแก้ปัญหาคือสแกนและต่อต้านภัยคอมมิวนิสต์ในพื้นที่อีสานนำไปสู่การผลิต/สร้างความหมายใหม่ให้กับพื้นที่อีสาน นอกไปจากนั้น ยังต้องการชี้ให้เห็นด้วยว่าการพัฒนายังเป็นการผลิตซ้ำภาพแทนและความเป็นอื่นให้กับพื้นที่อีสานอีกด้วย

5.1 รอยต่อของความเปลี่ยนแปลงทางการเมืองอีสานจาก “ถนนม กิตติขจร” สู่ “สฤทธิ ณะรัชต์” พ.ศ. 2500-2501

การรัฐประหาร 16 กันยายน พ.ศ. 2500 ของจอมพลสฤทธิ ณะรัชต์ยังไม่ได้ก่อให้เกิดระบอบเผด็จการ หากแต่มีความพยายามรักษาความสืบเนื่องจากสมัยจอมพล ป. พิบูลสงคราม เพราะยังคงรักษารัฐธรรมนูญฉบับ พ.ศ. 2475 แก้ไข พ.ศ. 2495 จอมพลสฤทธิอธิบายว่า การรัฐประหารนั้น “ยังไม่มียุทธศาสตร์อะไร มีแต่ความซื่อสัตย์” นอกไปจากนั้น จอมพลสฤทธิยังประกาศไม่รับตำแหน่งนายกรัฐมนตรีเพราะ “ผมเป็นนักการเมืองที่เลว” ในวันที่ 21 กันยายน คณะรัฐประหารได้เลือกพจน์ สารสินให้มาเป็นนายกรัฐมนตรี งานสำคัญของรัฐบาลพจน์ ก็คือ การดำเนินการให้ต่างประเทศรับรองรัฐบาลและการจัดการเลือกตั้ง ส.ส.ประเภทที่ 1¹⁰ ผลการเลือกตั้งในวันที่ 15 ธันวาคม ปรากฏว่า พรรคสหภูมิที่ได้รับการสนับสนุนจากจอมพลสฤทธิได้รับการเลือกตั้งเพียง 44 ที่นั่งจาก 160 ที่นั่ง พรรคประชาธิปัตย์ได้ 39 ที่นั่ง พรรคเสรีมนังคศิลาได้รับเลือก 4 ที่นั่ง พรรคชาตินิยมได้ 1 ที่นั่ง พรรคฝ่ายซ้าย เช่น เศรษฐกร เสรีประชาธิปไตย อิสระ และขบวนการไฮด์ปาร์คได้รับเลือกจำนวน 13 ที่นั่ง และไม่สังกัดพรรคได้รับเลือกถึง 59 ที่นั่งซึ่งจำนวนกว่าครึ่ง ก็คืออดีต ส.ส.เสรีมนังคศิลาจึงไม่มีพรรคใดมี ส.ส.เกินครึ่งที่จะจัดตั้งรัฐพรรคเดียวได้¹¹ อย่างไรก็ตาม ภายหลังจากการเลือกตั้งหกวันได้ก่อตั้งพรรคชาติสังคมนิยม (national socialist) โดยมีจอมพลสฤทธิ เป็นหัวหน้าพรรค พลโทถนนมและสุกิจ นิมมาน-เหมินท์ เป็นรองหัวหน้าพรรค และพลโทประภาส จารุเสถียรเป็นเลขาธิการพรรค พรรคนี้ตั้งขึ้นเพื่อจะเอาชนะอดีต ส.ส.เสรีมนังคศิลาที่ได้รับการเลือกตั้งในฐานะผู้สมัครไม่สังกัดพรรค โดยการยุบรวมพรรคสหภูมิเข้ากับ ส.ส.บางส่วนจากพรรคเสรีมนังคศิลาและ ส.ส.ไม่สังกัดพรรคเพื่อรวบรวม ส.ส.จัดตั้งรัฐบาล¹²

¹⁰ สุทธชัย ยิ้มประเสริฐ, *สายธารประวัติศาสตร์ประชาธิปไตยไทย* (กรุงเทพฯ: พี.เพรส, 2551), 86-88.

¹¹ เรื่องเดียวกัน, 88.

¹² ทักษิณ เฉลิมเกียรติ, *การเมืองระบบพหุชนูปถัมภ์แบบเผด็จการ*, บรรณาธิการโดย อารังศักดิ์ เพชรเลิศอนันต์, แปลโดย พรรณี ฉัตรพลรักษ์, ม.ร.ว.ประกายทอง สิริสุข และ อารังศักดิ์ เพชรเลิศอนันต์, พิมพ์ครั้งที่ 3

ภายหลังการเลือกตั้งในเดือนธันวาคม จอมพลสฤษดิ์มีอาการป่วยถึงกับอาเจียนเป็นเลือด ส่งผลให้ตำแหน่งนายกรัฐมนตรีตกไปสู่พลโทถนอมในเดือนมกราคม พ.ศ. 2501 เมื่อสหรัฐอเมริกาทราบถึงอาการป่วยได้ยื่นความช่วยเหลือผ่านสถานทูตสหรัฐฯ ให้จอมพลสฤษดิ์เดินทางไปรักษาที่โรงพยาบาลกองทัพบกอลเตอร์ริด (walter reed)¹³ อย่างไรก็ดี ภายหลังการจัดตั้งรัฐบาลอันมิตถนอมเป็นนายกรัฐมนตรีและรัฐมนตรีกระทรวงกลาโหม ดูเหมือนว่าการจัดตั้งรัฐบาลถนอมนั้นจะมีปฏิริยาสนองตอบท่าทีของ ส.ส.ฝ่ายซ้ายอีสานในระดับหนึ่ง เป็นต้นว่า การแต่งตั้งทิฆุ ภูริพัฒน์ ส.ส. อุบลราชธานีเป็นรัฐมนตรี¹⁴ นอกไปจากนั้น นโยบายทางเศรษฐกิจของรัฐบาลถนอมก็มีลักษณะที่เป็น “สังคมนิยมแบบอ่อน ๆ” (mid socialism) และมุ่งเอาใจพื้นที่อีสานเพื่อสร้างความนิยมและฐานอำนาจทางการเมืองอีกด้วย¹⁵ ในเดือนกุมภาพันธ์รัฐบาลถนอมได้ดำเนินการสำรวจพื้นที่อีสานเพื่อแก้ไขปัญหาอีสาน โดยมีเรื่องที่จะต้องแก้ไขทั้งหมด 8 เรื่อง อันได้แก่ น้ำ ถนน อุตสาหกรรม สหกรณ์ การตลาด การศึกษา สาธารณะสุข และการพัฒนาท้องถิ่น¹⁶ นอกไปจากนั้น ในปี พ.ศ. 2501 ก็ได้มีเสียงเรียกร้องอย่างหนักแน่นจาก ครอง จันดาวงศ์ เทพ โชติหนูชิต และส.ส.อีสานให้รัฐบาลลงทุนพัฒนาอีสาน¹⁷ ส.ส.อีสานได้ยื่นขอเรียกร้องให้รัฐบาลพัฒนาอีสาน 4 ด้าน อันได้แก่ 1) โครงการระยะสั้นเพื่อปรับปรุงสภาพความเป็นอยู่ของคนอีสาน 2) โครงการระยะยาว เช่น โครงการสร้างเขื่อนผ่านการกู้ยืมเงินจากต่างประเทศเช่นเดียวกับที่ทำในภาคกลางและใต้ 3) การพัฒนาอุตสาหกรรมในอีสาน ซึ่งเป็นพื้นที่มีทรัพยากรมาก และ 4) การจัดสรรงบประมาณด้านการศึกษาในอีสานให้มากขึ้น¹⁸ และพวกเขาวางแผนจะจัดตั้ง “พรรคอีสาน” ส.ส.อีสานเชื่อมั่นว่า “...แนวทางสังคมนิยมเท่านั้นจึงจะสามารถปรับปรุงสภาพเงื่อนไขต่าง ๆ ในภาคอีสานได้...”¹⁹

(กรุงเทพฯ: มุลินีโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, 2552), 173-174. และ กุลลดา เกษบุญชู-มัต, *การเมืองไทยในยุคสฤษดิ์-ถนอม ภายใต้โครงสร้างอำนาจโลก*, 38.

¹³ กุลลดา เกษบุญชู-มัต, *การเมืองไทยในยุคสฤษดิ์-ถนอม ภายใต้โครงสร้างอำนาจโลก*, 42.

¹⁴ ชาร์ลส์ เอฟ. คายส์, *แนวคิดท้องถิ่นภาคอีสานนิยมในประเทศไทย*, แปลโดย รัตนา โตสกุล (อุบลราชธานี: ศูนย์วิจัยอนุภูมิภาคลุ่มน้ำโขง คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยอุบลราชธานี, 2552), 124.

¹⁵ กุลลดา เกษบุญชู-มัต, *การเมืองไทยในยุคสฤษดิ์-ถนอม ภายใต้โครงสร้างอำนาจโลก*, 44.

¹⁶ สมศรี ชัยวนิชยา, “นโยบายการพัฒนาภาคตะวันออกเฉียงเหนือของรัฐบาลไทยระหว่าง พ.ศ. 2494-2519,” (วิทยานิพนธ์ปริญญาคุชภูบัณฑิต, สาขาวิชาประวัติศาสตร์ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2548), 133.

¹⁷ ผาสุก พงษ์ไพจิตร และ คริส เบเกอร์, *เศรษฐกิจการเมืองไทยสมัยกรุงเทพฯ*, พิมพ์ครั้งที่ 3, เพิ่มเติมและปรับปรุงใหม่ (เชียงใหม่: ซิลค์เวอร์มบุคส์, 2546), 347.

¹⁸ ชาร์ลส์ เอฟ. คายส์, *แนวคิดท้องถิ่นภาคอีสานนิยมในประเทศไทย*, 120.

¹⁹ เรื่องเดียวกัน, 120-121.

ในเดือนพฤษภาคม พ.ศ. 2501 ในระหว่างที่จอมพลสฤษดิ์อยู่ที่สหรัฐอเมริกาได้ยื่นข้อเสนอผ่าน “บันทึกช่วยจำว่าด้วยทางและหนทางในการปกป้องและต่อสู้การคุกคามของคอมมิวนิสต์ต่อไทย” กับ “บันทึกช่วยจำว่าด้วยโครงการพัฒนาในประเทศไทย” เสนอต่อสหรัฐอเมริกาเพื่อขอความช่วยเหลือเพิ่ม การเข้าพบรัฐบาลสหรัฐอเมริกาของจอมพลสฤษดิ์นั้นได้ทำความเข้าใจหลักการและความมุ่งหมายของสหรัฐฯ ที่ไม่เพียงแต่การต่อต้านคอมมิวนิสต์เท่านั้น แต่รวมถึงการพัฒนาเศรษฐกิจของไทยด้วย ความช่วยเหลือในครั้งนี้ของสหรัฐฯ ไม่ได้มีความเกี่ยวข้องกับมาตรการความมั่นคงร่วมกัน สำหรับสหรัฐฯ แล้ว “ความช่วยเหลือประเทศต่าง ๆ ให้หลุดพ้นจากการคุกคามจากคอมมิวนิสต์ได้นั้น จำเป็นต้องลงทางตรงของสหรัฐฯ” แน่แน่นอนว่า สหรัฐอเมริกาได้เชื่อมโยงวัตถุประสงค์ของการดำเนินนโยบายต่อต้านคอมมิวนิสต์กับการลงทุนของสหรัฐฯ เข้าด้วยกัน เนื่องจากการลงทุนของสหรัฐฯ จะมีบทบาทสำคัญในการสร้างความเติบโตของเศรษฐกิจซึ่งจะเป็นภูมิคุ้มกันภัยคอมมิวนิสต์²⁰ จอมพลสฤษดิ์ได้ต่อรองให้รัฐบาลสหรัฐฯ ช่วยพัฒนาพื้นที่อีสาน โดยอ้างว่าพื้นที่อีสานเป็นพื้นที่ที่เสี่ยงต่อการคุกคามของคอมมิวนิสต์มากที่สุด กล่าวคือ ในขณะที่รับเอาแนวคิดเรื่องการพัฒนาจากสหรัฐฯ จอมพลสฤษดิ์ก็หยิบมาเชื่อมกับภัยคอมมิวนิสต์ โดยอาศัยพื้นที่อีสานเป็นข้ออ้างเพื่อให้สหรัฐฯ ช่วยพัฒนาพื้นที่ที่มีความด้อยพัฒนาที่สุดของไทยด้วยการยกเรื่องต่อต้านคอมมิวนิสต์มาต่อรองขอความช่วยเหลือ อย่างไรก็ตาม อันที่จริงแล้วจอมพลสฤษดิ์มีข้อผูกมัดกับ ส.ส.อีสานที่ต้องการให้แก้ไขสภาพความเป็นอยู่ของคนอีสานให้พ้นจากความยากแค้น²¹ นอกไปจากนั้น จอมพลสฤษดิ์พยายามใช้วาทกรรมการคุกคามของคอมมิวนิสต์ในพื้นที่อีสานเพื่อสร้างแรงจูงใจให้สหรัฐฯ เห็นถึงความสำคัญในการให้ความช่วยเหลือพื้นที่อีสาน โดยให้เหตุผลว่า การที่ไม่ให้ความช่วยเหลือแก่ไทยจะเป็นภัยคุกคามทางการเมืองต่อเขา ซึ่งจะส่งผลกระทบต่อผลประโยชน์ของสหรัฐฯ ด้วย และถนัด คอมันตร์ ได้ชี้ให้เห็นว่า สถานการณ์ในอีสานก็ไม่มีแตกต่างกับสถานการณ์ในลาว หากสภาพเศรษฐกิจของอีสานไม่มีความมั่นคงเพียงพอ โอกาสที่จะถูกคอมมิวนิสต์คุกคามก็มีสูงมาก²² ในสายตาของรัฐบาลสหรัฐอเมริกาแล้ว การให้ความช่วยเหลืออีสานจะนำ “เกียรติภูมิ” มาสู่จอมพลสฤษดิ์ ในทางตรงกันข้าม ถ้าหากสหรัฐอเมริกาปฏิเสธให้ความช่วยเหลืออีสานจะทำให้สถานะทางการเมืองของจอมพลสฤษดิ์สั่นคลอนและกระทบกระเทือนผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจของสหรัฐอเมริกา²³

ตลอดระยะเวลาที่รัฐบาลถนอมบริหารประเทศ รัฐบาลต้องเผชิญกับปัญหาความขัดแย้งภายในพรรคชาติสังคมระหว่างปีกที่มาจากพรรคสหภูมิกับปีกอดีตเสริมนังคศิลาเกิดการแย่งชิง

²⁰ กุลลดา เกษบุญชู-มิต, *การเมืองไทยในยุคสฤษดิ์-ถนอม ภายใต้โครงสร้างอำนาจโลก*, 48-50.

²¹ เรื่องเดียวกัน, 75.

²² เรื่องเดียวกัน, 76.

²³ เรื่องเดียวกัน, 77.

ตำแหน่งเลขาธิการรัฐมนตรี เพราะฝ่ายสหภูมิถือว่าตนเองเป็นฝ่ายสนับสนุนจอมพลสฤษดิ์มาก่อนจึงควรที่จะได้รับดูแลมากกว่า ในขณะที่ฝ่ายเสรีมีนงคศิลาภีถือว่ามี ส.ส.อยู่ในมือมากกว่า²⁴ ยิ่งไปกว่านั้น การลาออกของพระยาอรรณการีย์นิพนธ์ (สิทธิ จุณณานนท์) รัฐมนตรีว่าการกระทรวงยุติธรรม พลเอกถนอมยังไม่สามารถยับยั้งการลาออกของ ส.ส.ปีกพรรคสหภูมิ 26 คนจากพรรครัฐบาลได้พร้อมกับเผชิญกับปัญหาการคัดค้านของ ส.ส.พรรคชาติสังคมต่อการตัดงบประมาณด้านการศึกษาและการเพิ่มงบประมาณด้านการทหาร ในเดือนมีนาคม พ.ศ. 2501 ความนิยมของพรรคชาติสังคมและรัฐบาลถนอมเริ่มตกต่ำลงเมื่อฝ่ายแพ้วเลือกตั้งซ่อมอย่างยับเยินในจังหวัดพระนคร ธนบุรี กาฬสินธุ์ ร้อยเอ็ด และอุบลราชธานี ทั้งที่ทหารได้รณรงค์หาเสียงอย่างหนัก²⁵ รวมทั้งความเคลื่อนไหวทางการเมืองของขบวนการฝ่ายซ้ายทั้งในคณะรัฐบาลและในสภาผู้แทนราษฎร โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ปัญญาชน นักหนังสือพิมพ์และพรรคเศรษฐกิจได้เรียกร้องให้สร้างประชาธิปไตยให้มีความมั่นคงมากขึ้น โดยการยกเลิกพระราชบัญญัติป้องกันการกระทำอันเป็นคอมมิวนิสต์ พ.ศ. 2495 และปรับปรุงกฎหมายการพิมพ์ เพื่อเลิกอำนาจตรวจตราและควบคุมหนังสือพิมพ์ นอกจากนี้ ยังเรียกร้องให้ไทยดำเนินนโยบายต่างประเทศแบบเป็นกลาง ถอนตัวจากการเป็นพันธมิตรของสหรัฐอเมริกา เปิดการติดต่อกับสาธารณรัฐประชาชนจีน²⁶ ในทันทีที่พลเอกถนอมลาออกจากรัฐมนตรีในวันที่ 20 ตุลาคม พ.ศ. 2501 จอมพลสฤษดิ์ก็ได้ทำการรัฐประหารอีกครั้งหนึ่ง

นอกจากนี้ รัฐบาลก็เริ่มระแวงความเคลื่อนไหวของ ส.ส.ฝ่ายซ้ายอีสานในเรื่องนโยบายต่างประเทศแบบเป็นกลาง การต่อต้านการเข้าร่วมองค์การสนธิสัญญาป้องกันภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ และโจมตีการขอรับความช่วยเหลือจากสหรัฐอเมริกา รัฐบาลเห็นว่าแรงผลักดันจาก ส.ส.อีสานในเรื่องการนำแนวทางสังคมนิยมมาแก้ไขปัญหาอีสานและการเคลื่อนไหวของฝ่ายซ้ายในการดำเนินนโยบายต่างประเทศแบบเป็นกลางมีลักษณะที่รุนแรง รัฐบาลตระหนักว่าถ้าหากปล่อยให้ ส.ส.อีสานเคลื่อนไหวอย่างเป็นอิสระอาจจะกลายเป็นภัยคุกคามต่อความมั่นคงต่อประเทศไทย ทำที่ของ ส.ส.อีสานได้สร้างความหวาดกลัวให้บรรดาผู้นำทางการเมืองในคณะรัฐบาลไทยต้องหันไปแก้ไขปัญหาอีสาน ภายหลังจอมพลสฤษดิ์ทำการปฏิวัติในเดือนตุลาคม พ.ศ. 2501 ปัญหาอีสานกลายเป็นประเด็นหลักของรัฐบาล²⁷

²⁴ สุราชัย ยิ้มประเสริฐ, *สายธารประวัติศาสตร์ประชาธิปไตยไทย*, 89.

²⁵ ทักษิณ เฉลิมเตียรณ, *การเมืองระบบพ่อขุนอุปถัมภ์แบบเผด็จการ*, 175-176.

²⁶ สุราชัย ยิ้มประเสริฐ, *สายธารประวัติศาสตร์ประชาธิปไตยไทย*, 91.

²⁷ ชาร์ลส์ เอฟ. คายส์, *แนวคิดท้องถิ่นภาคอีสานนิยมในประเทศไทย*, 121.

5.2 “การพัฒนาเพื่อความมั่นคง”: การแก้ไขปัญหาวีไอซีและการต่อต้านคอมมิวนิสต์ในอีสาน

การปฏิวัติเดือนตุลาคม พ.ศ. 2501 จอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ หัวหน้าคณะปฏิวัติ ได้ประกาศว่าการยึดอำนาจการปกครองครั้งนี้เป็น “...การปฏิวัติ ไม่ใช่เพียงรัฐประหารอย่างที่เคยกระทำกันมาในครั้งก่อน ๆ...”²⁸ โดยที่คณะปฏิวัติจะ “...จัดการแก้ไขและปรับปรุงเศรษฐกิจแห่งชาติให้ดีขึ้น...”²⁹ อันเนื่องมาจาก “...ภัยคอมมิวนิสต์ได้คุกคามประเทศไทยอย่างรุนแรง...” และเพื่อ “...รักษาสถาบันที่มีพระมหากษัตริย์เป็นประมุขแห่งรัฐ ให้ดำรงคงอยู่ตลอดไป...”³⁰ ในทัศนะของนักรัฐศาสตร์อย่าง กุลลดา เกษบุญชู-มีต ได้ชี้ให้เห็นว่า การปฏิวัติเดือนตุลาคม พ.ศ. 2501 เป็นการรัฐประหารเพื่อ “การพัฒนา”³¹ ทั้งนี้ ในด้านหนึ่ง ก็เป็นการสร้างความมั่นคงทางการเมืองให้แก่จอมพลสฤษดิ์ และการสร้างบรรยากาศทางการเมืองที่เอื้อต่อการลงทุนของสหรัฐอเมริกาและพัฒนาเศรษฐกิจไทย และในอีกด้านหนึ่ง การปฏิวัติก็เป็นการลบภาพลักษณ์ของจอมพลสฤษดิ์ที่มีความสัมพันธ์อันดีกับกลุ่มนักการเมืองฝ่ายซ้าย ซึ่งทำให้สหรัฐอเมริกากระแวงในท่าทีของเขา ดังที่เห็นได้จากภายหลังการปฏิวัติได้ดำเนินการปราบปรามจับกุมพันธมิตรทางการเมืองฝ่ายซ้ายอย่างรุนแรง³²

ในระบบการเมืองใด ๆ ก็ตาม ความมั่นคงของระบบการเมืองนั้น ๆ ส่วนหนึ่งขึ้นอยู่กับความสามารถของรัฐบาลในการสร้าง “ความชอบธรรม” ให้เป็นที่ยอมรับ รัฐบาลจอมพลสฤษดิ์แสวงหาความชอบธรรมจาก “พลังทางสังคม” ขึ้นมาสนับสนุนการปกครองของเขา ก็คือ ประการแรก การจัดโครงสร้างระบบราชการที่อำนาจรวมศูนย์ไว้ที่นายกรัฐมนตรี ระบบราชการดังกล่าวเป็นเครื่องมือในการบังคับใช้กฎหมาย การจัดการศึกษา การบริการสาธารณสุข เป็นต้น โดยเฉพาะกลุ่มเทคโนโลยีที่เน้นความรู้ ความสามารถ และสมรรถภาพได้เข้ามามีบทบาทสำคัญในระบบราชการและการพัฒนาเศรษฐกิจ³³ ประการที่สอง การเข้าควบคุมกองทัพผ่านการแต่งตั้งตัวเองดำรงตำแหน่งผู้บัญชาการทหารบก ผู้บัญชาการทหารสูงสุด และอธิบดีกรมตำรวจ ในขณะเดียวกันก็เป็นการขจัดกลุ่มอำนาจภายในกองทัพด้วย โดยการกีดกันพลเอกประภาส จารุเสถียรออกจากกองทัพก

²⁸ ประกาศของคณะปฏิวัติ ฉบับที่ 11, *ราชกิจจานุเบกษา ฉบับพิเศษ* เล่มที่ 75 ตอนที่ 84 ก (22 ตุลาคม 2501): 1.

²⁹ เรื่องเดียวกัน, 2.

³⁰ ประกาศของคณะปฏิวัติ ฉบับที่ 2, *ราชกิจจานุเบกษา ฉบับพิเศษ* เล่มที่ 75 ตอนที่ 81 ก (20 ตุลาคม 2501): 5-6. และ ประกาศของคณะปฏิวัติ ฉบับที่ 4, *ราชกิจจานุเบกษา ฉบับพิเศษ* เล่มที่ 75 ตอนที่ 81 ก (20 ตุลาคม 2501): 10-16.

³¹ กุลลดา เกษบุญชู-มีต, *การเมืองไทยในยุคสฤษดิ์-ถนอม ภายใต้โครงสร้างอำนาจโลก*, 58.

³² เรื่องเดียวกัน, 65.

³³ ทักษ์ เฉลิมเกียรติ, *การเมืองระบบพ่อขุนอุปถัมภ์แบบเผด็จการ*, 323-338.

ไปเป็นรัฐมนตรีช่วยว่าการกระทรวงมหาดไทยแทน³⁴ ประการที่สาม การฟื้นฟูบทบาทของสถาบันพระมหากษัตริย์³⁵ “...ด้วยเหตุที่ยังมีรากฐานที่ไม่มั่นคงนัก คณะปฏิวัติของจอมพลสฤษดิ์จึงต้องหันไปพึ่งพระบรมโพธิสมภารเพื่อการสนับสนุนและเพื่อความชอบธรรม...”³⁶ พลังทางสังคมทั้งสามประการข้างต้นช่วยเสริมสร้างความมั่นคงทางการเมืองของรัฐบาลจอมพลสฤษดิ์เป็นอย่างมาก นอกไปจากนี้ยังรวมไปถึงการพัฒนาเศรษฐกิจผ่านแผนพัฒนาการเศรษฐกิจแห่งชาติที่สร้างขึ้นมาก็ “...มีจุดมุ่งหมายทางการเมืองที่สำคัญซึ่งอยู่เบื้องหลังหลังแผนพัฒนาแห่งชาติอันได้แก่จุดมุ่งหมายของการสร้างความชอบธรรมและความมีเสถียรภาพให้มากขึ้น...”³⁷ ทำให้บรรยากาศทางการเมืองมีเสถียรภาพมั่นคงที่เอื้อต่อการดำเนินนโยบายที่รัฐบาลสหรัฐอเมริกาสนับสนุน นั่นก็คือ การพัฒนาเศรษฐกิจและการต่อต้านคอมมิวนิสต์

ปัญหาสถานการณ์ทางการเมืองภายในอินโดจีนที่เปลี่ยนแปลงภายหลังการพ่ายแพ้ของฝรั่งเศสต่อเวียดนามที่เดียนเบียน (dien bien phu) มีผลต่อการเปลี่ยนแปลงท่าทีของรัฐบาลไทยที่มีต่อพื้นที่อีสานเป็นอย่างมาก กล่าวคือ ในปี พ.ศ. 2496 เวียดนามที่ประสบผลสำเร็จในการปฏิบัติการทางทหารในเวียดนามใต้และลาว ในการประชุมเจนีวาในปี พ.ศ. 2497 ขบวนการปะเทดลาวได้เข้าร่วมจัดตั้งรัฐบาลผสม ภายหลังจากการประชุมนานาชาติที่เจนีวาเป็นต้นมารัฐบาลไทยวิตกว่าการขยายตัวของขบวนการปะเทดลาวและเวียดนามที่จะกลายเป็นสิ่งที่ไม่สามารถควบคุมได้³⁸ กล่าวคือพื้นที่อีสานมีพรมแดนติดกับลาวได้สร้างความระแวงให้กับรัฐบาลไทยว่าอาจจะมีการส่งผ่านความช่วยเหลือของคอมมิวนิสต์ลาวหรือเวียดนามเข้ามาถึงไทยได้ง่ายขึ้นซึ่งนั่นหมายความว่าภัยคุกคามต่อความมั่นคงของไทย ส่งผลให้รัฐบาลไทยมีการเปลี่ยนแปลงท่าทีต่อพื้นที่อีสานอย่างสำคัญ ก่อนหน้านั้นความเคลื่อนไหวของ ส.ส.อีสานที่วิพากษ์วิจารณ์นโยบายรัฐบาลที่มีต่ออีสานไม่ได้ถือเอาความเคลื่อนไหวเรียกร้องดังกล่าวเป็นการคุกคามต่อความมั่นคงของรัฐ แต่เมื่อภายหลังที่จอมพลสฤษดิ์ทำการปฏิวัติเดือนตุลาคม พ.ศ. 2501 ปัญหาอีสานมีความสำคัญต่อความมั่นคงของประเทศ ความขัดแย้งกับรัฐไทยที่เกิดขึ้นในพื้นที่อีสานทำให้รัฐบาลเปลี่ยนแปลงท่าที “...จากเสียงบ่นเล็ก ๆ น้อย ๆ จากจังหวัดต่าง ๆ ในภาคอีสานไปสู่สิ่งที่มีศักยภาพที่สามารถพัฒนากลายเป็นภัยต่อความมั่นคงของรัฐบาลและประเทศชาติโดยรวมได้...”³⁹ ความหวาดระแวงดังกล่าวเกิดจากการขยายตัวของความ

³⁴ เรื่องเดียวกัน, 339-352.

³⁵ เรื่องเดียวกัน, 352-367.

³⁶ เรื่องเดียวกัน, 354.

³⁷ เรื่องเดียวกัน, 277.

³⁸ ชาร์ลส์ เอฟ. คายส์, *แนวคิดท้องถิ่นภาคอีสานนิยมในประเทศไทย*, 128.

³⁹ เรื่องเดียวกัน, 127.

ขัดแย้งในอินโดจีนอันเป็นผลมาจากสงครามกลางเมืองในลาวและเวียดนาม รัฐบาลไทยตระหนักดีว่าพื้นที่อีสานมีคุณสมบัติหลายด้านที่อาจจะกลายเป็นจุดอ่อนในความพยายามของรัฐบาลที่จะต้องรักษาความมั่นคงของรัฐ ถ้าหากว่าฝ่ายคอมมิวนิสต์ประสบความสำเร็จในเวียดนามใต้และลาว ทำให้รัฐบาลระวางว่าภาวะด้อยพัฒนาทางเศรษฐกิจในอีสานอาจจะกลายเป็นดินแดนอันอุดมสมบูรณ์ที่จะเหมาะแก่การเจริญเติบโตของเมล็ดพันธุ์แห่งการต่อต้านต่อไปได้ นอกไปจากนั้น ดูเหมือนรัฐบาลจะระวางด้วยว่าแนวคิดเรื่องภูมิภาคนิยมอาจจะพัฒนาไปสู่ขบวนการแบ่งแยกดินแดนและขอความสนับสนุนจากพรรคคอมมิวนิสต์จีน เวียดนามเหนือ และลาว ยิ่งไปกว่านั้นก็คือ รัฐบาลเชื่อมั่นว่ามีผู้นำทางการเมืองของอีสานบางคนได้วางแผนการร่วมกับฝ่ายคอมมิวนิสต์เพื่อที่จะล้มล้างรัฐบาลที่กรุงเทพฯ อีกด้วย⁴⁰

นอกไปจากนั้น รัฐบาลจอมพลสฤษดิ์ยังตระหนักถึงลักษณะพิเศษของพื้นที่อีสานที่จะเป็นปัจจัยเสี่ยงต่อการรุกรานของฝ่ายคอมมิวนิสต์ 4 ประการ อันได้แก่ ประการแรก มีพลเมืองหนาแน่นและการทำมาหากินยากแค้นกว่าภาคอื่น ๆ ประการที่สอง คนอีสานไม่เคยประสบการรุกรานสู้รบอย่างรุนแรงในประวัติศาสตร์เหมือนภาคอื่น ๆ ประการที่สาม สภาพที่ตั้งทางภูมิศาสตร์ของอีสานเป็นจุดต่อแหลมต่อการคุกคามของคอมมิวนิสต์ และประการที่สี่ คนอีสานกับคนลาวมีลักษณะร่วมทางภาษาและประเพณี แม้ว่าลาวมีจำนวนประชากรน้อยกว่าอีสานแต่กลับสามารถมีการปกครองเป็น “ราชอาณาจักรลาว” อาจจะเป็นตัวอย่างให้คนอีสานแบ่งแยกเป็นราชอาณาจักรขึ้นหรือรวมกันกับราชอาณาจักรลาวได้ ด้วยปัจจัยเหล่านี้ทำให้รัฐบาลจอมพลสฤษดิ์ให้ความสนใจในการพัฒนาอีสานเป็นพิเศษโดยมี 2 แนวทาง อันได้แก่ แนวทางแรก นโยบายภายนอก “จะต้องทำความพยายามอย่างสุดความสามารถที่จะมีให้ราชอาณาจักรลาวตกอยู่ในความครอบงำของคอมมิวนิสต์” และแนวทางที่สอง นโยบายภายใน “จะต้องดำเนินการอย่างเข้มงวดกวดขัน ทั้งในการปราบปรามและในการบำรุง โดยเฉพาะเรื่องการคมนาคม”⁴¹ จอมพลสฤษดิ์ส่งเสริมนโยบายแก้ไขปัญหาอีสาน ปัญหาดังกล่าวถูกให้ความหมายว่าจะก่อให้เกิดความแตกแยกทางการเมืองจนนำไปสู่การแบ่งแยกดินแดน แต่รัฐบาลสฤษดิ์มองปัญหาอีสานตรงกันข้ามกับรัฐบาลจอมพล ป. ก็คือปัญหาอีสานมีต้นตอมาจากสภาวะเศรษฐกิจของภูมิภาค⁴²

⁴⁰ เรื่องเดียวกัน, 127.

⁴¹ สมศักดิ์ เจียมธีรสกุล, “บางด้านของระบอบสฤษดิ์: ปัญหาป่วย, การประหารชีวิตครอง และสฤษดิ์กราบบังคมทูลวิเคราะห์ลักษณะพิเศษของภาคอีสานที่เป็นสาเหตุขบวนการคอมมิวนิสต์และ ‘แยกดินแดน,’” *มติชนสุดสัปดาห์* 29, ฉ.1325 (6-12 มกราคม 2549): 28.

⁴² ชาร์ลส์ คายส์, “ข้อคิดเบื้องต้น: ความคับหน้าเรื่องภูมิภาคนิยมที่มีฐานจากสำนึกชาติพันธุ์ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศไทย,” ใน *เส้นทางและร่องรอย: เมืองไทยกับงานของแอนดรู เทอร์ตัน,*

ในปี พ.ศ. 2504 รัฐบาลจอมพลสฤษดิ์ได้ประกาศใช้แผนพัฒนาภาคตะวันออกเฉียงเหนือ พ.ศ. 2505-2509 มีจุดมุ่งหมายที่ระบุว่า “...คือการพัฒนายกระดับคุณภาพชีวิตคนอีสานให้ทัดเทียมกับภาคอื่น ๆ และเพื่อวางโครงสร้างพื้นฐานทางเศรษฐกิจและสังคมเพื่อการพัฒนาเสถียรภาพและความก้าวหน้าทางเศรษฐกิจในอนาคต...” รวมทั้งมีการตอกย้ำไว้ชัดเจนว่า “...ภาคอีสานเป็นส่วนหนึ่งของราชอาณาจักรไทยที่แบ่งแยกไม่ได้ และคนสัญชาติไทยในภาคอีสานล้วนเป็น ‘พลเมืองไทย’ ทั้งสิ้น...”⁴³ แผนพัฒนาฯ ดังกล่าวมีวัตถุประสงค์ 1) จัดหาแหล่งน้ำและปรับปรุงแหล่งกักเก็บน้ำ 2) ปรับปรุงการคมนาคมขนส่งและการติดต่อสื่อสาร 3) ส่งเสริมราษฎรด้านการเกษตร ชลประทานและการตลาด 4) จัดให้ไฟฟ้าใช้ในระดับท้องถิ่นและแหล่งพลังงานเพื่อพัฒนาอุตสาหกรรม 5) ส่งเสริมอุตสาหกรรมและการค้าของเอกชน 6) ส่งเสริมการพัฒนาชุมชน การสาธารณสุขและการจัดการศึกษา⁴⁴ การพัฒนาอีสาน ด้านหนึ่งเป็นการแก้ไขปัญหาความยากจน และอีกด้านหนึ่งก็คือการสร้างความทันสมัยคือเปลี่ยนแปลงสังคมจากเกษตรกรรมล้าหลังไปเป็นอุตสาหกรรมและเกษตรกรรมก้าวหน้า ซึ่งรัฐบาลไทยได้รับความสนับสนุนจากสหรัฐอเมริกา เพราะการพัฒนาดังกล่าวเป็นส่วนหนึ่งของการป้องกัน “การแทรกซึมของคอมมิวนิสต์” ที่เกิดขึ้นในพื้นที่ยากจนล้าหลังแบบพื้นที่อีสาน⁴⁵ การพัฒนานั้นมี “พลังทางอุดมการณ์” (ideological power) ของมันเอง ความเติบโตทางเศรษฐกิจในประเทศไทยนับตั้งแต่ทศวรรษที่ 2503 เป็นต้นมาทำให้คนอีสานบางส่วนหลงไหลไปกับการพัฒนาพวกเขาชื่นชมความทันสมัยแบบกรุงเทพฯ ในขณะที่เดียวกันก็ถูกท้องถิ่นของตนเอง การคลั่งไคล้การพัฒนาไม่เพียงแต่จะทำให้คนอีสานบางส่วนปฏิเสธ “ความเป็นอีสาน” เท่านั้น แต่ยังทำให้พวกเขาเอาตัวออกห่างจากลาวซึ่งเป็นแหล่งกำเนิดของบรรพบุรุษของพวกเขาเพราะพวกเขาไม่อยากจะพัฒนาเหมือนลาว⁴⁶ นอกไปจากนั้น การพัฒนายังได้ส่งผลกระทบต่อสภาพชีวิตความเป็นอยู่ของคนภายในพื้นที่อีสานอย่างลึกซึ้งอีกด้วย ถึงแม้ว่าคนอีสานจำนวนมากชื่นชมและต้องการที่จะมีวิถีชีวิตสมัยใหม่แบบคนกรุงเทพฯ แต่พวกเขาก็ยังสะท้อนความกังวลใจเกี่ยวกับการคุกคามวัฒนธรรมท้องถิ่น การ

บรรณาธิการโดย ฟิลลิป เฮอร์ช และ นิโคลัส แท้ปป์, แปลโดย สร้อยมาศ รุ่งมณี และ อัจฉรา รักยุติธรรม (เชียงใหม่: ซิลค์เวอร์ม, 2557), 17.

⁴³ จรินทร์ บุญม๊ะยะ, “30 ปีแห่งการพัฒนา: ภาพรวมแนวคิดและบทเรียนจากภาพอีสาน” (เอกสารประกอบการสัมมนาวิชาการเรื่อง พลังชุมชนอีสานกับการพัฒนา: ทบทวนประสบการณ์ แนวคิด และวาทกรรม, ณ โรงแรมอุบลบุรีรีสอร์ท อ.วารินชำราบ จ.อุบลราชธานี, 19-21 กรกฎาคม 2547): 5.

⁴⁴ สมศรี ชัยวนิชยา, “นโยบายการพัฒนาภาคตะวันออกเฉียงเหนือของรัฐบาลไทยระหว่าง พ.ศ. 2494-2519,” 200-201.

⁴⁵ จรินทร์ บุญม๊ะยะ, “30 ปีแห่งการพัฒนา: ภาพรวมแนวคิดและบทเรียนจากภาพอีสาน” 1.

⁴⁶ สมชัย ภัทรธรรณานันท์, *ความขัดแย้งระหว่างอีสานกับรัฐไทย: การครอบงำและการต่อต้าน*, (มหาสารคาม: สาขาวิชารัฐศาสตร์ วิทยาลัยการเมืองการปกครอง มหาวิทยาลัยมหาสารคาม, 2549), 52-53.

สูญเสียทรัพยากรธรรมชาติที่คนอีสานเคยได้อาศัยใช้ประโยชน์ร่วมกัน และความอยู่รอดของพวกเขา ในกระบวนการสร้างประเทศให้ทันสมัยและการทำให้เป็นอุตสาหกรรม⁴⁷

ในระหว่างปี พ.ศ. 2497-2505 ทหารอเมริกันที่เกี่ยวข้องกับการก่อสร้างโครงสร้างพื้นฐานในประเทศไทย ซึ่งส่วนใหญ่เป็นถนนและสะพานมีมูลค่า 97 ล้านดอลลาร์ โดยที่ 35 ล้านดอลลาร์มาจากโครงการช่วยเหลือทางการทหาร และ 62 ล้านดอลลาร์มาจากโครงการช่วยเหลือทางเศรษฐกิจ รวมถึงการยกระดับและการก่อสร้างสิ่งอำนวยความสะดวกต่าง ๆ ที่ฐานกองทัพอากาศไทย 7 แห่ง ค่ายทหารบก 10 แห่ง และสิ่งอำนวยความสะดวกอื่น ๆ ของกองทัพไทย⁴⁸ การเข้ามาของสหรัฐฯ เพื่อสนับสนุนการก่อสร้างและพัฒนาสาธารณูปโภคขั้นพื้นฐานรวมทั้งฐานทัพในประเทศไทยโดยเฉพาะอย่างยิ่งในพื้นที่อีสาน สหรัฐอเมริกาเห็นถึงประโยชน์การมีฐานทัพอากาศพื้นดินใกล้พื้นที่ที่เกิดความขัดแย้ง เมื่อถอนทหารกลับอาวุธยุทโธปกรณ์ก็ยังคงเก็บไว้ที่หนองคายเพื่อกรณีต้องกลับมาอีกครั้งในอนาคต⁴⁹

ภาพของการพัฒนาอีสานได้เปลี่ยนแปลงไปเป็นภาพของความมั่นคงมากขึ้นเมื่อสงครามเวียดนามอุบัติขึ้นจนกระทั่งเกิดเหตุการณ์ “เสียงปืนแตก” ในเดือนสิงหาคม พ.ศ. 2508 ซึ่งเกิดการปะทะกันระหว่างตำรวจกับชาวบ้านนาบัวที่ติดอาวุธต่อสู้ภายใต้การนำของพรรคคอมมิวนิสต์แห่งประเทศไทยเป็นครั้งแรกที่บ้านนาบัว ตำบลโคกหินแฮ่ อำเภอเรณูนคร จังหวัดนครพนม⁵⁰ อันเป็นสัญญาณการคุกคามของคอมมิวนิสต์ในอีสาน วาทกรรมภัยคอมมิวนิสต์ได้กลายเป็นสิ่งที่รัฐบาลจอมพลสฤษดิ์ระแวงว่าจะกระทบกระเทือนความมั่นคงของไทย พวงทอง ภาวีครุพันธ์ุ ได้ชี้ให้เห็นว่า การที่สถานการณ์คอมมิวนิสต์ในอีสานมีความรุนแรงมากขึ้นนั้น เป็นผลพวงมาจากการโฆษณาชวนเชื่อของรัฐบาลเป็นยุทธวิธีอย่างหนึ่งของการต่อสู้แย่งชิงมวลชนในยุคสงครามเย็น รัฐบาลได้โฆษณาชวนเชื่อทั้งในหนังสือพิมพ์ วิทยุ และโทรทัศน์เพื่อโน้มน้าวให้ประชาชนร่วมกันต่อต้านคอมมิวนิสต์ ประชาชนทั่วไปต่างมีความรู้สึกร่วมกับแนวคิดและการกระทำของรัฐบาล รวมทั้งได้โฆษณาชวนเชื่อให้ประชาชนเกิดความรักชาติอีกด้วย⁵¹ การต่อต้านคอมมิวนิสต์ในอีสานมีลักษณะหลัก 2 ประการ

⁴⁷ รัตนา โตสกุล บุญมัธยะ, “ความหมายของการพัฒนาในสายตาชาวบ้านภาคอีสาน: มิติทางมานุษยวิทยา,” *วารสารมานุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยขอนแก่น* 16, ฉ.1 (พฤษภาคม 2540-ตุลาคม 2541): 39-40.

⁴⁸ ทักษ์ เฉลิมเตียรณ, *การเมืองระบบพ่อขุนอุปถัมภ์แบบเผด็จการ*, 298.

⁴⁹ เรื่องเดียวกัน, 298.

⁵⁰ สมชัย ภัทรธรรณันท์, “การสร้างรัฐประชาชาติไทยกับการต่อสู้ด้วยอาวุธของชาวนาอีสาน: กรณีบ้านนาบัว จังหวัดนครพนม,” *รัฐศาสตร์สาร* 36, ฉ.1 (มกราคม-เมษายน 2558): 83-115.

⁵¹ พวงทอง รุ่งสวัสดิทรัพย์ ภาวีครุพันธ์ุ, *สงครามเวียดนาม: สงครามกับความจริงของ “รัฐไทย”*, 22-23.

ในประการแรก การสร้างการพัฒนาในระดับหมู่บ้าน เป็นต้นว่า ระบบไฟฟ้า การประปา ระบบการสื่อสาร การศึกษา การขนส่ง และการสร้างถนนให้เข้าถึงหมู่บ้านที่ห่างไกลเพื่อรับมือกับการรุกรานของฝ่ายคอมมิวนิสต์ อันเนื่องมาจากจุดมุ่งหมายของคอมมิวนิสต์นั้นต้องการล้างสมองของชาวบ้านและแยกคนในชนบทออกจากการปกครองของรัฐบาล การพัฒนาในอีสานเน้นไปที่การพัฒนาชนบทเพื่อต้องการให้ประชาชนในระดับหมู่บ้านกินดีอยู่ดีและป้องกันการขยายตัวของคอมมิวนิสต์เข้ามาทางภาคอีสาน หรือเป็นการพัฒนาที่อิงอยู่กับการสร้างความมั่นคง (security) ให้เกิดขึ้นในไทยซึ่งเป็นจุดยุทธศาสตร์สำคัญต่อการต่อต้านคอมมิวนิสต์ในอินโดจีนของสหรัฐอเมริกาผ่านการพัฒนาชนบท การต่อต้านคอมมิวนิสต์มีประสิทธิภาพขึ้นมากเมื่อมีการสร้างถนนสายรองเข้ากับทางหลวงเชื่อมหมู่บ้านที่ห่างไกลเข้ากับทางคมนาคม ส่งผลให้เจ้าหน้าที่ของรัฐสามารถเข้าถึงชาวบ้านที่อยู่ห่างไกลออกไปได้ รวมทั้งยังเป็นการเชื่อมชาวบ้านให้เข้ากับเศรษฐกิจแบบตลาด⁵² เช่น โครงการโฆษณาชวนเชื่อของหน่วยข่าวเคลื่อนที่ (mobile information units) ภายใต้ USIS (United States Investigative Services) มุ่งให้เจ้าหน้าที่ของรัฐและส่วนท้องถิ่นเข้าถึงในระดับหมู่บ้านเพื่อสร้างความจงรักภักดีในหมู่ประชาชนต่อชาติไทยและพระมหากษัตริย์ควบคู่ไปกับหน่วยพัฒนาเคลื่อนที่ (mobile development units) เพื่อสร้างถนน เชื้อนขนาดเล็ก โรงเรียนในหมู่บ้าน ในบริการสาธารณสุขและบริการด้านอื่น ๆ แก่ประชาชนในพื้นที่ห่างกันเป้าหมายของกิจกรรมเหล่านี้ก็คือการสร้างการยอมรับในรัฐบาลและสนับสนุนการโฆษณาชวนเชื่อ⁵³ กลยุทธ์ในการดำเนินการต่อต้านคอมมิวนิสต์ที่สำคัญในอีสาน ก็คือ การใช้เฮลิคอปเตอร์ในการบินลาดตระเวนและขนส่ง เนื่องจากภูมิประเทศของอีสานส่วนใหญ่เป็นป่าต้องใช้การเดินเท้าเป็นหลัก ไม่สามารถใช้รถยนต์ในการคมนาคมได้เนื่องจากไม่มีถนน สหรัฐฯ ได้เฮลิคอปเตอร์มาใช้ในกิจการต่อต้านคอมมิวนิสต์จำนวน 10 ลำในเดือนกรกฎาคม พ.ศ. 2509 และเพิ่มอีกจำนวน 12 ลำในเดือนมกราคม พ.ศ. 2510⁵⁴

ประการที่สอง การพัฒนาศักยภาพของตำรวจตระเวนชายแดนและตำรวจภูธรให้เข้าไปประจำการอยู่ในพื้นที่แต่ละอำเภอและรวมทั้งในระดับตำบลเพื่อรับมือการขยายตัวของคอมมิวนิสต์ในภูมิภาคโดยเฉพาะอย่างยิ่งในอีสาน รัฐบาลสหรัฐอเมริกาได้เพิ่มความช่วยเหลือแก่กรมตำรวจเพื่อการกวาดจับกุมคอมมิวนิสต์ สหรัฐฯ ได้ให้ความช่วยเหลือทางอาวุธ ยานพาหนะ และเครื่องบินกับตำรวจตระเวนชายแดน ตำรวจภูธรนับว่าเป็นส่วนใหญ่ของกรมตำรวจ ในต่างจังหวัด ตำรวจภูธรเป็นส่วนหนึ่งที่ทำหน้าที่รับมือกับการขยายตัวของคอมมิวนิสต์ในอีสาน สถานีตำรวจประจำตำบลในอีสาน

⁵² กุลลดา เกษบุญชู-มิต, *การเมืองไทยในยุคสฤษดิ์-ถนอม ภายใต้โครงสร้างอำนาจโลก*, 134-136.

⁵³ สมชัย ภัทรธนานันท์, *ความขัดแย้งระหว่างอีสานกับรัฐไทย: การครอบงำและการต่อต้าน*, 52.

⁵⁴ กุลลดา เกษบุญชู-มิต, *การเมืองไทยในยุคสฤษดิ์-ถนอม ภายใต้โครงสร้างอำนาจโลก*, 137.

มีถึง 499 สถานีจากจำนวน 854 สถานีในทศวรรษ พ.ศ. 2510⁵⁵ พร้อมกับทหารสหรัฐอเมริกาและ CIA ได้เข้ามาฝึกตำรวจไทยเพื่อพัฒนาศักยภาพการปฏิบัติการแบบทันสมัย⁵⁶

นอกจากนั้น รัฐบาลจอมพลสฤษดิ์ยังส่งเสริมคณะสงฆ์ธรรมยุติกนิกายเพื่อเป็นการเชิดชูสถาบันศาสนาและต่อต้านภัยคอมมิวนิสต์ จอมพลสฤษดิ์จึงรณรงค์การเผยแพร่ศาสนาด้วยการส่งคณะ “ธรรมจาริก” ออกไปในพื้นที่ชนบทและป่าเขาในอีสาน ทั้งนี้ เพื่อส่งเสริมแนวคิดของรัฐบาลในการพัฒนาชนบท และเพื่อป้องกันการขยายตัวของลัทธิคอมมิวนิสต์และสร้างความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันของคนในชาติให้เกิดขึ้น⁵⁷ อย่างไรก็ตาม แม้ว่าจะภายหลังที่การถึงแก่อสัญกรรมของจอมพลสฤษดิ์ไปแล้ว การใช้พุทธศาสนาต่อต้านคอมมิวนิสต์ก็ยังคงได้รับการสืบทอดต่อไป แต่สถานการณ์ของการคุกคามของคอมมิวนิสต์ในสมัยจอมพลถนอม กิตติขจรได้มีความรุนแรงมากขึ้น ดังจะเห็นได้จาก เมื่อรัฐบาลถนอมประกาศรับสมัครอาสาสมัครไปรบในสงครามเวียดนามในเดือนมกราคม พ.ศ. 2510 ปรากฏว่าในวันแรกมีผู้สมัครอย่างเนืองแน่นหลายพันคน ในจำนวนนี้ปรากฏว่ามีพระภิกษุสงฆ์มาสมัครหลายรูป โดยให้เหตุผลว่าเพราะ “...คอมมิวนิสต์ต้องการทำลายพุทธศาสนา ตนจึงต้องไปรบเพื่อปกป้องศาสนา...”⁵⁸ รวมทั้งการส่งเสริมการให้สัมปทานตัดไม้แก่บริษัทเอกชนที่เกิดจากเหตุผลความมั่นคงเพื่อปราบปรามคอมมิวนิสต์ เพราะรัฐบาลเชื่อมั่นว่าถ้าพื้นที่ป่าลดลงพื้นที่การเคลื่อนไหวของขบวนการคอมมิวนิสต์ก็จะลดลงด้วย และสร้างถนนเข้าไปในพื้นที่ป่ารวมทั้งส่งเสริมประชาชนตั้งหมู่บ้านในพื้นที่ป่าบางแห่งอีกด้วย⁵⁹ การทำลายป่าทำให้พื้นที่ป่าในอีสานที่มีอยู่ในปี พ.ศ. 2504 ทั้งหมด 44.3 ล้านไร่ คิดเป็นร้อยละ 42 ของพื้นที่ทั้งหมดของอีสานลดลงเหลือพื้นที่ป่าเพียง 14.8 ล้านไร่ หรือคิดเป็นร้อยละ 14 ของพื้นที่ทั้งหมดของภูมิภาค⁶⁰ ภาพของการพัฒนาเพื่อความมั่นคงในอีสานได้เปลี่ยนแปลงเมื่อรัฐบาลและทหารได้ปรับกลยุทธ์ในการต่อสู้กับขบวนการคอมมิวนิสต์โดยใช้ยุทธศาสตร์ “เมืองล้อมป่า” เพื่อเปรียบเทียบกับยุทธศาสตร์ “ป่าล้อมเมือง” ของ พคท. โดยประสานการเมืองเข้ากับการใช้กำลังปราบปราม เริ่มจากการสร้างถนนเข้าไปฐานที่มั่นของ พคท. แล้ววางป่าเป็นพื้นที่กว้างใหญ่เพื่อไม่ให้ พคท. หลบหนีหรือตั้งฐานที่มั่นใหม่ได้ หลังจากนั้น ส่งกำลังทหารเข้า

⁵⁵ เรื่องเดียวกัน, 137-140.

⁵⁶ ผาสุก พงษ์ไพจิตร และ คริส เบเกอร์, *เศรษฐกิจการเมืองไทยสมัยกรุงเทพฯ*, 350.

⁵⁷ เรื่องเดียวกัน, 475.

⁵⁸ พวงทอง รุ่งสวัสดิ์ทรัพย์ ภาวีครไพรัตน์, *สงครามเวียดนาม: สงครามกับความจริงของ “รัฐไทย”*, 23.

⁵⁹ สมชัย ภัทรธรรณันท์, *ความขัดแย้งระหว่างอีสานกับรัฐไทย: การครอบงำและการต่อต้าน*, 65. และ ผาสุก พงษ์ไพจิตร และ คริส เบเกอร์, *เศรษฐกิจการเมืองไทยสมัยกรุงเทพฯ*, 354-355.

⁶⁰ ประยงค์ เนตยารักษ์ และ บัณฑิต อ่อนคำ, “วิวัฒนาการของการบุกเบิกที่ดินทำกินในเขตป่า ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ,” ใน *วิวัฒนาการของการบุกเบิกที่ดินทำกินในเขตป่า*, บรรณาธิการโดย เจิมศักดิ์ ปิ่นทอง, พิมพ์ครั้งที่ 2 (กรุงเทพฯ: สถาบันชุมชนท้องถิ่นพัฒนา, 2535), 172-173.

โจมตีฐานที่มั่นอย่างหนัก ท้ายที่สุดจึงส่งกำลังเข้าล้อมหมู่บ้าน แล้วใช้วิธีโฆษณาชวนเชื่อให้บริการต่าง ๆ ประกอบกับการจัดตั้งองค์กรภายในหมู่บ้านและเสนอให้นิรโทษกรรมให้แก่ผู้ที่เข้ามาจับตัว ยุทธศาสตร์ดังกล่าวประสบผลสำเร็จเป็นอย่างมากในพื้นที่อีสาน⁶¹

5.3 สรุป

ความผันแปรของสถานการณ์ในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้จากการปฏิวัติในจีน พ.ศ. 2492 สงครามเกาหลี พ.ศ. 2493 สงครามอินโดจีนของฝรั่งเศสและความพ่ายแพ้ของฝรั่งเศสที่เดียนเบียนฟู (พ.ศ. 2497) ทำให้สหรัฐอเมริกาเริ่มวิตกกังวลถึงการล่มสลายของภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ โดยเฉพาะอินโดจีนและประเทศไทยตามทฤษฎีโดมิโน ทำให้อีสานกลายเป็นพื้นที่ที่มีความสำคัญทางยุทธศาสตร์มากที่สุดแห่งหนึ่งในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้สำหรับการขยายตัวของคอมมิวนิสต์ การขยายตัวของคอมมิวนิสต์ในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ และการเติบโตของขบวนการฝ่ายซ้ายภายในประเทศที่นำโดยพรรคคอมมิวนิสต์แห่งประเทศไทย (พคท.) ทำให้รัฐบาลไทยเริ่มตระหนักถึงภัยจากพื้นที่อีสาน ทำให้รัฐบาลไทยจึงจำเป็นต้องทุ่มเทความสนใจให้แก่พื้นที่อีสานมากขึ้น ภายหลังการรัฐประหาร 16 กันยายน พ.ศ. 2500 คณะรัฐประหารได้เลือกพจน์ สารสินให้มาเป็นนายกรัฐมนตรี และการจัดการเลือกตั้ง ภายหลังการเลือกตั้งจอมพลสฤษดิ์มีอาการป่วยส่งผลให้ตำแหน่งนายกรัฐมนตรีตกไปสู่พลโทถนอม การจัดตั้งรัฐบาลถนอมนั้นจะมีปฏิกริยาสนองตอบท่าทีของ ส.ส. ฝ่ายซ้ายอีสานในระดับหนึ่ง เป็นต้นว่า การแต่งตั้งทีม ภูริพัฒน์ ส.ส.อุบลราชธานีเป็นรัฐมนตรี และมีนโยบายทางเศรษฐกิจลักษณะที่เป็นสังคมนิยมแบบอ่อน ๆ เพื่อเอาใจพื้นที่อีสาน ในระหว่างที่จอมพลสฤษดิ์รักษาตัวอยู่ที่สหรัฐอเมริกาได้รับเอาแนวคิดเรื่องการพัฒนาจากสหรัฐฯ และเรียกร้องให้ช่วยพัฒนาพื้นที่ที่มีความด้อยพัฒนาที่สุดของไทยด้วยการยกเรื่องการค้าต้านคอมมิวนิสต์มาต่อรองขอความช่วยเหลือ นอกไปจากนั้น รัฐบาลก็เริ่มระแวงความเคลื่อนไหวของ ส.ส.ฝ่ายซ้ายอีสาน

ในพื้นที่ที่พลเอกถนอมลาออกจากนายกรัฐมนตรีในวันที่ 20 ตุลาคม พ.ศ. 2501 จอมพลสฤษดิ์ก็ได้ทำการรัฐประหารอีกครั้งหนึ่ง จอมพลสฤษดิ์ได้ประกาศว่าการยึดอำนาจการปกครองครั้งนี้เป็นการปฏิวัติ ภายหลังที่จอมพลสฤษดิ์ทำการปฏิวัติเดือนตุลาคม พ.ศ. 2501 ปัญหาอีสานมีความสำคัญต่อความมั่นคงของประเทศ ในปี พ.ศ. 2504 รัฐบาลจอมพลสฤษดิ์ได้ประกาศใช้แผนพัฒนาภาคตะวันออกเฉียงเหนือเพื่อแก้ไขปัญหาอีสานและต่อต้านภัยคอมมิวนิสต์ ภาพของการพัฒนาอีสานได้เปลี่ยนแปลงไปเป็นภาพของความมั่นคงมากขึ้นเมื่อสงครามเวียดนามอุบัติขึ้น จนกระทั่งเกิดเหตุการณ์ “เสียงปืนแตก” ในเดือนสิงหาคม พ.ศ. 2508

⁶¹ ผาสุก พงษ์ไพจิตร และ คริส เบเกอร์, *เศรษฐกิจการเมืองไทยสมัยกรุงเทพฯ*, 393.

การต่อต้านคอมมิวนิสต์ในอีสานมีลักษณะหลัก 2 ประการ ก็คือ ประการแรก การสร้างการพัฒนาในระดับหมู่บ้าน การต่อต้านคอมมิวนิสต์มีประสิทธิภาพขึ้นมากเมื่อมีการสร้างถนนสายรองเข้ากับทางหลวงเชื่อมหมู่บ้านที่ห่างไกลเข้ากับทางคมนาคม ส่งผลให้เจ้าหน้าที่ของรัฐสามารถเข้าถึงชาวบ้านที่อยู่ห่างไกลออกไปได้ กลยุทธ์ในการดำเนินการต่อต้านคอมมิวนิสต์ที่สำคัญในอีสาน ก็คือ การใช้เฮลิคอปเตอร์ในการบินลาดตระเวน และประการที่สอง การพัฒนาศักยภาพของตำรวจตระเวนชายแดนและตำรวจภูธรให้เข้าไปประจำการอยู่ในพื้นที่แต่ละอำเภอและรวมทั้งในระดับตำบล เพื่อรับมือการขยายตัวของคอมมิวนิสต์ นอกไปจากนั้น รัฐบาลจอมพลสฤษดิ์ยังส่งเสริมคณะสงฆ์ “ธรรมจาริก” ออกไปในพื้นที่ชนบทและป่าเขาในอีสาน เพื่อส่งเสริมแนวคิดของรัฐบาลในการพัฒนาชนบท และเพื่อป้องกันการขยายตัวของลัทธิคอมมิวนิสต์ ภาพของการพัฒนาเพื่อความมั่นคงในอีสานได้เปลี่ยนแปลงเมื่อรัฐบาลและทหารได้ปรับกลยุทธ์ในการต่อสู้กับขบวนการคอมมิวนิสต์โดยใช้ยุทธศาสตร์ “เมืองล้อมป่า” กล่าวโดยสรุป การปฏิบัติในเดือนตุลาคม พ.ศ. 2501 และสถานการณ์ทางการเมืองในอินโดจีนได้ผลิต/สร้างความหมายให้กับพื้นที่อีสานในฐานะพื้นที่ของการพัฒนาเพื่อความมั่นคง

บทที่ 6

พื้นที่ของการเลือกตั้ง: ภาพแทนพื้นที่อีสาน พ.ศ. 2524-2550

อีสานเป็นพื้นที่ที่ใหญ่ที่สุดในประเทศ มีประชากรมากที่สุด คิดเป็นสัดส่วน 1 ใน 3 ของประชาชนผู้มีสิทธิเลือกตั้ง เป็นที่ยอมรับกันว่าหากพรรคการเมืองใดสามารถได้รับชัยชนะ กล่าวคือ ได้จำนวน ส.ส. ในพื้นที่อีสานมากที่สุด หรือพรรคการเมืองใดที่สามารถได้รับคะแนนเสียงจากผู้มีสิทธิเลือกตั้งในพื้นที่อีสานก็มีแนวโน้มว่าจะได้เป็นพรรคที่ได้รับสิทธิเป็นแกนนำในการจัดตั้งรัฐบาล กล่าวอีกนัยหนึ่ง อีสานเป็นพื้นที่ที่ชี้ขาดว่าใครจะได้เป็นนายกรัฐมนตรี อีสานจึงเป็นเวทีของการต่อสู้ในการเลือกตั้งที่ใหญ่ที่สุด และมีสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรแบบแบ่งเขตมากที่สุด แต่คุณค่าของคะแนนเสียงเลือกตั้งจากคนอีสานกลับถูกลดทอนคุณค่าด้วยวาทกรรม “การซื้อสิทธิ์ขายเสียง” ในฐานะที่เป็นโรคร้ายทำลายการพัฒนาประชาธิปไตยของประเทศไทย วาทกรรมดังกล่าวได้แทรกซึมอยู่ในสื่อและความเข้าใจสาธารณะต่อปรากฏการณ์ทางการเมือง โดยเฉพาะการอธิบายการเข้ามามีส่วนทางการเมืองของคนอีสานในช่วงหลายปีที่ผ่านมา ดังนั้น ในบทนี้จะมุ่งอธิบายให้เห็นว่าการที่อีสานเป็นพื้นที่ที่มีประชากรมากที่สุดและมี ส.ส. แบบแบ่งเขตมากที่สุด ได้นำไปสู่สร้างปฏิบัติการทางวาทกรรมและภาพแทนพื้นที่อีสานในฐานะ “พื้นที่ของการเลือกตั้ง”

6.1 อีสานกับการเลือกตั้ง

นับตั้งแต่ครั้งหลังของทศวรรษ 2520 เป็นต้นมา ระบอบ “ประชาธิปไตยครึ่งใบ” ได้อ่อนแอลง และก้าวไปสู่ความเป็นประชาธิปไตยแบบรัฐสภามากขึ้น หรือเปลี่ยนแปลงไปในลักษณะที่อำนาจและบทบาททางการเมืองของกองทัพ-ทหารลดน้อยลง ในขณะที่เดียวกัน บทบาทของนักการเมืองและพรรคการเมืองก็เริ่มมีบทบาทสำคัญในการกำหนดนโยบายและทิศทางการเมืองไทย¹ การเลือกตั้งกลายเป็นกระบวนการเข้าสู่อำนาจทางการเมืองที่สำคัญนอกเหนือไปจากการรัฐประหาร การแข่งขันหาเสียงเริ่มมีความเข้มข้นและมีค่าใช้จ่ายมากขึ้น อย่างไรก็ตาม พรรคการเมืองที่เติบโตขึ้นในทศวรรษ 2520 แต่ละพรรคการเมืองแทบจะไม่มี ความแตกต่างกันในด้านนโยบายและแนวทางการ

¹ ธิกันต์ ศรีนารา, “ความคิดทางการเมืองของ ‘ปัญญาชนฝ่ายค้าน’ ภายหลังจากตกต่ำของกระแสความคิดสังคมนิยมในประเทศไทย พ.ศ. 2524-2534,” (วิทยานิพนธ์ปริญญาดุษฎีบัณฑิต, สาขาวิชาประวัติศาสตร์ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2555), 41.

บริหารประเทศ นโยบายของพรรคการเมืองล้วนนำมาจากนโยบายการพัฒนาประเทศที่จัดโดยข้าราชการประจำและสำนักงานคณะกรรมการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ การเลือกตั้งอย่างต่อเนื่องเป็นปรากฏการณ์ใหม่ในการเมืองไทย นับจากหลังเหตุการณ์ 14 ตุลาคม 2516 จนกระทั่งถึงปี พ.ศ. 2554 มีการจัดการเลือกตั้งทั่วไปทั้งสิ้น 15 ครั้งเฉลี่ย 2 ปีครั้งต่อครั้ง การเลือกตั้งทั้ง 15 อัน ได้แก่ 26 เมษายน 2518, 4 เมษายน 2519, 22 เมษายน 2522, 18 เมษายน 2526, 27 กรกฎาคม 2529, 24 กรกฎาคม 2531, 22 มีนาคม 2535, 13 กันยายน 2535, 2 กรกฎาคม 2538, 17 พฤศจิกายน 2539, 6 มกราคม 2544, 6 กุมภาพันธ์ 2548, 2 เมษายน 2549, 23 ธันวาคม 2550 และ 3 กรกฎาคม 2554² ผาสุก พงษ์ไพจิตร และ คริส เบเกอร์ ได้ชี้ให้เห็นว่า การเลือกตั้งทั่วไปในเดือนเมษายน พ.ศ. 2522 เป็นต้นมานับเป็นจุดเริ่มต้นของระบอบประชาธิปไตยแบบรัฐสภาที่ยาวนานที่สุดในประวัติศาสตร์ไทย³ นอกไปจากนั้น การเลือกตั้งในทศวรรษ 2520 ได้เปิดพื้นที่ทางการเมืองให้กับคนอีสานขึ้นอีกครั้ง โดยผ่านการเลือกตั้งสมาชิกสภาผู้แทนราษฎร คนอีสานรู้สึกว่าคุณเองมีอำนาจมากขึ้นภายใต้ระบอบประชาธิปไตยแบบรัฐสภา เพราะคะแนนเสียงของพวกเขามีเกือบ 1 ใน 3 ของประชาชนผู้มีสิทธิเลือกตั้ง⁴

ภายหลังการประกาศบังคับใช้รัฐธรรมนูญฉบับปี พ.ศ. 2521 นำไปสู่การจัดการเลือกตั้งทั่วไปในเดือนเมษายน พ.ศ. 2522 ผลพวงจากบทเฉพาะกาลของรัฐธรรมนูญผ่อนผันให้ไม่ใช้มาตราที่กำหนดให้ผู้สมัครต้องสังกัดพรรคและไม่มีกฎหมายพรรคการเมือง ผู้สมัครจึงต้องแข่งขันกันในนามของกลุ่มการเมืองซึ่งมีการตั้งกลุ่มถึง 46 กลุ่มและผู้สมัครอิสระไม่สังกัดกลุ่มจำนวนมากผลการเลือกตั้งปรากฏว่ากลุ่มกิจสังคมได้รับเลือกจำนวน 82 คน ชาติไทย 38 คน ประชาธิปัตย์ 33 คน ประชากรไทย 32 เสรีธรรมที่สนับสนุนพลเอกเกรียงศักดิ์ 21 คน ชาติประชาชน 13 คน พลังใหม่ 8 คน เกษตรสังคม 8 คน รวมไทย 5 คน สยามปฏิรูป 4 คน กิจประชาธิปไตย 3 คน ธรรมสังคม 2 เสียง

² ประจักษ์ ก้องกีรติ, “มายาคติและการเมืองของนิทานสอนใจว่าด้วยความโง่ จน เจ็บ ของผู้เลือกตั้งชนบท,” ใน *การเมืองว่าด้วยการเลือกตั้ง: วาทกรรม อำนาจ และพลวัตชนบทไทย*, บรรณาธิการโดย ประจักษ์ ก้องกีรติ (นนทบุรี: ฟ้าเดียวกัน, 2555), 10 และ 16.

³ ผาสุก พงษ์ไพจิตร และ คริส เบเกอร์, *เศรษฐกิจการเมืองไทยสมัยกรุงเทพฯ*, พิมพ์ครั้งที่ 3, เพิ่มเติมและปรับปรุงใหม่ (เชียงใหม่: ซิลค์เวอร์ม, 2546), 429.

⁴ ชาร์ลส์ คายส์, “ข้อคิดเบื้องต้น: ความคืบหน้าเรื่องภูมิภาคนิยมที่มีฐานจากสำนักชาติพันธุ์ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศไทย,” ใน *เส้นทางและร่องรอย: เมืองไทยกับงานของแอนดรู เทอร์ตัน*, บรรณาธิการโดย ฟิลลิป เฮอร์ช และ นิโคลัส แท้ปป์, แปลโดย สร้อยมาศ รุ่งมณี และ อัจฉรา รักยุติธรรม (เชียงใหม่: ซิลค์เวอร์ม, 2557), 19-20.

กลุ่มเล็ก 3 กลุ่มได้กลุ่มละ 1 คนและผู้สมัครอิสระไม่สังกัดกลุ่มอีก 49 คน⁵ ในกรณีพื้นที่อีสานกลุ่มกิจสังคมได้รับเลือกจำนวน 30 คน ชาวไทย 16 คน ประชาธิปัตย์ 9 คน และอื่น ๆ 49 คน รวม 104 เขตจาก 301 เขตเลือกตั้งทั่วประเทศ⁶ ถึงแม้ว่าผลเลือกตั้งจะเป็นเช่นนี้แต่แทนที่ ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ หัวหน้ากลุ่มกิจสังคมจะได้รับการเสนอชื่อเป็นนายกรัฐมนตรี พลเอกเกรียงศักดิ์กลับได้รับการเสนอชื่อให้เป็นผู้จัดตั้งรัฐบาลโดยอาศัยเสียงสนับสนุนจากกลุ่มเสรีธรรม ชาติประชาชน เกษตรสังคม รวมไทย และกลุ่มเล็ก ๆ รวมทั้ง ส.ส. อิสระสนับสนุนรวม 107 คน⁷ ภายหลังรัฐบาลพลเอกเกรียงศักดิ์ได้เข้าบริหารประเทศได้ถูกท้าทายจากกลุ่มการเมืองเสียงข้างมากตั้งแต่เริ่มจัดตั้งรัฐบาลเนื่องจากรัฐบาลไม่ได้ให้ความสำคัญกับสภาผู้แทนราษฎร แต่รัฐบาลมีเสถียรภาพด้วยการสนับสนุนของวุฒิสภา ประกอบกับรัฐบาลพลเอกเกรียงศักดิ์ต้องเผชิญกับปัญหาการขึ้นราคาน้ำมันทำให้พลเอกเกรียงศักดิ์ต้องลาออกในเดือนกุมภาพันธ์ พ.ศ. 2523⁸ หลังจากพลเอกเกรียงศักดิ์ลาออกแล้วรัฐสภาได้มีการประชุมเพื่อเลือกนายกรัฐมนตรีปรากฏว่าพลเอกเปรม ติณสูลานนท์ได้คะแนน 395 เสียงเป็นนายกรัฐมนตรี⁹ ในปี พ.ศ. 2524 นายสมพร จุริมาศ ส.ส.ร้อยเอ็ด ได้เสียชีวิตระหว่างดำรงตำแหน่งทำให้ต้องเลือกตั้งซ่อม ปรากฏว่ามีนักการเมืองต่างถิ่นมาสมัครแข่งขันสองคน ก็คือ พลเอกเกรียงศักดิ์ ชมะนันทน์ อดีตนายกรัฐมนตรี พลตำรวจโทบุญเลิศ เลิศปรีชา รองหัวหน้าพรรคกิจสังคม เนื่องจากทั้งคู่เป็นข้าราชการที่ไม่ฐานเสียงในพื้นที่และเป็นบุคคลชั้นนำของพรรค ต่างฝ่ายต่างรู้สึกแพ้ไม่ได้ทั้งสองฝ่ายจึงใช้ทุกยุทธวิธีเพื่อเอาชนะการเลือกตั้ง และมีการทุ่มเงินจำนวนมหาศาลจนกลายเป็นที่มาของสิ่งที่เรียกว่า “โรคร้อยเอ็ด” ผลการเลือกตั้งปรากฏว่าพลเอกเกรียงศักดิ์เป็นฝ่ายชนะ¹⁰ ดังจะเห็นได้จากที่สุทัศน์ เงินหมื่น ได้กล่าวเอาไว้ว่า

⁵ สำนักงานเลขาธิการสภาผู้แทนราษฎร ฝ่ายผลิตเอกสารรัฐสภา กองการประชาสัมพันธ์, *สมาชิกสภาผู้แทนราษฎร พ.ศ. 2475-2535* (กรุงเทพฯ: สำนักงานเลขาธิการสภาผู้แทนราษฎร, 2537), 117-133.

⁶ เสถียร จันทิมาธร, “ส.ส.เขตเลือกตั้งภาคตะวันออกเฉียงเหนือจุดชี้ขาดการเมือง,” *มติชน*, 3 กันยายน 2550, 3.

⁷ สุธาชัย ยิ้มประเสริฐ, *สายธารประวัติศาสตร์ประชาธิปไตยไทย* (กรุงเทพฯ: พี.เพรส, 2551), 183.

⁸ กฤษติน สุขศิริ, “ความขัดแย้งทางการเมืองในสมัยรัฐบาลพลเอกเกรียงศักดิ์ ชมะนันทน์,” (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบริหารธุรกิจ, สาขาวิชาประวัติศาสตร์ คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2545), 122-132.

⁹ สุธาชัย ยิ้มประเสริฐ, *สายธารประวัติศาสตร์ประชาธิปไตยไทย*, 186.

¹⁰ วิลเลียม เอ. คัลลาฮาน, “วาทกรรมเรื่องการซื้อเสียงและการปฏิรูปการเมืองในประเทศไทย,” ใน *การเมืองว่าด้วยการเลือกตั้ง: วาทกรรม อำนาจ และพลวัตชนบทไทย*, บรรณาธิการโดย ประจักษ์ ก้องกีรติ (นนทบุรี: ฟ้ายาวกาน, 2555), 65.

“...สมัยหนึ่งอีสานเป็นแดน ‘หมาหลง’ คือพวกเศรษฐีคนร่ำรวย
 อยากร่อนการเมืองเป็น ส.ส.ก็มักจะมาลงเลือกตั้งในจังหวัดภาค
 อีสาน โดยผูกตัวเองกับนักการเมืองที่เป็น ‘หมาบ้าน’ คือเป็นลูก
 อีสานแท้ พวก ‘หมาหลง’ เหล่านี้ก็จะใช้ทุ่มเงินจนเข้าสภา...”¹¹

ภายหลังการเลือกตั้งเดือนเมษายน พ.ศ. 2522 พรรคกิจสังคมโดดเด่นมีอิทธิพลมาก ได้หัน
 เน้นนโยบายสู่ยุทธศาสตร์การพัฒนาด้วยการส่งออกสินค้าอุตสาหกรรมและเร่งเครื่องระบบเศรษฐกิจ
 ตามแนวทางของเศรษฐกิจเอเซียตะวันออก แต่พื้นที่ชนบทอาจเป็นตัวถ่วงยุทธศาสตร์ดังกล่าวเพราะมี
 ขนาดใหญ่และมีปัญหาความยากจนอาจเป็นอุปสรรคต่อการเปลี่ยนยุทธศาสตร์ ซึ่งจะเป็นลู่ทางให้
 ทหารเข้ามาแสวงหาแรงสนับสนุนจากพื้นที่ชนบทเพื่อคานกับนักธุรกิจในเมืองได้ พรรคกิจสังคมจึงหา
 ทางออกโดยเสนอให้จัดทำโครงการเงินผัน เป็นวิธีการผันเงินงบประมาณให้สภาตำบลเพื่อช่วยพัฒนา
 ชนบทโดยตรง ในกลางปี พ.ศ. 2524 พรรคกิจสังคมถอนตัวออกจากรัฐบาลเนื่องจากกรณีอื้อฉาว¹²

ในเดือนกุมภาพันธ์ พ.ศ. 2526 รัฐบาลเปรมต้องเผชิญกับปัญหาวิกฤตการณ์รัฐธรรมนูญ
 เมื่อพรรคกิจสังคม ชาติไทย และประชาธิปไตย คัดค้านการแก้ไขรัฐธรรมนูญเพื่อยืดอายุบทเฉพาะกาล
 ในขณะที่พรรคประชากรไทย ชาติประชาธิปไตย และสยามประชาธิปไตยสนับสนุนข้อเสนอรัฐบาล
 เปรม การประชุมพิจารณาวันที่ 3 ในเดือนมีนาคมปรากฏว่าที่ประชุมลงมติไม่รับหลักการโดยมี
 คะแนนเสียงเพียง 254 คะแนนไม่ถึงกึ่งหนึ่งของสมาชิกรัฐสภาทั้งหมดจึงส่งผลให้ร่างแก้ไขรัฐธรรมนูญ
 ที่ได้รับการสนับสนุนของทหารตกไป¹³ อย่างไรก็ตาม วิกฤตการณ์รัฐธรรมนูญครั้งนี้ถือเป็นการประลอง
 กำลังครั้งสำคัญระหว่างทหารและพรรคการเมืองหลักกับภาคประชาชนอีกฝ่ายหนึ่งซึ่งจบลงด้วยความ
 เพลี่ยงพล้ำของฝ่ายทหาร ส่งผลให้รัฐบาลเปรมคลี่คลายสถานการณ์โดยการยุบสภาในวันที่ 16
 มีนาคม พ.ศ. 2526 และให้การเลือกตั้งใหม่ในวันที่ 18 เมษายน¹⁴ นอกไปจากนั้น การเลือกตั้งใน
 เมษายน พ.ศ. 2526 ยังส่งผลกระทบต่อพรรคการเมืองอีกด้วย เนื่องจากการเลือกตั้งตามบทเฉพาะ
 กาลของรัฐธรรมนูญ ส.ส. ไม่จำเป็นต้องสังกัดพรรคการเมืองจนกว่าจะสิ้นสุดบทเฉพาะกาลของ
 รัฐธรรมนูญในวันที่ 22 เมษายน พ.ศ. 2526 ทั้งนี้ การกำหนดวันเลือกตั้งที่กระชั้นเข้ามายังเป็นการ

¹¹ เกษม ศิริสัมพันธ์, “การเมืองอีสาน,” *ผู้จัดการรายวัน*, 5 กันยายน 2543.

¹² ผาสุก พงษ์ไพจิตร และ คริส เบเกอร์, *เศรษฐกิจการเมืองไทยสมัยกรุงเทพฯ*, 430.

¹³ ศศิธร โอเจริญ, “บทบาททางการเมืองของกลุ่มทหารในสมัยรัฐบาลพลเอกเปรม ติณสูลานนท์
 ระหว่าง พ.ศ. 2523-2531,” (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต, สาขาวิชาประวัติศาสตร์ คณะอักษรศาสตร์
 จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2549), 128-149.

¹⁴ สุธาชัย ยิ้มประเสริฐ, *สายธารประวัติศาสตร์ประชาธิปไตยไทย*, 196-197.

ปีบพรรคการเมืองให้ขาดความพร้อมในการเลือกตั้งอีกด้วย¹⁵ ผลการเลือกตั้งปรากฏว่าพรรคกิจสังคมได้รับการเลือกตั้งจำนวน 92 คน ชาวไทย 73 คน ประชาธิปัตย์ 56 คน ประชากรไทย 36 คน สยามประชาธิปไตย 18 คน ประชาธิปไตย 15 คน ประชาไทย 4 คน ก้าวหน้า 3 คน สังคมประชาธิปไตย 2 คน ประชาเสรี 1 คน และผู้สมัครอิสระ 24 คน¹⁶ โดยเฉพาะการเลือกตั้งในพื้นที่อีสานพรรคกิจสังคมได้รับเลือกตั้งถึง 39 คนจาก 92 คน ชาวไทย 31 คน ประชาธิปัตย์ 13 คน อื่น ๆ อีก 27 คนจาก 110 เขตเลือกตั้งในอีสานจากทั้งหมด 324 เขตเลือกตั้งทั่วประเทศ¹⁷ อย่างไรก็ตาม ในการเลือกตั้งทั่วไป 2526 พรรคกิจสังคมได้ ส.ส. มากที่สุด เนื่องจากสามารถดึงคนมีชื่อเสียงในท้องถิ่นเข้ามาเป็นลูกพรรคได้ เป็นต้นว่า ทนง ศิริปรีชาพงษ์ จากพื้นที่อีสาน รวมทั้งภายหลังการเลือกตั้งสามารถดึงพรรคการเมืองเล็ก ๆ เข้ามาร่วมจนกลายเป็นตัวแปรสำคัญในรัฐบาลผสม¹⁸

ภายหลังการเลือกตั้งพลตรีประมาณ อติเรกสาร หัวหน้าพรรคชาวไทย ได้รวบรวมพรรคสยามประชาธิปไตยและกลุ่มอิสระทำให้ได้เสียง 108 เสียง จึงพยายามจัดตั้งแต่พรรคกิจสังคมและพรรคประชาธิปไตยร่วมกับพรรคชาติประชาธิปไตยสนับสนุนพลเอกเปรม ติณสูลานนท์ขึ้นเป็นนายกรัฐมนตรี ทำให้พรรคชาติไทยต้องกลับไปเป็นฝ่ายค้าน¹⁹ ในปี พ.ศ. 2528 พรรคกิจสังคมมี ส.ส. ถึง 101 คนแบ่งออกเป็นก็กเป็นเหล่าได้ถึง 9 ก็ก และแย่งชิงตำแหน่งรัฐมนตรีกันจนทำให้ ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ ปราโมช ต้องลาออกจากตำแหน่งหัวหน้าพรรคเพราะไม่สามารถควบคุมฝ่ายต่าง ๆ ได้ ในขณะที่เดียวกันกลุ่มที่ไม่ได้ตำแหน่งในคณะรัฐมนตรีก็หันไปร่วมมือกับฝ่ายค้านเพื่อโค่นล้มรัฐบาล ทำให้ต้องมีการเลือกตั้งทั่วไปในปี พ.ศ. 2529 แต่การเลือกตั้งครั้งนั้น ส.ส. พรรคกิจสังคมประมาณครึ่งหนึ่งลาออกไปร่วมมือกับพรรคอื่น²⁰

ผลการเลือกตั้งเดือนกรกฎาคม พ.ศ. 2529 ปรากฏว่า พรรคประชาธิปไตยได้รับเลือกตั้งถึง 100 คนจาก 347 คน พรรคชาติไทยได้รับเลือกตั้งจำนวน 63 คน พรรคกิจสังคมได้รับเลือกตั้งจำนวน 51 คน พรรคสหประชาธิปไตยได้รับเลือกตั้งจำนวน 38 คน พรรคประชากรไทยได้รับเลือกตั้งจำนวน 24 คน พรรครวมไทยได้รับเลือกตั้งจำนวน 19 คน พรรคราชฎารได้รับเลือกตั้งจำนวน 18 คน พรรคกิจประชาคม

¹⁵ ศศิธร โอเจริญ, “บทบาททางการเมืองของกลุ่มทหารในสมัยรัฐบาลพลเอกเปรม ติณสูลานนท์ระหว่าง พ.ศ. 2523-2531,” 149.

¹⁶ สำนักงานเลขาธิการสภาผู้แทนราษฎร ฝ่ายผลิตเอกสารรัฐสภา กองการประชาสัมพันธ์, *สมาชิกสภาผู้แทนราษฎร พ.ศ. 2475-2535*, 135-152.

¹⁷ เสถียร จันทิมาธร, “ส.ส.เขตเลือกตั้งภาคตะวันออกเฉียงเหนือจุดชี้ขาดการเมือง,” *มติชน*, 3 กันยายน 2550, 3.

¹⁸ ผาสุก พงษ์ไพจิตร และ คริส เบเกอร์, *เศรษฐกิจการเมืองไทยสมัยกรุงเทพฯ*, 430.

¹⁹ สุธาชัย ยิ้มประเสริฐ, *สายธารประวัติศาสตร์ประชาธิปไตยไทย*, 197.

²⁰ ผาสุก พงษ์ไพจิตร และ คริส เบเกอร์, *เศรษฐกิจการเมืองไทยสมัยกรุงเทพฯ*, 430.

ได้รับเลือกจำนวน 15 คน พรรคก้าวหน้าได้รับเลือกจำนวน 9 คน พรรคชาติประชาธิปไตยได้รับเลือกจำนวน 3 คน พรรคมวลชน 3 คน พรรคปวงชนชาวไทยได้รับเลือกจำนวน 1 คน พรรคพลังใหม่ได้รับเลือกจำนวน 1 คน พรรคแรงงานประชาธิปไตยได้รับเลือกจำนวน 1 คน และพรรคเสรีนิยมได้รับเลือกจำนวน 1 คน²¹ ในพื้นที่อีสานเป็นที่น่าสังเกตว่าพรรคประชาธิปไตยได้รับเลือกถึง 28 คน จาก 121 คน เพราะการลงแรงอย่างเต็มที่ของประจวบ ไซยสาสน์²² พรรคชาติไทยได้รับเลือกจำนวน 20 คน พรรคกิจสังคมได้รับเลือกจำนวน 35 คนและพรรคการเมืองอื่น ๆ ได้รับเลือกจำนวน 40 คน²³ เมื่อทราบผลการเลือกตั้งแล้ว พิชัย รัตตกุล หัวหน้าพรรคประชาธิปไตยซึ่งเป็นพรรคเสียงข้างมากไม่กล้าประกาศเป็นนายกรัฐมนตรี โดยอ้างว่าได้เสียงไม่ถึงครึ่งของสภาต้องฟังเสียงจากพรรคอื่น แต่พลอากาศเอกสิทธิ เศรษฐศิลา หัวหน้าพรรคกิจสังคม พลตรีชาติชาย ชุณหะวัณ หัวหน้าพรรคชาติไทย และพลเอกเทียนชัย ศิริสัมพันธ์ หัวหน้าพรรคราษฎร แกล้งว่า เมื่อไม่มีพรรคใดได้เสียงข้างมาก ควรจะเชิญคนกลางมาเป็นนายกรัฐมนตรี นั่นคือ พลเอกเปรม ติณสูลานนท์²⁴ ในเดือนเมษายน พ.ศ. 2531 ฝ่ายค้านได้ยื่นอภิปรายไม่ไว้วางใจพลเอกเปรม และได้บรรจุเข้าวาระในวันที่ 9 พฤษภาคม ก่อนหน้าจะประชุมวาระนี้ในวันที่ 28 เมษายน พระราชบัญญัติลิขสิทธิ์เข้าสู่การพิจารณาของสภาและผ่านด้วยคะแนนเสียง 183 ต่อ 124 เพียงแต่ว่า กลุ่ม 10 มกรา จำนวน 31 คนไปลงมติให้ฝ่ายค้านในญัตตินี้ พรรคประชาธิปไตยถือว่าเป็นเหตุบกพร่องจากพรรค ดังนั้นรัฐมนตรีของพรรค 16 คน จึงยื่นใบลาออกเพื่อให้พลเอกเปรมปรับคณะรัฐมนตรี²⁵ อย่างไรก็ดี เพื่อหลีกเลี่ยงที่รัฐบาลจะเป็นฝ่ายพ่ายแพ้ในรัฐสภา เนื่องจากพรรคร่วมรัฐบาลระหองระแหงกัน พลเอกเปรมจึงอ้างเป็นเหตุยุบสภาและเลือกตั้งทั่วไปอีก²⁶

ผลการเลือกตั้งในวันที่ 24 กรกฎาคม พ.ศ. 2531 ปรากฏว่า มีพรรคการเมืองชนะการเลือกตั้งถึง 15 พรรค พรรคชาติไทยได้รับเลือกตั้งถึง 87 คนจาก 357 คน พรรคกิจสังคมได้รับเลือกจำนวน 54 คน พรรคประชาธิปไตยได้รับเลือกจำนวน 48 คน พรรครวมไทยได้รับเลือกจำนวน 35 คน

²¹ ศศิธร โอเจริญ, “บทบาททางการเมืองของกลุ่มทหารในสมัยรัฐบาลพลเอกเปรม ติณสูลานนท์ ระหว่าง พ.ศ. 2523-2531,” 259. และ สำนักงานเลขาธิการผู้แทนราษฎร ฝ่ายผลิตเอกสารรัฐสภา กองการประชาสัมพันธ์, *สมาชิกรัฐสภาผู้แทนราษฎร พ.ศ. 2475-2535*, 153-171.

²² เสถียร จันทิมาธร, “ฐานที่มั่นไทยรักไทย ฐานภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ฐานจาก 136 เขต,” *มติชน*, 14 มิถุนายน 2540, 3.

²³ เสถียร จันทิมาธร, “ส.ส.เขตเลือกตั้งภาคตะวันออกเฉียงเหนือจุดชี้ขาดการเมือง,” *มติชน*, 3 กันยายน 2550, 3.

²⁴ สุทธชัย ยิ้มประเสริฐ, *สายธารประวัติศาสตร์ประชาธิปไตยไทย*, 204-205.

²⁵ เรื่องเดียวกัน, 206.

²⁶ ผาสุก พงษ์ไพจิตร และ คริส เบเกอร์, *เศรษฐกิจการเมืองไทยสมัยกรุงเทพฯ*, 435.

พรรคประชากรไทยได้รับเลือกจำนวน 31 คน พรรคราชฎรได้รับเลือกจำนวน 21 คน พรรคประชาชนได้รับเลือกจำนวน 19 คน พรรคปวงชนชาวไทยได้รับเลือกจำนวน 17 คน พรรคพลังธรรมได้รับเลือกจำนวน 14 คน พรรคกิจประชาคมได้รับเลือกจำนวน 9 คน พรรคก้าวหน้าได้รับเลือกจำนวน 8 คน พรรคสหประชาธิปไตยได้รับเลือกจำนวน 5 คน พรรคมวลชนได้รับเลือกจำนวน 5 คน พรรคเสรีนิยมได้รับเลือกจำนวน 3 คน และพรรคพลังสังคมประชาธิปไตยได้เพียง 1 คน²⁷ ในพื้นที่อีสานพรรคชาติไทยได้รับเลือกถึง 31 คนจาก 129 คน ส่วนพรรคกิจสังคมได้รับเลือกจำนวน 29 คน พรรคประชาธิปไตยได้เพียง 17 คน และพรรคอื่น ๆ ได้รับเลือกจำนวน 52 คน²⁸ ในการเลือกตั้งครั้งนี้ 2 ใน 3 ของ ส.ส. ที่เข้ากลับมาเป็นนักธุรกิจนับเป็นสัดส่วนกว่าการเลือกตั้งที่แล้ว ๆ มา พรรคชาติไทยได้รับเสียงมากที่สุด โดยมี ส.ส. ต่างจังหวัดหลายคน พรรคชาติไทยชักจูงให้ ส.ส. รณรงค์ให้มีนายกรัฐมนตรีจาก ส.ส. พลเอกเปรมตัดสินใจลงจากเวทีการเมือง ดังนั้น พลเอกชาติชาย หัวหน้าพรรคชาติไทยมี ส.ส. มากที่สุดในรัฐสภาจึงได้จัดตั้งรัฐบาลผสม 6 พรรค เป็นต้นว่า ชาติไทย กิจสังคม ประชาธิปัตย์ มวลชน ราชฎร และสหประชาธิปไตย รวมกันมีเสียงถึง 220 คน²⁹ รัฐบาลชาติชายนำรัฐบาลอยู่ได้ประมาณหนึ่งปี ฝ่ายทหารได้ชูประเด็นคอร์รัปชันเพื่อทำให้รัฐบาลอ่อนแอลง ตั้งแต่พลเอกชาติชายเป็นนายกรัฐมนตรีเศรษฐกิจเติบโตอย่างรวดเร็วในอัตราเร็วกว่าร้อยละ 10 ต่อปี ในสถานการณ์ดังกล่าว รัฐบาลมีโครงการสาธารณูปโภคใหญ่ ๆ เป็นจำนวนมาก ซึ่งเปิดโอกาสให้มีคำครหาเกี่ยวกับเรื่องคอร์รัปชัน ภายใน 1 ปี รัฐบาลชาติชายมีชื่อเสียงว่าเป็น “บุฟเฟต์คาบิเน็ต” (Buffet Cabinet) โดยมีนายฉัตรราชฎรบังหลวง³⁰ จนนนำไปสู่การรัฐประหารของคณะรักษาความสงบเรียบร้อยแห่งชาติ (รสช.) ในวันที่ 23 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2534 นอกจากประเด็นการทุจริตแล้ว ในบรรดาเหตุผลที่ รสช. นำมาอ้างในการทำรัฐประหารแล้ว ยังมีคำกล่าวหาอีกสองข้อคือ รัฐบาลเป็นเผด็จการรัฐสภา และสร้างความแตกแยกในกองทัพรวมทั้งนักการเมืองข่มเหงรังแกข้าราชการประจำ³¹

ในเดือนมีนาคม พ.ศ. 2535 ได้มีการแต่งตั้งวุฒิสมาชิก 270 คน เป็นทหารตำรวจ 170 คน โดยทหารบก 60 คน ทหารเรือ 50 คน ทหารอากาศ 50 คน และตำรวจ 10 คน จึงมีแนวโน้มที่เห็น

²⁷ สำนักงานเลขาธิการผู้แทนราชฎร ฝ่ายผลิตเอกสารรัฐสภา กองการประชาสัมพันธ์, *สมาชิกสภาผู้แทนราชฎร พ.ศ. 2475-2535*, 173-192.

²⁸ เสถียร จันทิมาธร, “ส.ส.เขตเลือกตั้งภาคตะวันออกเฉียงเหนือจุดชี้ขาดการเมือง,” *มติชน*, 3 กันยายน 2550, 3.

²⁹ สุธาชัย ยิ้มประเสริฐ, *สายธารประวัติศาสตร์ประชาธิปไตยไทย*, 209.

³⁰ ผาสุก พงษ์ไพจิตร และ คริส เบเกอร์, *เศรษฐกิจการเมืองไทยสมัยกรุงเทพฯ*, 439.

³¹ เสกสรร ประเสริฐกุล, *การเมืองภาคประชาชนในระบอบประชาธิปไตยไทย*, พิมพ์ครั้งที่ 3 (กรุงเทพฯ: วิชาษา, 2553), 97.

ได้ชัดเจนว่าภูมิสภาชุดนี้คือชุดที่ควบคุมโดยฝ่ายทหาร ผลการเลือกตั้งในวันที่ 22 มีนาคม พ.ศ. 2535 ปรากฏว่า พรรคสามัคคีธรรมได้รับเลือกตั้งถึง 79 คนจาก 360 คน พรรคชาติไทยได้รับเลือกจำนวน 74 คน พรรคความหวังใหม่ได้รับเลือกจำนวน 72 คน พรรคประชาธิปัตย์ได้รับเลือกจำนวน 44 คน พรรคพลังธรรมได้รับเลือกจำนวน 41 คน พรรคกิจสังคมได้รับเลือกจำนวน 31 คน พรรคประชากรไทยได้รับเลือกจำนวน 7 คน พรรคเอกภาพได้รับเลือกจำนวน 6 คน พรรคราชฎรได้รับเลือกจำนวน 4 คน พรรคมวลชนได้เพียง 1 คน และพรรคปวงชนชาวไทยได้เพียง 1 คน³² ในพื้นที่อีสานพรรคความหวังใหม่ได้รับเลือกตั้งถึง 40 คนจาก 128 คน พรรคกิจสังคมได้รับเลือกจำนวน 22 คน พรรคชาติไทยได้เพียง 18 คน พรรคประชาธิปัตย์ได้เพียง 12 คน และพรรคอื่น ๆ ได้รับเลือกจำนวน 34 คน³³ พรรคความหวังใหม่ของพลเอกชวลิตได้ ส.ส. อีสานมาก อันเนื่องมาจากการหาเสียงไว้แล้วด้วยโครงการอีสานเขียว แต่พรรคสามัคคีธรรมของ รสช. ได้รับเลือกตั้งมากที่สุดโดยได้รับเสียงสนับสนุนจากนักการเมืองภาคใต้ กลาง และอีสาน ซึ่งส่วนใหญ่แล้วเคยเป็นฐานสนับสนุนรัฐบาลผสมสมัยพลเอกชาติชาย นายณรงค์ วงศ์วรรณ หัวหน้าพรรคสามัคคีธรรม เตรียมจัดตั้งรัฐบาล แต่สหรัฐฯ ประกาศว่าเขาเป็นหนึ่งในบัญชีดำผู้ที่ไม่สามารถขอวีซ่าเดินทางเข้าสหรัฐฯ ได้ เนื่องจากพัวพันกับการค้ายาเสพติด ดังนั้น ณรงค์จึงถอนตัวออกไปยอมให้พลเอกสุจินดา คราประยูร เป็นนายกรัฐมนตรี³⁴

ในเดือนเมษายน พ.ศ. 2535 เริ่มมีการประท้วง รสช. เรียกร้องให้พลเอกสุจินดาลาออกและให้ยกเลิกบทเฉพาะกาลรัฐธรรมนูญฉบับใหม่ นับจากรัฐประหาร พ.ศ. 2534 กลุ่มประท้วงดังกล่าวได้รับการสนับสนุนอย่างกว้างขวาง โดยเฉพาะในกรุงเทพฯ และในตัวเมืองต่างจังหวัด³⁵ ในเดือนพฤษภาคม การประท้วงของประชาชนลุกลามขยายตัวหลังพลตรีจำลอง ศรีเมือง หัวหน้าพรรคพลังธรรม เข้ามาเป็นผู้นำการประท้วง สถานการณ์ก็ตึงเครียดยิ่งขึ้น ในวันที่ 18 พฤษภาคม พลเอกสุจินดาได้สั่งทหารเข้าสลายการชุมนุม สถานการณ์ยังคงอึมครึมจนกระทั่งถึงวันที่ 24 พฤษภาคม พลเอกสุจินดาได้ประกาศลาออก พรรคการเมืองฝ่ายรัฐบาลได้เสนอให้ พลอากาศเอกสมบุญ ระหงษ์ หัวหน้าพรรคชาติไทยรับตำแหน่งนายกรัฐมนตรี ในขณะที่เดียวกันฝ่ายค้านก็คัดค้านการตั้งรัฐบาลแต่ไม่ประสบผลสำเร็จ ในเดือนมิถุนายนได้มีการนำชื่อผู้ได้รับการเสนอขึ้นเป็นนายกคนใหม่ขึ้นทูลเกล้า ซึ่งความ

³² สำนักงานเลขาธิการผู้แทนราษฎร ฝ่ายผลิตเอกสารรัฐสภา กองการประชาสัมพันธ์, *สมาชิกสภาผู้แทนราษฎร พ.ศ. 2475-2535*, 193-210.

³³ เสถียร จันทิมาธร, “ส.ส.เขตเลือกตั้งภาคตะวันออกเฉียงเหนือจุดชี้ขาดการเมือง,” *มติชน*, 3 กันยายน 2550, 3. และ เสถียร จันทิมาธร, “ฐานที่มั่นไทยรักไทย ฐานภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ฐานจาก 136 เขต,” *มติชน*, 14 มิถุนายน 2540, 3.

³⁴ ผาสุก พงษ์ไพจิตร และ คริส เบเกอร์, *เศรษฐกิจการเมืองไทยสมัยกรุงเทพฯ*, 445. และ สุทธชัย ยิ้ม-ประเสริฐ, *สายธารประวัติศาสตร์ประชาธิปัตย์ไทย*, 227.

³⁵ ผาสุก พงษ์ไพจิตร และ คริส เบเกอร์, *เศรษฐกิจการเมืองไทยสมัยกรุงเทพฯ*, 445.

จริงจะต้องเป็นพลอากาศเอกสมบุญที่ได้รับเสียงส่วนใหญ่ในสภา แต่โพลิกกลายเป็นนายอานันท์ ปันยารชุน ได้รับพระราชโองการให้รับตำแหน่งนายกรัฐมนตรีแทน ต่อมาในวันที่ 30 มิถุนายนก็ได้ออกพระราชกฤษฎีกายุบสภาผู้แทนราษฎร³⁶

ภายหลังจากการลุกฮือล้มรัฐบาลพลเอกสุจินดาในปี พ.ศ. 2535 พรรคการเมืองแบ่งออกไปเป็น 2 ฝ่าย ก็คือ “พรรคฝ่ายเทพ” หมายถึงพรรคการเมืองที่ต่อต้าน รสช. อันได้แก่ ประชาธิปัตย์ ความหวังใหม่ พลังธรรมและเอกภาพ และ “พรรคฝ่ายมาร” หมายถึงพรรคการเมืองที่สนับสนุน รสช. อันได้แก่ชาติไทย กิจสังคม ราษฎร ประชากรไทย การเลือกตั้งครั้งใหม่มีขึ้นในวันที่ 13 กันยายน พ.ศ. 2535 ผลการเลือกตั้งปรากฏว่า พรรคประชาธิปัตย์ได้รับเลือกตั้งถึง 79 คนจาก 360 คน พรรคชาติไทยได้รับเลือกจำนวน 77 คน พรรคชาติพัฒนาได้รับเลือกจำนวน 60 คน พรรคความหวังใหม่ได้รับเลือกจำนวน 51 คน พรรคพลังธรรมได้รับเลือกจำนวน 47 คน พรรคกิจสังคมได้รับเลือกจำนวน 22 คน พรรคเสรีธรรมได้รับเลือกจำนวน 8 คน พรรคเอกภาพได้รับเลือกจำนวน 8 คน พรรคมวลชนได้รับเลือกจำนวน 4 คน พรรคประชากรไทยได้เพียง 3 คน และพรรคราษฎรได้เพียง 1 คน³⁷ ในพื้นที่อีสานพรรคความหวังใหม่ได้รับเลือกตั้งถึง 31 คนจาก 128 คน พรรคชาติพัฒนาได้รับเลือกจำนวน 27 คน พรรคชาติไทยได้รับเลือกจำนวน 21 คน พรรคประชาธิปัตย์ได้รับเลือกจำนวน 17 คน พรรคกิจสังคมได้เพียง 15 คน พรรคเสรีธรรมได้เพียง 4 คน และพรรคการเมืองอื่น ๆ ได้รับเลือกตั้งจำนวน 13 คน³⁸ ก่อนการเลือกตั้งพลอากาศเอกสมบุญ ระวังษ์ ลาออกจากหัวหน้าพรรคชาติไทย บรรหาร ศิลปะอาชา และเสนาะ เทียนทอง พยายามเชิญจะเชิญพลเอกชาติชาย ชุณหะวัณกลับมาเป็นหัวหน้าพรรคอีกครั้ง โดยไปเชิญที่บ้านแต่พลเอกชาติชายพลี้ออกหลังบ้านและหันมาตั้งพรรคการเมืองใหม่ชื่อ “พรรคชาติพัฒนา” พรรคชาติไทยจึงต้องกลับไปเชิญพลตำรวจเอกประमाण อติเรกสารมาเป็นหัวหน้าพรรค³⁹ การก่อตั้งพรรคชาติพัฒนาของพลเอกชาติชายได้รับการสนับสนุนจาก ส.ส. อีสาน เป็นต้นว่า กร ทัพพะรังสี สุวัจน์ ลิปตพัลลภ ไม่เพียงเท่านั้น พรรคชาติพัฒนายังได้ตัว ประจวบ ไชยสาส์น ส.ส.อีสานคนสำคัญของพรรคประชาธิปัตย์เข้ามาร่วมพรรคอีกด้วย ประจวบได้ให้เหตุผลการย้ายมาร่วมพรรคชาติพัฒนาว่า เนื่องจากเขาและพลเอกชาติชายมีความสนิทใกล้ชิดกัน เขา

³⁶ สุราชัย ยัมประเสริฐ, *สายธารประวัติศาสตร์ประชาธิปไตยไทย*, 227-235.

³⁷ สำนักงานเลขาธิการสภาผู้แทนราษฎร ฝ่ายผลิตเอกสารรัฐสภา กองการประชาสัมพันธ์, *สมาชิกสภาผู้แทนราษฎร พ.ศ. 2475-2535*, 211-229.

³⁸ เสถียร จันทิมาธร, “ส.ส.เขตเลือกตั้งภาคตะวันออกเฉียงเหนือจุดชี้ขาดการเมือง,” *มติชน*, 3 กันยายน 2550, 3. และ เสถียร จันทิมาธร, ข “ฐานที่มั่นไทยรักไทย ฐานภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ฐานจาก 136 เขต,” *มติชน*, 14 มิถุนายน 2540, 3.

³⁹ สุราชัย ยัมประเสริฐ, *สายธารประวัติศาสตร์ประชาธิปไตยไทย*, 237.

ก็เคยอยู่พรรคชาติไทยมาก่อนแล้วลาออกไป เขาได้รับเกียรติจากพลเอกชาติชายอย่างมาก การลาออกจากพรรคประชาธิปัตย์ของประจวบ พรรคประชาธิปัตย์ก็ยอมรับว่าจำนวนของ ส.ส.อีสาน อาจลดลง เพราะประจวบเป็นผู้รับผิดชอบการส่งตัวผู้สมัครในพื้นที่อีสาน⁴⁰ นอกจากนั้น ยังมี ความเคลื่อนไหวของ ส.ส.อีสานวางแผนรวมตัวกันดำเนินการทางการเมืองถ้าตกลงกันได้ก็อาจจะถึงขั้นตั้งพรรคการเมืองขึ้นใหม่ สุวิทย์ คุณกิตติ ส.ส.ขอนแก่น ได้กล่าวว่า ยังไม่มีข้อยุติ เพียงแต่ ส.ส.อีสานคิดว่าถ้ารวมตัวกันได้จะสามารถแก้ไขข้อเสียเปรียบทางการเมือง ซึ่งที่ผ่านมามากจะไม่พียง ต่อรองทางการเมือง และไม่สามารถแก้ไขปัญหาประชาชนได้อย่างเต็มที่ และพรรคที่มีอยู่บางพรรค เป็นของภาคใต้ ภาคกลาง หรือภาคเหนือ จะมีแต่พรรคกิจสังคมที่เน้น ส.ส.อีสานเป็นหลัก อย่างไรก็ตาม การรวมกลุ่มของ ส.ส.อีสานดูเหมือนจะเป็นไปได้ยาก ทั้งนี้เพราะขาดความจริงจัง และไม่มีมันใจถึงแม้ว่าจะกลุ่มนักธุรกิจในท้องถิ่นประกาศพร้อมสนับสนุนแล้วก็ตาม⁴¹

ภายหลังการเลือกตั้งพรรคประชาธิปัตย์เป็นแกนตั้งรัฐบาลร่วมกับพรรคฝ่ายเทพ อันได้แก่ พรรคความหวังใหม่ พรรคพลังธรรม พรรคเอกภาพ และชวน หลีกภัย หัวหน้าพรรคประชาธิปัตย์ได้ ดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรี เพื่อให้รัฐบาลมีเสถียรภาพมากขึ้นจึงตั้งพรรคกิจสังคมมาร่วมรัฐบาลด้วย ทำให้รัฐบาลมีเสียง 207 เสียงจาก 360 เสียง อย่างไรก็ตาม รัฐบาลชวนมีการปรับคณะรัฐมนตรีหลาย ครั้ง ในระยะแรกพรรคกิจสังคมแสดงท่าทีเป็นฝ่ายค้านในรัฐบาล ทำให้รัฐบาลชวนเสื่อมฐานะจาก ความเป็นรัฐบาลพรรคเทพอย่างรวดเร็วและได้ชื่อว่าเป็นรัฐบาล “วัวลี้มตีน” รัฐบาลชวนดำรงอยู่มา จนถึงวันที่ 19 พฤษภาคม พ.ศ. 2538 ได้มีการยุบสภา หลังจากที่รัฐบาลถูกอภิปรายไม่ไว้วางใจใน เรื่องกรณี สปก. 4-01 จากนโยบายจัดสรรที่ดินเสื่อมโทรมให้กับคนยากจน⁴² การเลือกตั้งมีขึ้นในวันที่ 2 กรกฎาคม พ.ศ. 2538 ปรากฏว่า พรรคชาติไทยได้รับเลือกตั้งถึง 92 คนจาก 391 คน พรรค ประชาธิปัตย์ได้รับเลือกจำนวน 86 คน พรรคความหวังใหม่ได้รับเลือกจำนวน 58 คน พรรคชาติพัฒนาได้รับเลือกจำนวน 53 คน พรรคพลังธรรมได้รับเลือกจำนวน 23 คน พรรคกิจสังคม ได้รับเลือกจำนวน 22 คน พรรคประชากรไทยได้รับเลือกจำนวน 18 คน พรรคนำไทยได้รับเลือก จำนวน 18 คน พรรคเสรีธรรมได้รับเลือกจำนวน 11 คน พรรคเอกภาพได้รับเลือกจำนวน 8 คน และ

⁴⁰ พรรณิกา ฉายากุล, *การเมืองในภาคอีสานช่วงรัฐบาลพลเอกชาติชาย ชุณหะวัณ ถึงรัฐบาลพลเอกชวลิต ยงใจยุทธ: ศึกษาจากบัญชีประมวลข่าวเหตุการณ์สำคัญ พ.ศ. 2531-2539 ในหอจดหมายเหตุแห่งชาติ* (มหาสารคาม: ภาควิชาประวัติศาสตร์ คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาสารคาม, 2549), 68-69.

⁴¹ เรื่องเดียวกัน, 69.

⁴² สุราชัย ยิ้มประเสริฐ, *สายธารประวัติศาสตร์ประชาธิปัตย์ไทย*, 238-242.

พรรคมวลชนได้รับเลือกจำนวน 3 คน⁴³ ในการหาเสียงครั้งนี้พรรคความหวังใหม่ปราศรัยที่จังหวัดสกลนคร พลเอกชวลิตได้ว่าตนจะลงสมัคร ส.ส. ที่จังหวัดนครพนมและพรรคได้นำบุคคลสำคัญของพรรคมาลงสมัครในพื้นที่อีสาน สาเหตุที่ทำอย่างนี้ก็เพื่อต้องการพัฒนาอีสานให้ทัดเทียมกับภาคอื่น ๆ ได้ประกาศว่า “...ถึงเวลาแล้วที่ควรจะให้เอาคนอีสานขึ้นปกครองแผ่นดินบ้างและจะทำให้อีสานเจริญขึ้นแน่ ๆ...”⁴⁴ นอกไปจากนั้น อติศร เพียงเกษ ส.ส. พรรคนำไทยได้กล่าวถึงการหาเสียงของพรรคนำไทยว่า “...การเลือกตั้งคราวนี้จะชูประเด็นการหาเสียงให้กับนายรัฐมนตรีมาจากภาคอีสาน...”⁴⁵ ในพื้นที่อีสานพรรคความหวังใหม่ได้รับเลือกถึง 36 คนจาก 137 คน พรรคชาติไทยได้รับเลือกจำนวน 29 คน พรรคชาติพัฒนาได้รับเลือกจำนวน 27 คน พรรคกิจสังคมได้เพียง 14 คน พรรคประชาธิปไตยได้เพียง 14 คน พรรคเสรีธรรมได้เพียง 8 คน และพรรคอื่น ๆ ได้รับเลือกจำนวน 9 คน⁴⁶ ทำให้พรรคชาติไทยได้เป็นแกนจัดตั้งรัฐบาลผสม 7 พรรค อันได้แก่ พรรคชาติไทย พรรคความหวังใหม่ พรรคกิจสังคม พรรคพลังธรรม พรรคนำไทย พรรคประชากรไทย และพรรคมวลชน ซึ่งทำให้มีคะแนนถึง 234 เสียง⁴⁷ การบริหารงานของรัฐบาลบรรหารต้องเผชิญกับปัญหาภายในพรรคชาติไทยที่แบ่งเป็นหลายกลุ่มหรือที่เรียกว่า “มุ้ง” เป็นต้นว่า กลุ่มวังน้ำเย็นของเสนาะ เทียนทอง กลุ่มเทิดไทยของณรงค์ วงศ์วรรณ กลุ่มปากน้ำของวัฒนา อัครเวม และกลุ่ม 16 ของสุชาติ ดันเจริญต่างก็ต้องการตำแหน่งรัฐมนตรีมหาดไทย⁴⁸ นอกไปจากนั้น ภาพลักษณ์รัฐบาลบรรหารตกต่ำลงเพราะชนชั้นกลางในกรุงเทพฯ ไม่ยอมรับ ในขณะที่ภาพลักษณ์ของพรรคพลังธรรมกลับดีขึ้น และพันตำรวจโททักษิณ ชินวัตรกลายเป็นขวัญใจชนชั้นกลาง ดังนั้น สมัคร สุนทรเวช มন্ত্রী พงษ์พานิช และเฉลิม อยู่บำรุง จึงฉีกกำลังต่อต้านพรรคพลังธรรม ทำให้ความขัดแย้งรัฐบาลรุนแรงขึ้น⁴⁹ ในเดือนพฤษภาคม พ.ศ. 2539 พรรคประชาธิปไตยและพรรคชาติพัฒนาได้ยื่นญัตติไม่ไว้วางใจรัฐมนตรี 10 คน เน้นไปที่การ

⁴³ เรื่องเดียวกัน, 243.

⁴⁴ พรรณิกา ฉายากุล, *การเมืองในภาคอีสานช่วงรัฐบาลพลเอกชาติชาย ชุณหะวัณ ถึงรัฐบาลพลเอกชวลิต ยงใจยุทธ: ศึกษาจากบัญชีประมวลข่าวเหตุการณ์สำคัญ พ.ศ. 2531-2539 ในจดหมายเหตุแห่งชาติ*, 88.

⁴⁵ เรื่องเดียวกัน, 88.

⁴⁶ เสถียร จันทิมาธร, “ส.ส.เขตเลือกตั้งภาคตะวันออกเฉียงเหนือจุดชี้ขาดการเมือง,” *มติชน*, 3 กันยายน 2550, 3. และ เสถียร จันทิมาธร, “ฐานที่มั่นไทยรักไทย ฐานภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ฐานจาก 136 เขต,” *มติชน*, 14 มิถุนายน 2540, 3.

⁴⁷ จิตสิริ สัจจญาณ, “การแตกแยกของพรรคการเมืองในรัฐบาลผสม: ศึกษาเปรียบเทียบกรณีรัฐบาลผสมของนายชวน หลีกภัย กับรัฐบาลผสมของนายบรรหาร ศิลปอาชา,” (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบริหารบัณฑิต, สาขาวิชาการปกครอง บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2540), 93-137.

⁴⁸ เรื่องเดียวกัน, 94-99.

⁴⁹ สุราชัย ยัมประเสริฐ, *สายธารประวัติศาสตร์ประชาธิปไตยไทย*, 244.

โจอมติกรัฐมนตรี “อี” ซึ่งหมายถึงกลุ่มที่ไม่เป็นที่นิยมของชนชั้นกลาง อันได้แก่ เนวิน ชิดชอบ ไพโรจน์ สุวรรณฉวี และสุชาติ ตันเจริญ ภายใต้แรงกดดันเช่นนี้ทำให้รัฐบาลบริหารปรับ คณะรัฐมนตรีในเดือนพฤษภาคม โดยปรับรัฐมนตรี “อี” ทั้งหมดออกจากรัฐบาล ถึงแม้กระนั้น ความนิยมในตัวนายกรัฐมนตรีก็เสื่อมลงอย่างรวดเร็ว ในเดือนกันยายนในปีเดียวกัน พรรคร่วมรัฐบาล อันได้แก่ พรรคความหวังใหม่ กิจสังคม นำไทย และมวลชน ได้ร่วมกันยื่นข้อเสนอให้นายกรัฐมนตรี ลาออกภายใน 7 วัน เพื่อแลกกับเสียงรับรองในการอภิปรายไม่ไว้วางใจในสภา บริหารไม่มีทางเลือก จึงยอมรับข้อเสนอ หลังการลงมติไม่ไว้วางใจแล้วบริหารก็ไม่ได้ลาออก แต่ยุบสภาแทนในวันที่ 27 กันยายน การดำเนินการดังกล่าวของบริหารสร้างความไม่พอใจแก่กลุ่มต่าง ๆ ภายในพรรคชาติไทย เสนาะ เทียนทอง วัฒนา อัครวิทย์ กลุ่ม 16 ต่างพาสมาชิกถอนตัวออกจากพรรค กลุ่มของเสนาะและ กลุ่มเทิดไทยย้ายไปพรรคความหวังใหม่ กลุ่มวัฒนาย้ายไปพรรคประชากรไทย เนวินย้ายไปพรรค เอกภาพ และสุชาติ ตันเจริญตั้งพรรคไท อดีต ส.ส.ออกจากพรรคชาติไทยเหลือสมาชิกเพียง 35 คน พรรคนำไทยยุบรวมเข้ากับพรรคความหวังใหม่ พรรคความหวังใหม่จึงกลายเป็นแหล่งรวม ส.ส. ที่ย้าย มาจากพรรคต่าง ๆ⁵⁰

ชูวิทย์ พิทักษ์พรพัลลภ ส.ส.อุบลราชธานี พรรคประชาธิปัตย์ได้ย้ายมาสังกัดพรรค ความหวังใหม่ ได้กล่าวว่า ประชาชนอีสานต้องการได้นายกรัฐมนตรีที่เป็นตัวแทนจากคนอีสาน และ ชาวบ้านเรียกร้องในตนไปสังกัดพรรคความหวังใหม่ ซึ่งในเวลานี้กระแสความนิยมในตัวพลเอกชวลิต ในพื้นที่อีสานมีสูงมาก ชวน หลีกภัย ได้กล่าวว่า การย้ายพรรคของ ส.ส.อีสานในพรรคประชาธิปัตย์ว่า ทางพรรคไม่ยับยั้งการลาออกเพราะรู้สึกเห็นใจบางคนต้องการเงินสูง ทางพรรคไม่มีปัญหา และไม่ สามารถช่วยเหลือตามที่ต้องการ อดีต ส.ส.จึงต้องไปในที่ที่คิดว่าจะได้มากกว่า ในขณะเดียวกัน ชวน เองก็ยอมรับว่าจำนวน ส.ส.ในพื้นที่อีสานมีความจำเป็นต่อการจัดตั้งรัฐบาล เพราะถึงแม้ว่าพรรคจะได้ เสียงสนับสนุนจากภาคต่าง ๆ มาแต่ถ้าไม่ได้รับเสียงสนับสนุนที่มากพอในพื้นที่อีสานก็คงไม่สามารถ จัดตั้งรัฐบาลได้⁵¹

ผลการเลือกตั้งในวันที่ 17 พฤศจิกายน พ.ศ. 2539 ปรากฏว่า พรรคความหวังใหม่ได้รับ เลือกตั้งถึง 125 คนจาก 393 คน พรรคประชาธิปัตย์ได้รับเลือกจำนวน 123 คน พรรคชาติพัฒนา ได้รับเลือกจำนวน 52 คน พรรคชาติไทยได้รับเลือกจำนวน 39 คน พรรคกิจสังคมได้รับเลือกจำนวน 20 คน พรรคประชากรไทยได้รับเลือกจำนวน 18 คน พรรคเอกภาพได้รับเลือกจำนวน 8 คน พรรค

⁵⁰ เรื่องเดียวกัน, 244-247.

⁵¹ พรรณิกา ฉายากุล, การเมืองในภาคอีสานช่วงรัฐบาลพลเอกชาติชาย ชุณหะวัณ ถึงรัฐบาลพลเอก ชวลิต ยงใจยุทธ: ศึกษาจากบัญชีประมวลข่าวเหตุการณ์สำคัญ พ.ศ. 2531-2539 ในหอจดหมายเหตุแห่งชาติ, 91-92.

เสรีธรรมได้เพียง 4 คน พรรคมวลชนได้เพียง 2 คน พรรคพลังธรรมได้เพียง 1 คน พรรคไทได้เพียง 1 คน⁵² ในพื้นที่อีสานพรรคความหวังใหม่ได้รับเลือกตั้งถึง 78 คนจาก 137 คน พรรคชาติพัฒนาได้รับเลือกจำนวน 21 คน พรรคกิจสังคมได้เพียง 12 คน พรรคประชาธิปัตย์ได้เพียง 12 คน เสรีธรรมได้เพียง 5 คน พรรคชาติไทยได้เพียง 4 คน และพรรคอื่น ๆ ได้รับเลือกจำนวน 5 คน⁵³ การณรงค์ของพรรคความหวังใหม่ที่ประกาศการเป็นตัวแทนของคนอีสานและชูคำขวัญ “นายกอีสาน” ทำให้พรรคความหวังใหม่มีความโดดเด่นเป็นที่นิยมของผู้มีสิทธิเลือกตั้ง ภายหลังจากการเลือกตั้งพลเอกชวลิตจัดตั้งรัฐบาลผสม 6 พรรค อันได้แก่ พรรคความหวังใหม่ พรรคชาติพัฒนา พรรคกิจสังคม พรรคประชากรไทย พรรคเสรีธรรม และพรรคมวลชน รวมคะแนนเสียง 222 เสียงจาก 393 ที่นั่ง พรรคชาติไทยและพรรคประชาธิปัตย์กลายเป็นฝ่ายค้าน ในเดือนมกราคม พ.ศ. 2540 สมัชชาคนจนชุมนุมใหญ่หน้าทำเนียบรัฐบาลและชุมนุมยืดเยื้อถึง 99 วันจนกระทั่งถึงวันที่ 2 พฤษภาคม อย่างไรก็ตาม ปัญหาหลักของรัฐบาลพลเอกชวลิต ก็คือ สถานะเศรษฐกิจที่ตกต่ำที่ส่งผลให้มีภาพลักษณ์ตกต่ำลงอย่างมาก ในเดือนกรกฎาคม พ.ศ. 2540 เศรษฐกิจของประเทศยิ่งทรุดหนักมากรัฐบาลพลเอกชวลิต ต้องยอมรับมาตรการเข้มงวดทางเศรษฐกิจของกองทุนการเงินระหว่างประเทศ (IMF) ก่อให้เกิดความไม่พอใจรัฐบาลอย่างหนัก ทำให้ชนชั้นกลางในกรุงเทพฯ จัดการชุมนุมที่ถนนสีลมเพื่อต่อต้านรัฐบาลและขับไล่ นายกรัฐมนตรี ในที่สุดพลเอกชวลิต ต้องยอมลาออกในเดือนพฤศจิกายน หลังจากนั้นชวน หลีกภัย หัวหน้าพรรคประชาธิปัตย์ได้รับโปรดเกล้าฯ เป็นนายกรัฐมนตรี และรัฐบาลชวนบริหารประเทศมาจนถึงการประชุมรัฐสภาวันสุดท้ายเมื่อมีการปิดประชุมสภาผู้แทนราษฎร รัฐบาลได้ออกพระราชกฤษฎีกายุบสภาผู้แทนราษฎรในวันที่ 9 พฤศจิกายน พ.ศ. 2543 โดยอ้างว่า รัฐบาลได้ยุบสภาตามเจตนารมณ์รัฐธรรมนูญ พ.ศ. 2540 ทั้งที่เหลือเวลาเพียง 8 วันสภาผู้แทนราษฎรก็จะสิ้นอายุตามเงื่อนไข⁵⁴

การเลือกตั้งในวันที่ 6 มกราคม พ.ศ. 2544 ปรากฏว่า พรรคไทยรักไทยได้รับเลือกตั้งถึง 200 คนจาก 400 คน พรรคประชาธิปัตย์ได้รับเลือกจำนวน 97 คน พรรคชาติไทยได้รับเลือกจำนวน 35 คน พรรคความหวังใหม่ได้รับเลือกจำนวน 28 คน พรรคชาติพัฒนาได้รับเลือกจำนวน 22 คน พรรคเสรีธรรมได้รับเลือกจำนวน 14 คน พรรคราษฎรได้เพียง 2 คน พรรคกิจสังคมได้เพียง 1 คน

⁵² สุราชัย ยิ้มประเสริฐ, *สายธารประวัติศาสตร์ประชาธิปัตย์ไทย*, 248.

⁵³ เสถียร จันทิมาธร, “ส.ส.เขตเลือกตั้งภาคตะวันออกเฉียงเหนือจุดชี้ขาดการเมือง,” *มติชน*, 3 กันยายน 2550, 3. ; เสถียร จันทิมาธร, “ฐานที่มั่นไทยรักไทย ฐานภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ฐานจาก 136 เขต,” *มติชน*, 14 มิถุนายน 2540, 3. และ เสถียร จันทิมาธร, “เลือกตั้ง 15 ตุลาคม พื้นที่ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ เลือกตั้งโค้ง ‘ทักษิณ’,” *มติชน*, 17 สิงหาคม 2549, 3

⁵⁴ สุราชัย ยิ้มประเสริฐ, *สายธารประวัติศาสตร์ประชาธิปัตย์ไทย*, 248-263.

พรรคถิ่นไทย 1 คน⁵⁵ ในพื้นที่อีสานพรรคไทยรักไทยได้รับเลือกตั้งถึง 69 คนจาก 137 คน พรรคความหวังใหม่ได้เพียง 19 คน เป็นผลจากการแยกตัวของนายเสนาะ เทียนทองจากพรรคความหวังใหม่ไปเข้าร่วมกับพรรคไทยรักไทย⁵⁶ พรรคชาติพัฒนาได้รับเลือกตั้งจำนวน 16 คน พรรคเสรีธรรมได้รับเลือกตั้งจำนวน 14 คน พรรคชาติไทยได้รับเลือกตั้งจำนวน 11 คน พรรคประชาธิปัตย์ได้เพียง 5 คน พรรคกิจสังคมได้เพียง 1 คน และพรรคอื่น ๆ ได้รับเลือกตั้งจำนวน 1 คน⁵⁷ พรรคไทยรักไทยณรงค์หาเสียงชูคำขวัญ “คิดใหม่ ทำใหม่ เพื่อไทยทุกคน” และสัญญาว่าจะปฏิรูปโครงสร้างพื้นฐานของประเทศทุกด้านเพื่อให้ไทยแข็งแกร่งทันสมัย และพร้อมที่จะเผชิญกับความท้าทายของโลกยุคใหม่ แสดงวิสัยทัศน์สร้างความแข็งแกร่งเพื่อให้จัดการกับโลกาภิวัตน์ได้ พรรคไทยรักไทยได้ติดต่อกับเอ็นจีโอและนักเคลื่อนไหวในเขตชนบทให้ช่วยคิดแผนการหาเสียงเลือกตั้งที่ตระหนักถึงผลกระทบของวิกฤตต่อภาคชนบท อันได้แก่ โครงการพักชำระหนี้เกษตรกร กองทุนหมู่บ้าน และโครงการ 30 บาทรักษาทุกโรค⁵⁸ นโยบายของพรรคไทยรักไทยประสบผลสำเร็จเป็นรูปธรรมในปีแรกของการเป็นรัฐบาล นโยบายทางสังคมของรัฐบาลทักษิณได้ถูกนำมาปฏิบัติและส่งผลคนจำนวนมากในทันที เป็นต้นว่าโครงการกองทุนหมู่บ้านและชุมชนเมือง 75,547 กองทุน เริ่มดำเนินการในเดือนกรกฎาคม พ.ศ. 2544 มีผู้เข้าร่วม 4,839,549 ราย และโครงการหนึ่งตำบลหนึ่งผลิตภัณฑ์เริ่มต้นในปี พ.ศ. 2544 โครงการพักชำระหนี้เกษตรกรเริ่มต้นดำเนินการในเดือนเมษายน พ.ศ. 2544 มีเกษตรกรเข้าร่วมถึง 2,309,966 ราย และโครงการ 30 รักษาทุกโรคซึ่งเริ่มดำเนินการในตอนปลายปี พ.ศ. 2544 ส่งผลกระทบต่อประชาชนมากกว่า 60 ล้านคนทั่วประเทศ⁵⁹

นอกจากนั้น การยุบรวมพรรคความหวังใหม่ในปี พ.ศ. 2545 และพรรคชาติพัฒนาในปี พ.ศ. 2547 ทำให้พรรคไทยรักไทยมีชัยชนะอย่างท่วมท้นในการเลือกตั้งทั่วไปในเดือนมกราคม พ.ศ. 2548 พรรคไทยรักไทยได้รับเลือกตั้งถึง 310 คนจาก 400 คน พรรคประชาธิปัตย์ได้รับเลือกตั้งจำนวน 70 คน พรรคชาติไทยได้รับเลือกตั้งจำนวน 18 คน และพรรคมหาชนได้เพียง 2 คน ในพื้นที่อีสานพรรคไทยรักไทยได้รับเลือกตั้งถึง 126 คนจาก 136 คน พรรคชาติไทยได้เพียง 6 คน พรรคประชาธิปัตย์ได้

⁵⁵ สำนักงานคณะกรรมการการเลือกตั้ง, *ข้อมูล สถิติ และผลการเลือกตั้งสมาชิกสภาผู้แทนราษฎร พ.ศ. 2544* (กรุงเทพฯ: เอส ทู อาร์ กรุ๊ป, 2544), 161.

⁵⁶ เสถียร จันทิมาธร, “เลือกตั้ง 15 ตุลาคม พื้นที่ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ เลือกตั้งโค่น ‘ทักษิณ’,” *มติชน*, 17 สิงหาคม 2549, 3

⁵⁷ เรื่องเดียวกัน, 3.

⁵⁸ คริส เบเกอร์ และ ผาสุก พงษ์ไพจิตร, *ประวัติศาสตร์ไทยร่วมสมัย* (กรุงเทพฯ: มติชน, 2557), 386.

⁵⁹ อนุสรณ์ อุณโณ, “นโยบายประชานิยม รัฐบาลไทยรักไทย: ข้อพิจารณาเบื้องต้น,” *ฟ้าเดียวกัน* 3, ฉ. 1 (มกราคม-มีนาคม 2548): 58-66.

เพียง 2 คน และและพรรคมหาชนได้เพียง 2 คน⁶⁰ อย่างไรก็ตามถึงแม้ว่าความนิยมต่อพรรคไทยรักไทยในอีสานจะเป็นสิ่งที่ปฏิเสธได้ยาก แต่จะต้องระมัดระวังที่จะไม่พุดเกินไปเกี่ยวกับอิทธิพลของพรรคต่อผู้เลือกตั้ง มีหลายกรณีที่ผู้สมัครรับเลือกตั้งของพรรคไทยรักไทยซึ่งประสบชัยชนะการเลือกตั้งในปี พ.ศ. 2544 แต่กลับพ่ายแพ้ในปี พ.ศ. 2548 อดีตผู้สมัครรับเลือกตั้งเหล่านี้เสียที่นั่งของตนเองเพราะพวกเขาไม่มีผลงาน ซึ่งหมายความว่า ถึงแม้ว่าพรรคการเมืองจะมีนโยบายที่ดี แต่ถ้าผู้สมัครรับเลือกตั้งของพรรคมีผลงานต่ำ พวกเขาก็มีโอกาสอย่างมากที่จะพ่ายแพ้ในการเลือกตั้ง⁶¹ เป็นต้นว่า ในปี พ.ศ. 2548 พูลสวัสดิ์ โหตระไวศยะ ส.ส.อุบลราชธานี พรรคไทยรักไทย สังกัดกลุ่มวังน้ำเย็นของเสนาะ เทียนทอง พ่ายแพ้การเลือกตั้งให้แก่อิสระ สมชัย ส.ส. พรรคประชาธิปัตย์ ส่วนหนึ่งมาจากความขัดแย้งภายในพรรคระหว่างนายกทักษิณ กับเสนาะ ส่งผลให้เสนาะมีบทบาทและอิทธิพลในพรรคลดลงและทำให้พูลสวัสดิ์ต้องบประมาณจากรัฐบาลมาใช้ในการพัฒนาท้องถิ่นได้เพียงเล็กน้อย ทั้งนี้ ผลการเลือกตั้งดังกล่าวแสดงให้เห็นว่าระบบอุปถัมภ์ได้เปลี่ยนแปลงไป โดยประชาชนได้หันไปเลือกนักการเมืองที่ผลงานมากขึ้น⁶²

ในเดือนมกราคม พ.ศ. 2549 เกิดกรณีขายหุ้นชินคอร์ปอเรชั่นให้แก่บริษัทเทมาเส็กของสิงคโปร์ และรัฐบาลทักษิณได้แก้ไขกฎหมายให้ต่างชาติถือหุ้นได้และยังกลับคำตัดสินคดีภาษีก่อนหน้าเพื่อไม่ให้บริษัทชินคอร์ปต้องเสียภาษีได้สร้างความไม่พอใจแก่ประชาชนจนนำไปสู่การประท้วงและได้จัดตั้งขึ้นเป็น “พันธมิตรประชาชนเพื่อประชาธิปไตย” (พธม.) ทักษิณตอบกลับด้วยการประกาศยุบสภาและกำหนดให้มีการเลือกตั้งทั่วไปในเดือนเมษายน พ.ศ. 2549 แต่พรรคประชาธิปัตย์และพรรคฝ่ายค้านอื่น ๆ ไม่ลงสมัครเลือกตั้ง ทำให้พรรคไทยรักไทยได้ชัยชนะอีกครั้ง แต่ศาลรัฐธรรมนูญตัดสินให้การเลือกตั้งเป็นโมฆะ⁶³ และในวันที่ 19 กันยายน พ.ศ. 2549 ในขณะที่ทักษิณกำลังกล่าวคำอภิปรายที่สำนักงานแห่งสหประชาชาติที่นิวยอร์ก ทหารก็การรัฐประหารยึดอำนาจรัฐบาล ต่อมาศาลรัฐธรรมนูญตัดสินในยุคพรรคไทยรักไทยเพราะทำผิดกฎหมายเลือกตั้งเมื่อปี พ.ศ. 2549 ห้ามผู้บริหารพรรค 111 คนลงสมัครเลือกตั้งหรือรับตำแหน่งทางการเมืองเป็นเวลา 5 ปี⁶⁴ พรรคไทยรักไทยเกิดใหม่เป็นพรรคเล็กภายใต้ชื่อ “พรรคพลังประชาชน” เมื่อรัฐบาลคณะรัฐประหารกำหนดให้มีการ

⁶⁰ สำนักงานคณะกรรมการการเลือกตั้ง, *ข้อมูลสถิติ และผลการเลือกตั้งสมาชิกสภาผู้แทนราษฎร พ.ศ. 2548* (กรุงเทพฯ: สำนักงานคณะกรรมการการเลือกตั้ง, 2548), 281.

⁶¹ Somchai Phatharathananunth, “The Thai Rak Thai Party and Elections in Northeastern Thailand,” *Journal of Contemporary Asia* 38, No. 1 (February 2008): 122.

⁶² *Ibid.*, 120.

⁶³ คริส เบเกอร์ และ ผาสุก พงษ์ไพจิตร, *ประวัติศาสตร์ไทยร่วมสมัย*, 392-393.

⁶⁴ เรื่องเดียวกัน, 394-395.

เลือกตั้งทั่วไปในเดือนธันวาคม พ.ศ. 2550 ทักษิณได้ชักชวนสมัคร สุนทรเวชให้มาเป็นหัวหน้าพรรค⁶⁵ ผลการเลือกตั้งปรากฏว่า พรรคพลังประชาชนได้รับเลือกตั้งถึง 199 คนจาก 400 คน พรรคประชาธิปัตย์ได้รับเลือกจำนวน 132 คน พรรคชาติไทยได้รับเลือกจำนวน 33 คน พรรคเพื่อแผ่นดินได้รับเลือกจำนวน 17 คน พรรครวมใจไทยชาติพัฒนาได้รับเลือกจำนวน 8 คน พรรคภูมิใจไทยได้รับเลือกจำนวน 7 คน และพรรคประชากรไทยได้รับเลือกจำนวน 4 คน ในพื้นที่อีสานพรรคพลังประชาชนได้รับเลือกตั้งถึง 102 คนจาก 135 คน พรรคประชาธิปัตย์ได้เพียง 5 คน พรรคชาติไทยได้เพียง 7 คน พรรคเพื่อแผ่นดินได้รับเลือกจำนวน 12 คน พรรครวมใจไทยชาติพัฒนาได้เพียง 6 คน และพรรคภูมิใจไทยได้เพียง 3 คน⁶⁶

6.2 สรุป

การที่อีสานเป็นพื้นที่ที่ใหญ่ที่สุดในประเทศ มีประชากรมากที่สุด คิดเป็นสัดส่วน 1 ใน 3 ของประชาชนผู้มีสิทธิเลือกตั้ง ทำให้อีสานเป็นเวทีในการเลือกตั้งที่ใหญ่ที่สุดจำนวน มี ส.ส. แบบแบ่งเขตมากที่สุด หากพรรคการเมืองใดได้จำนวน ส.ส. ในพื้นที่อีสานมากที่สุดก็มีแนวโน้มว่าจะได้เป็นพรรคที่ได้รับสิทธิเป็นแกนนำในการจัดตั้งรัฐบาล

ในระหว่างการเลือกตั้งทั่วไปในเดือนเมษายน พ.ศ. 2522 จนกระทั่งถึงในเดือนกรกฎาคม พ.ศ. 2531 พื้นที่อีสานเป็นพื้นที่แย่งชิงและยึดครองระหว่างพรรคชาติไทยกับพรรคกิจสังคม กล่าวคือนับแต่การเลือกตั้งทั่วไปในเดือนเมษายน พ.ศ. 2522 พรรคกิจสังคมสามารถยึดกุม ส.ส. ในอีสานได้ค่อนข้างมาก และมาพ่ายแพ้ให้กับพรรคชาติไทยในการเลือกตั้งทั่วไปในเดือนกรกฎาคม พ.ศ. 2531 พรรคชาติไทยเบียดแย่ง ส.ส. ได้ 31 คนจาก 129 คน ในขณะที่พรรคกิจสังคมได้เพียง 29 คนเท่านั้น อย่างไรก็ตาม ในพื้นที่อีสานพรรคประชาธิปัตย์เคยมี ส.ส. มากที่สุดในการเลือกตั้งทั่วไปในเดือนกรกฎาคม พ.ศ. 2529 ด้วยพลังการลงแรงของประจวบ ไชยสาส์นได้ ส.ส. ถึง 28 คนเป็นรองแค่พรรคกิจสังคมที่ได้ ส.ส. 35 คน ภายหลังการแยกตัวของประจวบออกไปร่วมกับพรรคชาติพัฒนาจำนวน ส.ส. พรรคประชาธิปัตย์ในพื้นที่อีสานก็ลดลงตามลำดับเหลือ 5 คนในการเลือกตั้งทั่วไปในเดือนมกราคม พ.ศ. 2544 และเหลือเพียง 2 คนในการเลือกตั้งทั่วไปในเดือนกุมภาพันธ์ พ.ศ. 2548

⁶⁵ เรื่องเดียวกัน, 396.

⁶⁶ กองบรรณาธิการหนังสือพิมพ์ข่าวสด, “รายงานพิเศษ กกต.แถลงผลเลือกตั้งอย่างเป็นทางการ,” *ข่าวสด*, 26 ธันวาคม 2550, 6.

การปรากฏตัวขึ้นมาของพรรค “ความหวังใหม่” ในการเลือกตั้งทั่วไป 22 มีนาคม พ.ศ. 2535 พื้นที่อีสานก็อยู่ในความยึดครองของพรรคความหวังใหม่ได้ด้วยจำนวน ส.ส. 40 คนจาก 128 คน ถึงแม้ว่าในการเลือกตั้งทั่วไป 13 กันยายน พ.ศ. 2535 จะมีพรรคชาติพัฒนาของพลเอกชชาติ ชุณหะวัณร่วมมือกับสุวัจน์ ลิปตพัลลภ โดยมีจังหวัดนครราชสีมาเป็นฐานอันแข็งแกร่งที่ถือได้ว่าเป็นเมืองหลวงของพรรคชาติพัฒนา อย่างไรก็ตาม นับแต่การเลือกตั้งทั่วไปในเดือนกันยายน พ.ศ. 2535 เป็นต้นมา พรรคชาติพัฒนาก็เข้ามาแทรกและยื้อแย่งจำนวน ส.ส. ไปจากพรรคกิจสังคม พรรคชาติไทย และพรรคประชาธิปไตย แต่ก็ไม่สามารถเอาชนะพรรคความหวังใหม่ได้ ดังนั้น นับแต่การเลือกตั้งทั่วไปในเดือนมีนาคม พ.ศ. 2535 เป็นต้นมาพรรคความหวังใหม่ก็ได้เข้ามาแทนที่พรรคกิจสังคมและพรรคชาติไทย การแยกตัวของเสนาะ เทียนทองจากพรรคชาติไทยมาเข้าร่วมกับพรรคความหวังใหม่ในปี พ.ศ. 2539 ทำให้พรรคความหวังใหม่กวาด ส.ส. ในอีสานได้ถึง 78 คนจาก 136 คน ส่งผลให้พรรคความหวังใหม่เป็นแกนนำในการจัดตั้งรัฐบาลได้ นอกไปจากนั้น พรรคความหวังใหม่ก็ถือได้เป็นพรรคของคนอีสานอีกด้วย

แต่เมื่อการปรากฏตัวขึ้นมาของพรรค “ไทยรักไทย” ในการเลือกตั้งทั่วไป 6 มกราคม พ.ศ. 2544 พื้นที่อีสานก็อยู่ในความยึดครองของพรรคไทยรักไทย 69 จาก 137 คน นอกไปจากนั้น ยังมีการยุบรวมพรรคเสรีธรรมในปี พ.ศ. 2544 พรรคความหวังใหม่ในปี พ.ศ. 2545 พรรคชาติไทยในปี พ.ศ. 2547 กล่าวคือ ก่อนการยุบรวมเข้ากับพรรคไทยรักไทย พรรคเสรีธรรมมี ส.ส. ในพื้นที่อีสานจำนวนถึง 14 คน พรรคความหวังใหม่มีถึง 19 คน และพรรคชาติไทยมีถึง 16 คน ยิ่งไปกว่านั้น ในการเลือกตั้งทั่วไปในเดือนกุมภาพันธ์ พ.ศ. 2548 พรรคไทยรักไทยยึดครองพื้นที่อีสานได้ถึง 126 คน จาก 136 คน ซึ่งเป็นปรากฏการณ์ที่ไม่เคยเกิดขึ้นเลยมาก่อน ยิ่งเป็นการตอกย้ำถึงคะแนนและความนิยมของพรรคไทยรักไทย และมีนโยบายสอดคล้องกับความต้องการขอประชาชนในพื้นที่อีสาน ที่เหลืออีก 10 เป็นของพรรคชาติ 6 คน พรรคประชาธิปไตย 2 คน และพรรคมหาชน 1 คน ภายหลังการรัฐประหาร 19 กันยายน พ.ศ. 2549 พรรคไทยรักไทยถูกศาลรัฐธรรมนูญตัดสินยุบพรรคและตัดสิทธิ์ทางการเมืองของกรรมการบริหารพรรค 111 คนเป็นเวลา 5 ปี ถึงแม้ว่าพรรคไทยรักไทยจะแปรเปลี่ยนมาเป็นพรรคพลังประชาชน แต่ความนิยมของพรรคพลังประชาชนในอีสานยังยึดครองเอาไว้อย่างเหนียวแน่น อย่างไรก็ตาม การช่วงชิงพื้นที่อีสานก็ไม่ได้ดำเนินไปอย่างง่ายดาย หากมองจากพัฒนาการดังกล่าวข้างต้น อาจกล่าวได้ว่านับแต่การเลือกตั้งทั่วไปในเดือนเมษายน พ.ศ. 2522 ได้ผลิต/สร้างความให้กับพื้นที่อีสานในฐานะ “พื้นที่ของการเลือกตั้ง”

บทที่ 7

“คนเสื้อแดง”: ภาพแทนของพื้นที่อีสาน พ.ศ. 2551-2557

ภายหลังการรัฐประหาร 19 กันยายน 2549 เพื่อระบอบประชาธิปไตยอันมีพระมหากษัตริย์ทรงเป็นประมุขโค่นล้มรัฐบาลพรรคไทยรักไทยภายใต้การนำของ พันตำรวจโททักษิณ ชินวัตร ได้ส่งผลให้เกิดความเปลี่ยนแปลงบรรยากาศทางการเมืองในพื้นที่อีสานอย่างที่ไม่เคยคาดการณืถึงมาก่อน นั่นคือ การกลายเป็น “คนเสื้อแดง” (red shirts) ของชาวชนบทอีสานอย่างกว้างขวางและเป็นฐานมวลชนส่วนใหญ่ของขบวนการเสื้อแดง (the red shirted movement) ในฐานะพลังทางการเมืองที่ไม่อาจมองข้าม โดยเฉพาะหลังการสังหารประชาชนครั้งใหญ่ ณ ใจกลางกรุงเทพมหานคร เมื่อเดือนเมษายนถึงพฤษภาคม 2553 ทำให้เกิดการขยายตัวอย่างรวดเร็วของกลุ่มคนเสื้อแดงในพื้นที่อีสานครอบคลุมผู้คนหลายระดับทั้งราย ปานกลาง ยากจนในเขตเมือง และชนบทกระจายตัวตามหมู่บ้านด้วยจุดประสงค์ทางการเมืองที่แตกต่างกัน¹ ซึ่งการขยายตัวมีลักษณะที่เป็นไปเองมากกว่าการจัดตั้ง (organization) โดยการรวมตัวกันโดยธรรมชาติและมีความเป็นอิสระ กล่าวคือ ชาวบ้านเป็นเสื้อแดงด้วยตัวเองก่อนที่จะมีคนมาชักชวนให้เข้าร่วมกับขบวนการเสื้อแดง² และเป็นตัวจุดชนวนก่อให้เกิด “ความเป็นเสื้อแดง” ขึ้นมา³ โดยที่มีความเปลี่ยนแปลงภายในชนบทในหลายทศวรรษก่อนหน้านี้ได้เปลี่ยนชุมชนชนบทอีสานจากสังคมชาวนา (peasant society) ไปเป็นสังคมหลังชาวนา (post-peasant society) ซึ่งได้บ่อนทำลายความเป็นศูนย์กลางหมู่บ้านที่มีต่อผู้อาศัยในชนบท จนทำให้เกิดความเป็นปัจเจกชนขึ้นในหมู่บ้าน ความสัมพันธ์ระหว่างเมืองกับหมู่บ้าน การขยายตัวของเทคโนโลยีการสื่อสารจึงนำไปสู่การแตกสลายของวัฒนธรรมประเพณีและช่วยส่งเสริมคุณค่าและบรรทัดฐานแบบใหม่ขึ้นมาในหมู่บ้าน และยังรวมไปถึงการเชื่อมคนชนบทกับโลกภายนอก ซึ่งเป็นปัจจัยส่งเสริมให้ชาวบ้านอีสานเข้าร่วมกับคนเสื้อแดง นอกไปจากนั้น ยังมีปัจจัยทางการเมืองอีกด้วย

¹ นภาพร แจ่มทับทิม, “สังคม ‘หลังชาวนา’ สังคมกึ่งเมืองกึ่งชนบท ก่อเกิดขบวนการเสื้อแดง,” *เนชั่นสุดสัปดาห์*, 19 ธ. 977 (18-24 กุมภาพันธ์ 2554): 22-23

² สมชัย ภัทรธนานันท์, “การเมืองของสังคมหลังชาวนา: เจ็อนไขการก่อตัวของคนเสื้อแดงในภาคอีสาน,” *แปลโดย อัญชลี มณีโรจน์, ทำเดียวกัน* 10, ธ. 2 (กรกฎาคม-ธันวาคม 2555): 124.

³ ยุคติ มุกดาวิจิตร และ อุเชนทร์ เชียงแสน, “กำเนิดและพลวัต ‘คนเสื้อแดง,’” ใน *ความจริงเพื่อความยุติธรรม: เหตุการณ์และผลกระทบจากการสลายการชุมนุม เมษา-พฤษภา 53* (กรุงเทพฯ: ศูนย์ข้อมูลประชาชนผู้ได้รับผลกระทบจากการสลายการชุมนุมกรณี เม.ย.-พ.ค. 53, 2555), 31.

นั่นคือ กระบวนการทำให้เป็นประชาธิปไตย (democratization) มีส่วนสำคัญต่อการระดมมวลชนในชุมชนชนบทอีสานอีกด้วย⁴

ความคับข้องใจที่สำคัญของคนเสื้อแดง ก็คือ ความไม่เป็นประชาธิปไตยของการเมืองไทย เป็นต้นว่า การรัฐประหารในเดือนกันยายน พ.ศ. 2549 โคนล้มรัฐบาลที่มาจากการเลือกตั้ง การเดินขบวนของพันธมิตรประชาชนเพื่อประชาธิปไตยนำไปสู่การรัฐประหาร รัฐธรรมนูญฉบับปี พ.ศ. 2550 ลดทอนอำนาจนักการเมืองและพรรคการเมือง บทบาทอันไม่เหมาะสมของศาลรัฐธรรมนูญในการตัดสินยุบพรรคไทยรักไทยและพลังประชาชนอย่างน่ากังขา ประธานองคมนตรีที่เลือกขาทางการเมืองอย่างชัดเจนด้วยการอยู่เบื้องหลังการรัฐประหาร ความล้มเหลวของรัฐในการดำเนินการทางกฎหมายกับการยึดทำเนียบรัฐบาลและสนามบินของกลุ่มพันธมิตรฯ กล่าวอย่างสั้น ๆ เสื้อแดงพยายามเสนอสิ่งที่แสดงให้เห็นถึงระบบ “สองมาตรฐาน” อย่างชัดเจนในสังคมไทย⁵ อย่างไรก็ตาม การขยายตัวของขบวนการเสื้อแดงไม่ใช่เพียงปรากฏการณ์ “ทักษิณนิยม” อันเป็นความเชื่อพื้นฐานของกลุ่มต่อต้านทักษิณที่มองปัญหาทุกอย่างผูกโยงอยู่กับความเคลื่อนไหวของ พ.ต.ท.ทักษิณ ชินวัตรเท่านั้น แต่ขบวนการเสื้อแดงประกอบด้วยหลากหลายกลุ่ม เป็นต้นว่า กลุ่มทักษิณนิยม กลุ่มประชานิยม กลุ่มต่อต้านอำนาจนิยม การขยายตัวของขบวนการเสื้อแดงเป็นเสมือนปฏิกิริยาตอบกลับของอาการสะวิงที่เกิดขึ้นมาตั้งแต่รัฐประหาร 2549 เป็นต้นมา⁶ คนเสื้อแดงอีสานส่วนใหญ่ ก็คือ ผู้มีสิทธิเสียงเลือกตั้งทั้งคนชนบท คนเมือง ประชาชนทั่วไป ชนชั้นกลางก็มีบ้าง แต่ส่วนใหญ่จะเป็นชาวบ้านในระดับหมู่บ้าน เพราะเป็นคนจำนวนมากที่สุดที่มีสิทธิเสียงเลือกตั้ง⁷ ดังนั้น ในบริบทนี้ต้องการอธิบายให้เห็นว่าการกลายเป็นคนเสื้อแดงของชาวบ้านอีสานที่มีลักษณะเฉพาะมีบทบาทสำคัญในสร้างปฏิบัติการทางวาทกรรมและผลิต/สร้างความหมายพื้นที่อีสานในฐานะ “พื้นที่คนเสื้อแดง”

⁴ สมชัย ภัทรธนานันท์, “การเมืองของสังคมหลังชาวนา: เงื่อนไขการก่อตัวของคนเสื้อแดงในภาคอีสาน,” 142.

⁵ ไชยรัตน์ เจริญสินโอฬาร, “ขบวนการเสื้อแดงกับการปรับพื้นที่ทางการเมือง,” *อ่าน* 3, ฉ. 3 (เมษายน-กันยายน 2554): 297.

⁶ สุรชาติ บำรุงสุข, “การลุกขึ้นสู้ของชาวเสื้อแดง!,” *มติชนสุดสัปดาห์* 29, ฉ. 1497 (24-30 เมษายน 2552): 36-37.

⁷ พันธวัฒน์ เศรษฐวิไล, “สมชัย ภัทรธนานันท์ : อ่านการเมืองอีสาน ยุคก่อนทักษิณ ถึงหลัง คสช.,” *the101. world*, สืบค้นเมื่อวันที่ 7 ธันวาคม 2560, <https://www.the101.world/thoughts/somchai-interview/>.

7.1 อีสานกับการลุกขึ้นสู้ของคนเสื้อแดง

ภายหลังการรัฐประหารในเดือนกันยายน พ.ศ. 2549 กลุ่มต่อต้านคณะปฏิรูปการปกครอง ในระบอบประชาธิปไตยอันมีพระมหากษัตริย์ทรงเป็นประมุข (คปค.) สามารถแบ่งออกเป็นสองกลุ่ม อันได้แก่ กลุ่มแรกนักกิจกรรมและประชาชนธรรมดา มีกลุ่มสำคัญคือ เครือข่าย 19 กันยา ด้าน รัฐประหาร และกลุ่มคนวันเสาร์ไม่เอาเผด็จการ กลุ่มที่สอง กลุ่มผู้บริหารสถานีโทรทัศน์ People's Television หรือ พีทีวี (PTV) ในเดือนพฤษภาคม พ.ศ. 2550 หลังจากตุลาการรัฐธรรมนูญตัดสินยุบ พรรคไทยรักไทย กลุ่มพีทีวีได้เริ่มชุมนุมที่ท้องสนามหลวง และในวันที่ 2 มิถุนายน พ.ศ. 2550 ได้ ประกาศ “ขับไล่ คมช.” และจัดตั้ง “แนวร่วมประชาธิปไตยขับไล่เผด็จการ” (นปก.) โดยมุ่งระดม กำลังเข้าร่วมชุมนุมเพื่อโค่นล้ม คมช. แต่ไม่ประสบผลสำเร็จ จึงหันมารณรงค์ไม่รับร่างรัฐธรรมนูญ ฉบับปี พ.ศ. 2550⁸ ในระยะนี้ความไม่พอใจของชาวบ้านอีสานต่อการรัฐประหารแสดงออกอย่าง ชัดเจนในการออกเสียงประชามติในเดือนสิงหาคม พ.ศ. 2550 ถึงแม้เจ้าหน้าที่ของรัฐรวมทั้งทหารจะ พยายามอย่างหนักที่จะกดดันให้ชาวบ้านลงคะแนนรับร่างรัฐธรรมนูญ⁹ แต่ชาวบ้านอีสานส่วนใหญ่ก็ ยังลงคะแนนไม่รับร่างรัฐธรรมนูญฉบับปี พ.ศ. 2550 ถึง 5,149,957 เสียง คิดเป็นร้อยละ 62.80 จาก 8,200,139 เสียงในอีสาน และรับร่างรัฐธรรมนูญเพียง 3,050,182 เสียง คิดเป็นร้อยละ 37.20 เท่านั้น¹⁰ อย่างไรก็ดี การออกเสียงประชามติถูกจัดขึ้นก่อนที่แนวร่วมประชาธิปไตยต่อต้านเผด็จการ แห่งชาติ (นปช.) จะเข้ามาจัดตั้งชาวบ้านในอีสานอย่างแข็งขัน นอกไปจากนั้น ความคิดเกี่ยวกับ ประชาธิปไตยในหมู่คนเสื้อแดงอีสานได้พัฒนาไปมาก ประชาธิปไตยในทัศนะของชาวบ้านไม่ได้จำกัด อยู่แค่การเลือกตั้งเท่านั้น แต่รวมถึงสิทธิเสรีภาพในการแสดงออกทางการเมืองอื่น ๆ รวมทั้งสิทธิ มนุษยชนและความยุติธรรม¹¹ ภายหลังประกาศผลการออกเสียงประชามติอย่างเป็นทางการพื้นที่ ประเทศไทยแบ่งออกเป็น 2 พื้นที่ ก็คือ พื้นที่สีเขียว หมายถึง กลุ่มที่เห็นชอบร่างรัฐธรรมนูญและ สนับสนุนคณะมนตรีความมั่นคงแห่งชาติ (คมช.) พื้นที่สีแดง หมายถึง กลุ่มคนที่ไม่เห็นชอบร่าง

⁸ อุเชนทร์ เชียงแสน, “กำเนิด ‘เสื้อแดง’ ในฐานะขบวนการโต้กลับ,” ฟ้าเดียวกัน 9, ฉ. 3 (กรกฎาคม- ธันวาคม 2554): 142-143.

⁹ สมชัย ภัทรธนานันท์, “การเมืองของสังคมหลังขบวนการ: เจ็อนไขการก่อตัวของคนเสื้อแดงในภาคอีสาน ,” 141-142.

¹⁰ สำนักงานคณะกรรมการการเลือกตั้ง, *ข้อมูลสถิติการออกเสียงประชามติ พ.ศ. 2550* (กรุงเทพฯ: สำนักงานคณะกรรมการการเลือกตั้ง, 2559), 11.

¹¹ สมชัย ภัทรธนานันท์, “การเมืองของสังคมหลังขบวนการ: เจ็อนไขการก่อตัวของคนเสื้อแดงในภาคอีสาน ,” 142.

รัฐธรรมนูญและต่อต้านรัฐประหาร¹² ในเดือนสิงหาคมพ.ศ. 2550 หลังพ่ายแพ้ในการลงประชามติ “แนวร่วมประชาธิปไตยขับไล่เผด็จการ” (นปก.) ได้จัดตั้ง “แนวร่วมประชาธิปไตยต่อต้านเผด็จการแห่งชาติ” (นปช.)¹³

ในเดือนธันวาคม พ.ศ. 2550 ได้มีการเลือกตั้งทั่วไปภายใต้รัฐธรรมนูญฉบับ พ.ศ. 2550 ผลปรากฏว่า ในพื้นที่อีสานพรรคพลังประชาชนได้รับเลือกตั้งถึง 101 คนจาก 135 คน พรรคประชาธิปัตย์ได้เพียง 5 คน พรรคชาติไทยได้เพียง 7 คน พรรครวมใจไทยชาติพัฒนาได้เพียง 6 คน พรรคเพื่อแผ่นดินได้เพียง 13 คน และพรรคภูมิใจไทยชาติพัฒนาได้เพียง 3 คน¹⁴ พรรคพลังประชาชนได้เป็นแกนนำในการจัดตั้งรัฐบาลโดยมีสมัคร สุนทรเวช เป็นนายกรัฐมนตรี พันธมิตรฯ ได้อ้างว่ารัฐบาลสมัครเป็น “นอมินี” ของทักษิณ พันธมิตรฯ เริ่มเคลื่อนไหวคัดค้านการแก้ไขรัฐธรรมนูญฉบับปี พ.ศ. 2550 และยกระดับขับไล่รัฐบาลในเดือนพฤษภาคม พ.ศ. 2551 และ นปช. ได้กลับมาเคลื่อนไหวปกป้องรัฐบาลที่มาจากกาเลือกตั้งและตอบโต้ พธม. ที่ออกมาเคลื่อนไหวเรียกร้องให้รัฐบาลลาออกหลังจาก พธม. ยึดทำเนียบรัฐบาล ตุลาการศาลรัฐธรรมนูญก็ได้วินิจฉัยให้สมัครพ้นจากตำแหน่งนายกรัฐมนตรี และสมชาย วงษ์สวัสดิ์เข้าเป็นนายกรัฐมนตรีแทน ในเดือนตุลาคม พ.ศ. 2551 ได้มีการจัดรายการ “ความจริงวันนี้สัญญา” ขึ้นเป็นครั้งแรกที่อาคารอินเตอร์โดม เมืองทองธานี โดยผู้จัดได้ประกาศให้ผู้เข้าร่วมใส่เสื้อแดงเข้าร่วมกิจกรรม นี่นับเป็นครั้งแรกที่มีการใช้ “สีแดง” เป็นสัญลักษณ์ในการเคลื่อนไหวอย่างเป็นทางการ¹⁵ กล่าวอีกนัยหนึ่ง การประกอบสร้าง “สีแดง” ในฐานะอัตลักษณ์ร่วมหมู่ทางการเมือง สมชัย ภัทรธนานันท์ ได้ชี้ให้เห็นว่า พอเริ่มมีการใช้สีแดงเป็นสัญลักษณ์ของคนที่ต่อต้านรัฐประหาร ชาวบ้านอีสานที่ไม่ได้ไปเข้าร่วมประท้วง ก็เรียกตัวเองว่าเสื้อแดงด้วย¹⁶

¹² กองบรรณาธิการหนังสือพิมพ์ประชาชาติธุรกิจ, “ผลประชามติ 19 ส.ค. แบ่งประเทศไทย ‘พื้นที่สีแดง’ ไม่เอาสนธิ ‘พื้นที่สีเขียว’ ไม่เอาทักษิณ,” *ประชาชาติธุรกิจ*, 23 สิงหาคม 2550, 20. และ กองบรรณาธิการหนังสือพิมพ์ผู้จัดการรายวัน, “ขัวการเมือง : สีเขียว-สีแดง!,” *ผู้จัดการรายวัน*, 22 สิงหาคม 2550, 13.

¹³ กองบรรณาธิการหนังสือพิมพ์ข่าวสด, “นปก.เลื่อนขึ้นตัวเองเป็น ‘นปช.’,” *ข่าวสด*, 24 สิงหาคม 2550, 10.

¹⁴ กองบรรณาธิการหนังสือพิมพ์ประชาชาติธุรกิจ, “ผลการเลือกตั้ง ส.ส.ในระบบเขต,” *ประชาชาติธุรกิจ*, 27 ธันวาคม 2550, 39.

¹⁵ อุเชนทร์ เชียงเสน, “กำเนิด ‘เสื้อแดง’ ในฐานะขบวนการได้กลับ,” 144.

¹⁶ พันธวัฒน์ เศรษฐวิไล, “สมชัย ภัทรธนานันท์: อ่านการเมืองอีสาน ยุคก่อนทักษิณ ถึงหลังคสช.,” *the101.world*, สืบค้นเมื่อวันที่ 7 ธันวาคม 2560, <https://www.the101.world/thoughts/somchai-interview/>.

หลังจากการเปลี่ยนชั่วคราวอำนาจในรัฐสภาจากการยุบพรรคพลังประชาชนส่งผลให้พรรคประชาธิปัตย์กลายเป็นพรรคเสียงข้างมาก ทำให้พรรคเพื่อไทยเป็นฝ่ายค้าน การต่อสู้ของ นปช. ในระหว่างปี พ.ศ. 2552-2553 ได้ทวีความเข้มข้นขึ้นเพื่อกดดันรัฐบาลอภิสิทธิ์ให้ทำงานลำบากและเรียกร้องให้ยุบสภาเพื่อเลือกตั้งตามครรลองประชาธิปไตย ในขณะที่เดียวกันรัฐบาลกับกองทัพตอบกลับมาตรการกดดันดังกล่าวด้วยกำลัง เช่น เมื่อผู้ชุมนุม นปช. ได้ปิดล้อมสถานที่ประชุมผู้นำสูงสุดอาเซียน เมื่อวันที่ 11 เมษายน พ.ศ. 2552 และปิดถนนเส้นต่าง ๆ ในกรุงเทพฯ ช่วงเทศกาลสงกรานต์ กองทัพได้ใช้กำลังเข้าสลายการชุมนุมจนเป็นที่มาของคำว่า “สงกรานต์เลือด” หลังเหตุการณ์ “สงกรานต์เลือด” นปช. จัดตั้งมวลชนได้อย่างกว้างขวางเพื่อสร้างเครือข่าย “แดงทั้งแผ่นดิน”¹⁷

การเข้าร่วมขบวนการคนเสื้อแดงของชาวบ้านอีสานนอกจากจะมีลักษณะที่กลายเป็นเสื้อแดงเองแล้วยังเกิดจากความซับซ้อนใจอีกด้วย ดังจะเห็นได้จากความเห็นของ เลื่อน ศรีสุโพธิ์ ที่ว่า

“...ทักษิณ ผมก็ไม่เคยเลือก เพราะต้องยอมรับว่ามีหลายอย่างที่ผมไม่พอใจเขา การฆ่าตัดตอนผู้ชายและผู้เสพยาเสพติดผมก็ไม่ชอบใจ แต่การที่ทหารมาทำปฏิวัติปี 2549 ฉีกรัฐธรรมนูญทิ้งแล้วเขียนของตัวเองขึ้นมาใหม่ ปลดนายกสมัคร ยุบพรรคพลังประชาชน แต่งตั้งพรรคประชาธิปัตย์ขึ้นมาบริหารประเทศ สิ่งนี้ไม่ใช่ประชาธิปัตย์ ผมรับไม่ได้ ไม่ใช่อยู่ดี ๆ ผมเข้าร่วมกับขบวนการเสื้อแดง แต่ผมสังสัยความไม่พอใจต่อความไม่เป็นธรรมของสังคมไทยมานาน ปี 2549 เป็นจุดเปลี่ยนสำคัญที่ทำให้ประชาชนต้องลุกขึ้นมาต่อสู้เพื่อประชาธิปัตย์...”¹⁸

ในเดือนธันวาคม พ.ศ. 2553 คนเสื้อแดงอีสานได้เคลื่อนไหวต่อสู้เชิงสัญลักษณ์ผ่านการจัดตั้ง “หมู่บ้านเสื้อแดง” นำร่องโดยบ้านหนองหูลิง ตำบลหนองไผ่ อำเภอมะนัง จังหวัดอุดรธานี

พูน ปณ ทิโต ชีเว

¹⁷ จันจิรา สมบัติพูนศิริ, *หัวร่อต่ออำนาจ: อารมณ์ขันและการประท้วงด้วยสันติวิธี* (กรุงเทพฯ: มติชน, 2558), 170-171.

¹⁸ ลาวเทียน [นามแฝง], “คำให้การคนเสื้อแดงอีสานกับความปรองดองแห่งชาติ,” *ประชาไท*, สืบค้นเมื่อวันที่ 7 ธันวาคม 2560, <https://prachatai.com/journal/2010/06/29952>.

ได้รับการจัดตั้งและประกาศให้เป็นหมู่บ้านเสื้อแดงเพื่อประชาธิปไตยแห่งแรก¹⁹ อานนท์ แสนน่าน ผู้ริเริ่มโครงการหมู่บ้านเสื้อแดง ได้ชี้ให้เห็นว่า ที่มาของโครงการนี้ต้องการขยายกลุ่มคนเสื้อแดงให้มีความเหนียวแน่นร่วมกันต่อสู้เพื่อเรียกร้องประชาธิปไตย ภารกิจสำคัญที่สุดคือ การเรียกร้องเพื่อพี่น้องเสื้อแดงที่ต้องจบชีวิตลงในเหตุการณ์เมษาทมิฬ ทั้งนี้ หมู่บ้านเสื้อแดง คือ หัวใจสำคัญในการขับเคลื่อนเพื่อเรียกร้องประชาธิปไตยในต่างจังหวัด²⁰

อย่างไรก็ดี ถึงแม้ว่าขบวนการเสื้อแดงจะถูกปราบปรามในเดือนพฤษภาคม พ.ศ. 2553 การต่อสู้ของคนเสื้อแดงก็ไม่ได้ยุติลง หากแต่ได้รวมพลังกันอย่างเหนียวแน่นเพื่อผลักดันให้เกิดรัฐบาลที่มาจากฉันทามติของมวลชน ดังจะเห็นได้จากการร่วมมือรณรงค์สนับสนุนให้พรรคเพื่อไทยก้าวสู่การเป็นรัฐบาลของคนเสื้อแดงจนประสบผลสำเร็จในเดือนกรกฎาคม พ.ศ. 2554²¹ ผลการเลือกตั้งสะท้อนการแตกขั้วทางการเมืองบนท้องถนนที่แบ่งออกเป็น 2 ขั้ว ตลอดทั่วทั้งภาคเหนือและอีสานเขตเลือกตั้งทุกเขตให้คะแนนกับพรรคเพื่อไทยอย่างถล่มทลาย ตลอดภาคใต้เขตเลือกตั้งให้คะแนนกับพรรคประชาธิปัตย์อย่างท่วมท้น พรรคขนาดเล็กไม่ได้คะแนนมาก ที่สำคัญคือ ตัวกำหนดชัยชนะตัดสินที่พรรคมากกว่าที่เคยเป็นมาในอดีต ความรุนแรงช่วงการเลือกตั้งและการซื้อเสียงลดลงอย่างมีนัยสำคัญเมื่อเปรียบเทียบกับเลือกตั้งทั่วไปครั้งก่อน ๆ พรรคเพื่อไทยได้คะแนนเพิ่มประมาณร้อยละ 25 จากการเลือกตั้งปี 2553 และชนะขาดลอยได้จำนวน ส.ส. 264 คนจาก 500 คน พรรคประชาธิปัตย์ได้ ส.ส. รองลงมาที่ 159 คน ยิ่งลักษณ์ ชินวัตร ได้เป็นนายกรัฐมนตรีหญิงคนแรกของประเทศ²² แต่ในเดือนตุลาคม พ.ศ. 2556 รัฐบาลยิ่งลักษณ์ได้ผลักดัน “ร่าง พ.ร.บ.นิรโทษกรรม” ได้สร้างโครงสร้างโอกาสทางการเมือง (political opportunity structure) ให้แก่ขบวนการต่อต้านรัฐบาล ที่มีชื่อว่า “คณะกรรมการประชาชนเพื่อการเปลี่ยนแปลงปฏิรูปประเทศไทยให้เป็นประชาธิปไตยที่สมบูรณ์แบบอันมีพระมหากษัตริย์ทรงเป็นประมุข” หรือที่รู้จักกันในนามว่า “กปปส.”

¹⁹ วิภาติ พันธุ์ยางน้อย, “หมู่บ้านเสื้อแดง: การปรับเปลี่ยนความสัมพันธ์เชิงอำนาจในชุมชนไทย กรณีศึกษาหมู่บ้านนาใหญ่ จังหวัดอุดรธานี,” (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบัณฑิต, สาขาวิชาพัฒนามนุษย์และสังคม (สหสาขาวิชา) บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2555), 47.

²⁰ กองบรรณาธิการหนังสือพิมพ์มติชน, “จุดต้นกำเนิด ‘231’ หมู่บ้านเสื้อแดง การต่อสู้เชิงสัญลักษณ์ ‘คนรากหญ้า’,” มติชน, 9 มิถุนายน 2554, 2.

²¹ ปิ่นแก้ว เหลืองอร่ามศรี, “บทนำ/เสื้อแดงกับขบวนการสร้างประชาธิปไตยของชนบท,” ใน *BECOMING RED กำเนิดและพัฒนาการเสื้อแดงในเชียงใหม่* (เชียงใหม่: กองทุนพัฒนาวิชาการ คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, 2556), 27.

²² คริส เบเกอร์ และ ผาสุก พงษ์ไพโรจจิตร, ประวัติศาสตร์ไทยร่วมสมัย (กรุงเทพฯ: มติชน, 2557), 406-407.

จนนำไปสู่การเข้ามายึดอำนาจก่อการรัฐประหารในวันที่ 22 พฤษภาคม 2557 และสถาปนารัฐบาลจากการแต่งตั้งเข้าควบคุมการบริหารประเทศ²³

7.2 คนเสื้อแดงกับภาพแทนพื้นที่อีสาน

การกลายเป็น “คนเสื้อแดง” อย่างกว้างขวางของชาวบ้านอีสานภายหลังการรัฐประหาร 16 กันยายน 2549 การที่ชาวบ้านอีสานเข้าร่วมสนับสนุนขบวนการคนเสื้อแดงถูกมองว่าเป็น “...กลุ่มคนยากจน หรือคนที่เข้าไม่ถึงข้อมูลข่าวสารเพียงพอ ก็ใช้ผลประโยชน์เฉพาะหน้าและความคาดหวังลม ๆ แล้ง ๆ ในตัวทักษิณมาเป็นเครื่องล่อ...”²⁴ กล่าวอีกนัยหนึ่ง ภาพของคนอีสานถูกประเมินว่าเป็นพวก “โง่-จน-เจ็บ” และนำไปสู่การอธิบายการสร้างคำอธิบายการมาของคนเสื้อแดง ดังความเห็นของเจิมศักดิ์ ปิ่นทอง ที่ว่า

“...ภาคอีสานกับภาคเหนือติดอยู่ในระบบอุปถัมภ์ที่ต้องเชื่ออุปถัมภ์ในท้องถิ่นมันเป็นวิถีชีวิตที่น่าเห็นใจนะ จริง ๆ แล้วคนไทยอยู่ในระบบอุปถัมภ์หมด เพียงแต่ว่ามากน้อยต่างกัน คนกรุงเทพฯ ไม่ต้องขึ้นอยู่กับผู้อุปถัมภ์ในท้องถิ่น... คุณลองคิดดูถ้าคุณอยู่ในหมู่บ้านในชนบทถนนชำรุดคุณจะไปแจ้งใคร ถูกคนรังคุณจะไปแจ้งใคร คุณก็ต้องหวังให้คนที่ม้ออำนาจมาช่วยเหลือคุ้มครอง ซึ่งคนที่มีอำนาจเหล่านี้ก็คือคนที่มีทรัพยากร มีเงิน มีพรรคพวก มีอำนาจ บารมี คนมีอำนาจก็คือผู้มีอุปถัมภ์ที่ชาวบ้านหวังพึ่งพิงและเห็นเป็นเจ้านาย เมื่อคุณหวังพึ่งผู้อุปถัมภ์คุณก็ต้องทำยังไงก็ได้ให้ผู้อุปถัมภ์หรือนายพอใจ นายบอกให้ไปชุมนุมคุณก็ต้องไป และนายก็ยังแถมเงินให้บ้าง... เมื่อเป็นอย่างนี้เขาก็ต้องมองว่าจะทำยังไงให้นายพอใจ เราจึงเห็นภาพว่าแม้แต่พื้นที่แถบปริมณฑล ซึ่งมีความเจริญไม่ต่างจากกรุงเทพฯ อย่างนนทบุรี ปทุมธานี ก็ยังมีกลุ่มคนเสื้อแดงที่พร้อมจะเฮโลไปชุมนุมตามที่

²³ กนกรัตน์ เลิศชูสกุล, พัฒนาการและพลวัตของขบวนการต่อต้านทักษิณ: จากขบวนการเสรีนิยมอันหลากหลาย สูขบวนการอนุรักษ์นิยมเข้มข้น (กรุงเทพฯ: คณะรัฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2556)

²⁴ เจิมศักดิ์ ปิ่นทอง, “เรากำลังอยู่ในยุค ‘สงครามกลางเมือง’!”, แนวหน้า, 28 ธันวาคม 2552, 3.

แกนนำชักชวน เชื่อข้อมูลทุกอย่างที่แกนนำบอก และถ้านายบอก
ว่าข้อมูลอย่างนี้ถูก เขาก็ต้องบอกว่าถูก...”²⁵

การอธิบายดังกล่าวข้างต้นเห็นว่า คนกรุงเทพฯ มีเหตุผลมากกว่า มีความเป็นปัจเจกชน
นิยมสูงกว่า คนกรุงเทพฯ ตัดสินใจทางการเมืองโดยไม่มีอำนาจอุปถัมภ์มาค้ำคองอยู่จึงเป็นอิสระกว่า
แต่อีกด้านหนึ่ง คนชนบทอีสานและเหนือยังจมอยู่ภายใต้เครือข่ายระบบอุปถัมภ์ของนักการเมือง
ท้องถิ่นที่ถูกครอบงำโดยนักการเมืองระดับชาติอีกต่อหนึ่งเสียงของคนชนบทจึงด้อยค่าความเป็น
ประชาธิปไตยกว่าเสียงของคนกรุงเทพฯ กล่าวคือ คำอธิบายดังกล่าวยังอธิบายด้วยระบบอุปถัมภ์อยู่
เช่นเดิม เพียงแต่ผลักชุดคำอธิบายระบบอุปถัมภ์ไปให้คนชนบทในภาคอีสานกับเหนือ กลายเป็นว่าคน
กรุงเทพฯ หลุดพ้นจากการอุปถัมภ์เป็นประชาธิปไตย ส่วนคนชนบทล้าหลังยังจมปลักอยู่ในระบบ
อุปถัมภ์จึงยังไม่สามารถตัดสินใจทางการเมืองอย่างอิสระได้ คำอธิบายนี้ยังคงครอบงำสังคมไทยอยู่
จนถึงทุกวันนี้²⁶ และนำมาสู่การผลิตซ้ำคำอธิบายการเข้าร่วมของคนเสื้อแดงที่เกิดจากการถูกหลอก
ที่ว่า

“...คนเสื้อแดงส่วนใหญ่เป็นคนยากจนออกมาเคลื่อนไหวตาม
คำปลุกระดมสั่งการของแกนนำแล้วถูกทอดทิ้ง... ควรหันมาเข้า
ใจความจริงของการหลอกใช้ เพื่ออำนาจ เพื่อผลประโยชน์ของ
ระบอบทักษิณ รู้ธาตุแท้ความเป็น ส.ส.พรรคเพื่อไทย ที่ไม่ยอม
ประกันตัวชาวบ้านที่มีบุญคุณช่วยเหลือ ช่วยเลือกเขาให้ได้เป็น
ส.ส. และช่วยชุมนุมเคลื่อนไหว ตรงข้าม... ควรเข้าใจประชาชน
คนไทยทั่วประเทศ ที่อย่างไรก็ไม่เคยทอดทิ้งกันยามตกทุกข์ได้ยาก

»²⁷

นอกจากนั้น การออกมาเข้าร่วมชุมนุมของคนชนบทอีสานยังได้รับการอธิบายว่า ถูกจ้าง
วาน การเข้าร่วมเคลื่อนไหวกับขบวนการเสื้อแดงก็เป็นเพราะถูกลากจูงมาด้วยผลประโยชน์เฉพาะ ไม่
ได้มาด้วยความคิด อุดมการณ์ หรือความเข้าใจระดับนามธรรมที่เกินไปกว่าผลประโยชน์ ซึ่งมองเห็น

²⁵ กองบรรณาธิการนิตยสารผู้จัดการสุดสัปดาห์, “ความดีของทักษิณกับ ‘เจิมศักดิ์ ปิ่นทอง,’” *ผู้จัดการสุดสัปดาห์* 2 ฉ. 54 (16-22 ตุลาคม 2553): 8-10.

²⁶ ยุक्ति มุกดาวิจิตร, “วัฒนธรรมอำนาจใหม่,” *มติชน*, 5 สิงหาคม 2556, 6.

²⁷ เจิมศักดิ์ ปิ่นทอง, “‘เสื้อแดง’: ตาสว่างทั้งแผ่นดิน,” *ผู้จัดการรายวัน*, 26 ตุลาคม 2553, 13.

ได้ตรงหน้าเล็ก ๆ น้อย ๆ ในขณะที่กลุ่มคนที่เข้าร่วมกับคนเสื้อเหลืองกลับกลายเป็น “เสรีชน” ผู้ตื่นรู้²⁸ และนำมาสู่การอธิบายคนชนบทเสื้อแดงว่าเป็น “ควายแดง” และเป็นพวกเผาบ้านเผาเมือง ก่อถล่มบ้านเมือง กล่าวคือ คนชนบทเสื้อแดงนอกจากด้อยสติปัญญาแล้ว ยังมีพฤติกรรมที่ป่าเถื่อนและรุนแรง จึงจะนำไปสู่การอนุมานได้ว่าการถูกฆ่าตาย หรือการติดคุกของคนเหล่านี้จึงไม่มีคุณค่าพอที่สังคมจะต้องให้ความสนใจ²⁹ ภาพของชาวชนบทโดยเฉพาะอย่างยิ่งชาวชนบทเสื้อแดงจึงถูกผลิต/สร้างให้เป็นพวก “โจ-จน-เจ็บ” และคำอธิบายนี้ยังคงครอบงำสังคมไทย

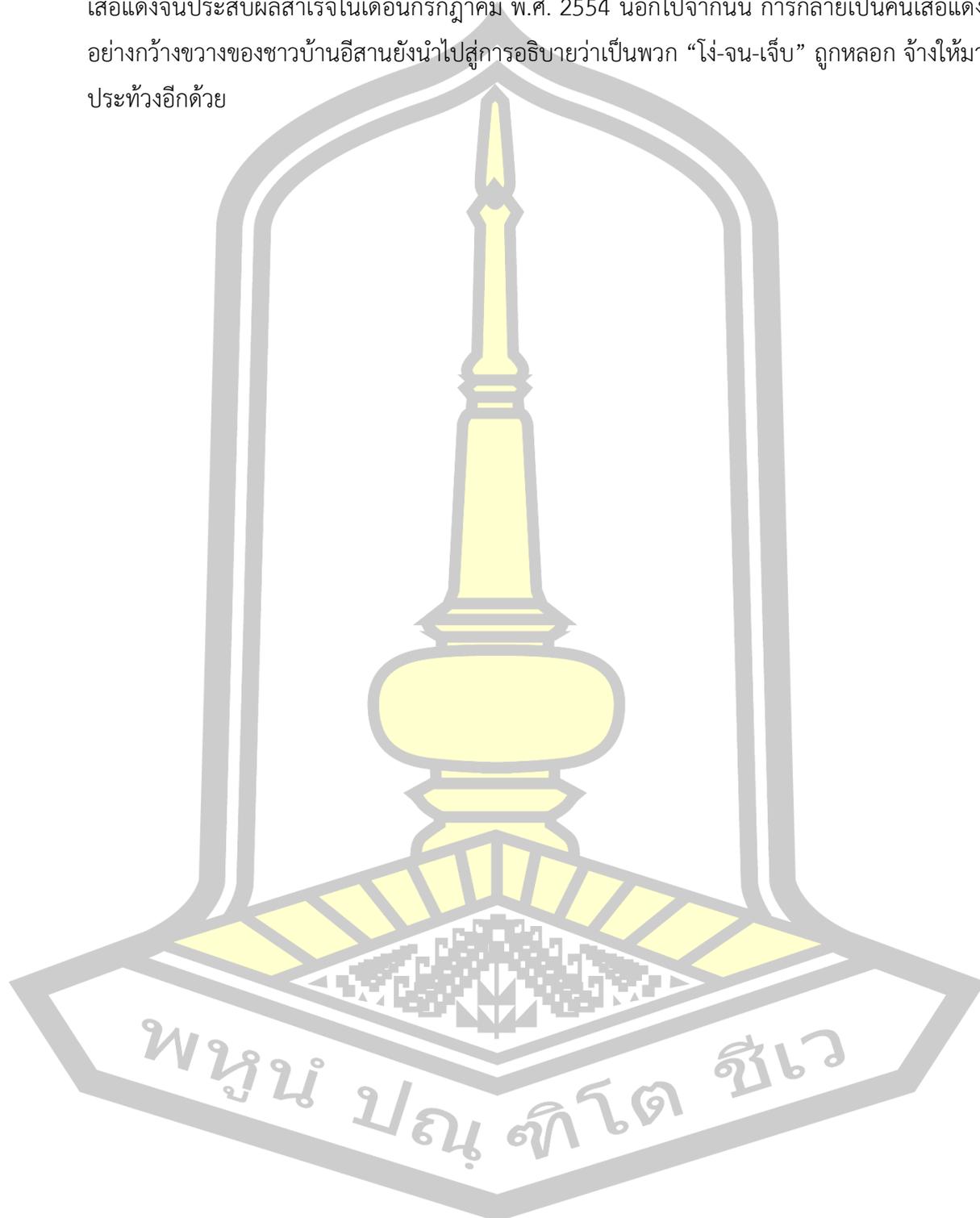
7.3 สรุป

การรัฐประหาร 19 กันยายน 2549 ได้มีบทบาทสำคัญในกระบวนการผลิต/สร้างความหมายให้กับพื้นที่อีสานในฐานะพื้นที่คนเสื้อแดง กล่าวคือ การรัฐประหารได้ส่งผลให้เกิดความเปลี่ยนแปลงบรรยากาศทางการเมืองในพื้นที่อีสาน นั่นคือ การกลายเป็น “คนเสื้อแดง” ของชาวชนบทอีสานอย่างกว้างขวางและเป็นฐานมวลชนส่วนใหญ่ของขบวนการเสื้อแดง คนเสื้อแดงอีสานส่วนใหญ่ ก็คือ ผู้มีสิทธิเสียงเลือกตั้งผู้มีสิทธิออกเสียงเลือกตั้ง ทั้งคนชนบท คนเมือง ประชาชนทั่วไปชนชั้นกลางก็มีบ้าง แต่ส่วนใหญ่จะเป็นชาวบ้านที่อยู่ในหมู่บ้าน เพราะเป็นคนจำนวนมากที่สุดที่มีสิทธิออกเสียงเลือกตั้ง ความไม่พอใจของชาวบ้านอีสานต่อการรัฐประหารแสดงออกอย่างชัดเจนในการออกเสียงประชามติในเดือนสิงหาคม 2550 อย่างไรก็ดี การออกเสียงประชามติถูกจัดขึ้นก่อนที่แนวร่วมประชาธิปไตยต่อต้านเผด็จการแห่งชาติ (นปช.) จะเข้ามาจัดตั้งชาวบ้านในอีสาน ภายหลังการประกาศผลการออกเสียงประชามติอย่างเป็นทางการพื้นที่ประเทศไทยแบ่งออกเป็น 2 พื้นที่ ก็คือพื้นที่สีเขียว หมายถึง กลุ่มที่เห็นชอบร่างรัฐธรรมนูญและสนับสนุนคณะมนตรีความมั่นคงแห่งชาติ (คสช.) พื้นที่สีแดง หมายถึง กลุ่มคนที่ไม่เห็นชอบร่างรัฐธรรมนูญและต่อต้านรัฐประหาร ในเดือนธันวาคม พ.ศ. 2553 คนเสื้อแดงอีสานได้เคลื่อนไหวต่อสู้เชิงสัญลักษณ์ผ่านการจัดตั้ง “หมู่บ้านเสื้อแดง” ถึงแม้ว่าขบวนการเสื้อแดงจะถูกปราบปรามในเดือนพฤษภาคม พ.ศ. 2553 การต่อสู้ของคนเสื้อแดงก็ไม่ได้ยุติลง หากแต่ได้รวมพลังกันอย่างเหนียวแน่นเพื่อผลักดันให้เกิดรัฐที่มาจากฉันทามติ

²⁸ ประภาส ปิ่นตบแต่ง, “การลุกขึ้นสู้ของคน ‘ยอดหญ้า’: บทวิเคราะห์ในเชิงมิติการเมือง,” ใน *RED WHY: แดง...ทำไม* (กรุงเทพฯ: โอเพ่นบุ๊กส์, 2553), 40.

²⁹ ดู สุชาชัย ยิ้มประเสริฐ, “ร่างกายปฏิบัติการของคนเสื้อแดง,” *ประชาไท*, 6 กรกฎาคม 2556, สืบค้นเมื่อวันที่ 15 พฤศจิกายน 2560, <https://prachatai.com/journal/2013/07/47564>. และ ฐิวารีย์ วีระยะสพ-ประสงค์, “การใช้ร่างกายปฏิบัติการทางสังคมของคนเสื้อแดง: กรณีศึกษาคนชนบทอีสาน,” (วิทยานิพนธ์ปริญญาโท สาขาวิชาชนบทศึกษาและการพัฒนา สำนักบัณฑิตอาสาสมัคร มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2556).

ของมวลชน ดังจะเห็นได้จากการร่วมมือรณรงค์สนับสนุนให้พรรคเพื่อไทยก้าวสู่การเป็นรัฐบาลของคน
เสื้อแดงจนประสบผลสำเร็จในเดือนกรกฎาคม พ.ศ. 2554 นอกไปจากนั้น การกลายเป็นคนเสื้อแดง
อย่างกว้างขวางของชาวบ้านอีสานยังนำไปสู่การอธิบายว่าเป็นพวก “โง่-จน-เจ็บ” ถูกหลอก จ้างให้มา
ประท้วงอีกด้วย

บทที่ 8

บทสรุป: อีสานและการเมืองเรื่องพื้นที่

การผลิต/สร้างความหมายของพื้นที่อีสานให้มีความสำคัญกับภาคปฏิบัติการเชิงพื้นที่ (spatial practices) ผ่านปฏิบัติการของคนต่อพื้นที่ที่อาศัยอยู่ (live space) ซึ่งเชื่อมโยงกับการรับรู้ การสร้างรหัส ความหมายให้กับพื้นที่อีสานซึ่งเรียกว่า พื้นที่แห่งภาพตัวแทน (representation of space) ก็ได้นำไปสู่พื้นที่ที่ถูกผลิต/สร้างขึ้นส่งผลให้เกิดจินตนาการและแปรเปลี่ยนความหมายใหม่กับพื้นที่หรือที่เรียกว่าภาพแทนแห่งพื้นที่ (representational space) ผ่านภาพลักษณ์ ความทรงจำ และสัญลักษณ์ นอกจากนี้ พื้นที่ก็คือปรากฏการณ์เชิงวาทกรรม (discursive phenomenon) ซึ่งบรรจุนิติที่ผู้คนให้ความหมายหรือจินตนาการถึงพื้นที่

พื้นที่อีสาน หมายถึง พื้นที่ทางกายภาพ พื้นที่ทางสังคม วัฒนธรรม และพื้นที่ในจินตนาการ ของรัฐไทยเกี่ยวกับอีสาน ไม่ใช่เพียงพื้นที่ทางกายภาพหรือพื้นที่ทางธรรมชาติล้วน ๆ เพราะพื้นที่สามารถปรากฏตัวอยู่ได้ในหลายรูปลักษณะและรูปแบบ เช่น อุดมการณ์ ความคิด หรือปฏิบัติการทาง วัฒนธรรม เป็นต้น การผลิต/สร้างความหมายของพื้นที่อีสานสามารถแบ่งออกได้ 6 ช่วงเวลา อัน ได้แก่

ในช่วงแรก พื้นที่หัวเมืองลาว ในช่วง พ.ศ. 2425-2534 ภายหลังจากความเสื่อมในอำนาจรัฐ ของล้านช้างถูกแบ่งออกเป็น 3 อาณาจักร ที่เป็นผลมาจากความแตกแยกและการแย่งชิงระหว่าง ศูนย์กลางอำนาจทั้งสามของลาว ได้เกิดกระแสการอพยพของคนลาวออกจากฝั่งซ้ายแม่น้ำโขงเข้ามา ตั้งหลักแหล่งชุมชนใหม่ในพื้นที่ตอนในฝั่งขวาของแม่น้ำโขง อันเป็นพื้นที่รู้จักกันก็คือว่า “พื้นที่อีสาน” ทำให้ความสำคัญของพื้นที่อีสานที่มีต่อรัฐไทยได้ทวีสูงมากขึ้น ในระยะนี้ รัฐไทยใช้คำว่า “ลาว” เป็นอัตลักษณ์ร่วมหมู่ของกลุ่มคนที่อพยพเข้ามาตั้งหลักแหล่งถิ่นฐานอยู่บนพื้นที่อีสานและบางส่วนของฝั่งซ้ายแม่น้ำโขง ทำรัฐไทยที่กรุงเทพฯ เรียกพื้นที่อีสานว่า “หัวเมืองลาวฝ่ายตะวันออก” ในปี พ.ศ. 2425 รัฐไทยที่กรุงเทพฯ ได้ค่อย ๆ เริ่มความพยายามที่จะผนวกรวมหัวเมืองลาวโดยได้แต่งตั้ง ข้าหลวงไปปกครองเมืองอุบล แต่เหตุการณ์ที่ถือเป็นจุดเปลี่ยนแปลงสำคัญต่อหัวเมืองลาว ก็คือ การ แต่งตั้งพระยามหาอำมาตยาธิบดี เป็นข้าหลวงใหญ่แห่งกรุงเทพฯ ไปรักษาราชการหัวเมืองลาวฝ่าย ตะวันออกประจำอยู่ที่เมืองจำปาสักในเดือนกุมภาพันธ์ พ.ศ. 2428 นับเป็นครั้งแรกที่กรุงเทพฯ ได้ แต่งตั้งข้าหลวงใหญ่ในฐานะ “ผู้แทน” ของกษัตริย์มาทำหน้าที่อยู่ในหัวเมืองลาว ในปี พ.ศ. 2433 มีการแบ่งการปกครองพื้นที่หัวเมืองลาวออกเป็น 4 ส่วน ก็คือ หัวเมืองลาวฝ่ายตะวันออก หัวเมืองลาว

ฝ่ายตะวันออกเฉียงเหนือ หัวเมืองลาวฝ่ายเหนือ และหัวเมืองลาวฝ่ายกลาง ต่อมาได้เป็นเป็นมณฑลลาวกาว ลาวพวน และลาวกลาง

ช่วงที่สอง พื้นที่ของการสร้างความเป็นชาติของไทยในอีสาน ในช่วง พ.ศ. 2435-2475 การปฏิรูปการปกครอง พ.ศ. 2435 ในด้านหนึ่ง เป็นการบูรณภาพแห่งดินแดนของรัฐไทยโดยผ่านการขยายดินแดนเข้ายึดครองหัวเมืองรอบนอกและหัวเมืองประเทศราชชายขอบพระราชอาณาเขต และในอีกด้านหนึ่ง ก็คือการสร้างความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันของประชากร โดยผ่านการรวมศูนย์การปกครองและการปลูกฝังกรอบจำโลกทัศน์ความเป็นชาติของไทยในหมู่คนซึ่งแต่เดิมถูกเรียกว่า “คนต่างชาติต่างภาษา” การอพยพเข้ามาตั้งหลักแหล่งถิ่นฐานของกลุ่มคนในพื้นที่อีสาน ทำให้กลุ่มคนที่อพยพเข้ามาในพื้นที่อีสานไม่มีความเป็นชาติมีเพียงแต่ความผูกพันอยู่กับเมืองหรือชุมชนเท่านั้น การขาดความเป็นชาติเป็นอุปสรรคสำคัญในระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ที่เน้นความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันทั้งพื้นที่และประชากร การที่รัฐไทยได้เปลี่ยนชื่อเรียกมณฑลและห้ามใช้คำว่าลาวในการสำรวจมะโนครัวเพื่อพยายามเปลี่ยนลาวให้เป็นไทยล้วนกระทำไปบนรากฐานของการสร้างความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน นอกจากนี้ รัฐไทยยังได้จัดการศึกษาโดยใช้ภาษาไทยกลางแทนภาษาถิ่นภาษาไทยมีบทบาทสำคัญมากต่อการปลูกฝังกรอบจำโลกทัศน์ความเป็นชาติไทยในอีสาน

ช่วงที่สาม พื้นที่ภูมิภาคที่เป็นปัญหา ในช่วง พ.ศ. 2476-2500 ภายหลังจากปฏิวัติ 2475 ได้เปิดช่องทางใหม่ให้แก่ปัญญาชนหัวก้าวหน้าจากอีสานในการแสดงออกถึงความไม่พอใจต่อรัฐบาลที่กรุงเทพฯ ปัญหาความเดือดร้อนและความไม่พอใจนโยบายของรัฐบาลไทยต่ออีสานซึ่งไม่เคยหยิบยกขึ้นมาพูดในเวทีสาธารณะจึงได้รับสะท้อนผ่านสภาผู้แทนราษฎร ความเป็นภูมิภาคที่เป็นปัญหาของอีสาน ในด้านหนึ่งเป็นผลมาจากสภาพทางกายภาพซึ่งมักจะถูกนำมาอ้างว่าเป็นสาเหตุของความยากจน ทั้งนี้ ปัญหาความยากจนในอีสานไม่ใช่ปัญหาทางเศรษฐกิจเพียงด้านเดียวแต่เป็นปัญหาทางการเมืองและมีนัยยะทางชาติพันธุ์-ภูมิภาคอีกด้วย ในอีกด้านหนึ่ง ความเป็นภูมิภาคที่เป็นปัญหาของอีสานมาจากการเคลื่อนไหวต่อสู้ทั้งภายในและภายนอกรัฐสภาต่อต้านการรวมศูนย์อำนาจของรัฐบาลที่กรุงเทพฯ

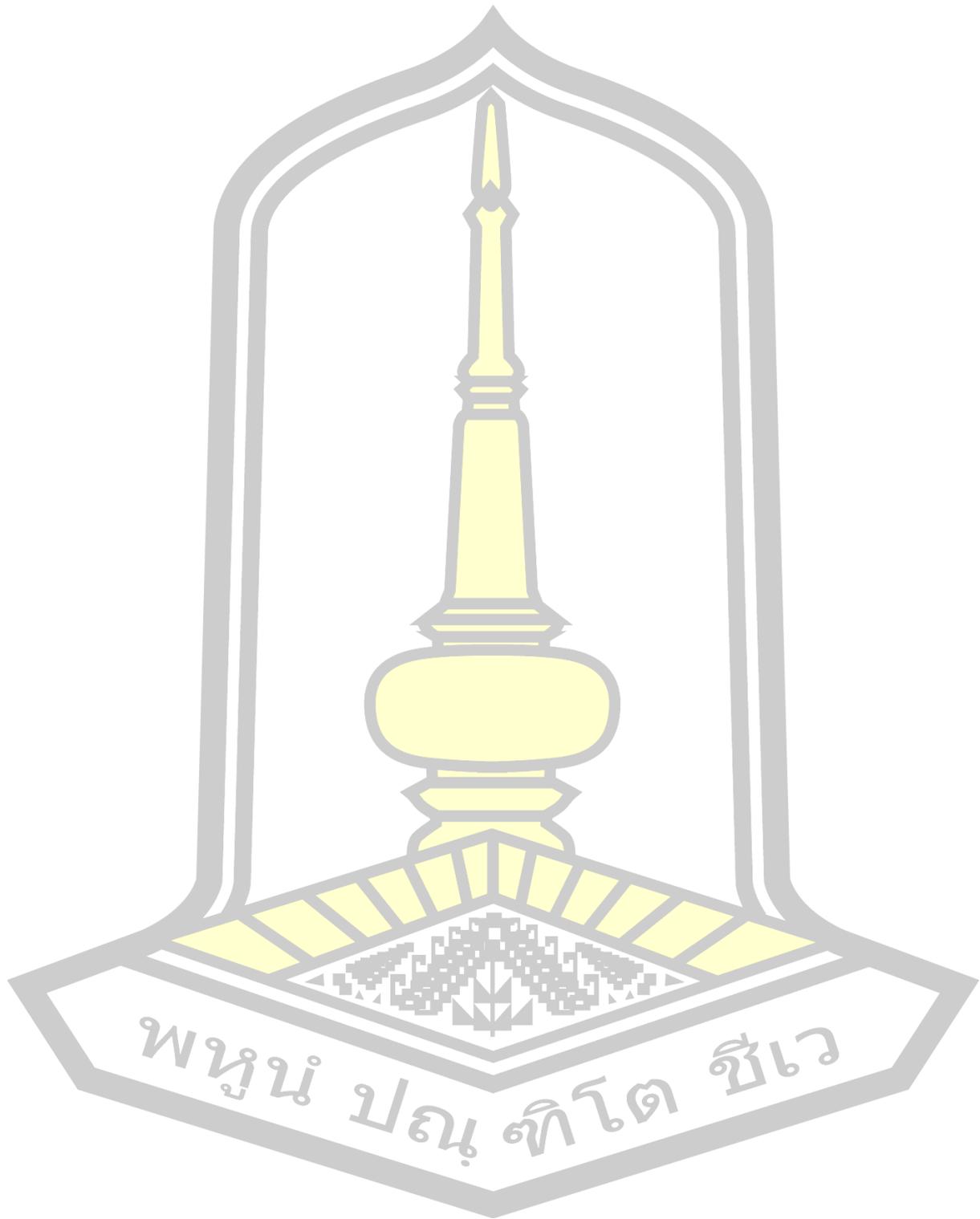
ช่วงที่สี่ พื้นที่ของการพัฒนาเพื่อความมั่นคง ในช่วง พ.ศ. 2501-2523 การขยายตัวของคอมมิวนิสต์ในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้พร้อมกับปัญหาความยากจนในพื้นที่อีสาน ทำให้อีสานกลายเป็นพื้นที่ที่มีความสำคัญทางยุทธศาสตร์ อีสานซึ่งเป็นพื้นที่ที่ถูกทอดทิ้งก็ได้กลายมาเป็นศูนย์กลางของความสนใจของรัฐบาลไทยและสหรัฐอเมริกา ในระยะนี้เองรัฐบาลไทยเริ่มตระหนักถึงภัยจากพื้นที่อีสาน ทำให้รัฐบาลไทยจึงจำเป็นต้องทุ่มเทความสนใจให้แก่พื้นที่อีสานมากขึ้น รัฐบาลไทยได้นำแนวคิดเรื่องการพัฒนาเป็นยุทธศาสตร์ในการต่อต้านภัยคอมมิวนิสต์และแก้ไขปัญหาอีสาน การพัฒนาอีสานได้เปลี่ยนแปลงไปเป็นปัญหาความมั่นคงมากขึ้นเมื่อสงครามเวียดนามอุบัติขึ้น

ช่วงที่ห้า พื้นที่ของการเลือกตั้ง ในช่วง พ.ศ. 2524-2550 อีสานมีพื้นที่ใหญ่ที่สุดในประเทศไทย และมีประชากรหนาแน่นมากที่สุด คิดเป็นสัดส่วนเท่ากับ 1 ใน 3 ของประชาชนทั้งประเทศ ทำให้อีสานมีจำนวน ส.ส. แบบแบ่งเขตมากที่สุด ด้วยเหตุนี้ทำให้พื้นที่อีสานเป็นเวทีในการเลือกตั้งที่ใหญ่ที่สุดของประเทศ หากพรรคการเมืองใดได้จำนวน ส.ส. ในพื้นที่อีสานมากที่สุดก็มีแนวโน้มว่าจะได้เป็นพรรคที่ได้รับสิทธิเป็นแกนนำในการจัดตั้งรัฐบาล การเลือกตั้งอย่างต่อเนื่องทำให้ชาวบ้านเริ่มเรียนรู้ว่า จริง ๆ แล้ว การออกเสียงมีความหมายมากกว่าการสิทธิซื้อเสียงขายเสียง เพราะมันเกี่ยวข้องกับงานที่ชาวบ้านสามารถเรียกร้องให้นักการเมืองจัดสรรงบประมาณเพื่อการพัฒนาท้องถิ่นของพวกเขาได้ ทำให้นักการเมืองต้องแข่งขันกันมากขึ้นจากการซื้อเสียงเพียงอย่างเดียวกลายเป็นการสร้างผลงาน

และช่วงที่หก พื้นที่คนเสื้อแดง ในช่วง พ.ศ. 2551-2557 สถานการณ์อันเนื่องมาจากการรัฐประหารในเดือนกันยายน พ.ศ. 2549 ทำให้คนอีสานกลายเป็น “คนเสื้อแดง” อย่างกว้างขวางและเป็นฐานมวลชนส่วนใหญ่ของขบวนการเสื้อแดง ทั้งนี้ การเข้าร่วมขบวนการคนเสื้อแดงของชาวบ้านอีสานมีลักษณะที่กลายเป็นเสื้อแดงเอง คนเสื้อแดงส่วนใหญ่ ก็คือ ผู้มีสิทธิเลือกตั้งผู้มีสิทธิออกเสียงเลือกตั้ง ทั้งคนชนบท คนเมือง ประชาชนทั่วไป ชนชั้นกลางก็มีบ้าง แต่ส่วนใหญ่จะเป็นชาวบ้านที่อยู่ในหมู่บ้าน เพราะเป็นคนจำนวนมากที่สุดที่มีสิทธิออกเสียงเลือกตั้ง ถึงแม้ว่าขบวนการเสื้อแดงจะถูกปราบปรามในเดือนพฤษภาคม พ.ศ. 2553 การต่อสู้ของคนเสื้อแดงก็ไม่ได้ยุติลง อย่งไรก็ดี ในปี พ.ศ. 2556 ได้เกิดขบวนการต่อต้านรัฐบาลได้นำไปสู่การเข้ามายึดอำนาจก่อการรัฐประหารในวันที่ 22 พฤษภาคม พ.ศ. 2557 นอกไปจากนั้น การเข้าร่วมขบวนการเสื้อแดงของคนชนบทอีสานยังได้รับการอธิบายว่า ถูกหลอก จ้างวาน ถูกลากจูงมาด้วยผลประโยชน์อีกด้วย

บรรณานุกรม

บรรณานุกรม

- กนกรัตน์ เลิศชูสกุล. พัฒนาการและพลวัตของขบวนการต่อต้านทักษิณ: จากขบวนการเสรีนิยมอันหลากหลาย สู่ขบวนการอนุรักษ์นิยมเข้มข้น. กรุงเทพฯ: คณะรัฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2560.
- กนกศักดิ์ แก้วเทพ. บทวิเคราะห์สหพันธ์ชาวนาชาวไร่แห่งประเทศไทย: เศรษฐศาสตร์การเมืองว่าด้วยชาวนาร่วมสมัย. กรุงเทพฯ: สถาบันวิจัยสังคม จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2530.
- กฤษติน สุขศิริ. “ความขัดแย้งทางการเมืองในสมัยรัฐบาลพลเอกเกรียงศักดิ์ ชมะนันทน์.” วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบริหารธุรกิจ, สาขาวิชาประวัติศาสตร์ คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2545.
- กองบรรณาธิการจุลสารหอจดหมายเหตุธรรมศาสตร์. “บทบรรณาธิการ: ประวัติศาสตร์แห่งชาติ.” *จุลสารหอจดหมายเหตุธรรมศาสตร์*, ฉ. 12 (มิถุนายน 2551-พฤษภาคม 2552): 3-5.
- กองบรรณาธิการนิตยสารผู้จัดการสุดสัปดาห์. “ความดีของทักษิณกับ ‘เจิมศักดิ์ ปิ่นทอง’.” *ผู้จัดการสุดสัปดาห์* 2 ฉ. 54 (16-22 ตุลาคม 2553): 8-10.
- กองบรรณาธิการประชาไท. “85 ปี 24 มิถุนายน 2475: ญัฐพล ใจจริง ‘เมื่อระบอบเปลี่ยน ปากก็เปิด’.” *ประชาไท*, สืบค้นเมื่อวันที่ 15 พฤศจิกายน 2560.
<https://prachatai.com/journal/2017/06/72127>.
- กองบรรณาธิการหนังสือพิมพ์ข่าวสด. “นปก.เลื่อนขึ้นตัวเองเป็น ‘นปช.’.” *ข่าวสด*, 24 สิงหาคม 2550.
- กองบรรณาธิการหนังสือพิมพ์ข่าวสด. “รายงานพิเศษ กกต.แถลงผลเลือกตั้งอย่างเป็นทางการ.” *ข่าวสด*, 26 ธันวาคม 2550.
- กองบรรณาธิการหนังสือพิมพ์ประชาชาติธุรกิจ. “ผลการเลือกตั้ง ส.ส.ในระบบเขต.” *ประชาชาติธุรกิจ*, 27 ธันวาคม 2550.
- กองบรรณาธิการหนังสือพิมพ์ประชาชาติธุรกิจ. “ผลประชามติ 19 ส.ค. แบ่งประเทศไทย ‘พื้นที่สีแดง’ ไม่เอาสนธิ ‘พื้นที่สีเขียว’ ไม่เอาทักษิณ.” *ประชาชาติธุรกิจ*, 23 สิงหาคม 2550.
- กองบรรณาธิการหนังสือพิมพ์ผู้จัดการรายวัน. “ข่าวการเมือง: สีเขียว-สีแดง!” *ผู้จัดการรายวัน*, 22 สิงหาคม 2550.
- กองบรรณาธิการหนังสือพิมพ์มติชน. “จุดต้นกำเนิด ‘231’ หมู่บ้านสีแดง การต่อสู้เชิงสัญลักษณ์ ‘คนรากหญ้า’.” *มติชน*, 9 มิถุนายน 2554.

กาญจนา แก้วเทพ. *การพัฒนาแนววัฒนธรรมชุมชน*. กรุงเทพฯ: สภาคาทอลิกแห่งประเทศไทยเพื่อ
การพัฒนา, 2538.

กิติรัตน์ สีหพันธ์. “การรวมคณะสงฆ์อีสานเข้ากับคณะสงฆ์ไทย พ.ศ. 2343-2468.” *วิทยานิพนธ์
ปริญญาโทบริหารธุรกิจ, คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์*, 2533.

กุลลดา เกษบุญชู-มีดี. *การเมืองไทยในยุคสมัยสุโขทัย-รัตนโกสินทร์ ภายใต้โครงสร้างอำนาจโลก*. กรุงเทพฯ:
ภาควิชาความสัมพันธ์ระหว่างประเทศ คณะรัฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2550.

กุลลดา เกษบุญชู-มีดี. *ความขัดแย้งทางการเมืองของไทย...ข้ามไปให้พ้นพลวัตภายใน*. กรุงเทพฯ:
มูลนิธิ 14 ตุลา, 2552.

กุลลาบ สายประดิษฐ์. *อดีตที่เป็นบทเรียน*. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ: สมบูรณ์การพิมพ์, 2522.

เกษม ศิริสัมพันธ์. “การเมืองอีสาน,” *ผู้จัดการรายวัน*, 5 กันยายน 2543.

เกษียร เตชะพีระ. “วาทกรรมความเป็นไทย: ลาว เขมร ญวน พม่า ในจินตนากรรมชาติไทย.”
มติชนสุดสัปดาห์ 22, ฉ. 1148 (19-25 สิงหาคม 2545): 30-31.

คัลลาฮาน, วิลเลียม เอ. “วาทกรรมเรื่องการซื้อเสียงและการปฏิรูปการเมืองในประเทศไทย.” ใน
การเมืองว่าด้วยการเลือกตั้ง: วาทกรรม อำนาจ และพลวัตชนบทไทย. บรรณาธิการโดย
ประจักษ์ ก้องกีรติ, 43-77. นนทบุรี: ฟาเดียวกาน, 2555.

คายนส์, ชาร์ลส์ เอฟ. *แนวคิดท้องถิ่นภาคอีสานนิยมในประเทศไทย*. แปลโดย รัตนา โตสกุล.

อุบลราชธานี: ศูนย์วิจัยสังคมอนุภูมิภาคลุ่มน้ำโขง คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัย
อุบลราชธานี, 2552.

จรินทร์ บุญม๊ะยะ. “30 ปีแห่งการพัฒนา: ภาพรวมแนวคิดและบทเรียนจากภาพอีสาน.” เอกสาร
ประกอบการสัมมนาวิชาการ เรื่อง พลังชุมชนอีสานกับการพัฒนา: ทบทวนประสบการณ์
แนวคิด และวาทกรรม, ณ โรงแรมอบลบุรีรีสอร์ท อ.วารินชำราบ จ.อุบลราชธานี, 19-21
กรกฎาคม 2547.

จันจิรา สมบัติพูนศิริ. *หัวรอต่ออำนาจ: อารมณ์ขันและการประท้วงด้วยสันติวิธี*. กรุงเทพฯ: มติชน,
2558.

จิตสิริ สัจจญาณ. “การแตกแยกของพรรคการเมืองในรัฐบาลผสม: ศึกษาเปรียบเทียบกรณีรัฐบาล
ผสมของนายชวน หลีกภัย กับรัฐบาลผสมของนายบรรหาร ศิลปอาชา.” *วิทยานิพนธ์
ปริญญาโทบริหารธุรกิจ, สาขาวิชาการปกครอง บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย*,
2540.

จิระนันท์ ประเสริฐกุล. “ปัญหาโครงสร้างประวัติศาสตร์นิพนธ์และแหล่งข้อมูลในการศึกษาอดีตของลาว.” ใน *พรมแดนแห่งความรู้: รวมพระราชนิพนธ์และบทความความรู้ทางวิชาการ เพื่อเกียรติเนื่องใน วาระครบ 100 ปี พระยาอนุমানราชชน*. บรรณาธิการโดย อนันต์ วิริยะพินิจ, 54-69. กรุงเทพฯ: สถาบันไทยคดีศึกษา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2532.

จิราภรณ์ สถาปนาวรรณะ. “วิกฤตกาลสยาม ร.ศ. 112.” *วิทยานิพนธ์ปริญญาโท* มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร, 2523.

เจิมศักดิ์ ปิ่นทอง. “‘เสื่อแดง’: ตาสว่างทั้งแผ่นดิน.” *ผู้จัดการรายวัน*, 26 ตุลาคม 2553.

เจิมศักดิ์ ปิ่นทอง. “เรากำลังอยู่ในยุค ‘สงครามกลางเมือง’!” *แนวหน้า*, 28 ธันวาคม 2552.

ฉลอง สุนทราวาณิชย์. “ความเชื่อในเรื่องพระศรีอารีย์และกบฏในภาคอีสาน: ข้อสังเกตเบื้องต้นเกี่ยวกับอุดมการณ์และผู้นำ.” ใน “*ความเชื่อพระศรีอารีย์*” และ “*กบฏผู้มีบุญ*” ใน *สังคมไทย*. บรรณาธิการโดย พรเพ็ญ อันตระกูล และ อัจฉราพร กุมทพิสมัย, 22-32. กรุงเทพฯ: สร้างสรรค์, 2527.

ฉลอง สุนทราวาณิชย์. “สัมพันธภาพ ไทย-ลาว เชิงประวัติศาสตร์ ก่อนคริสต์ศตวรรษที่ 20.” *ศิลปวัฒนธรรม* 8, ฉ. 8 (พฤศจิกายน 2529): 142-150.

ฉลอง สุนทราวาณิชย์. “อีสานสมัยรัตนโกสินทร์.” ใน *อีสาน! อดีต-ปัจจุบัน (ประวัติศาสตร์อีสาน)*, 35-39. มหาสารคาม: ภาควิชาประวัติศาสตร์ คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ วิทยาลัยครูมหาสารคาม, 2520.

ฉัตรทิพย์ นาถสุภา. *วัฒนธรรมไทยและขบวนการเปลี่ยนแปลงสังคม*. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2534.

เฉลิมเกียรติ ภาระเวช. “ขบวนการเสรีไทยสายอีสาน: ข้อสังเกตเบื้องต้น.” ใน *พิธีอนุสรณ์: บทสำรวจองค์ความรู้ทางรัฐศาสตร์ในปริญญาโท* หลักสูตรไทยคดีศึกษา. บรรณาธิการโดย สมชัย ภัทรธนานันท์ และ เฉลิมเกียรติ ภาระเวช, 102-138. มหาสารคาม: โครงการตำราคณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ ภาควิชารัฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาสารคาม, 2545.

ชนิดา ชิตบัณฑิต. “โครงการอันเนื่องมาจากพระราชดำริ: การสถาปนาพระราชอำนาจนา.” *วิทยานิพนธ์ปริญญาโท* ศึกษาศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร, 2547.

ชยันต์ วรรณะภูติ. “‘คนเมือง’: ตัวตน การผลิตซ้ำสร้างใหม่ และพื้นที่ทางสังคมของคนเมือง.” ใน *อยู่ชายขอบมองลวดความรู้: รวมบทความเนื่องในวาระครบรอบ 60 ปี ฉลาด รมิดานนท์*. บรรณาธิการโดย อานันท์ กาญจนพันธุ์, 33-67. กรุงเทพฯ: มติชน, 2549.

ชลิท ชัยครุชิต. “พัฒนาการชุมชนอีสานก่อนประวัติศาสตร์.” *ศิลปวัฒนธรรม* 9, ฉ. 3 (มกราคม 2531): 30-37.

ชัยวัฒน์ สถาอานันท์. “เทววิทยาแห่งวาทกรรม: ทำความเข้าใจอำนาจแห่งวาทกรรมด้วยนารายณ์ลีลาปาง.” *สมุดสังคัมศาสตร์* 12, ฉ. 3-4 (กุมภาพันธ์-กรกฎาคม 2533): 177.

ชัยวัฒน์ สถาอานันท์. “บทนำ: พื้นที่สันติวิธี/หนทางสังคมไทย.” ใน *หัวร่อต่ออำนาจ: อารมณ์ขันและการประท้วงด้วยสันติวิธี*, 6-21. กรุงเทพฯ: มติชน, 2558.

ชาญวิทย์ เกษตรศิริ และ อารังค์กดี เพชรเลิศอนันต์. “ประกาศคณะราษฎร ฉบับที่ 1.” ใน *ปฏิวัติ 2475*. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ: มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, 2552.

ชาร์ลส์ คายส์. “ข้อคิดเบื้องต้น: ความคับหน้าเรื่องภูมิภาคนิยมที่มีฐานจากสำนึกชาติพันธุ์ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศไทย.” ใน *เส้นทางและร่องรอย: เมืองไทยกับงานของแอนดรูว์ เทอร์ตัน*. บรรณาธิการโดย ฟิลลิป เอิร์ช และ นิโคลัส แท้ปปี้. แปลโดย สร้อยมาศ รุ่งมณี และ อัจฉรา รัญจิวธรรม, 9-26. กรุงเทพฯ: ซิลค์เวอร์ม, 2557.

เชิดชาย บุตดี. “ฮตสรงที่หตหาย.” *ศิลปวัฒนธรรม* 33, ฉ. 7 (พฤษภาคม 2555): 72-85.

ไชยรัตน์ เจริญสินโอฬาร. “ขบวนการเสื้อแดงกับการปรับพื้นที่ทางการเมือง.” *อ่าน* 3, ฉ. 3 (เมษายน-กันยายน 2554): 288-302.

ไชยรัตน์ เจริญสินโอฬาร. “พื้นที่กับการพัฒนา.” ใน *วาทกรรมการพัฒนา: อำนาจ ความรู้ความจริง เอกลักษณะ และความเป็นอื่น*. พิมพ์ครั้งที่ 5, 162-231. กรุงเทพฯ: วิชาษา, 2554

ไชยรัตน์ เจริญสินโอฬาร. *วาทกรรมการพัฒนา: อำนาจ ความรู้ ความจริง เอกลักษณะ และความเป็นอื่น*. พิมพ์ครั้งที่ 5. กรุงเทพฯ: วิชาษา, 2554.

ไชยันต์ รัชชกุล. “รัฐตามความหมายของทฤษฎีแนวความคิดแบบมาร์กซ์.” *รัฐศาสตร์สาร* 7, ฉ. 3 (พฤษภาคม-สิงหาคม 2524): 82-92.

ไชยันต์ รัชชกุล. *อาณานิคมสมบูรณาญาสิทธิราชย์: การก่อรัฐไทยสมัยใหม่จากคักดินานิยมลู่ทุนนิยมรอบนอก*. บรรณาธิการแปล ไอลา อรุณวงศ์. แปลโดย พงษ์เลิศ พงษ์วานานต์. กรุงเทพฯ: อ่าน, 2560.

ฐิวารี วีระสพประสงค์. “การใช้ร่างกายปฏิบัติการทางสังคมของคนเสื้อแดง: กรณีศึกษาคนชนบทอีสาน.” *วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบริหารธุรกิจ, สาขาวิชาชนบทศึกษาและการพัฒนา สำนักบัณฑิตอาสาสมัคร มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์*, 2556.

ดารารัตน์ เมตตาริกานนท์. “การเมืองของการนิยามความหมาย ‘อีสาน’ พ.ศ. 2435-2475.” *วารสารมนุษยศาสตร์สังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยขอนแก่น* 18, ฉ. 3 (เมษายน-มิถุนายน 2544): 1-12.

ดารารัตน์ เมตตาริกานนท์. *การเมืองสองฝั่งโขง: งานค้นคว้าวิจัยระดับปริญญาเอก ของจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย เรื่อง การรวมกลุ่มทางการเมืองของ ส.ส. อีสาน พ.ศ. 2476-2494.*

กรุงเทพฯ: มติชน, 2546.

ดำรงราชานุภาพ, สมเด็จพระเจ้า กรมพระยา และ นริศรานุวัดติวงศ์, สมเด็จพระเจ้า กรมพระยา. *สาส์นสมเด็จพระเจ้า 6.* กรุงเทพฯ: ศูรสภา, 2504.

ดำรงราชานุภาพ, สมเด็จพระเจ้า กรมพระยา. “คำนำ.” ใน *ประชุมพงศาวดาร ภาคที่ 4 (พงษาวดารหัวเมืองมณฑลอีสาน).* พิมพ์ครั้งที่ 2. พระนคร: โสภณพิพิธวรรณการ, 2459.

ดำรงราชานุภาพ, สมเด็จพระเจ้า กรมพระยา. *ความทรงจำ.* พระนคร: สมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย, 2505.

ดำรงราชานุภาพ, สมเด็จพระเจ้า กรมพระยา. *เทศาภิบาล.* กรุงเทพฯ: มติชน, 2545.

ดำรงราชานุภาพ, สมเด็จพระเจ้า กรมพระยา. *นิทานโบราณบางเรื่อง.* พระนคร: กรมศิลปากร, 2498.

เดช บุนนาค. *การปกครองระบบเทศาภิบาลของประเทศไทย พ.ศ. 2435-2458:*

กระทรวงมหาดไทยสมัยสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาดำรงราชานุภาพ.

บรรณาธิการโดย พรรณี ฉัตรพลรักษ์ และ อรรถจักร สัตยานุรักษ์. แปลโดย ภรณี กาญจนัชชิตติ. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2548.

เต็ม วิภาคย์พจนกิจ. *ประวัติศาสตร์อีสาน.* พิมพ์ครั้งที่ 4. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ร่วมกับ มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, 2546.

ทวีศิลป์ สืบวัฒนะ. “‘ลาว’ ในทัศนะของไทย.” การสัมมนาประจำปี 2548 เรื่อง สู่สังคมสยามฉันทน์ ณ โรงแรมแอมบาสเดอร์ ซิตี้ จอมเทียน ชลบุรี, 26-27 พฤศจิกายน 2548.

ทวีศิลป์ สืบวัฒนะ. “‘ลาว’ ในทัศนะของผู้ปกครองไทย.” *จดหมายสังคมศาสตร์* 11, ฉ. 1 (สิงหาคม-ตุลาคม 2531): 104-121.

ทวีศิลป์ สืบวัฒนะ. “การรับรู้เรื่อง ‘ลาว’ ในพงศาวดารและแบบเรียนไทย.” *สังคมศาสตร์ปริทัศน์* 16, ฉ. 1 (กรกฎาคม-ธันวาคม 2535): 106-116.

ทวีศิลป์ สืบวัฒนะ. “คนอีสานในทัศนะผู้ปกครองไทยส่วนกลางในอดีต.” *วารสารมหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ มหาสารคาม* 3, ฉ. 1 (2527): 21-32.

ทวีศิลป์ สืบวัฒนะ. “ลักษณะลาว.” ใน *แนวคิดและแนวทางการศึกษาประวัติศาสตร์ท้องถิ่น.*

พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ: อินทนิล, 2554.

ทักษ์ เฉลิมเตียรณ. *การเมืองระบบพ่อขุนอุปถัมภ์แบบเผด็จการ.* บรรณาธิการโดย อารังศักดิ์ เพชรเลิศอนันต์. แปลโดย พรรณี ฉัตรพลรักษ์, ม.ร.ว.ประกายทอง สิริสุข, และ อารังศักดิ์ เพชรเลิศอนันต์. กรุงเทพฯ: มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, 2552.

- ไทย. กฎหมาย, พระราชบัญญัติ ฯลฯ. ประกาศใช้พระราชบัญญัติลักษณะปกครองคณะสงฆ์, *ราชกิจจานุเบกษา* เล่มที่ 19 ตอนที่ 16 (20 กรกฎาคม ร.ศ. 121): 295-296
- ไทย. กฎหมาย, พระราชบัญญัติ ฯลฯ. ประกาศใช้พระราชบัญญัติลักษณะปกครองคณะสงฆ์มณฑลอุดร, *ราชกิจจานุเบกษา* เล่มที่ 25 ตอนที่ 39 (27 ธันวาคม ร.ศ. 127): 1142.
- ไทย. กฎหมาย, พระราชบัญญัติ ฯลฯ. พระราชบัญญัติธรรมนูญการปกครองแผ่นดินสยามชั่วคราว พุทธศักราช 2475, มาตรา 1, *ราชกิจจานุเบกษา* เล่มที่ 49 ตอนที่ 0 ก (27 มิถุนายน 2476): 167.
- ไทย. กฎหมาย, พระราชบัญญัติ ฯลฯ. พระราชบัญญัติลักษณะปกครองคณะสงฆ์, *ราชกิจจานุเบกษา* เล่มที่ 19 ตอนที่ 13 (29 มิถุนายน ร.ศ. 121): 214-223.
- ไทย. กฎหมาย. กฎข้อบังคับ เรื่อง เปลี่ยนชื่อมณฑล 4 มณฑล, *ราชกิจจานุเบกษา* เล่มที่ 17 ตอนที่ 44 (27 มกราคม ร.ศ. 119): 620.
- ไทย. กฎหมาย. ประกาศของคณะปฏิวัติ ฉบับที่ 11. *ราชกิจจานุเบกษา* ฉบับพิเศษ เล่มที่ 75 ตอนที่ 84 ก (22 ตุลาคม 2501): 1.
- ไทย. กฎหมาย. ประกาศของคณะปฏิวัติ ฉบับที่ 2. *ราชกิจจานุเบกษา* ฉบับพิเศษ เล่มที่ 75 ตอนที่ 81 ก (20 ตุลาคม 2501): 5-6.
- ไทย. กฎหมาย. ประกาศของคณะปฏิวัติ ฉบับที่ 4. *ราชกิจจานุเบกษา* ฉบับพิเศษ เล่มที่ 75 ตอนที่ 81 ก (20 ตุลาคม 2501): 10-16.
- ไทย. กฎหมาย. ประกาศเปลี่ยนนามมณฑล, *ราชกิจจานุเบกษา* เล่มที่ 16 ตอนที่ 11 (11 มิถุนายน ร.ศ. 118): 140.
- ไทย. รัฐสภา. สภาผู้แทนราษฎร. *รายงานการประชุมสภาผู้แทนราษฎร*. ครั้งที่ 1/2475, สมัยสามัญ, 28 มิถุนายน 2475.
- ไทย. รัฐสภา. สภาผู้แทนราษฎร. *รายงานการประชุมสภาผู้แทนราษฎร*. ชุดที่ 2 ครั้งที่ 2/2484, สมัยวิสามัญ ครั้งที่ 2, 6 พฤศจิกายน 2484.
- ไทย. รัฐสภา. สภาผู้แทนราษฎร. *รายงานการประชุมสภาผู้แทนราษฎร*. ชุดที่ 2 ครั้งที่ 10/2500, สมัยสามัญ, 29 สิงหาคม 2500.
- ไทย. รัฐสภา. สภาผู้แทนราษฎร. *รายงานการประชุมสภาผู้แทนราษฎร*. ชุดที่ 2 ครั้งที่ 10/2500, สมัยสามัญ, 29 สิงหาคม 2500.
- ไทย. รัฐสภา. สภาผู้แทนราษฎร. *รายงานการประชุมสภาผู้แทนราษฎร*. สมัยที่ 2 ครั้งที่ 2/2476, สมัยสามัญ, 25 ธันวาคม 2476.
- ไทย. รัฐสภา. สภาผู้แทนราษฎร. *รายงานการประชุมสภาผู้แทนราษฎร*. สมัยที่ 2 ครั้งที่ 9/2476, สมัยสามัญ, 25 มกราคม 2476.

ไทย. รัฐสภา. สภาผู้แทนราษฎร. รายงานการประชุมสภาผู้แทนราษฎร. สมัยที่ 2 ครั้งที่ 21/2477, สมัยวิสามัญ, 12 กันยายน 2477.

ไทย. รัฐสภา. สภาผู้แทนราษฎร. รายงานการประชุมสภาผู้แทนราษฎร. สมัยที่ 2 ครั้งที่ 18/2479, สมัยวิสามัญ ครั้งที่ 2, 27 มีนาคม 2479.

ไทย. รัฐสภา. สภาผู้แทนราษฎร. รายงานการประชุมสภาผู้แทนราษฎร. สมัยที่ 2 ชุดที่ 2 ครั้งที่ 18/2480, สมัยวิสามัญ, 14 กุมภาพันธ์ 2480.

ธงชัย พึ่งกันไทย. “ลัทธิคอมมิวนิสต์ และนโยบายต่อต้านของรัฐบาลไทย พ.ศ. 2468-2500.”

วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบริหารธุรกิจ, สาขาวิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2521.

ธงชัย วินิจจะกูล. “ประวัติศาสตร์การสร้าง ‘ตัวตน’.” ใน *โฉมหน้าราชาชาตินิยม: ว่าด้วย*

ประวัติศาสตร์ไทย, 55-104. นนทบุรี: ฟาเดียวกัน, 2559.

ธงชัย วินิจจะกูล. “ประวัติศาสตร์ไทยแบบราชาชาตินิยม: จากยุคอาณานิคมอำพรางสู่ราชาชาตินิยม

ใหม่หรือลัทธิเสด็จพ่อของกรรมพีไทยในปัจจุบัน.” ใน *โฉมหน้าราชาชาตินิยม: ว่าด้วย*
ประวัติศาสตร์ไทย, 5-19. นนทบุรี: ฟาเดียวกัน, 2559.

ธงชัย วินิจจะกูล. “เรื่อง, ลำดับเรื่อง, และโครงเรื่องกับความรู้ประวัติศาสตร์.” *จุลสารหอจดหมายเหตุ*

เหตุการณ์ศาสตร์, ฉ. 12 (มิถุนายน 2551-พฤษภาคม 2552): 6-21.

ธงชัย วินิจจะกูล. “สภาวะอาณานิคมของสยามและกำเนิดประวัติศาสตร์ชาติไทย.” ใน *โฉมหน้าราชา*

ชาตินิยม: ว่าด้วยประวัติศาสตร์ไทย, 21-53. นนทบุรี: ฟาเดียวกัน, 2559.

ธงชัย วินิจจะกูล. *กำเนิดสยามจากแผนที่: ประวัติศาสตร์ภูมิกายาของชาติ*. บรรณาธิการแปลโดย ชู

ศักดิ์ ภัทรกุลวณิชย์. แปลโดย พวงทอง ภวัครพันธุ์, ไอดา อรุณวงศ์, และ พงษ์เลิศ พงษ์
วณานต์. กรุงเทพฯ: โครงการจัดพิมพ์คบไฟ ร่วมกับ อ่าน, 2556.

ธงชัย วินิจจะกูล. *วิธีการศึกษาประวัติศาสตร์แบบวงศ์วิทยา (Genealogy)*. กรุงเทพฯ: โครงการวิจัย

เสริมหลักสูตร คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2534.

ธเนศ วงศ์ยานนาวา. “อภัยวิถี: เทววิทยาทางการเมือง ความทรงจำและความหลงลืมของ

ประวัติศาสตร์ไทย.” *รัฐศาสตร์สาร* 22, ฉ. 1 (2543): 170.

ธเนศ วงศ์ยานนาวา. “อาณาเขตสาธารณะ/ประชาสังคม และนักมานุษยวิทยากับคนชายขอบ.” ใน

ม(า)นุษย์ไรแมนติค, 174-230. กรุงเทพฯ: ศยาม, 2556.

ธเนศ วงศ์ยานนาวา. “อ่านงานฟูโก้.” *วารสารธรรมศาสตร์* 14, ฉ. 3 (กันยายน 2528): 36-57.

ธเนศ อาภรณ์สุวรรณ. *ประวัติศาสตร์วิพากษ์: สยามไทยกับปาตานี*. กรุงเทพฯ: มติชน, 2556.

- ธิดานต์ ศรีนารา. “ความคิดทางการเมืองของ ‘ปัญญาชนฝ่ายค้าน’ ภายหลังจากตกต่ำของกระแสความคิดสังคมนิยมในประเทศไทย พ.ศ. 2524-2534.” วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบัณฑิต, สาขาวิชาประวัติศาสตร์ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2555.
- ธิดา สารยา. *อาณาจักรเจนละ: ประวัติศาสตร์อีสานโบราณ*. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ: มติชน, 2538.
- ธีรชัย บุญมาธรรม. *ประวัติศาสตร์สังคมอีสานตอนบน พ.ศ. 2318-2450*. มหาสารคาม: โปรแกรมวิชาประวัติศาสตร์ คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ สถาบันราชภัฏมหาสารคาม, 2542.
- ธีรยุทธ บุญมี. *มิเชล ฟูโกต์ (Michel Foucault)*. กรุงเทพฯ: วิชาษา, 2551.
- นงลักษณ์ ลิ้มศิริ. “กบฏผู้มีบุญ: ความเป็นอิสระเฉพาะกลุ่มหรือขบวนการจัดตั้งอย่างมีระบบและขั้นตอน.” ใน “ความเชื่อพระศรีอารีย์” และ “กบฏผู้มีบุญ” ในสังคมไทย. บรรณาธิการ โดย พรเพ็ญ ฮันตระกูล และ อัจฉราพร กุมพพิสมัย, 225-263. กรุงเทพฯ: สร้างสรรค์, 2527.
- นงลักษณ์ ลิ้มศิริ. “ความสำคัญของกบฏหัวเมืองอีสาน พ.ศ. 2325-2445.” วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบัณฑิต, สาขาวิชาเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2524.
- นนทพร อยู่มั่งมี. “‘ไพร่หนีนาย’ และ ‘กบฏไพร่’: การต่อต้านอำนาจรัฐของ ‘ไพร่’ ในประวัติศาสตร์ไทย.” *ศิลปวัฒนธรรม* 31, ฉ. 7 (พฤษภาคม 2553): 72-93.
- นพพร ประชากุล. “ฟูโกต์กับการสืบสาวความเป็นมาของสมัยใหม่.” ใน *ยอกอักษร ย้อนความคิด*. เล่ม 2 ว่าด้วยสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, 165-190. กรุงเทพฯ: อ่าน, 2552.
- นภนาท อนุพงศ์พัฒน์. “ผลกระทบของพระพระราชบัญญัติลักษณะปกครองคณะสงฆ์ ร.ศ. 121 ต่อการปกครองคณะสงฆ์ไทย.” วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบัณฑิต, สาขาวิชาประวัติศาสตร์ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2546.
- นภาพร แจ่มทับทิม. “สังคม ‘หลังขบวนการ’ สังคมกึ่งเมืองกึ่งชนบท ก่อเกิดขบวนการเสื้อแดง.” *เนชั่นสุดสัปดาห์* 19, ฉ. 977 (18-24 กุมภาพันธ์ 2554): 22-23.
- นริศรานุวัตติวงศ์, สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยา และ ดำรงราชานุภาพ, สมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ. *สาส์นสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยา และ ดำรงราชานุภาพ, สมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ ภาควิชา 2*. พระนคร: คลังวิทยา, 2499.
- นาถนิตธาดา, หลวง. “ปาฐกถาเรื่อง สภาพจังหวัดชัยภูมิ.” ใน *ปาฐกถาของผู้แทนราษฎร เรื่องสภาพของจังหวัดต่าง ๆ*, 97-100. กรุงเทพฯ: สมาคมมิตรภาพญี่ปุ่น-ไทย, 2539.
- นิตี เอียวศรีวงศ์. “จากรัฐชายขอบถึงมณฑลเทศาภิบาล: ความเสื่อมสลายของกลุ่มอำนาจเดิมในเกาะภูเก็ต.” ใน *กรุงแตก, พระเจ้าตากฯ และประวัติศาสตร์ไทย: ว่าด้วยประวัติศาสตร์และประวัติศาสตร์นิพนธ์*. พิมพ์ครั้งที่ 11, 142-189. กรุงเทพฯ: มติชน, 2557.
- นิตี เอียวศรีวงศ์. “บทนำ.” ใน *ฝั่งขวาแม่น้ำโขง*. เล่มที่ 1, 1-7. กรุงเทพฯ: คลังวิทยา, 2499.

นิธิ เอียวศรีวงศ์. “พื้นที่ในคติไทย.” ใน *ผ้าขาวม้า, ผ้าซิ่น, กางเกงใน และ ฯลฯ: ว่าด้วยประเพณี, ความเปลี่ยนแปลง และเรื่องสรรพสาระ*. พิมพ์ครั้งที่ 2, 112-128. กรุงเทพฯ: มติชน, 2557.

นิธิ เอียวศรีวงศ์. *ประวัติศาสตร์แห่งชาติ “ซ่อม” ฉบับเก่า “สร้าง” ฉบับใหม่*. บรรณาธิการโดย สุจิตต์ วงษ์เทศ. กรุงเทพฯ: เรือนแก้วการพิมพ์, 2549.

เนื่ออ่อน ขวัญทองเขียว. “การรับรู้และทัศนคติของไทยต่อคำว่า ‘ลาว’.” *ศิลปวัฒนธรรม* 34, ฉ. 3 (มกราคม 2556): 90-107.

เนื่ออ่อน ขวัญทองเขียว. การรับรู้เกี่ยวกับ “ลาว” ในสังคมไทย. กรุงเทพฯ: คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏสวนดุสิต, 2555.

บังอร ปิยะพันธุ์. *ลาวในกรุงรัตนโกสินทร์*. กรุงเทพฯ: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.) ร่วมกับ มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, 2541.

บุญเทียน ทองประสาน. *แนวคิดวัฒนธรรมชุมชนในงานพัฒนา*. กรุงเทพฯ: สภาคาทอลิกแห่งประเทศไทยเพื่อการพัฒนา, 2531.

บุญแพรง บ้านบางพูน (บำรุง บุญปัญญา). *ศรัทธาพลังชุมชน*. กรุงเทพฯ: สภาคาทอลิกแห่งประเทศไทยเพื่อการพัฒนา, 2527.

บุญมา เสริฐศรี. “ปาฐกถาเรื่อง สภาพจังหวัดเลย.” ใน *ปาฐกถาของผู้แทนราษฎร เรื่องสภาพของจังหวัดต่าง ๆ*, 133-139. กรุงเทพฯ: สมาคมมิตรภาพญี่ปุ่น-ไทย, 2539.

เบเคอร์, คริส และ ผาสุก พงษ์ไพโรจิตร์. *ประวัติศาสตร์ไทยร่วมสมัย*. กรุงเทพฯ: มติชน, 2557.

ประจักษ์ ก้องกีรติ. “มายาคติและการเมืองเชิงนิทานสอนใจว่าด้วยความโง่ จน เจ็บ ของผู้เลือกตั้งชนบท.” ใน *การเมืองว่าด้วยการเลือกตั้ง: วาทกรรม อำนาจ และพลวัตชนบทไทย*. บรรณาธิการโดย ประจักษ์ ก้องกีรติ, 3-41. นนทบุรี: ฟ้ายเดียวกั้น, 2555.

ประภัสสร ชูวิเชียร. *ศิลปะลาว*. กรุงเทพฯ: มติชน, 2557.

ประภาส ปิ่นตบแต่ง. “การลุกขึ้นสู้ของคน ‘ยอดหญ้า’: บทวิเคราะห์ในเชิงมิติการเมือง.” ใน *RED WHY: แดง...ทำไม*, 36-55. กรุงเทพฯ: โอเพนบุ๊กส์, 2553.

ประยงค์ เนตยารักษ์ และ บัณฑร อ่อนดำ. “วิวัฒนาการของการบุกเบิกที่ดินทำกินในเขตป่าภาคตะวันออกเฉียงเหนือ.” ใน *วิวัฒนาการของการบุกเบิกที่ดินทำกินในเขตป่า*. บรรณาธิการโดย เจริญศักดิ์ ปิ่นทอง. พิมพ์ครั้งที่ 2, 169-236. กรุงเทพฯ: สถาบันชุมชนท้องถิ่นพัฒนา, 2535.

ประสิทธิ์ ปรีชา. “ระบบการศึกษาและภาษาในกระบวนการสร้างรัฐชาติไทย.” *สังคมศาสตร์* 19, ฉ. 1 (มกราคม-มิถุนายน 2550): 277-309.

ปวีณา ป้องกัน. “การเมืองเรื่องพื้นที่และการสร้างตัวตนของสายตระกูลอดีตเจ้าเมืองอุบลราชธานี.”

วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต, สาขาวิชาสังคมศาสตร์และการพัฒนา คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยอุบลราชธานี, 2552.

ปิ่นแก้ว เหลืองอร่ามศรี. “บทนำ/เสี้ยวแดงกับขบวนการสร้างประชาธิปไตยของชนบท.” ใน *BECOMING RED กำเนิดและพัฒนาการเสี้ยวแดงในเชียงใหม่*. เชียงใหม่: กองทุนพัฒนาวิชาการ คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, 2556.

ปิยะฉัตร ปิตะวรรณ. ความเปลี่ยนแปลงทางการเมืองในอีสาน พ.ศ. 2325-2500. อุบลราชธานี: ภาควิชาประวัติศาสตร์ คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ วิทยาลัยครูอุบลราชธานี, 2528.

เปรมวิทย์ ท่อแก้ว. “การก่อตั้งและขยายตัวของธรรมยุติกนิกายในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ (พ.ศ. 2394-2473).” วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต, สาขาวิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2534.

ผาสุก พงษ์ไพจิตร และ เบเคอร์, คริส. *เศรษฐกิจการเมืองไทยสมัยกรุงเทพฯ*. พิมพ์ครั้งที่ 3, เพิ่มเติม และปรับปรุงใหม่. เชียงใหม่: ซิลค์เวอร์ม, 2546.

พรมประศาสน์, ขุน. “คำนำ,” ใน *เหตุการณ์เปลี่ยนแปลงการปกครองแผ่นดินสยาม คำกลอนภาษาไทยภาคอีสาน*, คำนำ. พระนคร: โรงพิมพ์อักษรนิติ, 2475.

พรรณีภา ฉายากุล. *การเมืองในภาคอีสานช่วงรัฐบาลพลเอกชาติชาย ชุณหะวัณ ถึงรัฐบาลพลเอกชวลิต ยงใจยุทธ: ศึกษาจากบัญชีประมวลข่าวเหตุการณ์สำคัญ พ.ศ. 2531-2539 ในหอจดหมายเหตุแห่งชาติ*. มหาสารคาม: ภาควิชาประวัติศาสตร์ คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาสารคาม, 2549.

พวงไข่มุกข์ คุณารัตนพฤกษ์. “ความสำคัญของเมืองนครราชสีมาในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (พ.ศ. 2411-2453).” วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต, สาขาวิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2521.

พวงทอง รุ่งสวัสดิทรัพย์ ภาวีครพันธ์. *สงครามเวียดนาม: สงครามกับความจริงของ “รัฐไทย”*. กรุงเทพฯ: โครงการจัดพิมพ์คบไฟ, 2549.

พอนันท์ อูยานนท์. *ประวัติศาสตร์เศรษฐกิจ 5 ภูมิภาคของไทย*. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2558.

พัฒนา กิติอาษา. *วิจัยอีสาน: วิถีวิทยาการศึกษาพลังทางสังคมในภาคอีสาน*. นครราชสีมา: สาขาวิชาศึกษาทั่วไป สำนักวิชาเทคโนโลยีสังคม มหาวิทยาลัยเทคโนโลยีสุรนารี, 2546.

พัฒนา กิติอาษา. *สู่วิถีอีสานใหม่ (Isan Becoming: Agrarian Change and the Sense of Mobile Community in Northeastern Thailand)*. กรุงเทพฯ: วิภาษา, 2557.

พันธวัฒน์ เศรษฐวิไล. “สมชัย ภัทรธนานันท์: อ่านการเมืองอีสาน ยุคก่อนทักษิณ ถึงหลังคสส.”

the101.world, สืบค้นเมื่อวันที่ 7 ธันวาคม 2560.

<https://www.the101.world/thoughts/somchai-interview/>.

พิชิต พิทักษ์. “‘ท้องถิ่น’ ในการรับรู้ของชนชั้นนำไทยช่วงสมัยปฏิรูปการปกครอง พ.ศ. 2435.”

วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต, สาขาวิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2540.

พิรุฬห์ สวัสดิ์รัมย์. “การปฏิรูปการศึกษาในมณฑลอีสาน พ.ศ. 2442-2475.” วิทยานิพนธ์ปริญญา

มหาบัณฑิต, มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร, 2530.

ไพฑูริย์ มีกุล. “การปฏิรูปการปกครองมณฑลอีสานสมัยที่พระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมหลวงสรพลทิธิ

ประสงค์ทรงเป็นข้าหลวงใหญ่ (พ.ศ. 2436-2453).” วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต,

สาขาวิชาประวัติศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร, 2515.

ไพฑูริย์ มีกุล. “การปฏิรูปการปกครองและการบูรณาการชาติ.” เอกสารประกอบการสัมมนาทา

วิชาการ

เรื่อง หนึ่งศตวรรษสยามใหม่กับเส้นทางสู่อานาคต ณ โรงเรียนนายร้อยพระจุลจอมเกล้า,

14-16 กุมภาพันธ์ 2535.

มหาสิลา วีระวงส์. *ประวัติศาสตร์ลาว*. แปลโดย สมหมาย เปรมจิตต์. พิมพ์ครั้งที่ 3. กรุงเทพฯ: มติชน

, 2540.

มะยูรี เหง้าสีวิทัน และ เผยพัน เหง้าสีวิทัน. “‘เจ้าอนุฯ’: เรื่องเก่าปัญหาใหม่.” *ศิลปวัฒนธรรม* 9, ฉ.

11 (กันยายน 2531): 58-74.

แมคคาร์ธี, เจมส์. *บุกเบิกสยาม: การสำรวจของพระวิภาคภูวดล (เจมส์ แมคคาร์ธี) พ.ศ. 2424-2436*.

แปลโดย สุทธิศักดิ์ ปาลโพธิ์. กรุงเทพฯ: ริเวอร์ บุ๊คส์, 2561.

ยุกติ มุกดาวิจิตร และ อุเชนทร์ เชียงแสน. “กำเนิดและพลวัต ‘คนเสื้อแดง’.” ใน *ความจริงเพื่อความ*

ยุติธรรม: เหตุการณ์และผลกระทบจากการสลายการชุมนุม เมษา-พฤษภา 53, 24-38.

กรุงเทพฯ: ศูนย์ข้อมูลประชาชนผู้ได้รับผลกระทบจากการสลายการชุมนุมกรณี เม.ย.-พ.ค.

53, 2555.

ยุกติ มุกดาวิจิตร. “วัฒนธรรมอำนาจใหม่.” *มติชน*, 5 สิงหาคม 2556.

รัตนา โตสกุล บุญมัธยะ. “ความหมายของการพัฒนาในสายตาชาวบ้านภาคอีสาน: มติทาง

มานุษยวิทยา.” *วารสารมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยขอนแก่น* 16, ฉ.1

(พฤษภาคม 2540-ตุลาคม 2541): 37-50.

- เรย์โนลด์ส, แครก เจ. “โครงเรื่องของประวัติศาสตร์ไทย: ทฤษฎีและการปฏิบัติ.” ใน *เจ้าสัว ชุนศึก คักดินา ปัญญาชน และ คนสามัญ: รวมบทความประวัติศาสตร์ของแครก เจ. เรย์โนลด์ส*. บรรณาธิการแปลโดย วารุณี ไอสถารมย์, แปลโดย รัชนิพร จันทรอารี, วารุณี ไอสถารมย์, และ อัญชลี สุสายัณห์, 197-229. กรุงเทพฯ: มุลินีโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์ และ มุลินีธิดโยต้าประเทศไทย, 2550.
- ลาลูแบร์, มองซิเออร์ เดอ. *จดหมายเหตุ ลา ลูแบร์ ราชอาณาจักรสยาม*. แปลโดย สันต์ พ. โกมลบุตร. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ: ศรีปัญญา, 2548.
- ลาวเทียน [นามแฝง]. “คำให้การคนเสื้อแดงอีสานกับความปรองดองแห่งชาติ.” *ประชาไท*, สืบค้นเมื่อวันที่ 7 ธันวาคม 2560. <https://prachatai.com/journal/2010/06/29952>.
- เลียง ไชยกาล. “ปาฐกถาเรื่องสภาพจังหวัดอุบลราชธานี.” ใน *ปาฐกถาของผู้แทนราษฎร เรื่องสภาพของจังหวัดต่าง ๆ*, 22-26. กรุงเทพฯ: สมาคมมิตรภาพญี่ปุ่น-ไทย, 2539.
- วชิรญาณวโรรส, สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยา. *ประมวลพระนิพนธ์สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส: ลายพระหัตถ์เกี่ยวกับการศึกษา*. พระนคร: มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2514.
- วิภาวดี พันธุ์ยางน้อย. “หมู่บ้านเสื้อแดง: การปรับเปลี่ยนความสัมพันธ์เชิงอำนาจในชุมชนไทย กรณีศึกษาหมู่บ้านนาใหญ่ จังหวัดอุดรธานี.” *วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต, สาขาวิชาพัฒนามนุษย์และสังคม (สหสาขาวิชา) บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย*, 2555.
- วิยุทธ์ จำรัสพันธุ์, สุวิทย์ ธีรศาสตร์, และ ดารารัตน์ เมตตาริกานนท์. *การเปลี่ยนแปลงทางสังคมวัฒนธรรมและการพัฒนาทางการเมืองในประเทศไทยในช่วง 1950-1990: กรณีศึกษาภาคอีสาน*. ขอนแก่น: สถาบันวิจัยและพัฒนา มหาวิทยาลัยขอนแก่น, 2534.
- ศรีศักร วัลลิโภดม. “การค้นพบและข้อคิดใหม่ ๆ ทางโบราณคดีในอีสาน.” *ศิลปวัฒนธรรม* 29, ฉ. 5 (มีนาคม 2551): 150-160.
- ศรีศักร วัลลิโภดม. *แองอาร์ยธรรมอีสาน: แฉหลักฐานโบราณคดี พลิกโฉมหน้าประวัติศาสตร์ไทย*. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ: ศิลปวัฒนธรรม ฉบับพิเศษ, 2533.
- ศศิธร โอเจริญ. “บทบาททางการเมืองของกลุ่มทหารในสมัยรัฐบาลพลเอกเปรม ติณสูลานนท์ ระหว่าง พ.ศ. 2523-2531.” *วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต, สาขาวิชาประวัติศาสตร์ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย*, 2549.
- ศักดิ์ธรรณการ, หลวง. “ปาฐกถาเรื่องสภาพจังหวัดบุรีรัมย์.” ใน *ปาฐกถาของผู้แทนราษฎร เรื่องสภาพของจังหวัดต่าง ๆ*, 34-38. กรุงเทพฯ: สมาคมมิตรภาพญี่ปุ่น-ไทย, 2539.

- สจ๊วต-ฟอกซ์, มาร์ติน. *ประวัติศาสตร์ลาว*. บรรณาธิการโดย กาญจณี ละอองศรี และ ปรีญา แวหวงษ์. แปลโดย จิราภรณ์ วิญญูรัตน์. กรุงเทพฯ: มูลนิธิโตโยต้าประเทศไทย, THE TOYOTA FOUNDATION, และ มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, 2553.
- สมเกียรติ วันทะนะ. “เมืองไทยยุคใหม่: สัมพันธภาพระหว่างรัฐกับประวัติศาสตร์สำนึก.” ใน *อยู่เมืองไทย: รวมบทความทางสังคมการเมืองเพื่อเป็นเกียรติแด่ ศาสตราจารย์เสงห์ จามริก ในโอกาสอายุครบ 60 ปี*. บรรณาธิการโดย สมบัติ จันทร์วงศ์ และ ชัยวัฒน์ สถาอานันท์, 71-128. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2530.
- สมเกียรติ วันทะนะ. “แรกสำนึกแห่งรัฐประชาชาติ.” ใน *ปาฐกถาของผู้แทนราษฎร เรื่องสภาพของจังหวัดต่าง ๆ*, (7)-(8). กรุงเทพฯ: สมาคมมิตรภาพญี่ปุ่น-ไทย, 2539.
- สมชัย ภัทรธนานันท์. “การเมืองของสังคมหลังชาวนา: เงื่อนไขการก่อตัวของคนเสื้อแดงในภาคอีสาน.” แปลโดย อัญชลี มณีโรจน์. *ฟ้าเดียวกัน* 10, ฉ. 2 (กรกฎาคม-ธันวาคม 2555): 123-142.
- สมชัย ภัทรธนานันท์. “การสร้างรัฐประชาชาติไทยกับการต่อสู้ด้วยอาวุธของชาวนาอีสาน: กรณีบ้านนาบัว จังหวัดนครพนม.” *รัฐศาสตร์สาร* 36, ฉ.1 (มกราคม-เมษายน 2558): 83-115.
- สมชัย ภัทรธนานันท์. “ครอง จันตาวงศ์กับการต่อสู้ด้วยกำลังอาวุธของชาวนาอีสาน.” *วารสารสำนักบัณฑิตอาสาสมัคร* 11, ฉ.1 (กรกฎาคม-ธันวาคม 2557): 1-46.
- สมชัย ภัทรธนานันท์. *ความขัดแย้งระหว่างอีสานกับรัฐไทย: การครอบงำและการต่อต้าน*. มหาสารคาม: สาขารัฐศาสตร์ วิทยาลัยการเมืองการปกครอง มหาวิทยาลัยมหาสารคาม, 2549.
- สมศรี ชัยวณิชยา. “นโยบายการพัฒนาภาคตะวันออกเฉียงเหนือของรัฐบาลไทยระหว่าง พ.ศ. 2494-2519.” *วิทยานิพนธ์ปริญญาโทศึกษาศาสตร์*, สาขาวิชาประวัติศาสตร์ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2548.
- สมศักดิ์ เจียมธีรสกุล. “บางด้านของระบอบสฤษดิ์: ปัญหาป่วย, การประหารชีวิตครอง และสฤษดิ์กราบบังคมทูลวิเคราะห์ลักษณะพิเศษของภาคอีสานที่เป็นสาเหตุขบวนการคอมมิวนิสต์และ ‘แยกดินแดน’.” *มติชนสุดสัปดาห์* 29, ฉ.1325 (6-12 มกราคม 2549): 27-28.
- สมาร์ท, แบร์รี. *มิแชลล์ ฟุโกต์*. แปลโดย จามะรี เชียงทอง และ สุนทร สุขสำราญจิต. กรุงเทพฯ: ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร (องค์การมหาชน), 2555.
- สำนักงานคณะกรรมการการเลือกตั้ง. *ข้อมูล สถิติ และผลการเลือกตั้งสมาชิกสภาผู้แทนราษฎร พ.ศ. 2544*. กรุงเทพฯ: เอส ทู อาร์ กรุ๊ป, 2544.
- สำนักงานคณะกรรมการการเลือกตั้ง. *ข้อมูลสถิติ และผลการเลือกตั้งสมาชิกสภาผู้แทนราษฎร พ.ศ. 2548*. กรุงเทพฯ: สำนักงานคณะกรรมการการเลือกตั้ง, 2548.

สำนักงานคณะกรรมการการเลือกตั้ง. *ข้อมูลสถิติการออกเสียงประชามติ พ.ศ. 2550*. กรุงเทพฯ:

สำนักงานคณะกรรมการการเลือกตั้ง, 2559.

สำนักงานเลขาธิการผู้แทนราษฎร. ฝ่ายผลิตเอกสารรัฐสภา. กองการประชาสัมพันธ์.

สมาชิกสภาผู้แทนราษฎร พ.ศ. 2475-2535. กรุงเทพฯ: สำนักงานเลขาธิการผู้แทนราษฎร, 2537.

สุจิตต์ วงษ์เทศ. “คำนำเสนอ: เจนละประวัติศาสตร์อีสานโบราณ.” ใน *อาณาจักรเจนละ:*

ประวัติศาสตร์อีสานโบราณ, (12)-(19). กรุงเทพฯ: มติชน, 2538.

สุจิตต์ วงษ์เทศ. “พลังลาว” *ชาวอีสาน มาจากไหน?*. กรุงเทพฯ: มติชน, 2549.

สุจิตต์ วงษ์เทศ. “อธิบายคำว่า อีสาน, อีสาน, อีสาน.” *ทางอีสาน* 1, ฉ. 8 (ธันวาคม 2555): 3.

สุจิตต์ วงษ์เทศ. “อีสาน-ลาว-ขแมร์ศึกษา ในกรอบประชาคมอาเซียน.” *มติชน*, 28 พฤศจิกายน 2556.

สุทิน สอนองผัน. “ผลกระทบของการเปลี่ยนแปลงอำนาจทางการเมืองในอีสาน ตั้งแต่สมัยสุโขทัยจนถึงสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น (พ.ศ. 1792-2394).” *วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต, สาขาวิชาประวัติศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร*, 2533.

สุเทพ สุนทรภะสีช. “คำนำ.” ใน *หมู่บ้านอีสานยุค “สงครามเย็น”: สังคมวิทยาของหมู่บ้านภาคตะวันออกเฉียงเหนือ*. พิมพ์ครั้งที่ 2, (10)-(31). กรุงเทพฯ: มติชน, 2548.

สุเทพ สุนทรภะสีช. “ระบบอาณานิคมกับภูมิภาคตะวันออกเฉียงเหนือ: ตัวแบบเพื่อศึกษาความสัมพันธ์ทางด้านสังคม เศรษฐกิจ และการเมืองของอีสานกับรัฐบาลกลางของประเทศไทย.” ใน *หมู่บ้านอีสานยุค “สงครามเย็น”: สังคมวิทยาของหมู่บ้านภาคตะวันออกเฉียงเหนือ*, 153-170. กรุงเทพฯ: มติชน, 2548.

สุเทพ สุนทรภะสีช. *หมู่บ้านอีสานยุค “สงครามเย็น”: สังคมวิทยาของหมู่บ้านภาคตะวันออกเฉียงเหนือ*. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ: มติชน, 2548.

สุธาชัย ยิ้มประเสริฐ. “ร่างกายปฏิบัติการของคนเสื้อแดง.” *ประชาไท*, สืบค้นเมื่อวันที่ 15 พฤศจิกายน 2560. <https://prachatai.com/journal/2013/07/47564>.

สุธาชัย ยิ้มประเสริฐ. *สายธารประวัติศาสตร์ประชาธิปไตยไทย*. กรุงเทพฯ: พี.เพรส, 2551.

สุมาลี บำรุงสุข. “มิเชล พูโกและประวัติศาสตร์.” *จุลสารไทยคดีศึกษา* 10, ฉ. 2 (พฤศจิกายน 2536-มกราคม 2537): 7-10.

สุรชาติ บำรุงสุข. “การลุกขึ้นสู้ของชาวเสื้อแดง!” *มติชนสุดสัปดาห์* 29, ฉ. 1497 (24-30 เมษายน 2552): 36-37.

สุวิมล พลจันทร์. “กรมโฆษณาการกับการโฆษณาอุดมการณ์ทางการเมืองของรัฐ (พ.ศ.2476-2487).” *วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต, คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์*, 2531.

เสกสรร ประเสริฐกุล. *การเมืองภาคประชาชนในระบอบประชาธิปไตยไทย*. พิมพ์ครั้งที่ 3. กรุงเทพฯ: วิชาษา, 2553.

เสถียร จันทิมาธร. “ฐานที่มั่นไทยรักไทย ฐานภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ฐานจาก 136 เขต.” *มติชน*, 14 มิถุนายน 2540.

เสถียร จันทิมาธร. “เลือกตั้ง 15 ตุลาคม พื้นที่ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ เลือกตั้งโค่น ‘ทักษิณ’.” *มติชน*, 17 สิงหาคม 2549.

เสถียร จันทิมาธร. “ส.ส.เขตเลือกตั้งภาคตะวันออกเฉียงเหนือจุดชี้ขาดการเมือง.” *มติชน*, 3 กันยายน 2550.

โสภา ชานะมูล. “ชาติไทย” ในทัศนะปัญญาชนหัวก้าวหน้า. กรุงเทพฯ: มติชน, 2550.

อนุสรณ์ อุณโณ. “นโยบายประชานิยม รัฐบาลไทยรักไทย: ข้อพิจารณาเบื้องต้น.” *ฟ้าเดียวกัน* 3, ฉ. 1 (มกราคม-มีนาคม 2548): 58-66.

อมรรวงษ์วิจิตร, หม่อม (ม.ว.ปฐุม คนเจน). “พงษาวดารหัวเมืองมณฑลอีสาน.” ใน *ประชุมพงศาวดารภาคที่ 4 (พงษาวดารหัวเมืองมณฑลอีสาน)*. พิมพ์ครั้งที่ 2, 29-200. พระนคร: โสภณพิพรรณธนากร, 2459.

อรรด นันทจักร. “ประวัติศาสตร์นิพนธ์อีสาน: การศึกษาเชิงวิเคราะห์ประเพณีการจดบันทึกประวัติศาสตร์หัวเมืองอีสานถึงต้นคริสต์ศตวรรษที่ 20.” วิทยานิพนธ์ปริญญามหาบัณฑิต, สาขาวิชาเอเชีย-ตะวันออกเฉียงใต้ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2529.

อรรวรรณ นพดารา. “การปรับปรุงการปกครองและความขัดแย้งกับฝรั่งเศสในมณฑลอุดร พ.ศ. 2437-2449.” วิทยานิพนธ์ปริญญามหาบัณฑิต, สาขาวิชาประวัติศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร, 2519.

อริญชัย วรรณชาติ. “ความรู้เรื่องอีสานของชนชั้นนำสยาม พ.ศ. 2433-2475.” วิทยานิพนธ์ปริญญามหาบัณฑิต, สาขาวิชาประวัติศาสตร์ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2553.

อัศรัช ยาสิงห์ทอง. “ใครว่าอีสานไม่มีประวัติศาสตร์!” *กรุงเทพธุรกิจ*, 18 มกราคม 2545.

อาสา คำภา. “‘พระป่า’ ธรรมยุตอีสานในพุทธศตวรรษที่ 25: ภาพสะท้อน ‘ทวีตลักษณ์’ ระหว่างอำนาจรัฐและท้องถิ่น” ใน *เวทีวิจัยมนุษยศาสตร์ไทย ครั้งที่ 8 เรื่อง มนุษยศาสตร์ที่แปรเปลี่ยนในโลกที่เปลี่ยนแปลง*. ฉบับที่ 2, 543-558. เชียงใหม่: คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, 2557.

อิชิอิ, โยนิโอะ. “อาณาเขตของอยุธยาในกฎหมายตราสามดวง.” *วารสารธรรมศาสตร์* 9, ฉ. 2 (ตุลาคม-ธันวาคม 2522): 148-160.

อีแวนส์, แกรนท์. *ประวัติศาสตร์สังเขปประเทศลาว: ประเทศกลางแผ่นดินเอเชียอาคเนย์*. แปลโดย คุชฎี เฮย์มอนด์. กรุงเทพฯ: ซิลค์เวอร์ม, 2549.

- อุเชนทร์ เชียงเสน. “กำเนิด ‘เสื้อแดง’ ในฐานะขบวนการโต้กลับ.” *ฟ้าเดียวกัน* 9, ฉ. 3 (กรกฎาคม-ธันวาคม 2554): 123-154.
- อุบล ลีมสุวรรณ. “ทัศนะของผู้ปกครองไทยที่มีต่อคำว่า ‘ลาว’ ในสมัยรัตนโกสินทร์ พ.ศ. 2324-2453.” *วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบริหารธุรกิจ, สาขาวิชาประวัติศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ มหาสารคาม*, 2537.
- อุราลักษณ์ สิทธิบุตร. “มณฑลอีสานและความสำคัญในทางประวัติศาสตร์.” *วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบริหารธุรกิจ, สาขาวิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย*, 2526.
- อุศนา นาศรีเคน. “การรับรู้เกี่ยวกับ ‘พื้นที่’ อีสานกับการขยายอำนาจของกรุงเทพฯ.” *วารสารมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาสารคาม* 25, ฉ. 3 (กรกฎาคม-กันยายน 2549): 83-101.
- อุศนา นาศรีเคน. “อีสานในการรับรู้และทัศนะของผู้ปกครองกรุงเทพฯ ตั้งแต่หลังกบฏเจ้าอนุวงศ์ พ.ศ. 2369 ถึงการเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. 2475.” *วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบริหารธุรกิจ, สาขาวิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยเชียงใหม่*, 2548.
- เอี่ยมมกมล จันทะประเทศ. “สถานภาพเจ้านายพื้นเมืองอุบลราชธานี ระหว่างปี พ.ศ. 2425-2476.” *วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบริหารธุรกิจ, สาขาวิชาประวัติศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาสารคาม*, 2538.
- ฮายาชิ, ยูคิโอะ. *พุทธศาสนาเชิงปฏิบัติของคนไทยอีสาน: ศาสนาในความเป็นภูมิภาค*. แปลโดย พินิจ ลากธนานนท์. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2554.
- Boonmathya, Jarin. “Peasant movement and organization: a case of Esarn Small Farmers’ Assemble (ESFA) in Northeastern Thailand.” Master’s thesis, Institute of Social Studies, 1995.
- Boonmathya, Ratana Tosakul. “Contested concepts of development in rural northeastern Thailand.” PhD diss., Department of Anthropology University of Washington, 1997.
- Breazeale, Kennon. “The integration of the Lao states into Thai Kingdom.” PhD diss., University of Oxford, 1975.
- Connell, R. W. “The Big Picture: Masculinities in Recent World History,” *Theory and Society* 22, No. 5 (October): 597-623.

- Foucault, Michel. "Politics and the study of discourse" In *The Foucault Effect: Studies in Governmentality: with Two Lectures by and an Interview with Michel Foucault*. Edited by Graham Burchell, Colin Gordon, and Peter Miller, 53-72. Chicago: The University of Chicago Press, 1991.
- Foucault, Michel. "The Order of Discourse." In *UNTYING THE TEXT: A Post-Structuralist Reader*. Edited by Robert Young. Translated by Ian Macleod, 51-78. Boston: Routledge and Kegan Paul, 1981.
- Frank, Manfred. "On Foucault's Concept of Discourse," In *Michel Foucault Philosopher*, Translated by Timothy Armstrong. London: Harvester Wheatsheaf, 1992.
- Grabowsky, Volker. "The Isan Up to Its Integration into the Siamese State." In *Regions and National Integration in Thailand, 1892-1992*. Edited by Volker Grabowsky, 107-129. Wiesbaden: Harrassowitz, 1995.
- Keyes, Charles F. "Hegemony and Resistance in Northeastern Thailand." In *Regions and National Integration in Thailand 1892-1992*. Edited by Volker Grabowsky, 156-182. Wiesbaden: Harrassowitz, 1995.
- Lefebvre, Henri. "Reflections on the politics of space." Translated by Michael J. Enders. *Antipode* 8, no. 2 (May 1976): 30-37.
- Lefebvre, Henri. *The Production of Space*. Translated by Donald Nicholson-Smith. Oxford: Blackwell, 1991.
- Phatharathananunth, Somchai. "The Thai Rak Thai Party and Elections in Northeastern Thailand." *Journal of Contemporary Asia* 38, No. 1 (February 2008): 106-123.
- Stuart-Fox, Martin. *The Lao Kingdom of Lan Xang: rise and decline*. Bangkok: White Lotus Press, 1998.
- Uhlir, Harald. "The 'Problem-Region' Northeastern Thailand." In *Regions and national integration in Thailand, 1892-1992*. . Edited by Volker Grabowsky, 130-144. Wiesbaden: Harrassowitz Verlag, 1995.
- White, Hayden. *Metahistory: The Historical Imagination in Nineteenth-century Europe*. Baltimore: The John Hopkins University Press, 1973.

White, Hayden. *The Content of the Form: Narrative Discourse and Historical Representation*. (Baltimore and London: The John Hopkins University Press, 1987).

White, Hayden. *Tropics of Discourse: Essays in Culture Criticism*. Baltimore and London: The John Hopkins University Press, 1987.

Wongyannava, Thanet. "Wathakam: The Thai Appropriation of Foucault's 'Discourse'," In *The Ambiguous Allure of the West: Traces of the Colonial in Thailand*, Edited by Rachel V. Harrison and Peter A. Jackson. Hong Kong: The Hong Kong University Press, 2010.

ประวัติผู้เขียน

ชื่อ	นายธีรพงษ์ กันทำ
วันเกิด	วันที่ 6 พฤษภาคม พ.ศ. 2533
สถานที่เกิด	อำเภอเชียงยืน จังหวัดมหาสารคาม
สถานที่อยู่ปัจจุบัน	บ้านเลขที่ 130 หมู่ที่ 6 ตำบลห้วยเตย อำเภอคำสูง จังหวัดขอนแก่น รหัสไปรษณีย์ 40170
ประวัติการศึกษา	พ.ศ. 2552 มัธยมศึกษาตอนปลาย โรงเรียนศรีกระนวนวิทยาคม อำเภอ กระนวน จังหวัดขอนแก่น พ.ศ. 2555 ปริญญารัฐศาสตรบัณฑิต (ร.บ.) สาขาวิชาบริหารรัฐกิจและ กิจการสาธารณะ วิทยาลัยการเมืองการปกครอง มหาวิทยาลัยมหาสารคาม พ.ศ. 2561 ปริญญารัฐศาสตรมหาบัณฑิต (ร.ม.) สาขาวิชาการเมืองการ ปกครอง วิทยาลัยการเมืองการปกครอง มหาวิทยาลัยมหาสารคาม
ผลงานวิจัย	ธีรพงษ์ กันทำ, อลงกรณ์ อรรถแสง, และ วิทยา สุจริตนารักษ์. “อีสานและ การเองเรื่องพื้นที่ : พรหมแดนแห่งความรู้.” การเมืองการปกครอง 6, ฉ. 2 (มีนาคม-สิงหาคม 2558): 309-330.

พูน ปณ ทัโต ชีเว